ZİNDAN DÜNYA

Septik Bir Müslümanın Yolculuğu



cemil akgül

MAHYA

CENNETİ ARAYAN ADAM

Ziyaüddin Serdar

Sığınağıma;
her zaman yanımda olan,
her zaman beni gözeten
Hamide Begüm Serdar'a...

cennet arayan adam

Septik Bir Müslümanın Yolculuğu

ZİYAÜDDİN SERDAR

Türkçesi: İbrahim Kapaklıkaya

MAHYAYAYINCILIK

MAHYA YAYINCILIK 68

Cenneti Arayan Adam
Septik Bir Müslümanın Yolculuğu

Ziyaüddin Serdar

Originally published in English by Granta Publications under the title
Desperately Seeking Paradise: Journeys of A Sceptical Muslim,
copyright © Ziauddin Sardar 2004
Ziauddin Sardar has asserted his moral right to be
identified as the author of this work.

Türkçesi
İbrahim Kapaklıkaya

Yayına Hazırlayan
Bayram Kahraman

Kapak Tasarımı/Sayfa Düzeni
Step Ajans
stepajans@stepajans.com

Baskı/Cilt
Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.
Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 12266 T: (212) 446 88 46

1. Baskı, Mayıs 2018
ISBN 978-605-5222-62-8

© Mahya Yayıncılık, 2017
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz.

Bu kitabın yayınlanması, yazarın ifade ettiği görüş ve fikirlerin
yayınevi tarafından paylaşıldığı anlamına gelmez. Yayınevi, kitapta
sunulan bilgilerin doğruluğundan sorumlu değildir.

Mahya Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri San. ve Tic. A. Ş.
Karagümrük Mah. Adnan Menderes Blv. No: 76/29 Fatih/İstanbul
Sertifika No: 40658 T: (212) 531 25 25
info@mahyayayincilik.com.tr

İÇİNDEKİLER

1. Cennet Uyanıyor / 7

2. Kurtuluş Kardeşliği / 27

3. Ulu Meyve Ağacı / 49

4. Tasavvufun Sırları / 69

5. Cennetin Beşiği / 99

6. Devlet Başkanları ve Köylüler / 121

7. Mekke'yi Kurtarmak / 141

8. Suudi Arabistan'dan Ayrılış / 155

9. Semavi Devrim / 177

10. *Inquiry* Yılları / 207

11. Semavi Yasalar / 243

12. Sekülarizmin Keyfi / 279

13. Şeytan Ayetleri / 311

14. Geçmişte ve Günümüzde
Çok Kültürlülük / 329

Sonuç
Nereye Gidiyoruz? / 365

Dizin / 387

Birinci Bölüm

Cennet Uyanıyor!



Yürürken etrafı saran güçlü, tanıdık kokular karşıladı beni. Vakit gece yarısını geçmişti ve camideki insanların çoğu uykuya dalmıştı. Akşam yemeğinin yani her zamanki *biryani*, körili kuzu ve sütlaç'ın *(kheer)* birbirine karışmış kokusu sanki havada asılı duruyordu. Bu kokulara cami olarak hizmet veren, çürümeye yüz tutmuş, eski, tarif edilemez derecede harabe binanın kötü kokusu da eklenmişti. Baharatlı yemeklerin, nemli duvarların yaydığı koku, sayısız ıslak ayağın üzerinde gezindiği, insanların kıyama durup secde ettiği kuru ve sert halılardan yükselen ağır kokuyla birleşiyordu. İngiltere'de yetişen, belli yaşın üzerindeki herkes için bu aroma, huzur veren bir kutsallığın bilindik günlük kokusunu yansıtıyordu. Elbette "herkes" tanımına, Müslüman ve cami müdavimi olanlar girmektedir. Glasgow'daki bu cami gibi neredeyse tüm İngiliz camileri, başlangıçta imkânların elverdiği kadarıyla alınabilen eski binalarda kurulmuştur. Yeni ülkelerinde yurt inşa etme arzusunu duyan yabancılar için "cami" zorunlu bir donanımdır. Bu mekanlardaki hava, zor şartlar altında verilen mücadele ve gayretin tarihini yansıtır. Nerede bir cami varsa, orada geceleyen insanlar olur. Başka seçenekler tükendiğinde, caminin maddi ve manevi, gerçek veya mecazi sığınma yeri olması bir kuraldır. Valizleri ve diğer eşyaları yanlarında olduğu hâlde rahatça uyuyan ve ahenk içinde horlayan birkaç düzine

adam görüntüsü kaotik bir simetriyle birlikte, orada bir şeylerin döndüğünün de habercisidir.

Hallerinden gayet memnun görünen bu adamlar, amaçsız seyyahlar, sığınmacılar veya çaresiz evsizler de değildir. Uyandıkları zaman bunlar, huzursuz, uyumayı gereksiz bulan birer davetçiye dönüşürler. Yirmi yaşıma gelene kadar hayatıma adanmışlık ve anlam katmayı amaçlayan çeşitli Müslüman gruplara dair hayli deneyim yaşamıştım. Ama bunlardan hiçbirisi, bu birlikteliği doğuran olaylar zinciri kadar tuhaf ve rahatsız edici değildi.

1972 yazıydı. Birkaç gün öncesinde sakin bir pazar günü olmasını dilerken, acı acı çalan kapı zilinin sesiyle yataktan fırladım. Bu devasa gökdelenin on yedinci katına normal ziyaretçi nadiren gelir. Bu gökdelen, sıkışıp kalmış kitleleri Hackney'in çürüyen caddelerinin sefaletinden kurtarıp yeni geliştirilmiş mutluluk bölgesine yerleştirmeye kararlı mimarlar, plancılar ve yetkililerin ütopik hayallerinin istenmeyen bir ürünüydü. Yaşadığımız bu Seaton Point adlı kule, yeni bir dönem için yeniden inşa edilmiş yeni Londra'nın yeni Doğu ucunun tepesini oluşturuyor ve Clapton Gölü'ne bakıyordu. Saati saatine uymayan ve sıkça bozulan asansörlerin keyfine o kadar bağımlıydık ki, o arızalıyken, gözü kara, ancak samimi bir akraba ya da dost veya azimli biri o merdivenlere tırmanıp kapınızın önüne dikilebilirdi. Kapıyı açtığımda olağanüstü sıcak bir selamlamayla karşılaştım: "Esselamü aleyküm." Etekleri sallanan entariler *(kurtas)* ve bol pantolonlar giyinmiş, kabarık ve dağınık sakallarıyla dikkat çeken iki adam, aynı anda ellerini uzattı. "Buyurun, ne istemiştiniz?" dedim, ellerimi onların pençelerinden çekip kurtarırken. Beyaz giyinmiş uzun boylu olanı, "Allah'ın izniyle, sana cennet yolunda rehberlik etmeye geldik" dedi.

Dr. Ahmet Zaman Han, hayal meyal hatırladığım birisiydi. Aslında bir doktor değil, diş hekimiydi. Kuzey Pakistanlı bir Patan olduğunu biliyordum. Sıradan bir İngiliz'den daha beyazdı. Kusursuz bir güneybatı İngiltere aksanıyla konuşuyordu. Müslümanların çeşitli

toplantılarında onu daima hararetli bir şekilde sohbet ederken görürdüm. Ne zaman konuşmasını duyabilecek kadar yakınına gitsem, konuşmasının bir sohbetten çok bir vaaza benzediğine tanık olmuştum: Makamıyla söylediği *"Bismillah"lar, "Elhamdülillah"*lar etkileyiciydi. Konuşmasının arasına *"İnşallah"*ları ve *"Estağfurullah"*ları sıkıştırıyor, *"Neuzübillah"* ve *"La havle vela kuvvete illa billah"* sık sık tekrarlanıyordu. Bu uzaktan işitilen sözler Dr. Han'ın eski bir atasözünün yürüyen örneği olduğunu gösteriyordu: Bir Müslümanın nefsi, içinde yaşadığı ve nefes aldığı Kur'an formüllerinden oluşan bir mozaik gibidir. Dr. Han'ın bu toplantılarda beni gözlemlediği ve imanın görünür işaretlerinden yoksun olduğum kanaatine vardığından hiç haberim yoktu.

Misafirleri içeri davet ettim ve kahvaltı ikram ettim. Geleneksel nezaket kuralları konusunda iyi eğitilmiştim, en azından misafirlere ikramda bulunulması kuralına titizlikle uyuyordum. Dr. Han arkadaşını bana tanıttı: "Bu, Mesut Sahip. Tebliğ yapmak için ta Karaçi'den buraya geldi." Pakistan'daki baharat işini, eşi ve sekiz çocuğunu bırakıp Müslümanları camiye davet etmek üzere, Mesut Sahip'in Avrupa seyahatine çıktığını öğrendim. Tebliğ, tıpkı yabancı ülkelerin sokaklarında dilenmek, kapı zillerini çalmak ve insanlara kendi özgün dünya görüşlerini tanıtmak üzere tasarlanmış önceden hazırlanmış Sokratvari masum diyaloglar kurmak için iki yıllarını harcayan samimi genç Mormonların yaptıklarının aynısıdır. Ne beklemem gerektiğini tam olarak biliyordum ve hâlâ uyuyan aklımı uyandırmaya çalıştım, çayları doldururken Dr. Han ilk hamlesini yaptı:

"Değerli kardeşim, dikkat ettim ki" diye söze başladı; "namazlarına çok özen göstermiyorsun".

Ah! Beni en hassas yerimden vurmuştu. Üzgün ve utanç içinde başımı salladım.

"Biliyorsun namaz cennetin anahtarıdır. Namazı mutlaka düzenli olarak kılmalısın."

"Evet" dedim, "Nasıl yapacağımı..."

"... Namazı vaktinde nasıl kılacağını mı?" diye sözümü kesti Mesut Sahip. "Birçok insanın, bildiğini sanmasına

rağmen namazlarını emredildiği gibi dosdoğru kılmadığını görsen, şaşırıp kalırsın kardeşim. Kardeşlerimizden birçoğu doğru dürüst abdest almayı bile bilmiyorlar."

"Evet, ama ben onlardan..."

Bu kez sözümü yarıda kesen Dr. Han oldu. Sırtıma samimi bir şaplak attıktan sonra; "Kardeşim, kardeşim, sen her şeyi gayet iyi biliyorsun. Namazını doğru ve zamanında kılman yeterli değil. Aynı zamanda zihnini arındırmak ve yaratıcımızı hatırlama alışkanlığı kazanmak için daima 'zikir' de çekmek gerekir".

"Elbette, ama o da yeterli değil. Bir adım daha atıp kardeşlerimizi davet etmek, onlara namaz, zikir ve tefekkür hayatında öncülük yapmak gerekir" diye söze karıştı Mesut Sahip.

"Biliyorsun genç kardeşim" dedi Dr. Han, Mesut Sahip'in kaldığı yerden devam ederek, "Davet, her Müslümanın görevidir. Cenab-ı Hak..."

Mesut Sahip Cenab-ı Hak'tan her söz edilişinde yaptığı gibi, yüksek sesle yine aynı duayı tekrarlamaya başladı: "Yüceler Yücesi, Aziz, Tek Kurtarıcı, Dinin Sahibi, Doğru ve Yanlışı Belirleyen, Batılı Mağlup Hakkı Galip Kılan, Tüm Yüceliklerin Sahibi."

Dr. Han, onu saygıyla dinledikten sonra sözlerine devam etti: "Cenab-ı Hak, her Müslümana Peygamber'in izini takip edip ülkeden ülkeye, şehirden şehire, evden eve giderek Müslümanları doğru yola çağırmak için düzenli biçimde seyahat etmek üzere dünyevi işlerine ara vermesini emretti. Belki "tebliğ"in yalnızca alimlere özgü bir görev olduğunu düşünebilirsin. Hayır, tebliğ her Müslümanın görevidir. Hem sen hem de ben tebliğ davasını üstlenmeliyiz. Bizi cennete götürecek yol budur."

"Evet, ama..."

"Cennete gitmek istemiyor musun?" diye müdahale etti Mesut Sahip, benim tereddüdümden yararlanarak.

"Elbette, kim istemez ki? Ancak birkaç hafta sonra bir sınava gireceğim", dedim cılız bir sesle. Bu mazeretimin onların saldırılarını durduracağını umuyordum. Bir göçmen toplumu için eğitim başarının anahtarıydı. Burada da aynısı geçerliydi. Şehir Üniversitesi'nde fizik bölümünde

son sınıftaydım ve sınavlara haftalar kalmıştı. Mesut Sahip hiç de etkilenmiş görünmüyordu. "Yalnızca dünyevi sınavdan mı endişe ediyorsun? Nihai sınavı düşünmüyor musun? O sınava hazır mısın?"

Dr. Han güven verici ve kararlı bir ses tonuyla: "Tebliğ davasına katılarak, Allah'ın izniyle, Allah'ın huzurunda hesap gününde vereceğin nihai sınava samimiyetle hazırlanmaya başlayabilirsin" diye ekledi.

Stratejimin çökmeye başladığı açıkça görünüyordu. Arka taraftan ikinci bir cephe açılmaya başladığının farkındaydım. Annem ve babam sohbeti dinliyordu. Gelenekleri ve inançları gereği dinî eğitim ve ibadetin aile içindeki muhafızlığını üstlenen annemin, bir şeyleri ağzından kaçırarak tüm savunma silahlarımı elimden almaya hazır olduğunu hissediyordum. Aklından, "o zaten namazlarını umursamıyor" diye geçtiğini biliyordum; "Ramazan ayında bile oruç tutmuyor". Babam ise "Tebliğci" tiplerden hiç hoşlanmazdı. Tebliğciler, dünya ve ahirette cenneti yaşamak için tek yolun kendi formülleri olduğuna inanan birçok Müslüman gruptan yalnızca birisidir. Bu gruplardan her biri farklı bir düşünce ve otorite çizgisini temsil etmekte olup, diğer gruplarla rekabet hâlindedir. Hepsi de taraftar kazanmak için birbirleriyle yarışırlar. Dolayısıyla, arayış içinde bir genç olarak her birinin meşru hedefiydim. Bu ilgiden hoşnut olmakla birlikte, amaçsız olmamaya kararlıydım. Teklif edilen farklı İslam yorumlarını bizzat deneyimlemek, her birinin görüşlerini sorgulamak ve çağrıldığım cennetin ne tür bir cennet olduğunu keşfetmek istiyordum. Bu iki davetsiz misafir bana bir fırsat sunuyordu. Ancak dikkate almam gereken bir husus daha vardı. Babam hayatının bu aşamasında farklı, siyasal bakımdan aktif bir İslami cemaatin aktif destekçisi hâline gelmişti. Eğer o da oyuna girerse, bir tür yeni bir yarış başlayacak; kıvılcımlar, suçlamalar ve eleştiriler havada uçuşmaya başlayacaktı. İslam'ın farklı yorumları arasındaki güç savaşının bir nesnesi hâline gelmeye niyetim yoktu. Böylesine bir çamur atma savaşının içinde cenneti nasıl düşünebilirdim? Kurtulmanın tek bir yolu vardı. "Peki" dedim teslim olmuş gibi, "Tebliğe katılacağım".

"Elhamdülillah" diye bağırdı ikisi birden.

"Üç günlüğüne bize katılarak başlayabilirsin" dedi Mesut Sahip. "Ve gerçekten de şanslıyız. Yarın Sheffield'da büyük bir tebliğ konferansı var. Ama üç gün yeterli olmaz. Senin tam bir 'çile' için gönüllü olmanı istiyoruz."

"Çile mi?"

Mesut Sahip kafamın karıştığını gördü. "Kırk günlük tebliğ seyahati" dedi.

"Kırk gün mü?" dedim öfkeyle, ama babamın gözünü kırptığını, sohbete katılmak için işaret beklediğini fark ederek kendimi frenledim. "Kırk gün" dedim, onları çabucak ön kapıya doğru yönlendirirken.

"Bizi neden göndermeye çalışıyorsun?" diye sordu Dr. Han, "Sen de bizimle geliyorsun!"

"Şimdi mi?"

"Evet kardeşim, şimdi. Sheffield'daki konferans yarın başlıyor. Oyalanacak zaman yok."

Hâlinden memnun sırıtkan Cheshire Kedisi'nin alaycı ses tonuyla, "Cennet, tıpkı otobüs ve trenler gibi hiç kimseyi beklemez" diye fısıldadı.

Sahne değişti ve kendimi Triumph marka eski bir otomobilin arka koltuğunda buldum. Dr. Ahmet Zaman Han önde Sheffield'a doğru yola koyulmuştuk. En azından Londra'dan ayrılana kadar öyle olduğunu sanıyordum. Sınırlı coğrafi bilgim bile, Dr. Han'ın yanlış yöne gittiğini söylemeye başladı.

"Dr. Han" dedim, "Sheffield'ın kuzeyde olduğunu sanıyordum".

"Kuzeyde zaten" dedi, gözünü yoldan ayırmadan.

"O zaman niye güneye gidiyoruz?" diye sordum.

"Çünkü sevgili kardeşim, önce Plymouth'a gidiyoruz. Oradaki bazı arkadaşları da çağıracağız. Onlar da Sheffield'a gelmek için bize katılacaklar inşallah."

"İnşallah" deyiş tarzı çok belirgindi. "Allah izin verirse" anlamına gelen inşallah, en gizemli ifadedir. İnsanın aklının alamayacağı kadar sonsuz sayıda ihtimali içerir. Çağırmaya gittiğimiz arkadaşların, bizim geleceğimizden haberi olmadığını öğrendim. Sheffield yolunda bize katılacaklarından ve tebliğ konferansından en ufak bir

haberleri dahi yoktu. Benim tebliğ sürecim başlamıştı.

"Tebliğ Cemaati hakkında herhangi bir şey biliyor musun?" diye sordu Mesut Sahip.

Yağmur başlamıştı. Ona bakmadan, hiç düşünmeksizin soğuk bir şekilde "Hayır" dedim.

Cevabıma hiç aldırış etmeden, seyahatimizi tarihî ayrıntılarla doldurmaya başladı. "Her şey 1926 yılında Delhi yakınlarındaki Mewat kasabasında başladı. O günlerde Hintli Müslümanların durumu iyi değildi."

"Müslümanlar ne zaman iyi durumda oldu ki?" diye mırıldandım. Benim gibi birisi çürüme, dağılma, parçalanma ve kargaşayla, ayrıca bunlara ilaveten cehalet ve kendi kaderini belirleyememe türünden hastalıklarla muzdarip olan Müslümanların üzücü öyküsünden nasıl habersiz olabilirdi? Kuşaklar boyunca Müslümanların kaderi böyle olmamış mıydı? Milyarlarca Müslüman tüm problemlerinin çözümlerinin İslam'da olduğundan emindi; ancak bu çözümlerin ne olduğu konusunda en ufak bir mutabakatları bile yoktu. Günün olayları her şeyi özetliyordu; yanlış nedenlerle, yanlış bir zamanda, yanlış bir ruh hâli içinde nihai ödülü kazanmak için bu iki masum adam, rüzgara karşı koşuyordu.

Mesut Sahip sevgi dolu bakışlarla, "Kardeşim, dinlemeyi öğrenmelisin" dedi. Talebe, potansiyel dâî yani başkalarını doğru yola davet eden kimse olarak ilk görevin, nefsini alaycılık gibi kusurlardan arındırmaktır. Bedeni kir ve pislikten arındırmadıkça namaz kılınamayacağı gibi, aklı kuşku ve alaycılıktan arındırmadıkça da ilim sahibi olunamaz" dedi ve duraksadı. Dışarıda hafif yağan yağmur gittikçe musona dönüşüyordu.

Yağmur yağarken, Tebliğ Cemaati'nin tarihçesi de benim üzerime yağıyordu. Bu cemaat Kuzey Hindistan'da asırlar önce İslam'ı kabul ettiği bilinen Meosadlı Rajput kabilelerinin yaşadığı bir bölgede Mevlana Muhammed İlyas tarafından kuruldu. Mevlana'ya göre burada yaşayanlar yalnızca ismen Müslümandı. Günlük pratikleri ise Hinduizm'e yakındı; doğum, evlenme ve ölüm ritüelleri Hindu geleneklerine dayanıyordu. Hindu bayramlarını kutluyorlar, hatta Hindu tanrılarına tapıyorlardı.

Daha da kötüsü, bu durumları onları putperest Hindu hareketlerinin doğal hedefi hâline getiriyordu. Kendilerini Hindistan'ı sömürgecilikten kurtaracak ve cennete götürecek doğru yola taraftar bulmak için yapılan karmaşık mücadele kapsamındaki siyasetle dolu bir rekabetin içinde bulmuşlardı.

"Hindu vaizlerin çabalarına karşılık verecek ve ayrıca Meosları İslam'ın temel esasları konusunda eğitecek bir taban hareketine ihtiyaç vardı" dedi Mesut Sahip ve daha ayrıntılı bir açıklamaya girmek için toparlandı.

Dr. Han araya girdi: "Öğle namazı vakti" dedi ve arabayı kenara çekti. Elinde bir seccadeyle arabadan indi. Mesut Sahip de onu izledi. İkisi birden; "Öğle namazında bize katılmayacak mısın?" diye sordu

"Ama çok yağmur yağıyor" dedim, "ayrıca biz seferiyiz; namazımızı erteleyip sonra kaza ederiz".

"Kolay yolu seçme" dedi Mesut Sahip. Dr. Han da düşünceli bir eda ile ekledi: "Dinimizi yozlaştıranlar, kolay yolu seçenlerdir."

İsteksiz bir şekilde arabadan indim. Mesut Sahip namaz kılacağımız uygun bir yer ararken, Dr. Han da ezan okumaya başladı.

Allahu Ekber
Allahu Ekber
Allahu Ekber
Allahu Ekber

Eşhedü en lâ ilâhe illallah
Eşhedü en lâ ilâhe illallah

Eşhedü enne Muhammeden Resulüllah,
Eşhedü enne Muhammeden Resulüllah.

Hayye ale's-Salâh
Hayye ale's-Salâh.
Hayye ale'l-Felâh
Hayye ale'l-Felâh.

Allahu Ekber
Allahu Ekber

Lâ ilâhe illallah

Dr. Han ezanı bitirtiğinde, Mesut Sahip hâlâ kıbleyi

bulmaya çalışıyordu. Kuzeye giderken güneye yönelmek mümkündü; ancak kıble tayini hata kabul etmezdi. Dr. Han tam bir güvenle ve kuşkudan uzak bir şekilde seccadeye iliştirilmiş pusulayı işaret etti. Sorun pusuladaydı. Arabanın oldukça sıcak ortamından dışarıdaki sağanak yağışlı havaya çıkmaktan dolayı, güvenilir pusulanın içi dahil her yerden buhar yükseliyordu. Seccade ıslaktı, hepimiz ıslaktık. Dr. Han kendisini yağmurla seccade arasına perde yaptı, başını sağa sola çevirerek etrafı iyice inceledikten sonra doğruldu ve tam güney-doğu istikametinde kıbleyi okumayı başardığını ilan etti. Seccade ona göre ayarlandı ve göklerden üzerimize rahmet boşalmaya devam ederken öğle namazına durduk. Diğer sürücülerin oldukça şaşkın ve tuhaf bakışları altında namazımızı kılarken, tropik bölgelerdeki İngilizlerin öğle vakti tuhaflıklarından kaçınan Noel Coward[1] aklıma geldi.

Tekrar yola çıktığımızda, Mesut Sahip hiç duraksamaksızın Tebliğ Cemaati'nin tarihini anlatmaya devam etti. Tebliğcilerin İslami hareketler içindeki yerini belirleyebilmem için gerekli olandan çok daha fazla ayrıntı verdi. Bu İslami hareketlerin her biri hakiki ve orijinal İslam'ın yeniden diriltilmesine adanmıştı. Her birisinin kendi soykütüğü yani kendisine belli amaçlar, hedefler ve faaliyet biçimi sağlayan bir İslami düşünce ekolüne dayanan bir kökü vardı. Tebliğ Cemaati hiçbir zaman entelektüel bir cemaat olma iddiasında bulunmamıştı. Aksine, geleneksel eğitim sistemlerini yetersiz buluyordu. Çünkü, köylülerden ve çiftçilerden oluşan kitlelerin dinî ihtiyaçlarını karşılayamayan veya bununla uğraşmayan din adamları yetiştirdiklerini ileri sürüyordu. Bu yüzden dinin şartları, altı hususta oluşan bir temel formüle indirgenmişti ve bu şartların titizlikle uygulanması çağrısı yapılıyordu. Bu esaslar onların malı hâline gelmiş; coşku ve imanla kapıdan kapıya, köyden köye dolaşarak insanları bunlara davet ediyorlardı.

"Bu metot büyük başarı sağladı. Bu yüzden Mevlana

1 Sör Noel Peirce Coward (1899-1973) İngiliz aktör, oyun yazarı ve popüler müzik bestecisiydi. Birçok alanda eser vermiş ve farklı sanat dallarında aktif olarak çalışmıştı. (çev.)

İlyas aynı metodun dünya çapında da işe yarayacağını biliyordu. Şimdi İslam dünyası ve Batı'nın her yerinde takipçileri ve destekçileri vardı. Cemaatin Raiwind'deki[2] yıllık toplantısına geçen sene bir milyondan fazla insan katıldı." Mesut Sahip bir tepki alabilmek umuduyla peyi yükseltiyordu. "Samimiyetle söyleyebiliriz ki, bu toplantı İslam dünyasının 'hac'tan sonraki ikinci büyük toplantısı hâline geldi."

Dr. Han "Elhamdülillah" demekten kendisini alıkoyamadı "Elhamdülillah, Allah son derece merhamet sahibi. Hangi nimetini inkâr edebiliriz!"

Benim aklıma birkaç tanesi geliyordu.

Kısa süre sonra ikindi vakti geldi. Sırılsıklam olma görevimizi tekrar yerine getirmemizin ardından akşam namazının kaygısını yaşamaya başladım. Kısa süre içinde namaz vakitlerine titizlikle uymanın, ana ilgi odağım hâline gelmesi şaşırtıcıydı. Şükürler olsun ki Plymouth'a akşam ezanından hemen önce ulaştık. Dr. Han bizi Plymouth Politeknik Üniversitesi'nden çok uzak olmayan bir eve götürdü. Burası hem cami hem de öğrenci yurdu işlevi görüyordu ve Dr. Han'ı Tebliğ Cemaati'ne kazandıran bir Malezyalı tarafından yönetiliyordu. Aynı zamanda yurtta kalan ve dinî görevlerini ihmal eden, dolayısıyla Dr. Han'ın ilgilenmesi gereken öğrencileri tespit ediyordu. Tüm bunları akşam namazı için cemaate yetiştiğimizde öğrendim. Namaz bittiğinde imam cemaate, Pakistan'dan özel bir misafirin geldiğini, özel bir mesajla aralarında bulunduğunu duyurdu ve Mesut Sahip'i cemaate hitap etmek için davet etti.

"Dikkat ettim ki değerli kardeşlerim" diye söze başladı Mesut Sahip, "birçoğunuz namazı tadil-i erkân ile kılmıyorsunuz'". O vaazına devam ederken, büyük çoğunluğu Malezyalı öğrencilerden oluşan cemaat dikkatlice dinliyordu. Namazın yeterli olmadığını, Allah'ı zikretmenin gerekli olduğunu ve bu zikrin de Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olarak yapılması gerektiğini anlattı ve vaazını tebliğin önemiyle bitirdi. Bu tekrarlanan yöntem

2 Tebliğ Cemaati'nin yıllık toplantılarının yapılmasıyla ün kazanan Pakistan'ın Pencap eyaletinde bir kasaba. (çev.)

tanıdık gelmeye başlamıştı. Yalnızca cemaatin bizimle birlikte İngiltere'deki ilk Tebliğ Cemaati konferansına davet edilmesi kalmıştı. "Sheffield İngiltere tarihindeki Müslümanların en büyük toplantısına tanıklık edecek."

Tam o anda, İslam tarihinin en çabuk ortadan kaybolma eylemlerinden birine tanık oldum. Biraz önce öğrenci cemaati oradaydı; dikkatlice dinliyor, kafa sallayarak nazikçe tasdik ediyor ve saygıyla oturuyordu. Şimdi ise adeta yok olmuşlardı. Topluca çıkmamışlardı. Aslında fiilen hareket ettiklerine dair bir işaret de yoktu. Oradakiler buharlaşmıştı. Hepsi davet edilmiş, ancak yalnızca birkaçı cennet vaadi ilgilerini çekecek kadar daveti dinleyebilmişti. Birisi hariç.

İlk başta dikkatimizi çekmemişti. Kadınlara ayrılan bölümde bir perdenin ardında oturuyordu. Yakından bakıldığında bile yere yığılmış giysi yığını olduğunu sanmak mümkündü. Uzun düğmeli bir pardösü giymiş başında yüzünün büyük bir kısmını örten kalın bir başörtüsü vardı. O yığının içinde onu ilk fark eden Dr. Han oldu. Başını perdenin üzerinden uzattı ve bağırdı: "Peki, sen kız kardeşim? Sen Allah'ın çağrısına cevap verecek misin?"

"Ben mi?" dedi şaşkınlıkla.

"Evet, sen kız kardeşim!" diye kükredi Dr. Han, "Tebliğ görevinde bize katılacak mısın?"

Adeta bir giysi yığını içinde yaşayan Sofya bacı "Lancashire"lıydı. Kısa süre sonra öyküsünü anlattı. Malezyalı bir öğrenciye aşık olmuş ve İslam'ı kabul etmişti. Evlenmişler ve muhasebe eğitimi aldığı Plymouth'a taşınmışlardı. Evlilikleri uzun sürmemişse de, İslam'a bağlılığı sürüyordu. Benim gözümde ideal dindar bir Müslüman kadının simgesiydi: Baştan aşağı tesettüre bürünmüştü, az konuşuyordu ve konuştuğunda neredeyse tamamen dinî ifadelerden oluşan *Bismillah, Elhamdülillah, Allahüekber* gibi cümleleri sessizce fısıldıyordu.

Ertesi sabah erkenden Sheffield'a doğru yola çıktık. Sofya bacı usule uygun bir şekilde Dr. Han'ın yanındaki ön koltuğu işgal ediyordu. Bu yüzden, Mesut Sahip arkada benim yanıma oturmuştu. Bagajda yer kalmadığı için

bacının valizi de yanımızdaydı. Gece hava açık, gökyüzü parlak, ışıl ışıl yanan yıldızlarla doluydu. Otoyola çıkar çıkmaz yağmur yeniden başladı. "Allah beni bir cüce olarak yaratsaydı" diye düşündüm; "ne kadar da rahat olurdum!"

Dr. Han'ın Plymouth'da istekli Müslümanlar bulamamanın verdiği hayal kırıklığı içinde, ıslah edilecek başkalarını bulabilmek ve namaz için verdiği sayısız mola sonrasında, nihayet Sheffield'a ulaştık. Bu yüzden, biz vardığımızda konferans bitmek üzereydi. Yalnızca Tebliğ Cemaati'nin o zamanki manevi lideri Mevlana İnamal Hasan'ın konuşması kalmıştı. Mevlana Hasan ya da popüler unvanıyla Hazret *(Hazretci)*, konuşmasında "kelime"yi (kelime-i tevhidi), İslam'ın temel esaslarını anlama ve yayma görevimizi akıcı bir Urduca ile anlattı: "Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resulullah." Vurgulu bir ifadeyle İslam'ın şartlarını titizlikle yerine getirmenin gerekliliğini savundu: Beş vakit namaz tam vaktinde kılınmalı; zekât yani yoksulun hakkı olan yıllık gelirin en az yüzde 2,5'u titizlikle hesaplanmalı ve zamanında verilmeli; hayat boyu en az bir kez hacca gidilmeliydi. Hazret'in ısrarlı mesajı, "İslam'ın bu şartlarına dikkat edilmesi" idi. Dünyadayken bu şartları yerine getirmeye gösterilecek özen, ahirette ödüllendirilecekti. Hazret kesin bir ifadeyle ekliyordu: "Geri kalanını Allah halledecek; sonsuz rahmetiyle, size cenneti ihsan edecektir!"

İşte Tebliğcilerin yaklaşımlarının özü buydu. İbadetlerin yerine getirilmesi, Cenab-ı Hak'la yapılan bir anlaşmaydı; bu hazır formülü uygulayan, keyfine bakabilir, cennetin garanti olduğuna güvenebilirdi. Tebliğciler, ülkeden ülkeye, özellikle de Müslüman ülkelerde milyonlarca insanın yaşamını mahveden şartları oluşturan ağır adaletsizlikler, dehşet verici acılar ve ihmaller için herhangi bir şey yapmayı düşünmüyorlardı. Bu dünyanın hastalıklarını tam bir kayıtsızlık içinde seyrediyorlardı. Oysa bu dünyayı hepimiz için cennete çevirmeye çalışmamız gerekmez mi? Zira dünyamızı ne kadar mamur edersek, cennetimiz de o kadar mamur olur.

Konferans, çalışmaların sonu değildi. Oraya katılan

herkesin bir planı, bir gündemi, sonrasında da uygulanacak bir eylem tarzı vardı. Küçük gruplara ayrıldık ve dört bir yana dağılmak üzere organize edildik. Her bir grup İngiltere'nin çeşitli camilerine gidecekti. Bizim gruba da Glasgow'a gitmek düşmüştü. Tebliğcileri gündemimden çıkarmadan önce, tüm deneyimi yaşamam gerekiyordu. Eğer sorularınız varsa ve cevap istiyorsanız, kanıtların toplanması, test edilmesi ve dikkatlice değerlendirilmesi gerekiyordu. Bu yüzden Glasgow'a gidecektim.

Güneşi arada bir görebildiğimiz bir İngiliz yazında, aralıklarla süren yağmurlar ve namaz vakitlerinde verilen molalar eşliğinde yaptığımız yeni bir araba seyahatinin ardından Glasgow'a ulaştığımızda Halid Sahip tarafından karşılandık. Kendisi grubumuzun lideri olacaktı ve Glasgow'a bizden önce ulaşmıştı. Yaklaşık kırk beş yaşlarında cılız bir adamdı; seyrek bir sakalı, uzun bir cübbesi ve başında siyah bir fesi vardı. Hindistan'daki Aligarh Üniversitesi'nde istatistik dersi veriyordu. Eski ve yıpranmış bir halının üzerinde çıplak ayakla durmuş, içeri gelen herkesi sıcak bir şekilde karşılıyordu. Kadınlar bir tarafa, erkekler diğer tarafa yönlendiriliyordu. Sofya bacı itaatkâr bir şekilde gözden kayboldu. Halid Sahip nazik bir şekilde, bir şeyler yiyip geri dönmemizi tavsiye etti.

Etrafımdakiler horlarken, uzandığım yerde Hazret'in konuşmasını düşünmeye başladım. Konuşmasındaki "bilginin doğası"na ilişkin kısım hafızama adeta kazınmıştı. Öğrenmeye susamak, düşünmek ve tefekkür etmek, Kur'an'ın her yerinde rastladığım en güçlü ton ve ısrarla tekrarlanan ana temaydı. Bu "sorgulama ve cevap arama tavrını", temel ilkem ve dünyadaki, muhtemelen de ahiretteki kurtuluşumuzun gereği olarak benimsemiştim. İlmin Müslümanın yitik malı olduğunu, İslam'ın namaz kılarak değil ilim öğrenilerek hayata geçirilecek bir sistem olduğunu, annemin anlatımlarından öğrenmiştim. Dikkatim Hazret'in sözlerine odaklandı. Ulemanın bilginin hakiki doğasını anlaması, gerçek ve suni bilgi arasında ayrım yapabilmesi gerektiğini ilan ediyordu. Ona göre gerçek bilgiyi suni bilgiden ayıran, gerçek bilginin

pratiğe uygulanabilmesiydi. İmamların ve ulemanın namazda insanlara imamlık yapması yetmiyordu; ayrıca onları camiye davet etmeleri de gerekirdi; "Müslümanları tebliğde bulunmaya da çağırmalıdırlar" diyordu. Bu yüzden uyuyamıyordum. Bu sözler, saplantı hâline getirdiği ve tek konusu dinin ibadet hükümleri olan kapalı bir cemaati tanımlıyordu. "Din"i, dünyayı ve dünyanın tüm sorunlarını denklem dışı bırakan basit ibadetler setine indirgemişlerdi. Uyuyamayıp yatakta dönüp dururken, Tebliğcilerin tüm çabaları ve dindarlıkları ile cennet olarak algıladığım şey arasındaki bağlantının gittikçe daha muğlak hâle geldiğini hissediyordum. Sabahleyin namaza kalktım. İngiliz yazı çok az dinlenmeye izin veriyordu; sabah namazı vakti saat dörtten bile önceydi. Elliden fazla kişinin katıldığı bir cemaat oluşturduk ve Halid Sahip imamlık yaptı. Namazdan sonra Mesut Sahip usulüne uygun bir törenle sabah dersi vermeye davet edildi. Seçtiği konu tam da beklediğim gibi Tebliğ Cemaati'nin "altı esas"ı idi.

Ders kahvaltının hazır olduğu haberiyle sona erdi. Kahvaltı, yumurta ve sade yağda kızartılmış Hint gözlemesinden *(paratha)* oluşuyor, peşinden de yine tereyağla yapılmış irmik helvası geliyordu. Herkes yemeğini iştahla yiyor ve damarlarının kendi başının çaresine bakmasını bekliyordu. Kahvaltıdan sonra kalabalık bir grup, Hazret'in bir başka gruba hitap edeceği Dewsbury'ye hareket etti. Bu arada Dr. Han'ın ince bir müdahalesini fark ettim: Misafirlerini Sheffield'dan Dewsbury'ye doğrudan götürebilecekken Glasgow üzerinden götürmüştü. Grubumun Glasgow'da kalacak olmasından memnundum. Eğer bir süreliğine ülkenin her yerine koşturmayı bırakırsak, belki Tebliğcilerin metodunda tekrardan başka bir şey bulunup bulunmadığını da anlayabilirdim. Kalanlar günün planını yapmak üzere istişare için çağrıldık. Çok fazla uğraşmadan lider herkese günlük görevini verdi. Bazılarına yemek pişirme görevi verilirken, diğerleri caminin temizlenmesi, kadınların ihtiyaçlarının karşılanmasıyla görevlendirildi. Ben de "talim"le yani eğitimle görevlendirildim. Dinlerinin tüm sadeliğine rağmen,

Tebliğciler tekrarlanan usullerinin değişik aşamalarını birbirinden ayıracak yığınla teknik terim geliştirmede olağanüstü bir yeteneğe sahip görünüyorlardı.

Hemen temel eğitim sınıfına katılmak üzere harekete geçtim. Bir daire oluşturduk ve ortaya Hafız Sahip –"Hafız" unvanı, bir kimsenin Kur'an'ı tamamen hıfzettiğini gösteren bir unvandır– oturdu. Kendisini Hindistan, Lucknow'dan ünlü bir kilit imalatçısı olarak tanıttı. Cemaatin onaylanmış bir yayınından dua bölümünü seçerek yüksek sesle okudu. Dersin son çeyreğinde küçük gruplara bölünerek, tecvit öğrenmeye odaklanan daha yoğun bir eğitim aldık. Alt grubumuzdan sorumlu lidere, namazı erkânına uygun kılmamızı, rükûda yeterince eğilmemizi, doğru oturmamızı ve hareketlerimizi tüm cemaatle senkronize etmemizi öğretme talimatı verilmişti.

Öğle namazının ardından öğle yemeği yendi: Tereyağlı kormalı *biryani*. Damarlarımın tehlikeli biçimde sertleşmeye başladığını hissediyordum.

Yemekten sonra derse başlamadan önce kısa süreliğine de olsa dinlenmemize izin verildi. Bu temel eğitimin akşam oturumuna "beyân" adı veriliyordu. Bu kez Hacı Sahip'in sırasıydı. "Bir yankesici düşünün" diye söze başladı, "mesleğini olağanüstü bir iş olarak görmekte ve kendisini tamamen ve ihlasla sanatına vermektedir. Sıkı eğitim almakta ve kendisini günbegün daha da mükemmelleştirmektedir. Devlet kendisine karşıdır; halk ona karşıdır ve polis onu aramaktadır. Ama o, işi için tüm zorluklara katlanmaktadır ve gerektiğinde hapse bile girmeye razıdır. Değerli kardeşlerim, tebliğ de böyle bir meslektir. Bu görev için zaman ayırın ve kendinizi ona adayın. O zaman, kendisini adamış o yankesicinin bu dünyada kazandığı başarıyı siz de ahirette kazanacaksınız. Allah, kesinlikle çabalarınızı ödüllendirecek ve hayatınızda bir devrim yaratacaktır. Başkalarını İslam'a davet ederek, siz de daha iyi Müslümanlar hâline geleceksiniz." Halid Sahip, "beyan"dan sonra ilan etti: "Şimdi *gusht* vakti." Tebliğcilerin geniş teknik söz dağarcığına alışmaya başlamıştım. Kasabayı dolaşarak insanları tebliğe davet etmemiz gerek!

Gusht ekibi benimle birlikte, Hacı Sahip ve Halid Sahip'ten oluşuyordu. Tebliğ mensuplarının kasabayı dolaşması, halkla tanışması ve onlara İslam'ın temel esaslarını öğreterek Tebliğcilere katılmaya davet etmesi gerektiğini açıkladılar. Birisinin evine girerken yüksek sesle ve belirgin bir tonla "Esselamü aleyküm" diyecektim. Davet edilmediğim sürece eve girmeyecektim. Daima nazik olacaktım. Tartışma ve ihtilaf çıkarmaktan ne pahasına olursa olsun kaçınacaktım. Boş konuşmayacaktım, asla ve asla politika tartışması yapmayacaktım. *Gusht*'un altı kuralı bunlardı. Başka hiçbir şey beklemeyecektim. Bugün Glasgow'un hemen dışında yaşayan iki kişiyi ziyarete gideceğimizi söylediler.

İlk hedefimiz Hindistan, Dekkan bölgesindeki Haydarabad'dan gelmiş olan bir tıp doktoru idi. Bizi sıcak bir şekilde karşıladı ve çay içmeye davet etti. Halid Sahip, ona namazını düzenli kılıp kılmadığını sorarak söze başladı.

"Kılmaya çalışıyorum" dedi doktor.

"Bu güzel haber."

Hacı Sahip coşkulu görünüyordu. Oldukça sabırsız bir ses tonuyla, "Öyleyse Tebliğ yapmak için bize katılmaya bir itirazın yoktur" dedi.

"Var" dedi doktor, "hem de çok."

Halid Sahip ve Hacı Sahip şaşkın bir şekilde, "Çok mu?" dediler aynı anda. "Eminim, tebliğin Allah'ın bütün insanlara yüklediği bir görev olduğunu biliyorsundur."

"Hindistan alt kıtasında ne kadar Müslüman var?" diye sordu doktor.

Halid Sahip biraz düşündü. "Hindistan ve Pakistan'dakileri birlikte sayarsak yaklaşık yarım milyar" cevabını verdi.

"Ve her birinin bir problemi var" dedi doktor, "ve onları düzeltmek, onlara doğru yolu göstermek, problemlerini çözmeye çalışmak yerine, vaaz etmek ve bize hatalarımızı göstermek için binlerce kilometrelik yoldan buraya gelmişsiniz. Önce kendi hanenizi düzeltmeniz gerekmez miydi?"

Halid Sahip bana baktı. Ben doktorun kitaplığındaki

eserleri inceliyordum. "Sadaka evden başlar" dedim hiç düşünmeden.

Halid Sahip benim baktığım kitabı fark etmiş olmalıydı: Siyasal bakımdan aktif Müslüman dirilişçiliğinin bir diğer kolunun ideolog ve lideri Mevlana Ebu'l A'la Mevdudi'nin yazdığı *Hilafet ve Saltanat* adlı eseri. Çevik bir hareketle fırladı, kitabı elimden kaptı ve sanki elinde sıcak patates varmış gibi kitabı yerine koydu.

"Mevlana Mevdudi'den hoşlanmıyor musunuz?" diye sordu doktor.

"Bu hoşlanma veya hoşlanmama sorunu değil" diye cevap verdi Halid Sahip. Bir anda *gusht* kurallarından üçüncüsünün uygulamaya konduğunu fark ettim. "Politika ve polemiğe karışmaktansa temel esaslara yoğunlaşmak daha iyidir."

"Ama politikaya karışmazsak, dünyadaki adaletsizlikler hakkında nasıl bir şey yapabiliriz?" diye ısrar etti doktor.

"Eğer Müslümanlar ibadetlerine dikkat eder; kendilerinin ve Allah'ın yerini hatırlarlarsa, hiçbir adaletsizlik olmayacaktır." Nezaket kurallarına hassasiyetle uyan Halid Sahip bir cevap bekleme niyetinde değildi. "Elhamdülillah" dedi, "sizinle tanışmak büyük bir zevkti. Yola çıkma vaktimiz geldi".

Bir sonraki ziyaretimiz yıllardır İngiltere'de yaşayan, Pencap'tan gelmiş bir işçinin evineydi. Halid Sahip nazikçe namazlarını düzenli kılıp kılmadığını ve Batı'da yaşarken İslam'ı yaşamakta herhangi bir güçlük çekip çekmediğini sordu. "Hayır" dedi işçi sempatik bir tonla. Tebliğci kardeşler yine aynı anda şaşkına dönmüşlerdi. Halid Sahip hemen kendisini topladı ve imandan söz etmeye başladı.

"İman cennetin anahtarıdır. Müslümanların imana sahip olma ve dinlerini doğru şekilde yaşama hakları vardır" dedi.

"İmanımın olmadığını ya da zayıf olduğunu nereden biliyorsun? Yanında bir imanometre mi taşıyorsun? İmanımı ölçtüğün bu aygıt nerde?" diye sordu işçi yaramazca bir göz kırpma ile.

"Değerli kardeşim, benim tüm söylediğim; imanın yani Allah'ın iradesine samimiyetle teslim olmanın, cennete girmek için gerekli tüm idrakin anahtarı ve önşartı olduğudur." Halid Sahip ortadaki kıvılcımı açıkça görmüştü; ama uzlaştırmacı davranmaya kararlıydı.

"Fahişenin öyküsünü biliyor musunuz?" diye sordu işçi.

"Fahişe mi? Hangi fahişe?" dedi Halid Sahip kulaklarına inanamayarak.

"Günün birinde" diye söze başladı işçi, "Hz. Peygamber bir kuyunun yanından geçerken, bir fahişeye rastladı. Fahişe kuyunun yakınında susuzluktan can çekişen bir köpek görmüştü. Hemen kuyudan su çekti, ayakkabılarından birine boşalttı ve köpeğe verdi. Hz. Peygamber onun bu merhametinden çok etkilendi. İşte bu merhameti sayesinde o kadının tüm günahlarının affedileceği ve cennete gireceğini bildirdi."

"Nereye varmak istiyorsun?" diye sordu Hacı Sahip sabırsızlanarak. Dördüncü kural ağır tehdit altında gibi görünüyordu.

"Eğer o fahişe gibi ibadetlerimi ihmal ediyor olsam bile, şimdiye kadar yaptığım veya ileride yapacağım bir şeyden dolayı affedilmeyeceğimi ve cennete girmeyeceğimi nereden biliyorsunuz?" dedi işçi.

Halid Sahip taktik değiştirmek gerektiğini açıkça görmüştü ve dördüncü kuralı bir yana bırakıp, kıssaya kıssa ile karşılık vermeye karar verdi. "Değerli kardeşim, müsaade edersen ben de sana Hz. Peygamber'in hayatından bir kıssa anlatayım." Sandalyesini işçinin yakınına çekti. "Günün birinde Hz. Peygamber, bir grup sahabe ile dışarıda otururken, beyazlar içinde uzun beyaz sakalı olan ve hiç yorgunluk alameti göstermeyen bir adam geldi ve ona sordu: 'İman nedir?' Peygamber cevap verdi: 'İman, senin Allah'a, meleklerine, elçilerine ve ahirete inanmandır' dedi. Sonra adam sordu: 'İslam nedir?' Peygamber yine cevap verdi: 'İslam Allah'a kulluk etmen ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namaz kılman, emredildiği gibi zekât vermen ve Ramazan ayında oruç tutmandır'. Adam tekrar sordu: 'İhsan nedir?' Peygamber

cevap verdi: 'Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir; çünkü sen O'nu görmesen de, kesinlikle O seni görüyor.'" Halid Sahip bir süre duraksadı. "Biliyorsun o adam Cebrail Aleyhisselam idi." Sözünün etkisini artırmak için birkaç saniye bekledikten sonra ekledi: "Eminim ki, bir fahişenin yerine Resulullah'ın sünnetine uymayı tercih edersin."

Hacı Sahip, "İşte şimdi tartışma bitti" der gibi bana göz kırptı.

İşçi her birimize tek tek baktıktan sonra söze başladı: "Size Hz. Peygamber'in bir başka hadisini nakletmeme izin verin. Bir defasında kendisine 'İman nedir?' diye soruldu. 'İman yetmiş küsur bölümdür; en üstte 'Allah'tan başka ilâh yoktur' sözünü kabul etmek ve en altta 'insanlara sıkıntı veren bir nesneyi yoldan kaldırmak' vardır. Ben bir çöpçüyüm. Tüm gün onu yapıyorum. Haftada beş gün, yılın tamamında ve her türlü hava şartında onu yapıyorum. Öyleyse imanım sağlam. Tasdike veya sınamaya ihtiyacım yok."

Halid Sahip söyleyecek söz bulamadı. Bezgin bir şekilde ayağa kalktı, vedalaştık ve hızla oradan ayrıldık.

Caminin güvenli bölgesine dönerken, Müslümanların tartışmayı çok sever hâle gelmesinden yakındı. Şefkatli ve masumiyet kokan bir ses tonuyla bana döndü ve "Dikkatli olmalısın" dedi, "yoksa kendini onların izinden giderken bulursun". Düşene tekme atmayı hiç sevmem; o yüzden altı maddeye dikkat etmemi tavsiye ederken, onu sempatik bir ifadeyle dinledim. "Öğrenecek çok şeyin var. Bizimle daha çok vakit geçirmelisin". Oysa ben daha çok vakit geçirmenin, yalnızca aynı ilkelerin, aynı rutinin daha fazla tekrarlanması anlamına geleceğini çok iyi anlamıştım. O talihsiz pazar sabahı, daireme geldikleri zamana göre ne cennete daha çok yaklaşmış ne de cennet hakkındaki fikrim daha fazla netleşmişti. Tüm öğrendiğim, onların formülünün bana uymadığı idi.

Camiye giderken Sofya bacıyı gördüm. El salladı ve havada sekiz çizerek bana bir şeyler söylemeye çalıştı. O anda dikkatim dağılmıştı ve tekrar baktığımda yoktu. Ne demek istediğini düşündüğümde, tam akşam namazı

kılınırken saat sekizde benimle buluşmak istediği sonucuna vardım. Abdesti ağırdan aldım, böylece herkesin saf tutmasını bekledim ve onlara katılmak yerine, oradan sıvışarak Sofya'yı aramaya başladım. Diğer odalar ve koridorlarda bulamadım. Bu yüzden dışarıya çıkıp otoparka baktım. Kabarık bir giysi yığını, Sofya bacının bir minibüsün arkasında beni beklediğini gösteriyordu. Sıcak bir şekilde selamlaştık. "Sen de benim düşündüğümü mü düşünüyorsun?' diye sordu. "Kesinlikle" dedim beklemeden. "O zaman hemen sıvışalım buradan."

İkinci Bölüm

Kurtuluş Kardeşliği



Sofya bacı ile birlikte doğrudan otobüs terminaline gittik ve güneye doğru yola çıktık. Seyahat esnasında pek konuşmadık; otobüsün arka kısmında sessizce oturduk. Sonra bilmediğim bir nedenle, başörtüsünü çıkardı ve uzun, sarı saçlarını taramaya başladı. Zihnim kategorik olarak onu yeniden değerlendirmeye koyuldu. "Bacı" olmaktan çıktı ve ilk kez onu karşı cinsin bir mensubu olarak görmeye başladım. Makyajını tamamladıktan sonra iki eliyle benim sağ kolumu tuttu, başını omzuma yasladı ve anında uykuya daldı. Otobüs şöförü Dr. Han'dan ders almış gibiydi. Londra'ya dolambaçlı yollardan geçerek, geceyarısından sonra ulaştık. Sofya'yı evime davet ettim.

Seaton Point çok sessizdi. Evlerin ışıkları sönüktü ve biz dairenin kapısına ulaştığımızda herkesin uykuda olduğundan emindik. Hiçbir zaman yanımda fazla eşya taşımayı sevmezdim; hele tebliğ için evden ayrılırken anahtarı almayı hiç düşünmemiştim. Zili çaldım. Ses gökdelende yankılandı. Bekledik. Işık yandı ve annem kapıyı açtı. Beyaz bir gecelik giyiyordu. Anneciğim" dedim başım eğik bir şekilde, "bu Sofya bacı". Annem bana baktı; Sofya'ya baktı; sonra tekrar bana döndüğünde gözlerinden tamamen yanlış bir sonuca vardığı anlaşılıyordu. Anlamsız bir ifadeyle anneme bakıyordum; yüzünün, geceliği gibi beyaza döndüğüne tanık oldum.

Ertesi sabah uyandığımda, Sofya çoktan gitmişti. Nasıl ve hangi yolla evden ayrıldığını hiçbir zaman öğrenemedim. Her ne kadar meraklı ve araştırmacı bir mizaca sahip olsam da, araştırılması politik ve mantıklı olmayan konularla ilgilenmiyordum. Zaten zihnimi meşgul eden başka bir problem vardı. Tebliğcilerin yolunun bana uygun olmadığı açıktı, fakat cennet meselesini kolayca göz ardı edemezdim. Glasgow'da geçirdiğim o huzursuz gece bana, kültür ve toplum, politika ve sanat, Müslüman ve İngiliz gibi olguların içine derinlemesine işleyen bir cennet motifi şeklinde yeni bir bilinç kazandırmıştı. Yaşamımı çevreleyen kimlikler çerçevesinde hareket etmek ideal olanıydı. Cennet aşkındı ve belki de bana ait dünya ile bir ilişkisi yoktu. Her iki dünya da en aptalca düzeyden en derin düzeye kadar birçok sonuç ve kullanım şekli içeriyordu. Her ikisi de olayların mevcut durumundan sürekli rahatsız olan bir zihin hâli, her şeyi daha iyi yapmak için muhalif bir arayış gerektiriyordu. Dr. Han ve Mesut Sahip davetlerini yapmıştı ve bunun etkisi, bilincimin durgun sularına atılan taşın etkisi gibiydi. Cennetin ne olduğu, ne anlama geldiği ve nasıl ulaşılabileceği meselesi, onların altı esasıyla sınırlandırılamayacak kadar genişti. Bundan böyle, cenneti garanti göremeyecektim.

Birçok şeyi sorgulayarak büyümüştüm. Bu tavır, yaşadığım dönemin ve doğum yerimin yararlı bir yan etkisiydi. Pencap'ın kırsalında, şartların değiştiği bir dönemde dünyaya gelmiştim. O tarihte, doğduğum köy ihtilaflı bir bölgeydi. Eskiden bir bütün olan köyümü bölecek yeni sınırın nereden geçmesi gerektiğini belirlemek için ciddi pazarlıklar yapılıyordu. Pakistanlı mı yoksa Hintli mi? Bu güç kullanımı, beni sahiplenmek için sabırsızlanan iki yeni kimlik arasındaki açık savaş, uzun süren Pakistan-Hindistan bölünmesinin son raunduydu. Arazi üzerinde ölçümler yapılıyor, doğduğum köy bir o tarafa bir bu tarafa geçiyordu. Hindistan'ın bölünmesi, ben doğmadan uzun süre önce başlayan karmaşık ve tartışmalı kimlikler tarihine beni de katan bir neden oluşturdu. Bölünme, miras olarak görmem gerekenleri tekil ve güçlü yeni bir öze dönüştürmeye yönelik girişimlerden

oluşuyordu. Ailem taşınmadan önce Hint alt kıtasındaki sınırlar belirlenmiş ve yeni kimlikler ortaya çıkmıştı bile. Köyüm Pakistan sınırları içinde kaldı. Dolayısıyla Müslüman kimliğiyle tanımlandı ve yeni ulus inşasına dahil edildi. Babam, annemi ve üç çocuğunu Pakistan'da bırakıp, İngiltere'nin savaşta yaralanmış ekonomisini yeniden inşasına yardıma davet edilen işçiler safında yerini almıştı. Bir otomobil fabrikasında iş buldu ve ailesini yanına çağırmadan önce yıkık dökük bir caddede küçük bir daireye yerleşti. Kimliğimizi yeni baştan tanımlamak zorundaydık.

Büyük bir metropolün anonimliğinde, tanınmayan birisi olarak kaybolabiliyor ve bir anda kazandığım bu yeni özgürlüğün tadını çıkarıyordum. Çocukların kolay uyum sağlayabilmesi, yeni çevrelerini yurt edinme savaşında onları ön cepheye itiyordu. Hackney'in tehlikeli caddelerinden geçerek gidebileceğim bir okula gönderildim. "Pakibashing"[3] benim de acısını çektiğim, İngilizlerin son moda eğlencelerinden birisiydi. Bir Müslüman olmak ve Müslüman hâline gelmek, bir kimlik şekillendirmek, ister Londra ister eski yurdum olan bölünmüş Hindistan olsun, yaşadığım her yerde tartışmalı bir işti. İçine itildiğim özgürlük yalnızca okula gitmekten kaynaklanmıyordu. Bu yeni ülkenin dilini biliyordum, dolayısıyla müzakerecilik sorumluluğunu üstlenmiştim. Yeni tür dükkân sahipleri, otobüs şoförleri ve yaşamlarımıza burnunu sokan birçok yetkiliyle görüşürken, anneme tercümanlık yapıyordum. Bizim gibi insanların devamlılık ve aidiyet altyapısını kurduğu, yeni ortaya çıkan yerleri keşfetmek de benim görevimdi; helal et kasapları, baharat, mercimek, un ve diğer bakkaliye ürünlerini ve devasa paketlerde pirinç bulabileceğiniz mahalle bakkalları. Dışarı çıkmak ve dolaşmak zorundaydım. Aile yaşamını sürdürülebilir hâle getirme sürecinde benim rolüm buydu.

Büyüyen bir çocuk olarak, bu yeni hayatta kalma planının kurallarında çabucak ustalaşmak zorundaydım. Bu

3 İngiltere'ye göç etmiş veya iltica etmiş Pakistan kökenlilere İngilizlerin durup dururken fiziksel ve sözlü sataşmaları. (çev.)

tuhaf yeni dünya hakkındaki hayati bilgileri eve taşımak göçmen çocuklarının göreviydi. Yetişkinlerin aksine, çocuklar yeni olayları doğal ve harika şeyler olarak görürler ve dolayısıyla onlar için normaldir. Normal anlayışları aksi yönde şekillenen ebeveyn ise yeni etkilere karşı daha dirençlidir. Çocuklar hiç zorlanmadan kamusal alanın –okul, sokaklar, televizyon, en son moda, devrin davranış biçimleri– normlarını ev hayatının yerleşik kalıbına taşırlar. Annem ve babam sık sık dostlarını eve davet ederdi ve akşamları evimiz, çoğu zaman "*müşaire*"[4] mekânına dönüşürdü. Bu şiir oturumları edebiyat seven, Urduca konuşan ailelerin ortak etkinliğiydi. Akşamın gündemini, çoğu zaman annemin Hint sinemasına yaptığı düzenli ziyaretlerden kaptığı güzel bir dize, söz veya fikir oluştururdu. Çoğu pazar anneme ve Londra'nın her yerinden gelen arkadaşlarına, Hint filmlerinin klasik çağından iki film oynatan sinemalara gitmede rehberlik ederdim. Sinema salonunun loşluğunda, artık içinde yaşamadığım Hint alt kıtasının birleşik mirasıyla yeniden bağlantı kurar ve bu mirası içselleştirirdim. Bütün bu filmler şarkılarla şenlenirdi. Bu şarkıların hepsi de dil sevgisiyle tanınmış şairler tarafından yazılırdı. Annem, babam ve dostları, birbirleriyle sözlerin müziği olarak da bilinen Urduca şiirlerle yarışırlardı Bu da benim doğal harmanımın bir parçasıydı. Çocuklar dolgu malzemesiydi. Sucuk ve patates püresi, balık ve patates cipsi, et yemeği *(gosht)* ve pideler *(parathas)* için yarışıyorlardı. Böyle bir çocuğun; "Ben bütün bunların mirasçısıyım, bütün bunlar bana ait" demesi son derece normaldi. İşte içinde yetiştiğim dünya.

Aynı anda birçok dünyaya ait olduğum için yeni tür bir kâşiftim. Ancak, içinde yaşadığım dünyalar pek tanışmıyorlar, birbirleri hakkında çok az şey biliyorlardı. Her taraftan ait olduğum bu dünyaları birbirinden ayırmam ve böylece sahip olduğum seçenek zenginliğini reddetmem için baskı yapılıyordu. Öbür yandan, İngiliz dünyamda İkinci Dünya Savaşı sonrası –doğum patlaması– altın kuşağının parçası olmam yeni ufuklar sağlıyordu.

4 Şairler toplantısı. (çev.)

İşte burası, yaşamım boyu hasadını yapacağım soruların tohumlarının ekildiği yerdi. Yeni varoluşumda, fırsatlar ülkesinin refahının mirasçısıydım. Daha önce sıradan insanların hiç bilmediği bir tüketim bolluğu dalgasıyla büyüdüm. Teknolojik devrimin beyaz ateşinde piştim. Clapton Pond'daki Brooke House Modern Ortaokulu'nda okuyup, öğrenciler için yayınlanan bir ulusal dergi olan *Six Form Opinion* dergisinin bilim editörü olmayı başarmış bir çocuktum. Bu da tesadüf eseri olmuştu. Sağda solda dolaşırken, derginin can damarı olan yaşlı bir beyefendiyle karşılaştım. Onlara katılmak istedim. Aidiyet dünyamı araştırma ve sorgulama ruhsatından daha cazip ne olabilirdi?

Hatırladığım kadarıyla, popülerleştirmek istediği devrimci teknolojik cennet konusunda Tony Benn[5] ile uzun bir röportaj yapmıştık. Tartışmalı fikirler ve çatışmanın, kuşağımı yeniden şekillendirdiği bir dönemi yansıtıyorduk. İsyan bütün gençlerin kitlesel katılım gösterdiği bir spor hâline geldi; protestolar, yürüyüşler, oturma eylemleri, küçük kızıl kitaplar ve Che Guevara tişörtleri. Benim protesto biçimim ise, okulumda bir Müslümanlar Kulübü *(Islamic Society)* kurmak oldu. Böylece FOSIS'le tanıştım. Teknik olarak FOSIS veya tam adıyla İngiltere ve Kuzey İrlanda'daki Müslüman Öğrenci Dernekleri Federasyonu, üniversite öğrencilerinin bir örgütlenmesiydi. Ancak her yerdeki Müslüman örgütlerin yapı ve faaliyet biçimlerinin tipik değişkenliği yüzünden, henüz liseyi bitirmeden onların faaliyetlerine katılmaya başladım.

Tebliğcilerle olan maceramdan sonra, birkaç yıl boyunca FOSIS benim yaşamımın bir parçası hâline geldi. 1970'li yılların başlarında bir FOSIS etkinliğine katıldığınızda, kalabalığın ne kadar uyumsuz olduğunu görmemek için kör olmak gerekiyordu. İngiltere'deki Müslüman öğrenciler etnik ve coğrafi çeşitlilikleriyle, aynı zamanda gelenek, modernite, devrim ve reforma yaklaşımlarındaki farklılıklarıyla İslam dünyasının bir mikro örneği hâline gelmişti. Üyelerini iki ana kategoride toplamak

5 1966-1970 yılları arası İngiltere Teknoloji Bakanı. Sanayi ve teknolojinin geliştirilmesi için yaptığı önemli çalışmalarla tanınıyordu. (çev.)

mümkündü: Birincisi, İngiltere'de yüksek öğretim gören çeşitli Müslüman ülkelerden gelmiş öğrenciler; ikincisi ise uzun ve zorlu arayışlardan sonra tasavvufu bulan ve İslam'ı kabul eden yerliler ve Amerikan hippileri. Üçüncü dalga henüz oluşmaya başlamamıştı. Kendimi bu yeni dalganın ilk damlalarından -Müslüman bir anne ve babanın İngiltere'de doğmuş veya çocukken gelmiş ve burada yüksek öğrenim görmeyi başarmış çocuklarından- biri olarak kabul ediyorum.

Örgüt 1962 yılında Birmingham'da, İngiltere genelindeki İslami derneklerin çalışmalarını koordine etmek isteyen çeşitli üniversitelerden gelen öğrenciler tarafından kurulmuştu. Federasyon, öğrencilerin zamanlarına ve protestolarının genel havasına uyduğu için Müslüman İngiliz toplumunun beklentilerine uygundu. Ancak, FOSIS Vietnam karşıtı gösterilerde öncülük ederek veya öğrencileri güçlendirmek için oturma eylemleri yaparak ün kazanmadı. İlgi odağımız; Müslümanlar için önemli olan, ihmal edilmiş, gözde olmayan sorunlar idi. Bir dizi önemli protesto organize ettik: Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in baş ideoloğu Seyyid Kutub'un 1966 yılında Cemal Abdünnasır rejimi tarafından idamı; 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrası Filistin'in işgali; 1969 yılında Mescid-i Aksâ'nın İsrailliler tarafından yakılması; 1969 yılında Hindistan'ın birkaç bölgesinde Hindu-Müslüman ayaklanmalarının başlaması üzerine protestolar düzenledik. 1970 yılına gelindiğinde, Federasyon Londra, Kilburn'da daimi bir merkez ofis kurdu. Oradan yaklaşık otuz şube yönetiliyor, kış kampları ve yıllık konferanslar -Federasyon'un takvimindeki iki ana etkinlik- düzenleniyordu.

Danışmanlarım Federasyon'un üyelerini oluşturan çok sesliliğin iyi bir göstergesiydi. Imperial College'da endüstriyel kimya okuyan, bulaşıcı bir mizah duygusuna sahip Nijeryalı Abdullah Cebrail Oyeken bunlardan birisiydi. Hukuk okuyan, fedakâr ve nazik, Malezyalı İbrahimsa Muhammed bir diğeriydi. Trinidad'dan iyi bir gözlemci ve tarihçi olan Abdülvahid Hamid, Afrika ve Oryantalist Araştırmalar Okulu'nda okuyordu. Yeminli mali

müşavirlik için çalışan Muhammed Razık, geri planda kalmayı seven bir Sri Lankalı idi. Gıyaseddin Sıddıki, daima tereddütlü konuşan, endüstriyel kirlenme konusunda yüksek lisans yapan bir Pakistanlıydı. Muhammed İkbal Asaria, Manchester Üniversitesi'nde ekonomi eğitimi gören sessiz, Uganda kökenli bir Asyalıydı. Sevimli ve cömert gülüşünü pek gizlemeyen istisnai derecede iyi yetişmiş Suudi Abdullah Nasıf, Leeds Üniversitesi'nde jeoloji doktorası yapıyordu. Hepsinin en genci, yaklaşan dalganın öncü damgalarından bir diğeri de, Londra'daki Şehir Üniversitesi'nde kimya eğitimi gören özgüveni yüksek, Pakistanlı Cemil Şerif'ti.

Hepimiz öğrenci ve arkadaş olduğumuz için birbirimiz adına harcama yapmaktan çekinmezdik. Genellikle birlikte namaz kılar, birlikte çalışır, birbirimizin evinde yemek yerdik. Annemin iştahlı misafirleri olurdu. Bu dönemin birçok öğrenci örgütü gibi, hem birbirimize hem de topluma karşı muazzam bir görev duygusunu paylaşıyorduk. Yaptığımız her işe ahlaki bir yön nüfuz ediyordu. Birçok açıdan ünlü Müslüman alim Gazali'nin on birinci yüzyılda *Kardeşlik Görevlerine Dair* adlı eserinde yazdığı reçeteyi uyguluyorduk: "Bil ki kardeşlik sözleşmesi, eşleri birbirine bağlayan nikah akdi gibi, iki kişi arasındaki bağdır. Tıpkı evliliğe girildiğinde, eşlerin yerine getirmesi gereken belli görevler olduğu gibi, kardeşlik sözleşmesi de kardeşinize –affetme, dua, samimiyet, sadakat, yardım ve düşünme yoluyla– malınızla, şahsınızla, dilinizle ve kalbinizle temas kurma hakkı verir." Bunlar yetmiyormuş gibi, evlilikleri de görücü usulüyle ayarlıyorduk.

Evlilik daima kadınların kalesi ve hükümranlık alanı olmuştur. Müslüman ailelerdeki en tecrübeli kadınlar, ilgi alanlarına giren herkesi soruşturma, analiz etme ve eşleştirme hakkını sonuna kadar sahiplenir. Onların bu becerisi, kişisel profil çıkarmanın en derin sırlarında ustalaşma, sosyolojik duyarlılık ve anlayış, psikolojik içgörü ve en gelişmiş çöpçatanlık programlarının çok daha ötesindeki değişkenleri hesaplamayı içeren bir tür geleneksel uzmanlıktır. İdeal görücü usulü evlilik, yakın

akraba bile olsalar birbirlerinin varlığı hakkında daha önceden hiçbir fikri olmayan iki kimsenin yaşam boyu geliştireceği, büyüteceği ve güçlendireceği bir uyumu gerektirmektedir. Görücü usulü evliliği ayarlamak bir sanattır; ama her zaman iyi gitmeyebilir. 1960 ve 1970'lerin İngilteresi'nde Müslüman toplumun kadınları köklerinden koparıldı. Kuşaklar boyu tüm köy ve komşularıyla bağlar kurdukları istikrarlı ortamlardan uzaklaştırıldılar. İngiltere'deki yeni çevrelerinde iletişim ağları daha dardı ve görücü usulle evlilik ritüelini gerçekleştirmek için gerekli olan temas ve bilgiye ulaşımları da hayli zorlaşmıştı. Bir çevre oluşturma; benzer geçmişe sahip insanlarla temas kurma, "Asyalı" toplumunun sınırlamaları içinde doğru insanları belirleme, uygun olmayan kötü adayları ayıklama, yeni çevrenin tüm etki ve unsurlarından anlam çıkarma ve gençlerin çocukluklarından itibaren nasıl yetiştirildiğini öğrenmeyi gerektiren önemli bir iştir. Bu inceliklerden habersiz gençlerin belli bir yaş ve karakterde eş bulma ihtiyacı, güçlü bir çöpçatanlık olgusunu ortaya çıkardı. Ve eşe ihtiyacı olanlara eş bulmak, yerine getirmeyi görev bildiğimiz kardeşlik sorumluluklarından birisiydi.

FOSIS'in benimsediği konular anaakım protestocuların büyük çoğunluğu için önceleri hayalî görünse de, sonraları Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin sorunları bu protestocular arasında gündeme yerleşti. Sömürgecilik ektiğini biçiyordu. Çağımız, bağımsızlık çağı idi. Ancak birçok eski sömürge yeni bağımsız uluslar hâline gelirken, kendilerine yoksulluktan ve kalkınma imkânlarından yoksunluktan başka bir miras kalmamıştı. Açlık kaygısı, adaletsiz bir dünyadaki yapısal adaletsizlikleri sorgulamaya yol açıyordu. Dolayısıyla kalkınmadaki başarısızlıklar bazıları tarafından talihsiz bir hata olmaktan çok, kaçınılmaz ve sistematik bir durum olarak görülmeye başladı. FOSIS üyeleri için bu yeni fikirler, eskiden beri süregelen sorunlardan başkası değildi. Görmezden gelmeyi seçtikleri her şeyi, bilmedikleri tüm karmaşık realiteleri, savundukları sahte ilkeleri ve anlamsız fikirleri ve klasik kalkınma teorisinin kusurlarını çok iyi biliyorduk.

Çünkü o dünya, bizim yaşadığımız, içinden çıktığımız ve çeşitli kombinasyonlarıyla ait olduğumuz bir dünya idi. Alternatif yaşam tarzı hakkında kuşkularımız vardı. Bunun nedeni alternatiflere acilen ihtiyacımızın olmaması değil, bu alternatiflerin geleneğe romantik bir gözle bakmasıydı. Geri kalmış dünyanın çocukları ve FOSIS üyeleri olarak, bu devri değiştirmeye başka hiç kimsenin hazır olmadığını ve bu değişimin protesto ruhunun yüzleşebileceğinden çok daha zor olacağını biliyorduk.

İşte çoğu zaman dile getirilmeyen bu örtük anlayış, bizi birbirimize daha da yakınlaştırıyordu. Kesin olarak biliyorduk ki, bir Müslüman olarak bizim kuşağımız hiçbir şeyi yarı yolda bırakamazdı. Ahlaki heyecanımız, protestomuz, kararlı pragmatik alternatifler arayışımız hayati önemi haizdi. Gerçekten de başarmak zorundaydık. Daha da önemlisi, doğru yapmak, İslam tarihi trenini yeniden raylarına yerleştirmek zorundaydık. Birçok FOSIS üyesi, eğitimlerini tamamlayarak ülkelerine iş adamı, önemli politikacı, saygın akademisyen veya yönetici olarak döneceklerdi. Protestocu öğrenci kuşağımıza hakim olan tüm bu beklentiler ve samimiyet duygusu, üyelerimiz arasında daha da yoğunlaşmış ve zirveye çıkmıştı. Eski zaferlere yeniden kavuşmak için can atan dünya Müslümanlarının geleceği bizdik. İslam dünyasına yayılan kendi kaderlerini tayin etme *(self-determination)* ve bağımsızlık umut ve beklentilerine, tarihin eski zaferlerine dönme çağrıları nüfuz etmişti. Hepimiz İslam medeniyetinin uzun yıllar önce insanlığın başarısının özü ve zirvesi hâline geldiğine dair öykülerle büyümüştük. O zaman İslam âlemi zengin, güçlü, bilgili ve akıllıydı. Yeni muhteşem ufuklara ulaştırmayı başaramayan bağımsızlık dalgasının hemen sonrasında gelen öncü kuşak bizdik. Her görüşten insan bize göz kırpıyordu; hepsinin İslam dünyasının geleceği için bir planı, bir hayali veya simyasal bir formülü vardı.

İslami hareketlerin önde gelen alimleri ve mensupları dergimizde *(The Muslim)* yazı yazmak, konferanslarımızda ve kış toplantılarımızda konuşmak için sıraya girmişlerdi. Müslüman Kardeşler'in eski genel sekreteri,

şimdilerde ise Cenevre'deki İslam Merkezi'nin müdürü olan Said Ramazan düzenli katılımcılardandı. Malcolm X, hacca giderken bize uğramıştı, birlikte yediğimiz akşam yemeğinde; "Bana çatal ve bıçak vermeyin; büyük, siyah ellerimle yiyeceğim!" demişti. İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminin en önemli Müslüman filozoflarından birisi olarak görülen Cezayirli alim Malik b. Nebi, sömürgeleştirilebilme tezini sunmak için geldi. "Bir toplumun sömürülebilmesi için fiziksel ve zihinsel olarak sömürgeleştirilebilir olması gerekir" dedi. Bin Nebi, Paris'te eğitim görmüş ve otuz yılını Avrupa'da geçirmiş bir elektrik mühendisiydi. Onun Batı kültürü ve medeniyetine ilişkin derin anlayışı, İslam dünyasının sömürgeleştirilmesini, Avrupa'nın askerî üstünlüğü ve emperyalist eğilimleriyle açıklamanın mümkün olmadığı sonucuna götürmüştü. Sömürgeleştirme, birçok Müslüman alimin ileri sürdüğü gibi, Müslümanların gerilemesinin temel sebebi değildi. Yüzyıllar öncesinden bu yana inşa edilmekte olan sömürgeleştirilebilirlik olgusu, İslam dünyasını sömürüye uygun hâle getirmişti. Onun bu tezi İslam toplumunun zayıflıklarına dikkatleri çekme yoluyla, Avrupa'nın yenilmezliği efsanesini sarsmış ve dolayısıyla öğrencileri çok etkilemişti. Dikkatimizi iç sorunlarımıza, başa çıkabilmemiz gereken sorunlara, kendi gücümüzle gerçekleştirebileceğimiz bir göreve yöneltmişti.

Özellikle İslami hareketler bizi etkilemeye çalışıyordu. İslam dünyası genelinde, sömürge olmaktan kurtuluş ve bağımsızlık arayışı, birçok anlamda ilhamını İslam'dan alan örgütler tarafından beslendi, geliştirildi, desteklendi ve mücadelesi verildi. Bu örgütler, özgürlüğün hakiki anlamının, toplumun bir bütün olarak İslam yoluna dönmesi olduğunu savunuyorlardı. İslam medeniyetini uzun zamandır süregelen geri kalmışlıktan kurtaracak tüm prensip ve cevapların İslam'da olduğunu ve hakiki bir ulus inşa etmenin tek doğru yolunun İslam'ın tamamıyla toplumsal, siyasi ve ekonomik ideallerine dönmek olduğunu söylüyorlardı.

Ruhlarımızı ele geçirmek için birbirleriyle yarışan küresel İslami hareketler arasında en etkilileri, Mısır'da-

ki Müslüman Kardeşler ve Pakistan'daki Cemaat-i İslami idi.

Hurşit Ahmet Cemaat-i İslami'nin en önde gelen temsilcisiydi. 1968 yılında İngiltere'ye geldiğinde, onu iri yapılı temiz ve yuvarlak bir Cemaat-i İslami sakalı bulunan bir adam olarak görmüştüm. Cemaat-i İslami 1941 yılı Ağustos ayında Lahor'da Mevdudi tarafından İslam devleti kurmayı amaçlayan dirilişçi bir siyasal parti olarak kurulmuştu. Gazetecilik yapan Mevdudi, onlarca yıl boyunca Müslümanların içinde bulunduğu durum üzerine kafa yormuştu ve hiçbir Müslüman partinin İslam'ın yüksek ahlak standartlarına uymadıkça başarılı olamayacağını görmüştü. Dolayısıyla, Müslümanları ahlaklı olmaya ve taviz vermeden dinî inançlarına sahip çıkmaya çağırdı. 1948 ila 1967 yılları arasında en az dört kez hapse atılması ve 1957 yılında bir sıkıyönetim mahkemesi tarafından kışkırtıcı bir kitapçık yazdığı gerekçesiyle idama mahkûm edilmesi, onu öğrenciler için yaşayan bir efsaneye dönüştürmüştü.

Cemaat-i İslami'nin üst düzey yöneticisi Hurşit Ahmet, hocasının ününü artırma fırsatını kaçırmadı. Onun Mevdudi'nin yolundan gittiğini hissediyorduk; "dava' için dokuz ay hapiste yatmak, İslam hakkında yazmak ve konuşmak, bir İslam devleti kurulması için seçimler yoluyla siyasal mücadele vermek. Ona göre Mevdudi, hayatının her ayrıntısıyla örnek alınmaya değer, ideal bir İslam alimiydi; dindarlığından siyasal faaliyetlerindeki dürüstlüğüne, tüm düşmanları karşısında İslam'a ve hakikate olan sarsılmaz bağlılığına kadar her şeyiyle bir örnekti.

Mevdudi 1969 kışında tedavi için Londra'ya geldiğinde binlerce öğrenciyle birlikte, onu karşılamak için Heathrow Havaalanı'na gittim. FOSIS, onun onuruna Londra Hilton'da büyük bir resepsiyon düzenledi. Londra'da kaldığı sürece Mevdudi, elini sıkmak isteyen, sağlığını merak eden ve genellikle hayranlıklarını dile getiren bir ziyaretçi akınıyla karşı karşıya kaldı.

The Muslim dergisi için ayrıntılı bir röportaj yapıldı. Maceralı hayatı, İngiltere'deki Müslüman göçmenlerin

rolü, milliyetçilik ve İslami hareket, Pakistan'daki sosyalizm, öğrenci gücü, Ramazan'ın başlangıcında hilali görme ve en önemlisi de silahlı isyan hakkında sorular soruldu. "Gerçekten, silahlı devrim yoluyla bir İslam devletinin kurulabileceğine inanıyor musunuz?" dendiğinde, Mevdudi hiç tereddüt etmeden: "Bunun bizim için doğru yol olduğunu düşünmüyorum. Böyle bir politikanın, olumlu sonuçlarından çok, ağır zararları olabilir" diyerek sözlerine şöyle devam etti: "Bir silahlı devrim yoluyla İslam devleti kursanız bile, bu devleti yönetmek ve işlerini İslam hukukuna göre yürütmek mümkün olmayacaktır. Çünkü toplumun geneli ve çeşitli kesimleri, İslam'ın istediği ahlaki dönüşüme tam olarak hazır değil. Silahlı devrim, güç kullanma yolunun başkalarına da açılması demektir. Bu yüzden, Müslüman ülkelerin kötü bir devrimler ve karşı devrimler, komplolar ve karşı komplolar döngüsüne tutsak olma tehlikesi vardır. Üstelik silahlı devrim yapabilmek için, hareketinizi gizli cemiyet olarak örgütlemeniz gerekir. Bunların da kendilerine özgü bir havası vardır. İtiraz ve ihtilaf kaldırmaz. Eleştirilerin sesi kısılır; serbest, adil ve dürüst tartışmalar yapılamaz. Gizli örgütlerin iç mantığının bir diğer gereği de çalışanların aldatma, yalan, sahtecilik, hile, kan dökme ve diğer birçok şeye başvurmasına izin verilir ki, bunlar İslam'da haramdır. Ayrıca silahla yapılan devrim, ancak silahla sürdürülebilir. Bu da İslami düzene barışçıl bir dönüşümün neredeyse imkânsız hâle geldiği bir iklim yaratır."

Etkilenmiştim. İslam dünyasında, hatta tüm Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde olup bitenlere –ve olabilecek olanlara– dair manşetlerin ardını okuyabiliyordu. Söyledikleri siyasal, sosyal, ahlaki ve etik düşüncenin alternatif bir boyutuna, yeni bir takdir-i ilahiye, cennete bir çağrı gibi geliyordu.

Bu yüzden Mevdudi'ye dair elime geçen her şeyi okumaya başladım. En popüler eserlerinin devrimci olmaktan çok reform amaçlı olduğunu, halkın İslam anlayışını düzeltmeyi amaçladığını gördüm. İslam'ı, hem bireyin yaşamının her yönüne temas eden hem de toplumu şekillendiren bütüncül bir sistem olarak görüyordu. Karak-

ter inşasına, bireyin kişisel dönüşümüne önemle vurgu yapıyordu. Değişimin, bir yapısal reformun yardımı olmaksızın, bireylerin dindarlığının artmasına bağlı olduğunu savunuyordu. İslami düzen, ancak bireyler kendilerini dönüştürdükten sonra kurulabilirdi.

Ancak kısa sürede bazı ciddi problemlerle karşılaştım. Mevdudi'nin toplumu, ekonomiyi, politikayı ve uluslararası ilişkileri kapsayan bütüncül bir sistem olarak İslam'ı betimlemesi, bana ütopik görünüyordu. Anladığımız şekliyle, İslam'ın modern dünyanın ikilemleriyle başa çıkmak için gerekli prensiplere sahip olduğu belirgin değildi, bu tartışmalı bir hususdu. Bu hususu sorgulamaya ihtiyaç bırakmayacak kesinlikte bir iddia olarak kabul etmek yerine, onu daha fazla tartışmak istiyordum. Mevdudi'nin argümanları ikna edici değildi ve çağdaş topluma meydan okuyan realiteler karşısında test edilmemişti. Geleneksel alimlerin modern dünya ile temasını yitirdiğini sürekli tekrarlayan Mevdudi'nin kendisi de, bana göre aynı durumdaydı. Fikirlerinde İslam'ın dünya görüşüne ilişkin taze bir bakış açısı sunacak hiçbir şey yoktu. Yüzyıllar boyu bütün toplum için etkin bir işlev görmeyen eski hukuk sisteminin, raftan indirilip tozları alındıktan sonra, hiçbir şekilde henüz çözülememiş ve en gelişmiş modern toplumlarda bile samimi tartışmalara konu olan yönetim, kalkınma, modernite gibi karmaşık sorulara cevap sağlaması mümkün müydü?

Hepsinden de öte, Mevdudi'nin kadınlar konusundaki görüşlerinden çok rahatsız oldum. Bu konu, bir yazar veya düşünürün reforma yaklaşımının şaşmaz göstergesi, temel köşe taşıdır. Kaderin İslam ümmetinin yarısını oluşturmasına hükmettiği kadınların İslam'daki statüsü ve rolü simgesel bir hususdur. Aynı zamanda bir düşünürün, miras olarak devralınmış ve hâlen İslam toplumunda uygulanan gelenekçiliğin sınırlarını sorgulama talebinin en açık göstergesidir. Yine bu husus, feministlerin kadınların yaşamıyla ilgili değişiklik taleplerinin hızla gözden geçirildiği, yeniden düşünüldüğü ve ifade edildiği Batı toplumuna karşı duruşları ve anlayışlarının ağır bir sınavıdır. İşte bu konuda, Mevdudi'nin içinde ya-

şadığımız dünyayı, hatta bırakın dünyayı annem ve kız kardeşimin bakışı ve tavırlarını kesinlikle anlamadığı gibi, öğretmenler, hemşireler, çeşitli görevlerdeki memurlar, sınıf arkadaşlarım ve diğer öğrenciler arasındaki çeşitli kadınları da hiç anlamadığını açıkça görmüştüm. *Purdah (Hicab)* ve *The Status of Women* (Kadının Statüsü) gibi eserlerindeki tüm argümanlarına rağmen, kadınları doğal olarak alt düzeyde, toplumun sağlığına ahlaki tehdit oluşturan, çarşaflara sarılmış ve doğal mizaçları nedeniyle dört duvar arasında tutulması gereken varlıklar olarak gördüğü gerçeği değişmiyordu. Okudukça, Mevdudi'nin görüşlerinin büyük çoğunluğunun yeterli bilgiye dayanmadığı, mantığının oldukça kırık dökük ve kurduğu ütopyanın ise hiçbir yerde hiçbir toplum için uygulanamayacak derecede naif olduğu kanaatim daha da güçlendi.

Oldukça şaşırtıcı bulduğum iki nokta daha vardı. Entelektüel cihada (sürekli mücadeleye) vurgusu ve bilgiye adanmışlığına rağmen, benim karşılaştığım cemaat mensuplarının birçoğu, kelimenin en geniş anlamıyla cahildi. Ayrıca Cemaat-i İslami'ye egemen olan "guru sendromu" karşısında hayrete düşmüştüm. Mevdudi takipçileri için yalnızca hareketin kurucusu değil, ebedi lideri ve her şeyi aydınlatan, sürekli parlayan güneşiydi. Hurşit Ahmet'in "guru"suna sadakat ve onun vizyonuna olan sarsılmaz itaatinin, kendisinin entelektüel gelişimini etkileyerek, onu katı ve mekanik bir müride dönüştürüp dönüştürmediğini çoğu zaman merak etmişimdir.

Bizleri yanına çekmek için ciddi biçimde gayret gösteren bir diğer büyük İslami hareket, Müslüman Kardeşler'di. 1928'de Mısır'da genç bir ilkokul öğretmeni olan Hasan el-Benna tarafından gençlik kulübü olarak kurulmuştu. Benna İslam'ı ibadetten daha fazlası olarak görüyordu. Ona göre İslam, biz öğrencilerin sürekli tekrarladığı üzere, içinde din ve devletin tek yapı olduğu, askerî cihadın ve Kur'an'ın aynı madalyonun iki yüzünü oluşturduğu tam bir yaşam tarzıydı. Müslüman Kardeşler üyelerinin, geleneksel İslami eğitimlerine ilave olarak askerî eğitim alması da gerekiyordu. Bazı mensupları

çoktan Filistin'deki siyonist yerleşim yerlerine karşı yapılan ayaklanmaya katılmış olan Müslüman Kardeşler, 1936 yılında siyasal bir örgüte dönüştü. Benna'nın da İslam hakkında oldukça basit bir bakış açısı vardı. Yazdığı tek kitapçık olan What is Our Message? (Mesajımız Ne?) adlı eserinde, İslam'ın gelişimini beş aşama hâlinde değerlendirmektedir. Birinci aşama, İslam toplumunun zayıf olduğu ve "asiller ve saygın sınıf içinde bir grubun, Allah'a isyan eden bir tiranın hizmetinde olduğu" zayıflık dönemidir. İkinci aşama liderlik dönemidir: Bu dönemde tiranın hükümranlığına meydan okuyan bir lider doğmaktadır. Üçüncü dönem, nur ve zulmet güçleri arasındaki çatışma aşamasıdır. Dördüncü aşama "aşağılanma karşısında sabır, sebat ve hoşgörüyle hakikate bağlılığın sürdüğü" aşamadır. Son dönem ise Allah'ın müminleri düşmanlarına galip kıldığı zafer aşamasıdır. Benna bu son aşamayı mutlak ve mükemmel olduğuna inanılan şeriatın zaferi olarak görmektedir: "Şeriat ve fakihlerin içtihatlarının bütün kusurlardan arındırıldığı ve tüm şartların yerine getirilerek her ihtiyacın karşılandığı" dönem. Kültürel çeşitliliği, "her yoldan, her toplanma yerinden, her kış ve yaz mekânından" sökülüp atılması gereken anarşi olarak görüyordu.

Benna Müslüman Kardeşler'in kurucusu olsa da, entelektüel lideri Seyyid Kutub idi. Kutub bir eğitim yöneticisi olsa da, edebiyat eleştirmeni olarak büyük ün yapmıştı. 1988 yılında edebiyat dalında Nobel Ödülü kazanan Necib Mahfuz'un yeteneğini keşfeden ilk eleştirmendi ve ikisi yakın arkadaş oldular. Kutub ayrıca 1956 yılında Mısır Cumhurbaşkanı olan devrim lideri Cemal Abdünnasır'a da yakındı. Rivayete göre Seyyid Kutub, 1940'ların sonlarında Amerika'daki iki yıllık ikameti esnasında dönüşüm geçirdi. Colorado'da iken, Amerika'nın, Amerikan edebiyatı ve popüler kültür eğitimi alırken edindiği izlenimden çok farklı olduğunu keşfetti. Onları ilkel buluyordu: "Gelişmiş eğitimleri ve mükemmelciliklerine rağmen, Amerikalıların yaşam görüşleri bakımından ne kadar ilkel olduğunu görmek hayret vericidir" diye yazıyordu sonraları. "Davranışları mağara adamı dönemini

çağrıştırıyor. Hırsla güç peşinde koşmaları, idealler, edep ve prensipleri görmezden gelmeleri bağlamında Amerikalılar ilkeldir." Kutub, Colorado'da birçok kilise olduğu hâlde, Amerikalıların maneviyattan tamamen yoksun olduğunu tespit etti. Gerçekten de, kiliseleri bazen eğlence yerlerinden ayırmak güçtü. O tarihlerde Müslüman Kardeşler giderek şiddete bulaşmaktaydı. 1940'ların ortalarında, mensupları Mısır'da terör eylemleri düzenlemekle suçlandı. 1948 yılı Aralık ayında dönemin Mısır Başbakanı Mahmud Fehmi Nukraşi'ye Müslüman Kardeşler tarafından suikast düzenlendi. Bunun intikamını almak için istihbarat örgütü, 1949 yılı şubat ayında Kahire'de Hasan el-Benna'yı öldürdü. Kutub, Amerika'nın Benna'nın suikasta uğradığı haberlerini coşkuyla karşılaması karşısında dehşete düştü. Bu noktaya kadar kendisini Müslüman Kardeşler mensubu olarak görmüyordu; ancak Amerika'daki deneyimleri kararını kesinleştirdi.

Seyyid Kutub'un en iyi eseri *İslam'da Sosyal Adalet* kendisi Amerika'dayken yayınlandı. Kutub bu eserinde İslam'ı, "özellikle Müslümanlar ve genel olarak bütün insanlar arasında merhamet, sevgi, yardım ve karşılıklı sorumluluk"tan oluşan bir hukuka dayanan küresel bir medeniyet olarak betimlemektedir. Sosyal adaletin vicdan özgürlüğü ve eşitliğe dayanması gerektiğini, ekonomik adalet yoluyla gerçekleşeceğini savunuyordu. Oysa güç ve zenginliğe sahip olanlar, bu hastalıklı kazanımlarını kolayca terk etmeye yanaşmıyordu. Bu yüzden sosyal adaletin aracı olarak cihada ihtiyaç vardı. İslam, "Allah yolunda cihad"ı emreder diye yazıyordu; cihat topluma adalet ve zafer getirdiği için gücü yeten herkese yüklenen bir sorumluluktu. *"Allah müminlerden canları ve mallarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürler"* (Tevbe, 9/111). Bu tez ve felsefe, *Küçük Kırmızı Kitap*[6] savunucuları ve Che Guevara tişörtleri giyenlerin savunduklarından çok farklı değildi. Benim zamanımda

6 Mao Zedong'un, ilk kez 1964 yılında basılan ve 33 ayrı bölümden oluşan, Maocu gelenek mensuplarının anayasası niteliğindeki eseri. Yalnızca 1967 yılında 350 milyon adet basılmıştır. (çev.)

kampüslerdeki protesto ve oturma eylemlerinden mezun olanlar, Baader-Meinhof[7] ve Simbionese Liberation Army[8] türü kent gerilla terörüne katılıyorlardı. Peki, bu durumda ekonomik ve sosyal adaletsizlikle tanışıklığı çok daha yakın ve doğrudan olan Müslüman öğrenciler arasında Seyyid Kutub ne kadar taraftar bulabilirdi?

Birkaç yıl içinde Kutub, Mısır'daki tüm İslami hareketleri radikalleştirdi ve etkisi Arap dünyasının ötesine, Hint alt kıtasına ve güneydoğu Asya'ya yayıldı. Ancak Müslüman Kardeşler'in kaderi, örgütün bir mensubunun 16 Ekim 1954 yılında İskenderiye'de muazzam bir kalabalığa hitap etmesinden hemen önce Nasır'a suikast girişiminde bulunmasıyla tamamen değişti. Bu olaydan sonra Nasır, altı işbirlikçiyi idam etti ve aralarında Kutub'un da bulunduğu Müslüman Kardeşler'den binin üzerinde kişiyi tutukladı. Kutub on beş yıl hapse mahkûm edildi.

Zaten hasta olan Kutub'a hapishanede düzenli olarak işkence yapıldı. Müstakbel devlet başkanı Enver Sedat dahil, üç yargıcın önündeki ünlü göstermelik yargılamada, Kutub işkence izlerini göstermek için gömleğini yırttı. 1964 yılında serbest bırakılır bırakılmaz, halkı ayaklandırma suçlamasıyla tekrar tutuklandı. Savcının iddianamesi, büyük ölçüde Kutub'un son kitabı olan *Yoldaki İşaretler*'deki kışkırtıcı pasajlara dayanıyordu. Hapisteyken yazdığı bu kitap, 1964 yılında Kahire'de basılmadan önce müsvedde hâliyle çoktan dağıtıma verilmişti. Yazım hatalarıyla dolu çok kötü bir tercümesi Kuveyt'te basılmış ve FOSIS üyelerine ücretsiz dağıtılmıştı. Bendeki okumaktan yıpranmış nüshasından anladığıma göre, Nasır'ın hapishanesindeki deneyimleri, Kutub'u ölçüsünü yitirmiş öfkeli ve intikamcı bir adama dönüştürmüştü. Kutub, İslam ülkeleri de dahil tüm dünyanın cehalet yurdu olduğunu ilan ediyordu. İslam ümmeti artık yoktu; zulmet, küfür ve cehalete boğulmuştu. "İslam medeniyeti"

---

7 1967 yılında Andreas Baader ve Ulrike Meinhof tarafından Almanya'da kurulan anarşist örgüt. (çev.)

8 Kendilerini bir öncü ordu olarak nitelendiren, banka soygunları, cinayet ve şiddet eylemlerine bulaşan, 1973-1975 tarihleri arasında aktif olan bir Amerikan devrimci örgütü. (çev.)

artık insanlığın tamamına eşitti; insani değerler ancak İslam medeniyeti yoluyla elde edilebilirdi. Dünyanın tek yolu şeriat yolu olmalıydı. *Yoldaki İşaretler*'de herhangi bir anlayış farklılığına yer yoktu. Artık cihat, Müslüman Kardeşler ile diğer herkes arasında yapılan bir savaştı. Kutub ölüme mahkûm edildi ve 29 Ağustos 1966 tarihinde asılarak idam edildi. "Şehadete ulaşana kadar on beş yıl boyunca cihat ettim" diyordu. 6 Ekim 1981 tarihinde, Müslüman Kardeşler onun intikamını Devlet Başkanı Enver Sedat'a suikast düzenleyerek aldılar.

Seyyid Kutub'un yargılanması ve yaşadıkları bizim için gerçekten anlamlıydı. Birçok yaşlı FOSIS üyesi, Kutub'un yaşadığı olaylara tanıklık etmekle kalmamış, o olaylarda kendi yaşamlarını izlemişlerdi. Sürekli olarak onun *Fizilali'l-Kur'an* adlı tefsirini okuyor ve Müslüman Kardeşler'in sloganlarını haykırıyorduk: "Allah gayemiz, Resul önderimiz, Kur'an anayasamız, cihat yolumuz, Allah yolunda can vermek en yüce emelimiz!"

Düşünüyorum da; ben ölmek isteyenler arasına katılmak istemiyorum, kesinlikle Allah için yaşama seçeneğini tercih ediyor ve Allah'ı "gayem' olarak değil, yaratıcım olarak anlıyorum. "Kur'an'ı anayasamız" olarak görmek için hayalimi çok fazla zorlamam gerekiyor. Çünkü hukuk dinamik ve değişken bir kurumdur, Kur'an'da oldukça az sayıda hukuki kural yer almaktadır. Kendisini ebedi rehberlik kitabı olarak tanıtan Kur'an, sabit kurallar setine indirgenemez. Ayrıca problemleri çözmenin silahlı mücadele dışında da başka yollarının olduğuna inancım sürüyordu. Gerçekten de Hz. Muhammed (sav) yirmi üç yıllık peygamberliği döneminde, yalnızca birkaç ayını silahlı mücadeleyle geçirmişti. Yaşamının geri kalan kısmının tamamı alternatif türde bir cihat yani kelimenin sözlük anlamıyla çaba gösterme veya mücadele etmeyle, zaman ve mekânın şartları içinde adil bir toplum inşa etme çabasıyla geçmişti. Bana göre Peygamber'in bu yoğun çabaları daha faydalı oluyor ve modern dünyada karşılaştığımız türde sorunlarla nasıl başa çıkacağımızı öğretiyor. Bütün bunları düşündüğümde, düşüncesizce atılan sloganlar, totaliterliğin tarifinden başka bir şey gibi görünmüyor.

Karşılaştığım Müslüman Kardeşler örgütü üyelerinin büyük çoğunluğu fanatizmin sınırındaydı. Bunun tek istisnası, kendisini çok sevdiğim Said Ramazan oldu. Derin tutkusu ve keskin zekâsı karşılaştığı herkesin üzerinde iz bırakıyordu. Ancak gözlerinde pek doğru bulmadığım bir şey vardı. Aynı şeyi, *İslam'ın Etrafındaki Şüpheler* adlı eseri öğrenciler arasında çok popüler olan Seyyid Kutub'un küçük kardeşi Muhammed Kutub'un gözlerinde de gördüm. Peki neydi bu? FOSIS merkezine yaptığı ziyaretlerden birinde Ramazan ile karşılaştığımda her şey netleşti.

Yakın dönemde *The Muslim*'de bir makalesi yayınlanmıştı. "A Lesson from the Battlefield" adlı makalesinde, Said Ramazan bir arkadaşıyla İsrailli bir yetkili arasında geçen bir konuşmayı naklediyordu. Arkadaşı 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda esir düşmüştü. Serbest bırakılmadan hemen önce, bir İsrailli subayla karşılaşır.

"Bir asker olarak tatminkâr bir açıklama bulamadığım bir konuda soru sormama izin verir misiniz?" der.

"Lütfen, belki cevap verebilirim" der İsrailli subay.

"Sur Bahir'e neden saldırmadınız?" Sur Bahir Kudüs yakınlarında, iki tarafı iki güçlü yerleşim yeri olan Tell Buyut ve Ramat Rahel ile çevrili bir köydü.

"İyi bir soru. Dürüstçe bir cevap ister misin?"

Arkadaş evet anlamında başını sallar.

"Sur Bahir'e Müslüman Kardeşler'den büyük bir milis gücü barındırdığı için saldırmadık."

"Ne fark eder ki? Çok daha büyük güçlerin savunduğu, şartların sizin için çok daha ağır olduğu yerlere sık sık saldırıyorsunuz."

"Gerçek şu ki Müslüman Kardeşler'in milisleri, sizin düzenli birliklerinizden tamamen farklı. Onlara göre savaşmak, taktikler ve aldıkları emirlerin sınırları içinde yerine getirecekleri bir görev değil, tüm kalpleriyle kendilerini adadıkları bir tutku. Bu açıdan İsrail uğruna savaşan bizim askerlerimize benziyorlar. Aramızdaki fark ise biz içinde yaşayacağımız bir milli devlet kurmak için savaşırken, onlar ölmek için savaşıyorlar! Ölümden korkmayan, aksine ölmek için delilik sınırında bir coşku ve arzu duyan, adeta insanlığa meydan okumak için sahaya

çıkmış vahşi şeytanlara benzeyen insanlara saldırmak, vahşi canavarlarla dolu bir ormana saldırmak gibidir. Böyle bir riskten kaçınmayı tercih ediyoruz."

"Bütün bu insanlara ne oldu ki, ölüme böylesine aşık oldular, tüm akıl ve mantığı yok sayan bir şeytanî güce dönüştüler?"

"Dinin sıradan insanların aklı üzerindeki sihirli etkisi" diye cevap verir İsrailli subay. "Zavallı yoksullar ölümlerinden sonra, süt, bal, şarap ve kadınla dolu bir cennetin onları beklediği şeklindeki aldatmacaların tuzağına düşüyorlar... Bunlar yalnızca bizim için değil, aynı zamanda sizin için, hatta ilk planda sizin için bir tehlike oluşturuyorlar...'

Arkadaşı Ramazan'a bu sohbetin, onu '"sarıki yeniden doğmuş gibi" coşturduğunu, "iman ve şehâdet anlayışında gizli o dehşetli silahın gücünü fark ettiğini" anlatmış. Ramazan da bu olayın arkadaşının hayatını değiştirdiğini ve onu dindar bir Müslüman (ve dolayısıyla Müslüman Kardeşler mensubu) hâline getirdiğini okurlarına anlatıyordu. Halbuki ben bu tür bir dindarlıkta ciddi problemler görüyordum. Müslüman Kardeşler mücahitlerinin cesaretini kabul etmekle birlikte, İsrailli subay gibi düşünüyordum. "Ölmek için koşmak, hatta bu yüzden savaş alanında taktik peşinde koşmamak, bir kimsenin kendi aydınlanmasından umudunu kesmesinden doğan, geliştirilmiş bir cehaletin işareti değil mi?" diye sordum Ramazan'a.

"Hayır, hayır, hayır" dedi. "Bu, imanın bir kimsenin varlığının merkezi ve ekseni hâline geldiğinin işaretidir."

"Ama bu, her türlü akıldan yoksun körü körüne bir iman. İsrailli subay, böylesine çılgınca bir iman anlayışıyla ateşlenen bireylerin kendi yoldaşlarına yöneleceği, kardeşlerinin imanını kendi imanından daha değersiz göreceğine işaret etmede haklı değil mi?" Ramazan cevap vermedi.

"Eğer iman 'dehşetli bir silaha" dönüşürse diye devam ettim; "bütün silahlar gibi kötüye kullanılmasını önleyecek ne var? Ve bir silah hâline geldiğinde o, artık bir iman olmaktan çıkmaz mı?"

"Her şey imanın gücüyle ilgili" diye cevap verdi Ramazan; "Müslüman Kardeşler'in gözleri emin oldukları için iman nuruyla parlıyor."

İşte bu sözler gizemi ele vermişti. Onun gözlerinde ve Müslüman Kardeşler'in birçok mensubunun gözlerinde gördüğüm buydu; emin olmak ve iman nuru. Oysa iman doğası gereği hiçbir zaman kesin olamaz; sürekli kuşkunun sınırlarında dolaşır. Benim imanım bir tahterevalli gibi inip çıkıyor. Benim ancak kusurlu, ama dinamik, beni sürekli kuşkunun sınırlarında dolaştıran bir imanım olabileceğini düşünüyordum. Ancak mükemmel insanların imanı kesin olabilir. İşte Müslüman Kardeşler üyeleriyle sorunum buydu. Onlar kendilerini mükemmel görüyorlardı; her şeyden emindiler. Kısacası ideolojik bakıyorlardı. Onlara göre İslam, hiçbir kusura, sapmaya ve hatta insanlığa izin vermeyen bir ideoloji idi. İşte bu nedenle birçoğunu itici buluyordum.

Müslüman Kardeşler ve Cemaat-i İslami'nin liderleri ve takipçilerinin eserleri, benim kuşağımı motive eden tartışmalar ve aktivizmin temelini oluşturuyordu. Daha temel olarak benim karmaşık kimliğimin etrafında şekillendiği çekirdeği oluşturuyorlardı. Onlar hakkında edindiğim olumsuz izlenimler ve cevapsız sorular, bulmayı arzuladığım çözümlere beni yaklaştırdı ve rahatlattı. Ne tür bir Müslüman olmak istediğime karar vermem gerekiyordu. Benim kuşağımın arzu ettiği daha iyi bir dünyaya uygun bir Müslüman nasıl olabilirdim?

Tebliğcilerle yaşadığım deneyimler ve cennet hakkındaki yeni düşüncelerimden sonra, Müslümanların kriz zamanlarında daima yöneldikleri tek kaynağa, Kur'an'a yöneldim. Orada cevap bulabilir miydim?

Üçüncü Bölüm

Ulu Meyve Ağacı



Müslüman gençlerin büyük çoğunluğu gibi, Kur'an okumayı çocukluğumda annemden öğrendim. Böylelikle daha çocukluktan itibaren, Allah kelamı kişinin gelişen bilincinin bir parçası hâline gelmektedir. İslam'ın sesiyle dolu olan bu eğitim atmosferi Pakistan'da başladı: Müezzinin okuduğu ezanlar günün seyrini gösterir; ışığın şafaktan gün batımına, oradan da geceye hareketini belirler. Namaz, Allah kelamının okunuşundan oluşur. Kur'an ayetleri kişinin aklı, sesi ve bedeninde yankılanır. Bu atmosferde anneler, daha çocuklar Kur'an'dan ilk ayeti okumaya başlamadan önce, onlara basit Arapça deyimler öğreterek işe başlar.

Ailemin Pakistan'dan Londra Hackney'e göç etmesiyle günlük Kur'an derslerimi alamaz olmuştum. Dokuz yaşındaydım ve İslam'ın günlük yaşamın bir parçası olma özelliği burada yoktu. Allah kelamının düzenli olarak okunduğu özel alan, sadece evden ibaretti. Ancak ebeveynimin İslami eğitimimi sürdürmeme ilişkin beklentileri, yaşam şartlarımızdaki bu değişikliklere rağmen değişmedi. Her akşam ödevimi bitirdikten sonra, ilk evimiz olan Hilsea Street'teki teraslı evin zemin katındaki o tıkış tıkış odada, annem benimle yarım saat oturur ve bana Kur'an okutarak telaffuzumu düzeltir, zaman zaman da birkaç sözcüğün veya ayetin anlamını açıklardı. On dört yaşına gelene kadar, Kur'an'ı Arapçasından okumuştum.

Hatmi tamamladığım zaman yapılan küçük bir kutlamanın ardından, artık benden Kur'an'ı kendi başıma çokça okumam ve her ihtiyaç hissettiğimde ona başvurmam bekleniyordu. Bütün samimi Müslümanlar gibi benim için de Kur'an, kitaplıktaki herhangi bir kitap değildir. O, Allah kelamıdır ve onu okumak Allah'ın zatıyla doğrudan temasa geçmektir. Müslümanın gerçek tanımı budur. Müslümanların ilham ve rehberlik için, ezici problemlere çözümler bulmak için başvurduğu kitap Kur'an'dır; Allah'ın mesajının değişmez kaynağıdır.

Annemin sık sık Hint alt kıtasının büyük şairi Muhammed İkbal'in "Kur'an'ı, size vahyedilmiş gibi okumalısınız" sözlerini naklettiğini hatırlıyorum. Bu yüzden yeni kavranmış münasip sorular, paradokslar ve ikilemlerden oluşan cennet meselesine bir cevap bulmak için Kur'an'a yöneldim. Cennet hakkında dinimin kaynağı tam olarak ne diyordu?

Bu hassas bir konudur. Namaz kılarken Kur'an ayetlerini değişmez Arapçasından okuyordum. Ancak dünyadaki Müslümanların büyük çoğunluğu gibi, benim de anadilim Arapça değildi. Ana dilim Urduca idi. Urduca Moğol dönemi Hindistanı'nda ortaya çıkmış, Türkçe, Farsça, Sanskritçe ve Hintçenin Arapça sözcüklerle harmanlanmış bir hâlidir. İngiltere'ye taşınma hazırlıklarımız sırasında babam, İngilizcemi geliştirmem için bir hayli çaba gösterdi. Bu amaçla bana, "İnsanlığın En Büyük Eserleri" başlığıyla arsızca övülen ve bir dizi hâlinde yayınlanan o klasik romanları aldı. Bu roman serisi, geniş bir İngilizce kitap koleksiyonu oluşturuyordu. Yani dil bakımından zengindim; ama Kur'an'dan cevaplar aramak, karşıma dil ve anlama sorununu çıkarıyordu. Gerçekten de yıllar içinde, aslında bunun bir avantaj olduğu sonucuna vardım. Kur'an'a tercümeleri aracılığıyla yaklaşmak, dil ve sözcüklerin anlam arayışı içindeki mücadelesini anlamamı sağlıyordu. Bu pasif bir süreç olmaktan çok, beyin hücrelerinin yoğun çabası, içgörü ve aynı zamanda bilgi elde etmek için aktif olarak çalışmak anlamına geliyordu.

Kur'an'ı meallerinden okurum ve en çok yararlandığım meal de, İmparatorluk çağında Britanya'nın bol

bol ürettiği özellikli insanlardan biri olan Muhammed Marmaduke Pickthall'in mealiydi. Pickthall bir roman yazarı iken İslam'ı kabul etti ve İslam'ın savunucusu oldu. Anadili İngilizce olan birisi tarafından yapılmış ilk İngilizce Kur'an mealini yayınladı. Pickthall'ın mealinde "cennet" ayetlerini araştırdım. Cenneti tam olarak ifade eden *"firdevs"* sözcüğü Kur'an'da yalnızca iki kez geçerken, İngilizcesi olan *"paradise"* tercümelerde sık sık geçmekteydi. Bu durum sözcüklerin tercümesindeki zorluğu göstermekteydi. Bu kelimenin Kur'an'da geçtiği yerlerin ilkinde, *"firdevs"* sözcüğü bahçelerle bağlantılı olarak kullanılmaktadır: *"İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için makam olarak firdevs cennetleri vardır"* (Kehf, 18/107). İkincisinde ise tek başına yer almaktadır: *(Evet) Firdevs'e vâris olan bu kimseler, orada ebedi kalıcıdırlar* (Müminun, 23/11). Elbette Kur'an'ın bu konuda söyledikleri bundan ibaret değildi; her zaman düşündüğüm gibi cennet fikri bir bütün olarak Kur'an'ın genelinde birçok şekilde ima edilmekte, önerilmekte, tanımlanmakta ve birbirleriyle ilişkilendirilmektedir. İşte bu nedenle, Tebliğcilerin cennet konusuna saplantılı ve tamamen bağlamından tecrit edilmiş bir şekilde doğrudan yaklaşımları, beni çok şaşırtmıştı. Kur'an cenneti ifade etmek için birçok yerde "bahçe" mecazını kullanmaktadır. Pickthall'ın gök gürültüsü *(thunder)* olarak tercüme ettiği Rad sûresinin 35. ayetinde, Allah'a karşı görevlerini yerine getirenlere vaat edilen cennet şöyle tanımlanmaktadır: *"... Onun zemininden ırmaklar akar. Yemişleri ve gölgesi süreklidir. İşte bu, (kötülüklerden) sakınanların (mutlu) sonudur..."* Anneme bu ayetten ne anladığını sordum.

"Cennetin, içinde ırmaklar akan bir bahçe olarak tanımlanması, şüphesiz mecazi bir anlatımdır" dedi, "ancak cennet sözcüğünün ebedi saadet yeri olarak kullanımı daha derin bir anlama sahiptir. Cennetin hakiki nimetleri bizim tarafımızdan bu dünyada fiziksel duyularla algılanamayacağından –çünkü bu dünyaya özgü değildir–, buradaki mecazı anlamaya çalışmamız gerekir." Annem her zaman olduğu gibi sözcükler ve anlamlarıyla

boğuşmaktan zevk alıyordu. Düşünmek için biraz durdu. "'*Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez*' [Secde, 32/17] ayetini Resulullah, 'Allah buyurmaktadır ki, ben sadık kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir aklın idrak edemeyeceği şeyleri hazırladım' şeklinde tefsir etmiştir."

Sabırsız bir şekilde atıldım: "Fakat bu benim soruma gerçekten cevap oluşturmuyor; peki, ya ben cennetteki nimetlerden bazılarını bu dünyada arıyorsam?"

"O zaman kıssadaki teşbihlere bak."

"Ne gibi?"

"*Zıll* sözcüğünü ele alalım" dedi. O Arapça orijinalinin önemini vurgulamaya çalışırken ben de anlamını bulmaya uğraşıyordum.

"Gölge sözcüğünü mü kastediyorsun?"

"*Zıll* gölge anlamına gelir ve Kur'an '*zıll*'ın cennetin nimetlerinden birisi olduğunu söyler" dedi annem. Uygun referansı düşünmek için duraksadı; "'*Şüphesiz takva sahipleri, gölgeliklerde ve pınar başlarındadır*' (Mürselat, 77/41). Ancak *zıll* sözcüğü Kur'an'da yalnızca gölge anlamında kullanılmamaktadır. Gerçekten de bize açıkça öğretildiği üzere cennette güneş yoktur: '*... Orada ne güneş görürler, ne de zemheri*' (İnsan, 76/13). Bu yüzden bildiğimiz anlamda bir gölge sorunu yoktur."

Annem F. R. Leavis becerisi ve bir edebî eleştiri üstadı güveniyle, kafamı karıştırmayı çok güzel beceriyordu. Bir kez daha başarmıştı. Düşüncelerimin yüzüme yansıdığını gördü.

"Sana kaç kez söyledim" dedi, "Kur'an bütüncül bir metindir". Annem o an itibariyle, edebî eleştirisinde bir postmodernizm öncüsüne dönüşüyordu. "Parçalı yaklaşmak suretiyle, bir ayet oradan, bir ayet buradan seçmemelisin. Kur'an'a bütüncül olarak yaklaşman gerek."

Sıklıkla karşılaştığımız ve kullandığımız fakat yeterince anlamadığımız şeylerde olduğu gibi "Peki" dedim.

"Bunu düşün. Kur'an'daki cennet anlayışında 'zıll' terimi korunmaya işaret eder. Gölge kavramının altında yatan fikir 'korunmak'tır. Kur'an, cennet bahçesindeki

'yemişlerin sürekliliği'nden de söz etmektedir. Bu da bir mecazdır. Cennette gıdaya niye ihtiyacımız olsun ki? Buradaki sözü edilen yemişler, iç benliğimiz için ihtiyaç duyduğumuz rızkı ifade etmektedir. Bu nedenle namaz da rızık olarak adlandırılır."

Tartışmanın olumlu anlamıyla başka bir yöne gittiği kesindi. Annem hem postmodern öncülüğü hem de bütün argümanları basit, tartışmasız bir iddiaya yöneltmesi bağlamında sarsılmaz bir Sokratçı ustalığı üzerinde taşıyordu: Namazlarımı ihmal ediyordum. Onun gözde taktiklerinden birini kullanıp, sohbeti yeni baştan daha konforlu bir alana yöneltmek için otoriteye başvurma taktiğini[9] uygulamanın zamanı gelmişti.

"Ama hiç kimse sadece namaz kılarak hayatını sürdüremez" dedim. "Yani her gün mercimek *(dal)* yemek zorunda kalsan, kısa sürede tepki gösterirsin. Hem ilim öğrenmek de ibadet değil midir? Resulullah (sav) şöyle buyurmadı mı: 'Bir saat tefekkür bir yıl nafile ibadetten hayırlıdır?' İlim öğrenmek için daha fazla zaman harcamak, ibadet için zaman harcamaktan daha hayırlı değil midir? İlim peşinde koşarak da rızıklanamaz mıyız?"

"Kesinlikle" dedi hemen; "Cennet yemişleri senin manavdan alacağın türde yemişler olmayıp, amellerinin meyveleridir. İlim de, günahı hayırlı amelden ayırmada hayati önem taşımaktadır. Bu yüzden cennet bahçesinde sunulan rızkın ilim yoluyla elde edileceğini söyleyebiliriz." Annem bu yeni başlığa sarılıp çoktan yola koyulmuştu. "Ve bu yorumu aynı zamanda ırmak metaforu da desteklemektedir. Cennet bahçesi ırmaklarla, ilim ırmaklarıyla doludur."

"Demek ki neymiş" dedi annem, derin bir nefes aldıktan sonra tartışmayı bitirircesine; "eğer bu kötü dünyayı cennete dönüştürmek istiyorsan, 'gölge' seni koruyacak

---

9 Latince Argumentum Ad Verecundiam olarak ifade edilen bu hatalı mantık yürütme şu şekilde işler: "A" kişisi "K" alanında otorite olarak kabul edilir veya otorite olduğu iddia edilir. Bu "A" kişisi "K" alanıyla ilgili olarak "C" iddiasında bulunmaktadır. O zaman "C" iddiası doğrudur. Bu mantık silsilesinin hatası, "A" kişisinin söylediğinin doğru olup olmadığını her zaman teyit etmenin mümkün olmamasıdır. (çev.)

bir şeydir ve sen ahiret ağaçlarının tohumlarını, hayırlı amellere götüren bilgi rızkını arayacaksın".

Babam bütün bir sohbet boyunca sessiz kalmıştı. Onun uzmanlığı, sessizce oturup sigara içmekti. Bazen bu tavrının, onun varoluşsal durumunun fiziksel yansıması olduğunu düşünüyordum: Ağzından duman halkaları yükselirken, sisli havanın içinde sandalyesinin üzerinde bir heykel gibi oturmak. Çoğu zaman sigarasından duman bile yükselmezdi; çünkü doğru dürüst yakmayı beceremezdi ve çok şükür, ilk kalp krizinden sonra tütün içmeyi bırakmıştı. Uzun süre hareketsiz durabilirdi ama içindeki yangının söndüğünü düşünmek aptallık olurdu, çünkü hiçbir zaman tamamen hareketsiz kalamazdı. Onun sismik döngüsü, evliliğin verdiği rahatlıkla, annemin söylemiyle bağlantılıydı. Orada annem sözünü bitirene kadar, Etna Yanardağı gibi zaman zaman dumanlar püskürterek, zaman zaman da yalnızca arka plan manzarası oluşturacak şekilde otururdu. Tam annemin sözü bittiğinde, onun tektonik plakaları hareketlenir ve magma ağzı güçlü bir şekilde lav püskürtmeye başlardı. Onun bu patlamaları yalnızca annemin söylediklerine itiraz etmek –ve zaman zaman da eleştirmek– için gerçekleşirdi. Tıpkı kendinden emin bir yanardağ bilimcisi gibi sessizce oturur, müdahale vaktinin gelmesini beklerdim.

Bir süre sonra "gölge mecazını yaşamak için" dedi; "iki şeye ihtiyacın var: Bunlardan birincisi, koruması altında klasik ilimleri öğreneceğin ulu bir meyve ağacı gibi güçlü bir öğretmendir. Eğer hukuk veya tıp gibi bir meslek istiyorsan; o uzmanlıkları veren bir eğitim kurumuna gitmelisin. Eğer cenneti arıyorsan, sana doğru yönü gösterecek kadar nitelikli birisine gitmelisin."

Babamın bu türden şeyler söylemesini bekliyordum. Babamın hayatı seyahatler, göçler, ayrılmalar ve hem fiziksel hem de manevi radikal değişikliklerle doluydu. Otuzlu yaşlarındayken kendisine bir guru, bir mürşit bulmuştu. Hayatının uzun bir kısmında ona sadık kalmıştı. Mürşidinin bir fotoğrafı daima odasının duvarında asılı olurdu. Zaman zaman, yalnız olduğu anlarda "şecere"yi

–mürşidini Hz. Peygamber'e bağlayan silsileyi– okurdu. Silsileye, İslam'ın güzelliğinin açık mührü olan mükemmel mürşidi ile başlar, veliler ve mürşitlerden Hz. Muhammed'e ve oradan da "emin başmelek" Cebrail'e ve "yüceler yücesi, isim ve sıfatları kemalin zirvesinde olan âlemlerin Rabbi, Allah"a kadar uzanırdı. Beklediğim sözleri, yine de tamamen beklenmedik bir yerde gelmişti. Düşünme ve kendilerini ifade etme yöntemlerindeki bu farklılıklara rağmen, annem ve babamın görüş birliğinde olduğu nadir bir konuyu keşfetmiştim.

Annemin söylemi bir eskrim maçı gibi ileri geri hamleler, sıkıştırıp saldırmalardan hoşlanan bir edebî analiz iken, babamın söylemi anlatım tarzına dayanıyordu. Babam özellikle evliya ve alimlerin kıssalarını anlatmaktan hoşlanıyordu.

"Ancak iyi bir mürşit yeterli değildir. Öğrenmenin en iyi yolunu da bilmelisin. Bu da bana İmam-ı Gazali'nin çok eğitici bir kıssasını hatırlattı" diye devam etti: "*Kitabü'l-İlim*'in büyük yazarı Hazar Denizi'nin güneydoğu köşesindeki Cürcan'da medrese eğitimi almaya gitmişti. Oradaki dört yıllık eğitimi boyunca, metafizik, felsefe, matematik ve orada öğrenilebilecek ne varsa her şeyin eğitimini aldı. Cürcan'dan geri dönerken, o günlerde tek başına seyahat edenlerin hep yaptığı gibi bir kervana katıldı. Kervan haydutların saldırısına uğradı ve soyuldu. Gazali bütün ders notlarını küçük bir deri torbada tutuyordu ve sahip olduğu her şey onlardı. Haydutlar onu da aldılar. 'Bunun üzerine haydutların reisine gitti; atının dizginlerini tutup, onlardan torbasını geri vermelerini istedi. Torbanın içindekilerin onların bir işine yaramayacağını; çünkü okuma yazma bilmediklerini, o torbada Cürcan'da öğrendiği her şeyin bulunduğunu söyledi. Çete reisi torbayı ona fırlatırken şöyle dedi: 'Medreseye not tutmak için değil, ilim öğrenmek için gittiğini sanıyordum.' Gazali bu sözlerden çok etkilendi ve dört yıl daha eğitim almak üzere medreseye geri döndü. Bu kez not almayacak ama öğrendikleri üzerinde düşünecekti. Böylelikle İslam medeniyetinin önde gelen alimlerinden birisi oldu."

"Söylediğini anladım" dedim. "Peki ihtiyacım olan diğer şey ne?"

"Bir adam Kâbe'yi ziyaret ediyordu. Kâbe'yi tavaf ederken, yüksek sesle dua etmeye başladı: 'Ey Rabbim!' dedi, 'bana birkaç hayırlı dost ver. Ey Allah'ım bana birkaç hayırlı dost ver!' Onun bu duasını işiten birisi, ona: 'Burası Allah'ın evi, af dilemelisin; Allah'tan cenneti istemelisin; birkaç hayırlı dost değil' dedi. 'Affa ihtiyacı olan sensin' dedi adam, 'sen af iste. Benim hayırlı dostlara ihtiyacım var. Ancak hayırlı dostlar beni günahlardan uzak tutacaktır. Benim cennete girmemin tek yolu bu'". Babam kıssayı anladığımdan emin olmak için biraz duraksadı ve sonra ekledi: "Kendine, seni koruyacak birkaç hayırlı ve sadık dost bul!"

Şimdiye kadar yaptığım araştırmalardan ne Cemaat-i İslami'nin ne de Müslüman Kardeşler'in bana aradığım "gölge ve rızk"ı sağlayamayacağını anlamıştım. Onların hikmetten yoksunluğu, beni kendilerinden soğutmuştu. Çok okuyordum; FOSIS'teki dostlarımın tavsiyelerine uyarak, ne bulursam okuyordum. Ancak okumalarımın gerçek bir hedefi yoktu. Beni cennete götürecek türde ilme ulaşmam oldukça zor görünüyordu. Sonra Cafer Şeyh İdris'e rastladım.

Cafer, Cambridge'te felsefe doktorası yapan Sudanlı bir ilahiyatçıydı. Uzun boylu, yüzü kendisinin ifadesiyle "güzellik işaretleri' olan izlerle doluydu: Her iki yanağında da iki dikey kesikten oluşan kabile işaretleri. Hayranlık ve korku uyandırması beklenen bu izler, Cafer'in alçak gönüllülüğünü ve sıcaklığını artırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Cömertçe gülümsüyordu ve gözleri tam bir kararlılıktan çok, yaramazca bir merakı yansıtıyordu. Bu da, iyi mizah duygusunu şaşırtıcı derecede keskin bir zekânın uyanıklığıyla bütünleşen bir masumiyetle birleştiriyordu. Geleneksel Sudanlı alim giysisiyle –beyaz bir türban ve bol beyaz kaftanla– bir melek gibi görünüyordu. Onu Hz. Peygamber'in meşhur hadisindeki "tamamen beyazlar giyinmiş ve hiç yorgunluk işareti göstermeyen adam"a benzetiyordum. O adam gelmiş ve "İslam nedir?" diye sormuştu. İlk görüşmemizin sonunda

Cafer'e sordum: "Bana ihtiyacım olan gölgeyi sağlayabilir misin?'

"Sen ne düşünüyorsun?" diye sordu dalgınca, "Ben bir ağaç mıyım?"

"Evet" diye cevap verdim; "seni koruması altında klasik ilimler öğrenebileceğim ulu ve güçlü bir meyve ağacı olarak görüyorum".

"Öğretmen her zaman öğrenci ister" dedi; "eğer öğrenci öğretmenin bir ağaç olduğunu düşünüyorsa, o zaman izin verelim, öğretmen öğrencisine gölgelik olsun".

Geleneksel İslami ilimlerde hukuk, felsefe ve tefsir üstatlarının eserleri konusundaki eğitimim böyle başladı. Bu, bana atılması gereken bir sonraki mantıklı adım olarak görünüyordu. Her yerde çare olarak İslam'ın esaslarını gösteren, kendi amaçları için kendi suretlerinde sundukları bir dinde otorite olduklarını iddia eden örgütler ve hareketler kaynıyordu. Dinin, aracısız kendi diliyle ne anlattığını incelemenin zamanı gelmişti.

Bir *usre* (aile) grubu yani ailenin ahlaki ve sosyal dayanışmasını yansıtan bir araştırma grubu kurdum. 1960'lı ve 1970'li yıllarda usre grupları, İslami hareketler arasında popüler bir kurum hâline gelmişti. Özellikle Müslüman Kardeşler, bu grupların kurulmasını mensuplarına tavsiye ediyordu. Önemli olan, şekil değil öğretmendi. Birkaç arkadaşım bana katıldı ve haftada bir sırayla evlerimizde toplandık. Cafer bizim liderimiz, öğretmenimiz, ulu meyve ağacımız ve rehberliğinde klasik metinleri çalıştığımız kişi hâline geldi. Hz. Peygamber'in eğitim yöntemine uymayı ve bu ilimlerde en zayıf olanımızın hızına uymayı önerdim. Böylece eğitim programımız sürekli en az bilenin ihtiyaçlarına göre ayarlanıyordu ve çoğu zaman en zayıf adam bendim.

Zorunlu hususlarla yani Kur'an ve hadisle işe başladık. Müslümanlar, ilahi vahye muhatap olsa da ölümlü bir insanın sözleriyle (hadis) Allah'ın kelamı olan Kur'an arasında kesin bir ayrım yaparlar. Resulullah'ın söz ve eylemlerine ilişkin rivayetler, onun vefatından hemen sonra sözlü ve yazılı biçimde yayılmaya başladı. Hadis, hükümranlığı hızla Arabistan topraklarının ötesine yayılan

İslam ümmetinin politikalarını tartışıp kararlaştırdığı ve eylemlerini değerlendirdiği bir ölçüt hâline geldi. Dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, hadis rivayetleri külliyatı yoğun bir araştırmaya tabi tutuluyor; sonraları tüm İslami ilimlerin temel kaynağı olarak kalan resmî derlemeler hâlinde toplanmaya başlanıyordu. Bu yüzden, önce Kur'an'ın ünlü klasik tefsirlerini okuduk; sonra da 869 yılında vefat eden İmam Buhari ve 875 yılında vefat eden İmam Müslim tarafından hazırlanan büyük hadis külliyatları ile Begavî tarafından on ikinci yüzyılda yazılan ve on dördüncü yüzyılda gözden geçirilen *Mişkâtü'l-Mesâbîh* adlı özeti incelemeye başladık. 704 yılında doğan ve modern anlamda ilk biyografi (siyer) yazarı olan İbn İshak'ın *Siyer-i Nebî* adlı esrini okuduk. Daha sonra da sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda yazılan tarihle ilgili diğer eserleri gözden geçirdik. Peşinden tefsir şerhlerini okuduk. Ondan sonra da klasik fıkıhçıları ele aldık. Ardından felsefeye geçtik ve dokuzuncu yüzyıl ile on ikinci yüzyıl arasındaki Altın Çağ'da yaşayan, eserleri yalnızca İslam medeniyeti üzerinde değil, aynı zamanda Avrupa üzerinde de büyük etki yapan kelamcıları ve düşünürleri okuduk. Cafer toplantılara katılamadığında, bir diğer Sudanlı alim Tayyib Abidin onun yerini alıyordu.

Usre daima Kur'an'dan bir veya birkaç ayetin okunmasıyla başlıyor, peşinden iki veya daha fazla ünlü tefsirden o ayetlere dair açıklamalar okunuyordu. Ardından sünnete ve sahih hadislere bakarak ayetleri daha fazla aydınlatmanın mümkün olup olmadığını araştırıyorduk. Bu araştırma programı gelişip, Cafer bizi hadis derleyicilerinin ve İslam hukukunu yazılı hâle getiren büyük imamların biyografileriyle tanıştırınca, şaşırtıcı derecede yeni bir bakış açısıyla karşılaştım. Bu büyük alimlerin, önüme cennetin kapılarını açıp sonra da kapayan çağdaş İslami hareket liderlerine hiç benzemediği ortaya çıkmış oldu. Bu geleneksel otorite hâline gelmiş olan otantik sesler, hem konulara daha eleştirel yaklaşıyor hem de görüşlerinden daha az emin görünüyordu. Yıkılması imkansız anıtlar olarak değil, kendi değişen devirlerinin insanı olarak düşünmüş ve yazmışlardı.

Klasik alimlerin ne kadar nazik ve mutedil olduğunu görmek beni derinden etkiledi. Örneğin, başlıca hadis külliyatlarından birinin derleyicisi olan Buhari'yi ele alalım. İstisnai derecede nazik ve yumuşak mizaçlı bir insan olan Buhari, ahlak, etik, sosyoloji, hukuk, politika, ekonomi ve mantığı benzersiz bir entelektüel araştırma dalı hâline dönüştürerek, hadis bilimine öncülük etti. Hadis eleştirilerinin merkezinde *isnad* kavramı yer alıyordu. Bu kavram, Resulullah'ın hadislerini rivayet eden ravi silsilesindeki her bir halkanın izinin sürülmesini kapsıyordu. Hiçbir şey garanti sayılmıyor, her bir halkanın nitelikleri, hafızası, doğruluğu, doğruyu söylemesi, mahkemede tanıklığı kabul edilecek güvenilir bir tanık olup olmadığı bağlamında eleştirel bir şekilde araştırılıyordu. Böylelikle silsile Resullullah'a ulaşana kadar sürdürülüyordu. Hatta bu bile yeterli değildi. Ravi silsilesindeki bireylerin fiziksel olarak rivayete uygun durumda olup olmadıklarını belirlemek için zaman ve coğrafi şartlar da inceleniyordu. Üstelik hadisin akla, yerleşik tarihsel gerçeklere ve Kur'an esaslarına aykırı olup olmadığı, taraflı bir görüş ifade edip etmediği ve basit hatalar için aşırı ağır ceza veya sıradan hayırlı ameller için çok büyük mükâfat uyarısı içerip içermediğinin de araştırılması gerekiyordu. Okçuluğa meraklı olan Buhari, hadis araştırmalarına (doğduğu şehir olan ve ona ismini veren Buhara'da) erken yaşlarda başladı. 825 yılında on altı yaşına geldiğinde, önceki metinleri ezberlemişti; binlerce hadisin ravi silsilesini bildiği gibi, ravilerin biyografilerini de öğrenmiş durumdaydı. Sonra yoğun seyahatler yapmaya, alimlerle görüşmeye, hadis derlemeye ve hadis araştırma tekniklerini tartışmaya başladı. Bir hadisi incelemeye başlamadan önce gusleder ve dua ederdi. Yaklaşık altı yüz bin hadis derlediği dikkate alındığında, *Sahih* adlı otantik hadis külliyatını derlemesinin on altı yıl alması şaşırtıcı değildir. Öğrencilerinden birisinin rivayet ettiğine göre, sıklıkla geceleri birçok kez kalkar, lambasını yakar, bazı notlar alır, sonra tekrar yatardı. Bir öğrencisi sordu: "Bütün bunları tek başınıza yapma zahmetini çekmek yerine, neden beni çağırmadınız?"

"Çünkü" dedi Buhari, "sen gençsin ve ben senin uykunu bölmek istemiyorum". İncelediği hadisler arasından yaklaşık 7.000 adedini kitabına dahil etti ve bunların yalnızca 2.602'sini *sahih* olarak etiketledi. *Sahih*'i hazırladıktan sonra hâlâ tatmin olmamıştı; üç kez daha gözden geçirdi. Sonunda derlemesi yayınlandığında, Buhari'nin ünü her yere yayıldı. Yaşadığı Bağdat'ta, alimler onun olağanüstü hafızasını sınamak için kuyruk oldular. Bir defasında on kişi bir tür bulmaca oluşturmak için bir araya geldi. Her birine on hadis okuması, ama isnad ve içeriğini karıştırmaları söylendi. Buhari bu okumaları sabırla dinledi ve her defasında bu hadisi işitmediğini söyledi. Hâlbuki asıl maksadı başkaydı. Hepsi bitirdiğinde, o on hadisin doğrusunu, doğru isnad silsilesiyle baştan sona okudu.

Otantik geleneksel hâliyle ilim, kesinlikle hafızanın mükemmelliğinden daha fazlasını gerektiriyordu. Hıfzetmek, düşüncenin dayandığı –o devrin bilgisayar programı gibi– bir teknikti. Beni etkileyen, sunulan düşüncenin kalitesi idi. İmam Malik'i ele alalım. Bu Medineli alimin kurduğu mezhebin, en katı, aşırı ve tavizsiz mezhep olduğu söylenir. Oysa Malik'in kendisi, kesinlikle katı değildi ve kuşkuları hiç bitmemişti. Halife tarafından İslam hukuku rehberi olarak İslam âlemine dağıtılacak bir kitap yazması istendi. Onun yazdığı kuralların dışına çıkan yargılanacaktı. Malik bu fikri baştan reddetti ve benim görüşlerim kesin değil dedi. Bunun yerine insanlar, İslam âleminin her yerine dağılmış bulunan sahabelerden dini öğrenebilirlerdi. İmam Malik İslam'ı yaşamanın birden fazla yolu olduğunu ve herkesin kendisine uygun bilgi kaynağını seçmekte özgür olması gerektiğinde ısrar etti.

Aynı husus İmam Malik'in öğrencisi olan ve kendi mezhebini kuran İmam Şafii için de söylenebilir. Rivayete göre Şafii, Mekke valisinden bir mektupla Medine valisine gider; ondan kendisini İmam Malik ile tanıştırmasını ister. Vali, Şafii'yi Malik'in evine götürür ve Malik zekâsına hayran kaldığı genç adamı öğrenciliğe kabul eder. Yakışıklı ve cömert bir genç olan Şafii, kazancının büyük bir kısmını yoksullara dağıtırdı. Malik'in vefatına

kadar –o tarihte artık parlak bir fıkıhçı olarak tanınıyordu– Medine'de kaldı. Bir diğer yumuşak mizaçlı alim olan, hadis ve kıyasa tamamen teslim olma yerine içtihadı destekleyen İmam Ebu Hanife tarafından kurulan mezhebe mensup fıkıhçıların bulunduğu Irak'ı ziyaretinden sonra, Şafii, Maliki teorilerin birçok zayıf yönlerinin olduğu sonucuna vardı. Hanefî alimlerle tartışmaları sonucunda, bu mezhepte de kusurlar buldu. Yaşamının son yıllarını bu iki mezhebin bir sentezini oluşturmak için harcadı ve ortaya er-Risale çıktı. Tartışma ve görüş ihtilaflarıyla dolu bir yaşamdan sonra, herkese karşı fikrini söylemekten çekinmeyen Şafii, onu acımasızca döven İmam Malik'in takipçilerinin darbeleri sonucunda yaşama gözlerini yumdu. İslam hukukunun temelini oluşturan bu alimlerin fıkhi hükümleri, hiçbir zaman mutlak, kapsamlı veya ebedi olma iddiasında değildi. İslam'da hukuku neyin oluşturduğuna dair, nihai bir anlayış olarak da ortaya çıkmamıştı. Bu alimler, kendi kişisel görüşlerinin yalnızca görüş olduğunu, onları sıkça değiştirdiklerini, ebedi hukuk olmasını asla amaçlamadıklarını görmüş ve vurgulamışlardı. Örneğin; Hasan el-Benna'nın yaptığı gibi, imamların tüm devirlerin tüm sorunlarını çözdüğünü savunmak, bu nazik, üstünlük taslamayan, kendilerinden emin olmayan alimlere ilahi otoritelik atfetmektir. Mevcut hâliyle İslam hukukunun her konuda son söz olduğunu kim söyleyebilir?

Cafer, çeşitli mezhepler arasındaki farklılıklar konusundan titizlikle kaçınıyor ve tartışmalı alanlardan uzak duruyordu. "Temel esasları öğren" diyordu; "sonra kendin bir hükme varırsın". "Temel esasları" öğrendikten sonra, *usre* oturumları soru-cevap ve imanın mahiyetine ilişkin genel bir tartışma biçimine dönüştü. Cafer bir sandalyeye oturur, etrafını daire hâlinde yere oturmuş öğrencileri çevirirdi. Oturumu bir önermeyle başlatır ve öğrencilerinden birinden bu önermeyi savunmasını, diğerinden de karşı çıkmasını isterdi. Bazen bu tartışma, Cafer'in bir tarafta, öğrencilerin öbür tarafta olduğu bir münazaraya dönüşürdü.

Cafer Sudan'a dönene kadar, yolumuzu klasik düşün-

cede oldukça iyi bir zemine oturtmayı başarmıştı. Zihnimi sürekli eleştirel düşünce diyetine açan bu nazik dev adama çok şey borçluyum. Onun eğitim üzerindeki etkisi yalnızca klasik İslami ilimlerle sınırlı değildi. Karl Popper'ın gözetiminde felsefe çalışmıştı. Çağdaş düşünce akımları üzerinde uzman olduğu gibi, klasik İslami ilimleri en son trendlerle ilişkilendirmede de ustaydı. Onunla tartışmaya başladığınızda sınırlanmadığınızı, insanın varoluşuna ilişkin önemli soruları, kadim ve modern, İslami ve Batılı çoklu söylemlerden elde edilmiş araçlarla değerlendirmede özgür olduğunuzu hissediyordunuz. Onun kalibresinde birisinin bir kaynağın başına getirilmesi, prestijli bir akademik kurumun yöneticisi, ilme ve eleştirel bilinçte ustalaşmaya şiddetle ihtiyacı bulunan bir kuşağın koruyucu gölgeliği ve öğretmeni yapılması neden mümkün olmadı? Cafer'in etkisi bunlarla da sınırlı değildi. Gerçekten de Londra'da tanıdığım genç Cafer, yıllar sonra Suudi Arabistan'da öğretim üyeliği yaparken karşılaştığım Cafer'den oldukça farklı görünüyordu. Cafer'in sundukları kesinlikle itibar gören şeyler değildi. Sunduğu yol, bir ana yol ya da otoyol hâline gelmesi gerekirken, az seyahat edilen, terk edilmiş ve ihmal edilmiş, üzerinde otlar büyümüş bir yol olarak bırakılmıştı. Sudanlı meyve ağacımın gölgesinde geçen zaman içinde, bir husus gittikçe aşikâr hâle gelmişti: İslamcı dostlar grubum iki şeyden yoksundu: Öz-kuşku ve affetme. Birincisinden yoksunluk dünyayı siyah ve beyazdan ibaret görmeye yol açarken, ikincisi ise aramıza ihtilaf tohumları ekti.

FOSIS ve İslami hareketlere yabancılaşmam, mutlak kesinlik sorunundan kaynaklanıyordu. *The Muslim*, Pakistanlı ulemanın "sosyalizmin 'küfür' olduğu ve 'bir sosyaliste yardım edenin de 'haram işlemiş olacağı"na dair ittifakla verdiği fetvayı" yayınladığında, kuşkularım açığa çıktı. "Küfür" terimi sözlük anlamıyla "üzerini örtme, kapatma" veya "elde edilen faydaları gizleme" ya da "Allah'a karşı nankörlük etme"dir. Bu terim, sıklıkla "biz"i "onlar"dan ayırmak; dünyayı birbiriyle sürekli savaşan iki bloğa bölmek için kullanılıyordu. Ben dünyayı siyah

ve beyaz olarak görmedim, göremedim ve görmüyorum. Birçok sosyalistin Allah'a inanmadığı gerçeğini yadsımıyorum; ama bu, nasıl olur da onların bir düşman olduğu veya onlarla çalışmanın açıkça "haram" olduğu anlamına gelebilirdi?

Gerçekten de yirmili yaşların ortalarında kuşku dolu bir yaşam sürüyordum. Hafta boyunca FOSIS'in çeşitli faaliyetlerine katılan ve Müslüman toplumun işlerini yapan kişi anlamında bir "İslami eylemci" idim. Hafta sonları ise Hackney Vatandaş Hakları grubunda aktif bir sosyaliste dönüşüyordum. Her pazar günü Ridley Road pazarında "danışmanlık standı"nda görevliydim. Sonraları Centreprise adını alan ve daha sonra gelişen bir toplum merkezine dönüşen bir gençlik kulübünün kurulmasına yardım eden yerel projeye katıldım. Hafta içi ve hafta sonlarında, benim gibi dünyayı daha iyi hâle getirmek için onu değiştirme arzusuyla yanan idealist genç insanlarla buluşuyordum. Sosyalist dostlarımın yoksullukla, yapısal adaletsizliklerle, sınıf ve ırkçı suistimallerle mücadele etme hedeflerini paylaştım. Sosyalist paydaşlarımın motivasyonu bu olmasa bile, bu hedefler en saf anlamıyla İslami değil miydi? İslam bir kan bağı, kişinin doğumla şans eseri kazandığı doğal bir sıfat mıydı? Yoksa benim de inandığım ve Cafer'in öğretilerinin düşünmeye teşvik ettiği şekliyle, bireylerin ve bir bütün olarak toplumun geleceği açısından doğru ve yanlış, yararlı ve zararlı, iyi ya da kötü olması kriterine göre idrak edilmesi gereken bir ahlaki nitelik miydi? Oysa İslami hareketten etkilenen kardeşlerimin kendi görüşlerinden mutlak emin olması, onları, küfürle ilişki kurmanın kendisinin de küfür olduğunu ilan etmeye yöneltti. Hatta The Muslim'de yayınlanan bir makalede yeni bir küfür şekli bile icat edildi: Küfrü görmezden gelme küfrü.

> Tercih gayet basittir. Bir kimse ya Allah ve onun sadık kullarıyla iyi ilişkiler içindedir; veya küfürle dostane ilişkiler kurmuştur... Bu ayrım gayet nettir ve muğlak veya belirsiz olamaz: İslam ve küfür, ışık ve karanlık gibidir; aynı yerde birlikte var olamaz.

Bu kardeşler için ne kuantum fiziği realitesi ne de

benim dünyamın, sahip olduğum her şeyin yaşadığı, her yerdeki varlığın aynı ve tek zamanda yaşadığı bir dünyanın realitesi yoktu.

Onların içinde yer aldığı, kendine güven kuşağı içine giremedim. Allah'ın bir kapitalist değil, sosyalist olduğunu düşünüyordum. Hem ilahi sıfatların hem de bize gönderdiği rehberliğin mantıksal sonucu kesinlikle bunu gösteriyordu. Sosyalizmin insanlara uygun, dinin idealleri ve öğretilerini modern dünya bağlamında takip edecek ve oluşturacak sınırları belli siyasal bir araç sunma potansiyeli vardı. Bu yüzden tercih yapmayı, bağlam açısından o kadar "basit" göremiyordum. Gerçekten de tercih için sunulan şartlar, hem rasyonel düşünce hem de idrak bağlamında yetersiz görünüyordu. Makalenin savunmaya devam ettiği gibi, "İslam ülkeleri dahil, dünya ülkelerinin tamamının liderlerinin ve onlarla ilişki kuranların, onların Allah'ın emrettiğine aykırı biçimde yönetmesine yardım ve yataklık edenlerin, ayrıca onları kâfir, zalim ve sefih olarak ilan etmeyenlerin kafir olduğu"na inanmıyordum. Peki, imanları onlar kadar güçlü olmasa da, bu dünyada kâfir, zalim ve sefih olmayan kimseler yok muydu? Bu standartlara göre kim birlikte olunabilecek kadar saf ve temiz olabilir ki? Kendilerini seçilmiş olarak görenlerin bile tasfiyesinin ufuktaki ilk ışıklarını gören veya kağnının uzaktan gelen gıcırtılarını işiten yalnızca ben miydim? Kendi inandıklarını mutlak görenlerin affetmeme konusunda da mutlak bir hırsları vardır. FOSIS genel sekreteri olarak masum, etkisiz ve zararsız bir rehber (İngiltere'deki Müslüman Öğrenciler Rehberi) yayınladığımda bu gerçeği en acı şekilde tecrübe ettim.

Genel Sekreterliğim döneminde FOSIS Başkanı Canterbury'deki Şehir Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler okuyan Gallerli bir Müslümandı. Davud Rosser-Owen Malezya'da askerî hizmetteyken İslam'a dönmüştü. "Dönmüş" olarak adlandırılmaktan nefret ederdi. "Ben dönmedim" derdi, "yalnızca doğal hâlimi buldum. Doğal ve saf hâlde, tümüyle küfürden uzak, İslam fıtratı üzerine doğmuştum" diye cevap verirdi, "İslam'ı ne zaman kabul

ettin?" diye sorana. "Beni Hıristiyan yapan ailemdi. İslam'la şereflenip, Müslüman olunca yalnızca doğal hâlime döndüm. Bu yüzden ben bir dönme değil, orijinal hâline geri dönenim." Rosser-Owen uzun bir seçkin İngiliz Müslüman "geri dönenler" silsilesi içinde şeceresinin izini sürüyordu. Gerçekten de hedefi, tamamen İslam'ı sonradan kabul eden beyazlardan oluşan bir topluluk kurmaktı. Denizcilerin gemilerle limanlara geldiği Cardiff'te Wharf Road'ın hemen yakınına yerleşmiş asırlık Yemenli Müslümanlar cemaatinden hayranlıkla söz ederdi. Onlar birçok kimsenin İslam'la şereflenmesine vesile olmuştu. Gallerli kızlarla evlenerek onları Müslüman yapmışlar ve böylece gittikçe büyüyen bir cemaat ortaya çıkmıştı. Oradaki Müslümanlar üç veya dört caddeyi tamamen kaplamıştı ve kendi camileri (eski bir kiliseyi dışarıdan bile cami gibi görünecek hâle çevirmişlerdi) vardı. 1880'li yıllarda Liverpool'da bir cemaat kuran İngiliz Müslüman Quilliam'dan çokça söz ediliyordu. Beni ünlü İngiliz oryantalist Edward William Lane'in *Arabian Society in the Middle Ages: Studies from the Thousand and One Nights* (Ortaçağda Arap Toplumu: Binbir Gece Masallarından Araştırmalar) adlı kitabını okurken yakaladı. Rosser-Owen bana, "Onun iyi bir yazar olduğunu düşünebilirsin" dedi; "ama İngiliz Müslümanlara karşı fanatiklik ve hoşgörüsüzlük gösterdi. Quilliam aleyhine küfür dolu makaleler yazarak yoldan çıktı. Hıristiyan otoritelerini o kadar çok Quilliam aleyhine tahrik etti ki, ona ve grubuna karşı Haçlı savaşı başlattılar". Kendisini en çok özdeşleştirdiği İngiliz Müslüman Surrey'deki Woking Camii'ni kuran Lord Headley el-Faruk idi. Rosser-Owen'ın kendisi de bir lord gibi davranıyordu: (Beyaz olmayan) Müslümanların onun işlerini yapmasını ve saygı göstermesini bekliyordu. Nitekim ben de Rosser-Owen orada sakalını kaşıyarak dururken, işin büyük bir kısmını ben yapıyormuşum gibi hissediyordum.

Asıl mesele bundan daha basitti. Bir anlığına her yerdeki Müslümanların küresel çilesini veya onlara karşı yapılan yanlışlıklar tarihini unutsak bile, ofisimiz sürekli olarak mescitlerin, güvenilir restoranların, helal

kasapların, ve uzak ülkelerden Müslüman öğrencilerin yaşam kalitesi için zaruri olan diğer ihtiyaçların karşılanacağı adresleri soranlarla dolup taşıyordu. Çağımızın tüm büyük sorularının cevabı, beden ve ruhu bir arada tutma ihtiyacına bağlı gibi görünüyordu. Bu yüzden Rosser-Owen'la birlikte, bütün bildiklerimizi bir kitapçık hâline getirmeye karar verdik. *Guide* (Rehber) oldukça mütevazı ve maksadına uygun bir şekilde mutedil bir başarı elde etti. Ancak kısa süre içinde çok düşünceli kardeşlerimizin titizliği sayesinde, listeye helal et sattığını yazdığımız kasapların birçoğunun, aslında helal et satmadığını, bizim "güvenilir restoranlar"ımızın birçoğunun o kadar da güvenilir olmadığını öğrendik. Eğer çok titiz olmazsanız –ve bir dükkânın camında yazana hiçbir zaman inanmamayı öğrenmezseniz– faydalı olamazdınız. Kıdemli FOSIS üyeleri kitabı hemen yok etmemizi talep ettiler. Kitapçık hatalı bile olsa güven verici masumiyetimizin, aslında olmak istediğimiz İslam medeniyetinin bütünüyle yok olmadığı inancını verebileceği düşüncesiyle, "Rehber"in yeni ve revize edilmiş baskısının yapılmasını savunduk. Kitapçığımızın uyandırdığı nefret bana inanılmaz geliyordu: Sık aralıklarla "Rehber"in sayfalarının siyah çarpılarla doldurulmuş bir nüshasını masamda buluyordum. Katı hükümler yalnızca "Rehber"e yönelmekle kalmamıştı; ben de tamamen güvenilmez biri olarak görülüyordum. Üyelerden oluşan bir grup, bu ağır mesele hakkında bir hüküm vermiş ve beni *The Muslim* editörlüğünden azletmiş, ismimi tarihten çıkarmak için editörlüğünü yaptığım eski sayılardan da sildirmişti.

Yüksek lisans eğitimim boyunca birkaç yıl daha FOSIS için çalışmaya devam ettim. Ancak lanetli "Rehber" olayı tatsız bir iz bırakmıştı. Böylesine küçük bir şeye bu kadar şiddetle saldırılıyorsa, kardeşlerimin benim diğer kusurlarımı öğrenmeleri hâlinde ne yapacaklarını merak ediyordum. Müslüman Kardeşler ve Cemaat-i İslami'nin eleştirileri konusunda bir sonuca varmıştım; ama İngiliz Müslüman cemaatinden veya dünya çapındaki Müslümanların cemaati olan ümmetten çıkamayacağım gibi,

Müslüman öğrenciler listesinden de çıkamazdım. Bunlar benim aidiyetimin parçalarıydı. Onlarla ilişki kurmanın yeni yollarını bulmaya yönelik arayışım, her yönden daha iyi değişim fırsatları sağladı. Sonra günün birinde küfrün mahiyetini tartışırken, Rosser-Owen bir Arap şairin dizesini okudu: "İçinde iman ve küfür mükemmel derecede eşit olmadığı sürece, hiç kimse gerçek Müslüman olamaz." Arkadaşım daha sonra benim farklı, "ılımlı", daha hoşgörülü ve insani bir İslam türü ile daha mutlu olacağım yorumunu yaparak sözlerine devam etti. Bunun üzerine Şeyh Nazım'a yapacağı seyahatte ona eşlik etmeyi kabul ettim.

Dördüncü Bölüm

Tasavvufun Sırları



1970'li yıllarda tasavvuf hayli gündemdeydi; gittikçe popülerlik kazanan bir trende dönüşmüştü. Bütün mistik gelenekler yaşama daha nazik, daha affedici ve hoşgörülü bir bakışla, daha içrek ve daha sade bir varoluş vizyonuna sahip barış ve sevgi kuşağını hedefler. Mistisizm veya daha doğru bir ifadeyle onun İslami biçimi olan tasavvuf, geçmişimin ve yetişme tarzımın bir parçasıydı. Annem ve babam büyük dedelerimin önemli sufilerden olduğunu hep anlatırlardı. Bütün Müslümanlar gibi, bunu olağan görüyordum. Tasavvuf İslam'ın öylesine ayrılmaz bir parçasıdır ki, neredeyse dünyanın hiçbir yerinde şeceresinde bir mutasavvıf bulunmasıyla övünmeyen Müslüman bir aile bulmak mümkün değildir. Birçok Müslüman çocuk gibi, annemin kucağında peygamber ve evliya kıssaları dinleyerek büyüdüm. Okumayı öğrendiğimde, on üçüncü yüzyılın veli, mistik ve şairi Celaleddin-i Rumi'nin *Mesnevi*si'nden öyküler okudum. Sonra on ikinci yüzyıl Farisi mistiği Feridüddin Attar'ın *Mantiku't-Tayr* (Kuş Dili) adlı muhteşem eserine geçtim. Ebeveynimin odası Urduca tasavvuf eserleriyle (anlatımlar, öyküler, şiirler) doluydu ve ben bu eserleri özgürce okuyabiliyordum. Beni tasavvufa asıl yönelten babam oldu. Onun yaşamının, mürşitliğini yapan bir tasavvuf şeyhi etrafında döndüğüne tanık olmuştum. Belki bir tarikat mürşidi beni, Cafer'den aldığım klasik eğitimin de ötesine götürebilirdi.

Bu yüzden sorgulayıcı karakterime rağmen, doğal olarak tasavvufa yöneldim. Davud Rosser-Owen hiç durmadan kendi mürşidinin sergilediği "mucize"lerin öykülerini zihnime dolduruyordu: Şeyhin bir bakışı her türlü kalbi yumuşatmaya yeter; onun kucakladığı kimseler rüyalarında Peygamber'i görüyor; onunla karşılaşan dilenciler ve keşler dakikalar içinde İslam'ı kabul ediyor; milyonları bulan müritleri arasında devlet başkanları, başbakanlar, sultanlar ve prensler var. Bunlar babamın kendi mürşidi hakkında anlattıklarına benziyordu. Şeyhini görmeye giderken, bir tedbir olarak kardeşimin de bize eşlik etmesini istedim. Sömürgecilik motifinin hoş bir tersine dönüşünü yaşayarak, Rosser-Owen'ın rehberliğinde kuzey Londra'daki Newington Green'e kadar yürüdük.

Tasavvufun İslam dünyasında uzun ve seçkin bir tarihçesi vardır. İlk sufinin dokuzuncu yüzyılın büyük velisi Rabiatü'l-Adeviyye olduğu rivayet edilir. Onun tüm yaşamının temelini kayıtsız şartsız Allah sevgisi oluşturuyordu. "Sufi" kelimesi Arapça *suf* yani yün sözcüğünden gelmektedir; ilk sufilerin sadeliğini ve mütevazı bir yaşam sürdüğünü vurgulamak üzere giydikleri kaba yünden yapılmış giysinin adıdır. Tasavvufun içerdiği geleneksel irfan, şeriatın şekli ayrıntılarını saplantı hâline getirmiş olanların saf kuralcılığına karşı bir tepki olarak doğdu. Ancak birçok tarikat tasavvufun temelini şeriatın oluşturduğunda ısrar eder. Sufiler kendilerini Allah'ın manevi yolunda görürler: "Tarikat" olarak adlandırılan bu yol, sonunda onları cennete, Allah'a yakınlaştıracaktır. Ayrıca katı bir disipline uyulursa, bu yakınlığı, bu cenneti, kişi daha hayattayken de yaşaması mümkündür. Onlara göre mevcudatın yaratılışının maksadı, özünde bu yakınlaşmadır (kişisel miraçtır). Erken dönemlerinde tasavvuf ayrı bir yol olarak görülmüyor, İslam'ın ana yoluyla özdeşleşmiş kabul ediliyordu. Bütün tarikatlar kökenlerini ya Resulullah'ın en yakın sahabesi Hz. Ebu Bekir'e ya da dördüncü halifesi ve kuzeni Hz. Ali'ye dayandırmaktadır. Onuncu yüzyılda yaşayan Cüneyd-i Bağdadi ve on ikinci yüzyılda yaşayan üstat Abdülkadir

Geylani gibi klasik sufilerin büyük çoğunluğu yaşadıkları dönemde İslam dünyasının genelinde ün kazanmışlardır. On üçüncü asırda yaşayan İmam Şazili de tasavvufa entelektüel bir tavır getirmekle ün kazanmıştı. Tasavvuf, geleneksel İslam'dan oldukça farklı olarak görülür hâle gelince, birçok sufi bundan şöyle yakınmaya başladı: "Tasavvufun başlangıcında ismi yok ama hakikati vardı; şimdi ise ismi var hakikati yok."

Tasavvufun tarikatlar kadar çok tanımı vardır. Tarihin büyük sufilerine sıklıkla sorulurdu: 'Tasavvuf nedir?' her biri bu soruya kendi tarzında cevap verirdi. Örneğin onuncu yüzyıl mistiği Ebu'l-Hüseyin en-Nuri şu cevabı vermişti: "Tasavvuf ne harici tecrübe ne de ilimdir; tamamı erdemdir." Tasavvuf yolunu formüle etmesiyle tanınan Cüneyd-i Bağdadi de şöyle cevap veriyordu: 'Tasavvuf, arada herhangi bir bağ olmaksızın Allah ile birlikte olmaktır'. Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yetişen Sehl b. Abdullah Tüsteri ise şu sözlerle cevap veriyordu: "Tasavvuf az yemek, huzuru Hak'ta aramak ve insanlardan kaçmaktır." Onuncu asrın sonlarına doğru Irak'ta yetişen ve kendisini "yalancı" olarak adlandıran Semnun ise şöyle diyordu: "Tasavvuf odur ki; ne siz bir şeye sahip olursunuz ne de bir şey size." Tasavvufu betimlemenin alternatif bir yolu da, onu temel tecrübesi olan "*fenâ*" bağlamında tanımlamaktır. *Fenâ*'nın sözlük anlamı, erimek, yok olmaktır. Cüneyd-i Bağdadi "kendinde ölüp, Allah'ta yaşama" deneyimi olarak tanımlamaktadır. Özünde kişinin kendisini inkâr etmesidir: İradenin, mevcudatın, öz-bilincin ve öz-varlığın, Allah ile bir olma namına inkârı; O'nun iradesinde, sıfatlarında ve nihayet zatında eriyip gitmek. Sufileri *fenaya* götüren disiplin *zikir* yani Allah'ı anma eylemidir. Zikir ayrıntılı usullerden oluşabilse de, yüksek sesle "Allah" demek, sözcüğü uzatarak okumak, kalbin ve gırtlağın tüm gücüyle okumaktır. Ayrıca "*lâ ilâhe illallah*" demek, Allah'ı tasdik ve başka her şeyi inkârı da içerir. Zikrin daha ayrıntılı halleri, Kur'an'ın "*Nerede olursanız olun, Allah (orada) sizinle beraberdir*" (Hadid, 57/4) ve "*Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır*" (Bakara, 2/115) gibi bazı ayetlerini

tefekkür etmekten oluşur. Böylelikle sufi Allah'ı karşısında hayal eder, O'nu görür; canlı bir şekilde O'nunla birliktedir; ancak O'nu mekânın ötesine yerleştirir ve kendinden geçinceye kadar O'na yoğunlaşır. İşte *fenâ* burada başlar; nereye götüreceğini kimse bilemez.

Fenâ, dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yaşamış radikal bir sufi olan Hallâc-ı Mansur'u daimi bir cezbe hâline götürdü. Hallâc, İslam tarihinde *fenâ* tecrübesinin en ünlü örneğini oluşturmaktadır. Onu bana ilk olarak babam tanıttı. Babamın, aykırı görüş ve tavırlara sahip bu tarikata daha gençliğinde kapılmasında Hallâc'a çok şey borçlu olduğunu erken yaşlarda anlamıştım. Sonraları Fransız oryantalist Louis Massignon'ın kalın ciltlerden oluşan *The Passion of Al-Hallaj (Hallâc-ı Mansur'un Çilesi)* adlı eserini okudum ve onun vizyonunun derinliği ve genişliğine dair anlatımı karşısında ağzım açık kaldı. Güney İran'ın antik şehrinde dünyaya gelmiş ve Cüneyd-i Bağdadi'nin öğrencisi olmuştu. Hallâc mistik kariyerinin çok erken bir döneminde *fenâ* makamına ulaşmış gibi görünmektedir. O zamandan itibaren, yaşamı Allah aşkıyla dolmuş ve "Sevgili"yle bir olmak ve onda tamamen yok olmak için gayret göstermeye başlamıştı. Mürşidi olan Cüneyd-i Bağdadi genç dervişe inziva ve sükûneti tavsiye etti. Ancak, Hallâc halkın arasında ve görünür bir cezbe hâlinde, babamın nakletmekten çok hoşlandığı şu şiiri okurdu:

Seven ben, sevilen de benim.
Bir bedene girmiş iki ruhuz.
O diye gördüğün benim bedenim,
Bana bak onu gör; hep aynı şeyiz.

Bu yüzden hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, geleneksel Müslümanlar ve hatta ılımlı sufiler bile çok rahatsız oldu ve ona sırtını döndü. Bir çoğu onu sapkınlıkla suçladı. Bunun üzerine Cüneyd ona seyahate çıkmasını tavsiye etti. Hallâc Mekke, Bağdat, Horasan, Maveraünnehir, Sind ve hatta Çin'e gitti. Ancak nereye giderse gitsin, cezbesi de onunla beraber gitti. Hep yanıyordu; sürekli anlaşmazlığa düşüyor ve sapkınlık suçlamalarıyla karşılaşıyordu. Ünlü mistik eseri *Kitabü't-*

Tavâsin'de Hallâc, Resulullah'ın "ölmeden önce ölünüz" hadisi ile ateşin cezbettiği pervaneler arasında paralellik kurmaktadır. Pervane ateşin etrafında döner; her dönüşte daha da yakınlaşır; sonunda o kadar yakınlaşır ki yanar. Ne ışığı ne kandili ne de ısıyı isteyen Hallâc, kendisini ateşin içine atmak isteyen bir pervane olarak ilan ediyordu. Bu benzetme, Urdu şiirinin temel motifi hâline geldi. Babam ve annem sıklıkla şiirlerinde bu benzetmeye yer verirdi. *Tavâsin*'de ayrıca Hallâc'ın şehit edilmesine yol açan bir dize de vardı: "*Ene'l-Hakk*" (Ben Hakk'ım). Hallâc bu şiiri yayınlamakla yetinmedi; her fırsatta o dizeyi okumaya başladı. Cüneyd-i Bağdadi'nin kapısını çaldığında, Cüneyd sordu: "Kim o?" Hallâc cevap verdi: "*Ene'l-Hakk*". Cüneyd, müridini "Allah'ın sırlarını" kendisine saklaması, onu anlamayanlara açıklamaması için tekrar tekrar uyardı. Hallâc ya umursamıyor ya da insanları sarsmaktan hoşlanıyordu. Sonunda gelenekçi Müslümanlar üstün geldi ve hatta Cüneyd-i Bağdadi bile onlardan yana oldu. Hallâc dinden saptığı suçlamasıyla öldürüldü. Rivayetlere göre idamından sonra bile Hallâc'ın cesedi "*Ene'l-Hakk*" demeye devam etti.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Newington Green'deki dönüştürülmüş bina, ne bir devrim merkezine ne de egzotik bir cazibe alanına benziyordu. Victoria dönemi evleriyle dolu caddedeki evlerden birisiydi. Yan kapıdan girdik ve dar bir yoldan binanın arkasına çıktık. Eskimiş mandallı kapı ardına kadar açıktı; oradan girip eşyası bulunmayan, gün ışığında tozların uçuştuğu, tanıdık ağır esans kokusunun baskın olduğu karanlık bir arka odaya girdik.

Kıbrıslı bir sufi olan Şeyh Nazım Adil Hakkani, İngiltere'ye 1970'li yılların başında gelmişti. Bir iki yıl içinde İngiliz Müslümanlar arasında kalabalık bir cemaat oluşturmuş ve dergâhını kuzey Londra'ya kurmuştu. Nakşibendi tarikatının kırkıncı şeyh-i kebiri olduğunu iddia ediyordu. Bu tarikatın kökleri bir "altın silsile" hâlinde İslam'ın ilk halifesi Hz. Ebu Bekir'e kadar uzanıyordu. İstanbul Üniversitesi'nde kimya mühendisliği eğitimi alan Şeyh Nazım'ın soyu, babası tarafından onuncu

yüzyılın büyük sufisi Abdülkadir Geylani'ye, annesi tarafından da Mevleviliğin kurucusu on üçüncü yüzyıl Türk sufi mürşidi Celaleddin-i Rumi'ye dayanıyordu.

Oradan daha karanlık bir odaya geçtik. Yine mobilya yoktu ama yerler halı ve minderlerle döşenmişti ve şeyh bir köşede oturuyordu. Sol tarafına yeşil sarıkları ve bol şalvarlarıyla etkileyici biçimde mistik görünen dervişler sıralanmıştı. Gözlerim ortama alışınca, kendimi bir anda eski tanıdık bir temayı hararetle incelerken buldum; sakal. Eğer Müslüman değilseniz, sakalı anlamak kolay değildir. Sakal doğal bir özellik olsa da, onunla ne yapacağınız sizin özgür iradenize bağlıdır. Bundan da önemlisi, sakal bilinçli veya bilinçsiz olarak bir varlık makamıdır. Yeşil sarıklı yüzler galaksisini incelerken, aniden karşımdaki çeşitli ilham verici sakalları fark ederek irkildim. Müslüman erkekler neredeyse hiç şaşmaz bir şekilde, yüzlerindeki sakalın şekli ve uzunluğuyla bağlı bulundukları düşünce ekollerini, örgütler, gruplar, hizipler, eğilimler, etnik köken ve kültürleri simgeliyorlardı. Sarıkları değişkendi; onları ancak sakallarından tanıyabilirdiniz. Sufi sakalı dindarlık göstergesi olup, çeneyi ve yüzü saran bir sakaldır, ama sufi bıyık bırakmaz. Burada bıyık kısmı neredeyse tüysüz bir insan topluluğu vardı. Kaynağın yakınına toplanmış, aydınlanma ve motivasyon arıyor, bakışları ise derin bakışlı gözleri ve uzun, beyaz sakalı ve bıyıksız hâliyle oturan kısa boylu adama odaklanmıştı. Şeyh Nazım beyaz bir sarık ve uzun bir cübbe giyiyordu. Çoktan onun müridi olmuş olan Rosser-Owen, dağınık saçlı ve zencefil renkli yüz yapısıyla, açıkça onun halifesi olma arzusu içinde, hemen şeyhinin elini öpmeye koştu. Önce beni sonra da kardeşimi şeyhe takdim etti. Bir ağızdan *Esselamü aleyküm* dedik. O da bize "Hoşgeldiniz" dedi ve yanına oturmamızı istedi.

Şeyh Nazım'ın güçlü bir manevi etkisi olduğunda kuşku yoktu. Yüzü, derin bir huzur ve sükûneti yansıtıyordu. Rosser-Owen sıklıkla onun bereketinden söz ediyordu. Şimdi aynı manevi atmosferin içindeydim. Biz sessizce otururken, Şeyh Nazım bize bakarak metafiziksel konuşmalarından birine başladı.

"Bir derviş nefsini terk etmiş ve gönlünü ilahi huzura adamış kimse olmalıdır. Gönlünde Rabbini hayal ederken, O'nun huzurunda ibadetlerini yapar. Allah'ın nuru onun kalbini yakar ve gül kokusuna susatır; gözlerindeki perdeleri kaldırarak Rabbini görmesine izin verir. Derviş ağzını açarsa Rabbinin emriyle açar. Hareket ederse Allah'ın emriyle eder ve eğer sükûnete ererse ilahi sıfatların tesiriyledir. O ilahi huzurda ve Allah'la beraberdir" dedi.

Bu kez dervişlerine dönerek; "Sufi, Allah'ın Hz. Peygamber vasıtasıyla vahyedilen yükümlülükleri yerine getirir ve iman-ı kâmil makamına yükselmek için çaba gösterir. Bu makam Marifetullah, Yüce Allah'ı bilme makamıdır." Bir an duraksadı; "Sufi tasavvufu arar" derken, noktalama işaretlerinde zarifçe duruyordu. "Tasavvufun özü, Allah'ın huzuruna ulaşmak için arınmak ve bu materyalist yaşamı terk etmektir." Dervişler nefes bile almadan dinliyorlardı. "Tasavvuf, insan nefsinin iyi ya da kötü hâlinden ders aldığı bir ilimdir. Eğer nefis kötü ise, kişi onu nasıl ıslah edeceğini öğrenir ve bu yolla nefsini kâmil hâle getirip huzur-u ilahiye yolculuğuna devam edebilir. Bu bilginin meyvesi, kalbin gelişimidir: Yüce Allah'ı doğrudan tecrübe yoluyla bilme; ahirette kurtuluş; Allah'ın rızasını kazanma yoluyla muzaffer olma; ebedi saadeti elde etme; aydınlanma ve arınma. Bütün bunlar sayesinde ulvi meseleler kendisini açar; olağanüstü haller ortaya çıkar ve kişi başkalarının göremediği bâtını görür."

"Elhamdülillah!" diye mırıldandı dervişler.

Şeyh sözüne devam etti: "Tasavvuf belli bir ibadet şekli değildir; daha çok, gönlün Allah'a bağlanmasıdır. Böyle bir bağlılık, kişinin şeriat esaslarına uymasını ve onun rehberliğini izlemesini gerektirir."

Şeyh Nazım daha sonra doğrudan kardeşime hitap etti: "Bu dünyaya dikkat et" dedi, 'Bu dünyayı kazanmak zillettir; oysa ahireti kazanmak izzettir. Hangisini tercih edersin? Zilleti mi yoksa izzeti mi?"

Kardeşim aptallaşmış ve şaşkın bir şekilde bakıyordu, hiç sesini çıkarmadı.

Şeyh Nazım: "Günümüzde insanların hedefi sıfır biriktirmektir. Peki bütün bu zenginliğin ne anlamı var? Allah'a çek defterini mi göstereceksin? Allah seni kendisine kulluk etmek için yarattı. Bu dünyaya hizmet Allah için değildir. Müslümanlar olarak bütün vaktimizi, Rabbimizin Kur'an'daki ayetleri ve bizim içimizde Allah sevgisini artıracak işaretleri üzerinde tefekkür ederek geçirmeliyiz. Onun bize vaat ettiklerini düşünmeliyiz; böylece içimizde arzu uyanacak ve öne çıkacaktır. Ayrıca onun ceza uyarılarını da düşünmeliyiz; bunlar da bizi yanlış yola sapmaktan koruyacaktır."

Sonra şeyh dikkatini bana yöneltti ve "İnsanoğluna zarar veren üç büyük yılan vardır' dedi: "Etrafındaki insanlara karşı hoşgörüsüz ve sabırsız olmak; terk edemeyeceğin bir şeye bağımlı hâle gelmek ve dizginlerini nefsin eline vermek. İşte bunlardan sakın." Duraksadı ve doğrudan bana baktı. Bakışları bıyıklarıma odaklanmıştı? Yoksa dolgun bıyıklarım beni ele mi vermişti? Çünkü sakal bırakmayıp bıyık uzatmanın kibir işareti olduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. Sabırsızlık ise kesinlikle benim için doğruydu; neredeyse tamamen sabırdan yoksun olarak dünyaya gelmiştim. Ama, kesinlikle hoşgörülüydüm, hoşgörüsüzlükten ve beni isyana sürükleyen durum ve davranışlardan hep kaçıyordum. Sonra şeyh, oldukça şaşırtıcı bulduğum bir şey söyledi: "Ben nefisleri topluyorum. Sonra da onları ıslah olana kadar cilalıyorum." Bir nefes aldı. "Genç dervişlerin kafalarında bilgi kirliliği var. Aklınızı bütün bildiklerinizden temizlemelisiniz. Ancak o zaman tasavvuf yolunda seyahate başlayabilirsiniz."

Şeyh aniden ayağa kalktı ve kadınlar bölümüne geçti. Ayağa kalktığı sırada, vekillerinden birine sohbeti sürdürmesini işaret etti. Malumat, bilgi ve hikmet arasında önemli bir ayrım vardır. Fazla malumat yani olgu ve olaylara ait veriler bizi şaşırtabilir, boğabilir ve sersemletebilir. Bilgi ise sorular sorulması, malumatın incelenmesi, işlenmesi, parçaları arasında ayrım yapabilme, kalıpları görebilme ve sonuçlara varabilmedir. Hikmet de bilgiyi akıllıca ve iyi kullanma sonucu elde

edilecek irfandır. Hikmete ulaşmak maksadıyla da olsa, kişinin kendisini malumat ve bilgiden arındırması, tehlikeli bir yol, boşluğa doğru atılan dev bir adımdır. Bu adımı atmaya hazır olmadığımdan, olağan tarzıma, sorular sormaya geri döndüm. İslam'ı kabul eden ve Şeyh Nazım'ın dervişleri arasında hızla yükselen eski İngiliz hippilerinden olan bir vekiliyle sohbete başladım. Masum bir ses tonuyla, "Bana şeyh hakkında bir şeyler anlatır mısın?" dedim,

"Nereden başlayabilirim?" dedi vekil. "Özet olarak Şeyh'in, yirminci yüzyılın sonunda Nakşibendi tarikatını ilahi rehberlik ve peygamber ahlakıyla yeniden canlandıran bir ehl-i ihlas imamı ve velayetin sırrı olduğunu söyleyebilirim. Kargaşa, terör, öfke ve acının, ateş ve dumanıyla kararmış olan İslam ümmetine ve gezegenimize, Allah sevgisi ve Allah'ı sevenlerin sevgisini aşıladı. O; Sırların Keşşafı, Nurun Muhafızı, Şeyhlerin Şeyhi, Münzevilerin, Müminlerin ve Hak Ehlinin Sultanıdır. Yirminci yüzyılda "ilm-i ledün"de benzeri olmayan bir üstad-ı azamdır. Bu tarikatın ilim okyanusundan yağan, bu dünyanın kurak topraklarına hayat veren bir yağmurdur. Yedi kıtanın velisidir; dünyanın her yerinden müritleri ve öğrencileri vardır. İlahi huzur cübbesini giyer. Bu zamanda bir benzeri yoktur. İlahi aşk toprağına ekilmiş bir orkidedir. Tüm âlemlerin güneşidir. İki kanatlı veli olarak bilinir; haricî ilim ve bâtını ilimde üstattır. Mucizeler mucizesidir; yeryüzünde yürürken göklerde uçar. Allah'ın sırlarının sırrıdır; O'nun tezahürüdür ve O'ndadır. Velayet tahtının sahibi, şeriatın uyarıcısı, tasavvuf yolunun üstadı, hakikatin mimarı, dairenin merkezi, bütün sırların lirik şiiridir. Evliyanın üstadı, üstatların velisidir. Hakikati arayanlar Kâbe'yi onun nuruyla tavaf eder. O daima çağlayan bir kaynak, sürekli dökülen bir şelale, hep akan bir nehir, sürekli dalgalanan ve sonsuzluk kıyılarına çarpan bir okyanustur. O..." 'Tamam tamam, anladım" diye kestim sözünü, ilk kez soluklanmak için durduğunda. Bir ziyarette alabileceğim bilgiden fazlasını almıştım zaten.

O tarihlerde Serdar ailesi Clapton Pond'dan Warwick Avenue'ye, bir sosyal konuttan diğerine taşınmıştı. Yeni

çevremizi keşfetmek için dolaşırken, bir sufi grubunun evimizden çok uzak olmayan Bristol Gardens'ta yerleşmiş olduklarını keşfettim. Rastlantı, mucize denebilecek kadar ilginçti; bana Şeyh Nazım'ın zihnimde cevapsız bıraktığı sorulara cevap aramak için bir fırsat sağlıyordu. Bir sufi zaviyesi açmış olan grubun karizmatik lideri Abdülkadir idi. Zaviyenin mescit ve medresesinin düzenli –ve tek beyaz olmayan– ziyaretçisi hâline geldim. Abdülkadir ile ilk kez 1972 yılında karşılaştım. O, Ayr'de doğmuş İskoçyalı Ian Dallas iken, Fas'ın Fes kentine yaptığı bir seyahatten sonra İslam'ı kabul etmiş ve Darkaviye tarikatına katılmıştı. Fas'ta yaşadığı tecrübelere dayanarak bir otobiyografik roman yayınlamıştı. *The Book of Strangers* (Yabancılar Kitabı) adlı eserin lirik gücü üzerimde derin etki yaptı. Şu unutulmaz sözlerle başlıyordu: "Bugün ayrılıyorum. Kütüphanemden, evimden, dostlarımdan, yaşadığım şehirden ayrılıyorum. Nereye gittiğimi bilmiyorum. Her şeye yabancı olarak, kütüphaneyi bir kitap bulmak için terk ediyorum." Sonra da anlam ve bilgi arayışını ve bir sufi mürşidi ile karşılaşmasını anlatıyor. Romanın kilit pasajında, kahramanımız sufi şeyhle yemeğe davet ediliyor:

> Yemek başladı. Daha önce karşılaştığımın aksine, hiç kimse bana yemem için ısrar etmedi. Önüme bir yemek konduğunda, gelenek olduğu üzere "Bismillah" deyip yemeye başladım. Bu esnada yanımda oturan bu yaşlı adama karşı içimde muazzam bir sıcaklık hissetmeye başladım. Bu bir muhabbet değildi; çok daha zengin, çok daha güçlü, kutsal bir şeydi. Düşünemiyordum; düşünme aygıtım askıya alınmıştı. Ama anbean durmaksızın gelişen yeni bir idrakle doymuş olduğumu ve yiyeceğimi yanımdaki bu adamla paylaşmam gerektiğini hissettim. Masadaki tabaktan gördüğüm en güzel, en parlak üzümlerden büyük bir salkım üzüm aldım ve Allah'ın adını fısıldayarak onun önüne koydum. Ben bunu yapar yapmaz, Şeyh Efendimizin eli harekete geçti ve benimkinden daha büyük ve daha mükemmel üzümleri tabağıma koydu. Ona baktım ve üzümü aldım. Bana baktı ve o bakışın derinliklerinde, görmem gerekeni gördüm. Zihnimde her şey yerine yerleşti. Bir anda, o muazzam, şaşırtıcı bir saniye içinde; meleklerin sesleri, yanımda

> oturan adam, oda, yoksulluk, masa, verdiğim ve aldığım üzümler, her türlü sözün ebediyyen ötesinde kalan bir kutsal anda birleşti; tıpkı uyanan ve uyuyan varlığımızın her an birleştiği gibi... Seyyidina Şeyh divanına yaslandı; birçok görevler arasında bir görev daha başarılmıştı. Ben yanında hareketsiz duruyordum; yavaşça onun sahiline sürükleniyordum; ama değişmiştim ve bir daha asla eskisi gibi olmayacaktım. Yemek bitmişti.

The Book of Strangers, Abdülkadir'in de benim gibi bir arayış içinde olduğunu, önemli bir adamla karşılaştıktan sonra bazı derin hikmetler öğrendiğini gösteriyordu. Belki onun Seyyidina Şeyh'ten öğrendiğini, ben de ondan öğrenebilirdim. Böylece kendi isimlendirdikleri hâliyle Habibiye Sufi Tarikatı'nın cuma gecesi zikirlerine katılan *fukara* arasında yerimi aldım.

Sohbet Abdülkadir'in bir hitabı ile başlıyordu. Tartışmayı, kesinlikle kalbime ve zihnime umut vaat eden bir soru ile açıyordu: Madde nedir? Biçim nedir? Gelişip büyümeden önce "ağaç" nedir? İnsan nedir? Nereden geldik ve nereye gidiyoruz? Rüya tecrübesinin hakikati nedir? Ölüm nedir? Cin nedir? Melekler bir mecaz mı yoksa hakikat midir? Her bir sorunun cevabı gayb âleminden geliyordu. "Bilin ki" diyordu Abdülkadir; "mümin (hakiki Müslüman) ile modern Müslüman arasında fark vardır. Modern Müslüman kendisini gayb âlemine kapatmıştır. Bu dünyada donuk ve katıdır; dininden dolayı kibirlidir ve onun varoluşun hakikatine dair deneyiminde hiçbir huşu yoktur. Buna karşın hakiki Müslüman gayb âlemine açıktır. Bu yüzden onun gayb âleminin sırlarıyla kuşatılmış olma idrakinden kaynaklanan belli bir şeffaflık ve aydınlık vardır". Modern Müslümanın gayba dayanan "*ilme'l-yakin*"i kaybettiğini öğrenmiştik. Modern Müslüman dünyevi zevkler peşine düşerek kendi hakikatiyle karşılaşmaktan kaçıyordu. Gayba, mevcudatın sırrına ve melekler sistemine, cinlere ve biçimlerin mahiyetine dair hiçbir anlayışı olmayan modern Müslüman, kendi iç dünyasını bastırmak zorunda kalmış ve böylelikle kendisine tamamen yabancılaşmıştı.

Sohbetin peşinden yatsı namazı kılınıyordu. Sonra

Darkaviye dervişleri tarikatın kutsal ve gizli duası olan, nefsi arındırması ve zikredeni hakikatle birleştirmesi beklenen "büyük vird"i zikrediyorlar, zaman zaman da şu "küçük vird"i de okuyorlardı:

> *Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.*
> *Ya Rab! Senden özün sırrı ve sırrın özü vasıtasıyla istiyoruz. O, Sen'sin ve Sen O'sun. Düşmanlarımdan ve Allah'ın düşmanlarından Allah'ın nuruyla ve Allah'ın arşının nuruyla sırlandım. Kendimi ve dinimi bin "lâ havle vela kuvvete illâ billâh" ile mühürledim ve bana Allah'ın ihsan ettiği her şeyi, Rabbimin gökleri ve yeri mühürlediği mührüyle mühürledim. Allah bize yeter. O en güzel koruyucu, hami ve yardımcıdır. Allahümme salli alâ seyyidina Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin.*

Vird, topluluğun manevi nabzını hızlandırmaya başlıyordu. Sonra dervişlerden birisi şeyhini öven bir ilahi okumaya başlıyordu. Abdülkadir'in takipçilerinin çoğu müzisyendi. Fairport Convention'la[10] şarkı söyleyen Richard Thompson vardı. Mighty Baby[11] ile çalan Ian Whiteman; The Action[12] ile çalan Roger Powell ve güzel sesli bir fotoğrafçı olan Peter Sanders oradaydı. Aslında zaviye, güçlü seslerin sağlam bir sığınağı idi. Zikir başlar başlamaz, kısa sürede herkes bir başka âleme, uhrevi bir âleme taşınırdı. Sonra *fukara* ayağa kalkar, el ele tutuşarak bir daire oluşturur ve zaviyenin en kıdemli üyesi halkanın ortasında durarak "*lâ ilâhe illallah*" zikrini başlatırdı. Dans eden dervişler "*lâ ilâhe*" ile nefes alır, "*illallah*" ile verirdi. Bu sesli zikir yavaş yavaş başlar, sonra hızlanır ve daire giderek sekizgene dönüşür, fukara, "*lâ ilâhe*" derken derin nefes alarak geriye sallanır, sonra "*illallah*" derken nefesini vererek öne eğilirdi. Zikir sesleri zirveye ulaştığında zaviyenin duvarları "*lâ ilâhe illallah*" sesleriyle sallanırdı. Kısa süre sonra cemaat tam bir cezbe hâline

---

10 1967 yılında kurulmuş bir İngiliz folk rock ve elektrik folk grubu. (çev.)

11 1968 yılında kurulmuş ve iki albüm çıkarmış ünlü bir İngiliz rock grubu. (çev.)

12 1963 yılında The Boys olarak kurulup sonra bu adı alan soul müzik ağırlıklı pop müzik yapan bir İngiliz müzik grubu. (çev.)

geçerdi. Sonunda altmış altı kez tekrarlanan *"Allah"* zikriyle yorulmuş olan cemaat sükûnete bürünür ve topluluğa bir sessizlik çökerdi.

Bütün bunlar çok güçlü, sarhoş edici bir hâldi. En çok cezbeye kapılan da Abdülkadir oluyordu. Artık kendisini Şeyh Abdülkadir olarak tanıtmaya başlamıştı. Fas'taki mürşidi Şeyh Muhammed ibnü'l-Habib'ten icazetini almıştı. Sonra Şeyh Muhammed el Feyturi Hamude'den de icazet alarak, onun izniyle Darkaviye tarikatının iki kolu olan Habibiye ve Aleviye kollarını birleştirmişti. Artık tarikatın Batı'daki temsilcisi olan Abdülkadir; "Allah beni, yalnızca Hz. Muhammed'in (sav) sahip olduğu benzersiz ilimler ve sırlarla donattı" diyordu. Böylece adı Şeyh Abdülkadir es-Sufi oldu.

Dervişlere gayb suyu ile gusletmeleri emredildi. Kalplerini Alimü'l-Gayb'ın varlığına karşı örten hastalıklardan temizlemeliydiler. Bu arınma, -"hatalardan arınmış"- Şeyh Abdülkadir'in gaybın huzurundan akan gizli ilimler suyunu dervişlerin kalbine dökmesiyle gerçekleşiyordu. Bu şekilde temizlenmeyi reddedenler, şeyhin niteliklerini görecek basiretten yoksun kalıyorlardı. Abdülkadir artık Bristol Garden Cemaati'nin mutlak sahibiydi. Kadın dervişlere eş seçer; erkek dervişlere eşlerini boşamalarını emreder ve müritlerinin tamamının hayatlarını kontrol ederdi.

Bir sistemin varlığını sezmeye başlamıştım. Malumat kendisini ayırt edilebilir bilgi olarak şekillendiriyordu. Bu sistem yalnızca sufilere özgü değil, daha geneldi. Mistisizmin arzulu ruhlara sızdığı zamanlarda ortaya çıkıyor gibi görünüyordu. The Beatles, Maharishilerini arıyordu. Orange Energy grubu Rajneesh'te[13] karar kılmıştı. Moon tarikatı böylece gelişip güçlenmişti. Bireysel arayışçılar ne zaman zihin dünyalarını genişleten bir bilince ulaşırsa, fiziksel dünyalarını hemen bir mürşidin emirleri kuşatıyordu. Bu çağda çeşitli tiplerdeki Hint mistikleri, takipçilerinin uhrevi ve manevi arayışları

13 Hintli manevi lider, felsefe öğretmeni. 1931 yılında dünyaya geldi. 1970'li yıllarda birçoğu Avrupa ve ABD'den iki yüz bin müridi vardı. (çev.)

üzerinden milyonlar kazandı. *Guru* (mürşit) sendromu genel bir salgına dönüşüyordu. Hatanın mistisizmde değil, takipçilerin kendisinde olduğu savunulabilir. Ancak mistisizmin, özünde derin kusurları bulunan bir şey olduğundan kuşkulanmaya başlamıştım.

Bu hastalığı teşhis etmek için evimden ayrılmam bile gerekmiyordu. Ben Abdülkadir'i tanımaya çalışırken, kardeşim, Şeyh Nazım'a geri döndü ve kısa bir süre sonra ona biat etti yani Şeyh Nazım'ı mürşidi kabul ederek onun müridi oldu. Onu sık sık ziyaret etmeye başladı. Önceleri haftada bir iki kez giderken, sonraları neredeyse her gün gitmeye başladı. Şeyhin tavsiyesi üzerine umut vaat eden ekonomistlik mesleğini bıraktı ve marangoz oldu. Şeyh, "ellerinle çalışman çok daha iyi" demişti. Zaman içinde kardeşim, şeyhin onayladığı bir kadınla evlendi ve doğan çocuklarının isimlerini de şeyhi verdi. Normal yaşamdan çekildi ve şeyhi onun varlığının her yönünü kontrol eder hâle geldi. Öbür yandan benim nefsim bir "toplayıcı"ya teslim edilmeye hazır değildi. Ben aklımı boşaltmayı değil, mümkün olduğu kadar doldurmayı amaçlıyordum. İlim arayışı içinde, gözlemledim ve okudum.

Herkesin bildiği gibi, okumak tehlikeli bir iş olabilir. Özellikle de "kusurlardan arınmış" olduğuna emin olanlar için tehlikelidir. Bunu, Abdülkadir bir "yeni kitap" keşfettiğinde gözlemledim. Rivayete göre o kitap, Rabat sokaklarında dolaşıp, çeşitli kitapçılarda İslami eserler ararken, Kadı İyaz[14] tarafından Hz. Muhammed'in hayatına dair yazılmış bir kitaptı. Kitap "iki bin yıldır din alimleri tarafından her yönden yozlaştırılarak bozulmuş" İslam'ı resmediyordu. "Yahudi'ye karşı hoşgörülü" olan Batılılaşmış İslam'a karşıt olarak en iyi ve en saf İslam'ı temsil ediyordu. "Hiçbir kütüphanede bulunamayacak" bir kitaptı ve bu eseri "Allah yolunda mücadele ederken"

14 Maliki mezhebinin fıkıh, tefsir ve hadis alimlerinin önde gelenlerinden olup asıl ismi İyaz b. Musa es-Sebtî'dir. 1083 yılında Endülüs'ün Septe (Ceuta) şehrinde doğdu. Devrinin ünlü alimlerinden ders aldı. Birçok eser yazmakla birlikte en meşhur eseri, burada ismi geçen *Şifâ-i Şerif*'tir. (çev.)

keşfetmişti. Kitapta Maliki mezhebinin önemi vurgulanıyordu. Malikilerin yolundan gitmeye başlayan Abdülkadir, dervişlerinin Arapça konuşmasını istedi. Diğer bütün mezheplerin İslam'dan sapma ve hatalara dayanan bid'atler olduğunu ilan etti. İmam Malik'in mezhebi ise "bir Yahudi veya kâfir dışında hiç kimsenin tartışabileceği bir bid'ate, sapmaya yer vermeyen açık bir İslam'ı anlatıyordu. Başka seçenek yoktu: Müslümanlar bu "İslam'ın asıl biçimini" kabul etmek zorundaydı. Böylece Abdülkadir ismini bir kez daha değiştirdi. Artık Şeyh Abdülkadir es-Sufi el-Maliki olmuştu.

Bristol Garden Cemaati karşılıklı suçlamalarla bölündü. Abdülkadir'in Maliki mezhebi yorumu, benim Cafer Şeyh İdris etrafında oluşan ilim çevresinden öğrendiğim tarza benzemiyordu. Onun bu yorumunu İmam Malik gelse, o da tanıyamazdı. Abdülkadir'in zaviyesini terk ettim ve onun gelişimini mümkün olan en uzak mesafeden izlemeye başladım. Fitzgerald'ın Ömer Hayyam'ın dilinden söylediği gibi, "Benim girdiğim kapıdan çokları çıkıp gitti". Abdülkadir, küçülmüş olan cemaatini saf bir "Müslüman köyü" kurmak için Norwich'e taşıdı. Bu köy bir tür askerî garnizona dönüşmüştü ve Abdülkadir manifestosunu yani *Cihad: Bir Temel Tasarım*'ı yayınladı. Bu, İslam'ın dünyaya egemen olmasını hedefleyen bir plandı. Norwich'ten de "Resulullah'ın takipçisi olmaya uygun yeni Müslüman tipi" oluşturmak için Granada'ya taşındı. Bunlar yeni tür Murabıtlardı. Orijinal Murabıtlar, on birinci yüzyılda Kuzey Afrika'nın kırsal kabileleri arasında veraset yoluyla geçen kadılık rolünü oynayan, yaşayan veliler ve bireyler kültü idi. Senegal Nehri ağzında bir ribat, yani kale kurmuşlar ve Batı Sudan'a kendi saf İslam anlayışlarını yaymak için savaşçılar göndermişlerdi. Bu savaşçılar da Murabitun yani "sınır kalesinde yaşayanlar" unvanını almıştı. Bu terim İspanyolcadaki *almoravides* ve Fransızcadaki *marabout* yani "kutsal insan, yerel aziz" sözcüklerinin temelini oluşturmuştur. Bu Berberî savaşçılar yüzlerine peçe örttükleri için "peçeliler" olarak da bilinirler. Murabıtlar Cezayir'e kadar bütün Kuzey Afrika'yı fethettiler ve İspanya içlerine doğru akınlar

düzenleyerek, orada Almoravid hanedalığını kurdular ve bu sultanlık bir asır yaşadı. Bu dönemde Murabıtlar bölgelerinde altın dinara dayalı bir para sistemi kurdular. Abdülkadir de onların izinden giderek, İslam dünyasındaki para sisteminin altın dinar olarak değiştirilmesi çağrısında bulundu ve ismini Şeyh Abdülkadir es-Sufi el-Maliki el-Murabıt olarak değiştirdi.

Yeni Murabıtların, Ortadoğu'da yerleşmiş diğer püritenlerle el ele verip, Kuzey Amerika, Güney Afrika ve dünyanın diğer kısımlarında yayılmalarını hayretler içinde izledim. Önceden bir problemim varken, şimdi birçok problemim olmuştu. Katı prensipleri gözlerinden okunan insanların sayısı artıyor ve her yönden geliyorlardı. Artık ortaya kültler problemi çıkmıştı ve tamamen sosyolojik bir fenomene dönüşüyordu. Bu gelişmeler günlük gazete manşetlerinden bilimsel araştırmalara kadar hacimli bir literatürün doğmasına yol açtı. Bu gelişmeye tepki olarak, kült üyelerini kaçırma ve onları yeniden programlamada uzmanlaşan örgütler ortaya çıktı.

Ben ise sorularımla başbaşa kaldım. Abdülkadir'i yeni yörüngesine sürükleyen Fesli Şeyh el-Habib'i ve otoriterliğin tasavvufun ayrılmaz bir parçası olup olmadığını merak etmeye başladım. Bu yüzden Fes'e gitmeye karar verdim.

Tarihî Fes'te, şehrin en yüksek tepelerinden birine inşa edilmiş olan Palais Jamai Oteli'nde kalmaya başladım. Oradan baktığımda kızıla çalan kahverengi surlar içindeki şehir, göz alıcı yeşillikler arasında yükselen beyaz evleriyle bir bütün hâlinde önümde uzanıyordu. Surlar biraz iklimin gazabına uğramış olsa da, eskisi kadar sağlam duruyor ve kadim bir saygınlık ve güzelliğin çağlar boyu süren kalıcılığını sergiliyordu. Sekizinci asırda inşa edilen Fes, büyük Müslüman şehirleri arasında geleneksel karakterini en iyi koruyan şehirdi. Bu şehre hayat veren şehir plancılığı geleneği artık yaşamıyordu. Bu eski şehir planlarında su en önemli role sahipti. Bunun nedeni, Müslüman şehirlerin yalnızca kurak iklim bölgelerinde kurulması değil, aynı zamanda tüm Müslümanların namaz öncesi abdest alabilmesi için "temiz

su"yun şart olmasıydı. Fes'in yerini de bir nehrin varlığının belirlediği aşikârdı; şehir, devrin İslam dünyasının geniş sınırları içinde, büyük ticaret yolları üzerinde bir bağlantı noktası olarak gelişmişti. Müslüman şehirlerin büyük çoğunluğunda olduğu gibi, şehrin kalbinde ulu cami vardı ve yanında da tipik bir çarşı yer alıyordu. Devrinde Fes, büyük bir kültür ve ilim merkeziydi. Bu şehir benim üzerimde güçlü bir hipnoz etkisi yaptı. Tarihle sarmalanmış olarak şehri dolaştım. Geçmişle bugünün paralel evrenlerinin birlikte var olduğu bir zaman dilimini yaşıyordum. Mistisizm ve maneviyat, şehrin surlarından ve parke taşlı dar sokaklarından her yere sızıyordu. Dünyadan bezmiş hakikat arayışçılarını cezbetmesi ve kendi Batılı dünyalarının sınırlayıcı kurallarından kurtulmaya can atan yeni oryantalistler kuşağının merkezi hâline gelmesi şaşırtıcı değildi. Bu dönem Paul Bowles[15] ve onun egzotik yazarlar grubunun çağıydı.

Şeyh el-Habib'in yerini bulmam uzun sürmedi. Ancak onunla tanışmak veya onun hayır duasını almak istemiyordum. Yalnızca onu ve dervişlerini uzaktan izlemek istiyordum. Her akşam Palais Jamai'den onların zaviyesine kadar yürür; cemaatle namaza katılır ve izlerdim. Zaman zaman birisi şeyhin yanına oturmamı, ona tabi olmamı veya tarikatlarına katılmamı isterdi. Ben ise onlara buraya yalnızca öğrenmek için geldiğimi, katılmaya hazır olmadığımı söylerdim. Gündüzleri de dolaşıyor ve sadece izliyordum. Bir öğleden sonra, şehirde keçiboynuzundan tarak yapan bir adamı izledim. Dükkânının tam karşısındaki kahvehanede oturmuş naneli çayımı içerken, onun izlendiğinin farkında olmadan boynuzu yontmasını ve yavaş yavaş bir tarağa çevirmesini seyrettim. Doğrudan ve mecazi olarak işine dalmış görünüyordu. Onu izlerken bir şeyleri fark etmeye başladım. O usta, yaşamdan kopmadan ve rızkını kazanmak için çalışırken, bir taraftan da zikir çekiyordu. Herhangi bir gizli ve mistik vird

15 Paul Frederic Bowles (1910-1999) Amerikalı besteci, yazar ve çevirmendir. 1947 yılında Fas'ın Tanca şehrine yerleşmiş ve hayatının sonuna kadar orada yaşamıştı. Birçok Amerikalı yazarın da çevresine toplanmasına ve oraya yerleşmesine vesile oldu. (çev.)

okumuyor veya "Hu Allah!" diye haykırarak sallanmıyordu. Herhangi bir tarikatın ritüelini de yerine getirmiyordu. Kendi başınaydı; o ve mesleği "bir" olmuştu. Klasik bir oryantalist görüntü, sıradan bir günlük olay, kayıp bir dünya, her seyahat broşürünün standart vaadi, canlı, yaşayan bir tecrübeye tanık oluyordum. O anda, hem geçmiş hem de gelecek vardı; o oyma ve izleme eylemi tüm kâinatı kuşatıyordu. O usta, nefsinin, kendi varlığının sanatında eriyip gitmesini sağlıyordu; bu, tam bir *fenâ* anıydı; Fes'te bulunan zaviyedeki dervişlerin sık sık sözünü ettiği yok olma hâli tam da buydu. Tasavvuf felsefesinin savunduğu üzere, bu bilinç hâli –Eliot'un "zamanın içinde ve dışındaki an" olarak adlandırdığı hâl– yaratılışın maksadı, insani tecrübenin en özlü hâliydi; o hâlde bu hâl, herkeste olmalıydı. Allah'ın, bir yaratıcı veya inandığım ilah olmaktan çıkıp çıkmamasının benim için eşit olduğu bir andı. Şu hâlde bu arayış uzun sürmeyecek ve bu yol beni bir tarikat şeyhinin huzuruna değil, kendi içime götürecekti.

Aniden, bütün tarikatlarda gözlemlediğim şeyin bir rolden ibaret olduğunu, asıl hatırlamamız gerekenin tam tersini yapmayı içerdiğini düşünmeye başladım. Tarikatların yarattığı, karmaşık, özgün ve gizemli hâle getirdiği şey, gayret göstermeden ve açıkça ulaşmamız gereken şeydi; onların kendi hükümranlık alanlarına dönüştürdükleri alan, aslında herkese ait olması gereken bir alandı. Bir şey daha vardı: Asil köylülerin oryantalist biçimde şiirselleştirilmesi, sadelik ve ilkelliğin idealleştirilmesi bir hileden ibaretti. Burada bir adamın, rızkını bir lütuf hâli içinde çalışarak kazandığına tanık oluyordum. Onun içinden gelen bu rıza hâli, tüm faaliyetlerine ve çevresine yayılıyordu. Buradaki püf noktasının, o lütfa ulaşmak için modern yaşamı terk etmek değil, nerede olursak olalım ve hangi şartlarda yaşarsak yaşayalım, lütfu oradaki yaşamımızın içine taşımaktı. O lütuf, eğer burada Fes'teki bu ustanın sanatını yüceltiyorsa, aynı şeyi neden Luton'daki bir fabrikada yapmasındı? Fes'teki bu usta ve yaptığı iş bir bütün oluştururken, Luton'da herkes bunun imkânsız olduğuna inanıyordu. Bunun bir

tek sebebinin olduğunu anladım. Takip etmeye değer tek şeyh, kendisinin şeyh olduğunu bilmeyen kimseydi; kendisine mürit aramıyor ve en iyi yaptığı işi yaparak kendisini işine ve ibadetine vermekten başka bir şey istemiyordu.

Biraz oyalandım, bir halı mağazasının önünden geçtim. Burası açık bir avlusu olan, halılarla dolu büyük ve tarihî bir konaktı. Mağazadaki adam bana mallarını göstermek üzere içeri davet etti. Alışveriş terapisine ihtiyacım olduğunu hissediyordum. Halıcının tam karşısında muhteşem mozaiklerle, renkli seramiklerin küçük parçalar hâlinde şekillendirilip, büyüleyici geometrik şekiller oluşturacak şekilde bir araya getirildiği bir sanat eseriyle süslenmiş bir çeşme vardı. Çeşmenin hemen yanında da yoğun ilgi gördüğü anlaşılan bir hamam vardı. Taşlardan yapılmış altmış santimetre genişliğinde iki küçük kanal görebiliyordum. Birisi nehirden hamama temiz su taşıyor, diğerinden de kullanılmış su nehre iletiliyordu. Bu kanallar tamamen yerçekimi cazibesiyle çalışıyordu. Kanallardan akan suyun sesini, yakınlarda Kur'an okumayı öğrenen çocukların sesleri bastırıyordu.

Kur'an kursunun hemen yanında küçük bir kitapçı vardı. Oraya gittim ve kitaplara baktım. Modern Arapça eserlerle, eski elyazması eserler raflara yanyana yerleştirilmişti. Birini seçtim ve kitapçıya ne olduğunu sordum. "Babamın tasarladığı ve yazdığı 'Varlık ve Zanaatkârlığa Dair' adlı bir risaledir" dedi, saçları erken ağarmış, kasada kitapların arasında kaybolmuş hâlde oturan genç kitapçı. "O bir zanaatkâr ve çok dindar bir adamdı."

"Siz de hattat mısınız?" diye sordum.

"Ben tasavvuf metafiziğine dair bir kitap üzerinde çalışıyorum. Görmek ister misiniz?"

Henüz tamamlanmamış bir metin çıkardı ve bana verdi. Zarafetle yazılmıştı: Yazılan sözcüklerin ardındaki anlamı düşünemeyecek kadar yazının güzelliğinde kaybolmuşum. "Daha önce aldığınız notlardan mı çalışıyorsunuz?" diye sordum.

"Pek değil, kitap zaten zihnimde. Yavaş yavaş yazıya döküyorum."

"Bu kitabı matbaada bastırsanız daha iyi olmaz mı?" dedim.

"Olabilir. Fakat o zaman atalarımın geleneğini nasıl canlı tutacağım?"

Gülümsedim ve metni geri vermek için elimi rafların ötesine uzattım. Geri dönüp, çıkmaya hazırlanıyordum. Hattat, bulunduğu tezgâhın çatısından uzanan bir ipe tutundu ve ani bir hareketle dükkânın dışına atladı. Yolundaki bütün raflar ve kitaplardan ustaca sıyrılmıştı. Tam benim ayak parmaklarım üstüne düştü ve daha dengesini sağlayamadan, bana küçük bir kitap uzattı. Çevikliğinden etkilenmiş, verdiği kitapla da büyülenmiştim. Deri kaplama, tezhiple süslenmiş Peygamberimizin hayatını anlatan bir eserdi. Gözlerimi sayfalarından alamıyordum. "Bu sizin" dedi, saçları erken ağarmış hattat; "gönlünüzden ne koparsa verin".

Kitabı aldım, beyaz sokak ve caddelerde aylak aylak dolaştım. Yerel insan ve hayvan trafiğini izledim; sedir ağacı kokusuyla dolmuş bir kereste deposunda durdum. Sonra da düzinelerce ustanın, tokmaklarıyla pirinç ve bakır levhaları dövdüğü madenciler çarşısını geçtim. Ardından bin yılı aşkın bir süredir yorgun seyyahlara hizmet ettiği hâlde hâlâ yorulmadan hizmete devam eden bir hana ulaştım. Zarif bir güzelliğe sahip pragmatik sanat eserleri üreten bir çömlekçinin önünde nane çayımı içtim. Sonunda yine halı satan bir tüccarın işyerine girdim.

Göz alıcı çinilerle döşenmiş muhteşem giriş holünün ilerisinde, ortasında bir çeşme bulunan küçük bir avlusu vardı. Zengin renklerle boyanmış ağaç işleriyle yüksek odaların girişlerini çevreleyen revakların uyumunu çok renkli kiremitler tamamlıyordu. O anda dokuzuncu yüzyıl Fas'ındaydım; duvardaki "Kredi Kartı Geçerlidir" levhası gözüme takıldığında ise gerçek zamana geri dönmüştüm. Harika Fas halılarından satın almadım; ama tüccarın yerel bir üniversitede okuyan küçük oğluna şehrin su şebekesinin nasıl çalıştığını sordum. Beni gerçekten etkileyen, bu şeylerin yabancısı olmam değildi. Ama su sisteminin çalışması, beni gerçekten de heyecanlandıracak bir konuydu.

"Biliyorsunuz" dedi; "Fes farklı yükseklikte iki ova arasındaki bir vadide yer alıyor. Birçok kaynağı bulunan yüksek ovadaki su, şehirden geçmek zorunda. Vadi tıpkı bir kabuk gibi kavisli olduğundan, suyu en yüksek noktası dahil bütün vadiye dağıtmak mümkün. Birkaç kola ayrılmış olan Fes Vadisi'nde, öncelikle şehrin çeşitli mahallelerinden geçen yerüstü ve yeraltı kanalları yapıldı. Sonra da bu kanallardan borularla evlere su verildi. Atık sular ise başka borularla belli bir noktadan itibaren aynı kanalların devamına boşaltılıyor ve bu kanallar o noktadan itibaren kanalizasyon görevi görüyor. Bütün bu şebekeyi, çeşitli damarlarıyla insan bedenindeki kan dolaşımı sistemi gibi düşün." Hâlâ su sisteminde insanın hayalini ateşleyecek bir şey olmadığını mı düşünüyorsunuz? Eğer güzellik ve hikmetin yalnızca sanat adı verilen şeylerde bulunduğunu düşünüyorsanız, bir kez daha düşünün. Sanat, bilimdeki sempati ve güzellik –gerçek anlamda birleşik alan teorisi– Fes'te eskiden olduğu gibi hâlen varlığını sürdürüyorsa, modern bilim dünyasının başka faaliyet alanlarında neden var olmasın?

Tasavvufta, bir kimsenin iradesini bir mürşide teslim etmesinden, bir "guru"nun etkisiyle yücelmesinden daha fazlası olmak zorundadır. Belki de çay ve derelerden su içmeye çalışıyordum; belki de ırmağa ulaşmam gerekiyordu. Belki de bu tatmin için ünlü mutasavvıf ve şair Celaleddin-i Rumi'nin şehri olan Konya'ya, zamanın başlangıcından bu yana olağanüstü aydınlık bir kaderle taçlandırılmış mistik düşünce merkezine gitmeliydim. İçimdeki âlemleri keşfetmek için uzaklara gitmenin kesinlikle yararı olabilirdi. Bu yüzden birkaç hafta sonra, İstanbul üzerinden Konya'ya uçtum.

Konya'yı düşündüğümden daha huzurlu ve manen daha canlı buldum; biraz da içim sızladı. Tarih kayıtları bize Konya'nın Nuh Tufanı'ndan ilk kurtulan kentlerden birisi olduğunu söylemektedir. Şehirde tarihin ağırlığını hissetmemek mümkün değil. II. Ramses'in kızlarından birinin burada evlendiğine; Aziz Barnabas ve havarisi Timoti'nin burada İncil dersleri verdiğine; bu şehir ve çevresindeki alanların ilk Hıristiyan cemaatlerinin

doğuşuna ve ilk sinodların toplanmasına mekânlık ettiğine inanmaya hazırdım. Ancak bu tarihi olayları keşfetmek araştırma yapmayı gerektiriyor. Oysa Rumi dönemi Konya'sı açıkça ortada duruyor. *Mesnevi*'nin yazarı, "Konya'da liderler, beyler ve önemli şahsiyetlerin binlerce evi, konağı ve sarayı var. Tüccarlar ve esnafın evleri zanaatkârların evlerinden daha muhteşem. Emirlerin sarayı tüccarlarınkinden, sultanların sarayları ve konakları diğerlerinin hepsinden daha güzel" diyor. Rumi'nin gözleriyle gördüğü iki eserin yerini belirledim. *Binbir Gece Masalları*'ndaki "Alâeddin" olduğu rivayet edilen Alâeddin Keykubat'ın sarayının tek duvarı kalmıştı. Ancak şehrin surları içinde Rumi'nin ismini taşıyan ulu cami olduğu gibi duruyordu. Şehrin ihtişamı, Rumi'nin türbesi olan Yeşil Türbe'yi (Kubbe-i Hadra) çevreleyen salonlar, avlular, bahçeler ve kabirlerden oluşan Mevlana Müzesi'nden çıkarılabilir. Böylesine canlı bir tarihin neden müzeye dönüştürülerek "ölü" damgası vurulduğunu merak ediyorum. Yaşayan, değişen bir sözlü metin olan *Binbir Gece Masalları*'nın sabit, donuk ve otantik bir yazılı metne dönüştürülmesi gibi, Rumi'nin mirası da tarih içinde dondurulmuş, tecrit edilmiş, çevrelenmiş ve bir müzeye dönüştürülmüş. Bir kez daha başka bir yoldan tasavvufla ilgili temel sorunuma dönüyordum. Rumi'nin kendisi bir türbe yapılması fikrine karşıydı. Dervişlerinin onun şerefine bir türbe inşa etmek istediklerini duyduğunda, onları "Gökyüzünden daha güzel bir kubbe nasıl olabilir?" diyerek azarlamıştı:

Yine de 17 Aralık 1273 tarihinde Rumi'nin ölümünün ardından, oğlunun iziniyle İranlı Mimar Bedrettin "fil ayağı" adı verilen dört sütun üzerine bir anıt inşa etti. Sayısız sultan ve önemli şahsiyet de orijinal yapıya ilaveler yaptı.

Müzeye "Dervişân Kapısı"ndan girdim ve acemi dervişlerin yaşamış olduğu bir dizi hücrenin önünden geçtim. Bu hücreler buranın bir tekke olduğunu gösteriyordu. Rumi yeşil kiremitlerle kaplı bir çatıyı çevreleyen turkuaz kubbenin altında yatmaktadır. Gümüşten olduğunu düşündüğüm çitlerle çevrili sandukası bir platformun

üzerinde duruyor. Sanduka yeşil bir örtüyle kaplı ve üzeri altınla işlenmiş Kur'an ayetleriyle bezenmiş. *Mesnevi* ve *Divân-ı Kebir*'den alınmış beyitler türbeyi, meşhur adıyla *Huzur-u Pîr*'i süslüyor:

Gel, gel, ne olursan ol, gel!
İster kâfir, ister mecusi, ister puta tapan ol, gel!
Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir.

Ve

Ya olduğun gibi görün ya da göründüğün gibi ol!

Geleneklere uygun davranarak, türbede Fatiha sûresini okudum:

Rahman (ve) Rahim (olan) Allah'ın adıyla. Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. O, Rahmandır ve Rahimdir. Ceza gününün malikidir. (Rabbimiz) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız. Bize doğru yolu göster, Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil! (Fatiha:1-7)

Sandukanın önünde yarı tefekkür hâlinde oturdum. Zihnimden birçok fikir geçiyor; ama hiçbiri de sonuca ulaşmıyordu. Dikkatimi uzun cübbeler ve sarıklarıyla dua eden bir grup çekti. Bir süre onları izledim; onlar türbeden ayrılırken peşlerine takıldım. Türbeden çıktıktan sonra giderek hızlandılar, sonra da koşmaya başladılar. Ben de onlara uydum. Bir camiye girdik. Caminin içinde aynı tür giysiler giymiş, hepsi de ön saflarda toplanmış birçok insan vardı. Ezan okundu ve cemaatle namazı kıldık. Diğer cemaat camiden ayrıldıktan sonra sarıklılar yaşlı ve zayıf bir adamın etrafında toplandı. İri ve büyük bir burnu, küçük ve derin bakışlı gözleri, uzun beyaz bir sakalı vardı; ama bıyığı yoktu. Diğerleri gibi onun da bir sarığı ve üzerine sarılmış kırmızı bir bant vardı. Herkes onun önünde saygıyla duruyor ve sırayla elini sıkıyorlardı. Bazıları hürmetle elini öptü. Sonunda hepsi yaşlı adamın etrafında bir daire oluşturacak şekilde oturdular. Allah'ın doksan dokuz ismini zikrederek zikri başlattı. *Er-Rahman, er-Rahim, el-Cemîl.* Zikir boyunca en geride, çemberin dışında oturarak onları gözlemledim. Zikir bittiğinde, cezbeye kapıldığımı ve tuhaf bir şekilde

grubun içine çekildiğimi hissettim.

Hiç düşünmeden ayağa kalktım, yaşlı adama doğru yürüyüp onun sağ tarafına oturdum ve iki elimi ellerinin üstüne koyarak onu selamladım. Sıcak bir şekilde karşıladı, gülümsedi ve sonra gözlerini kapadı. Yaşlı adam birkaç dakika boyunca, ellerim hâlâ ellerinde olarak gözleri kapalı bir şekilde oturdu. Hareket edemiyordum. Sonra yaşlı adam konuşmaya başladı. Türkçe bir şeyler söyledi. Anlamadığımı belirtmek için başımı salladım. Bir derviş kalktı ve gelip soluma oturdu. "Şeyh Ahmet neden burada olduğunuzu soruyor" diye tercüme ettikten sonra; "Ona istediğiniz soruyu sorabilirsiniz" dedi.

Aklıma bir soru gelmedi. Zihnim tamamen boşalmıştı. Sonunda fısıldadım: "İslam nedir?" Aklıma gelen tek şey oydu. Kendimi aptal gibi hissediyordum.

"İslam sakal bırakmak, cübbe giymek ve sarık sarmaktır" diye cevap verdi Şeyh Ahmet.

Camide ölüm sessizliği egemendi. Bütün fısıltılar, sürekli dualar –hep var olan arka plan gürültüsü– kaybolup gitmişti. Sanki hava bile donmuştu. Neredeyse hiç görünmezken, aniden bütün dikkatlerin odağı hâline geldim. "Nasıl bir cevap bu" diye düşünmeye başladım. Konuşmaya çalıştım, ama sesim çıkmıyordu. Boğazım kurumuştu ve bir anlığına, bir çölün ortasında, güneş doğrudan başıma vururken sıcak kumların üzerinde oturuyormuşum gibi geldi. Bu yaşlı adam, uzun cübbeli ve sarıklı dervişler cemaati bir sihirbaz, caminin kendisi de bir tür sihir miydi?

Sessizliği Şeyh Ahmet bozdu: "Neresini anlamadın?"

"İslam'ı giysiye indirgeyemezsiniz" dedim kurumuş boğazımı temizleyerek. Sonra sakalı, sarığı ve sanıyorum cübbeyi yasaklayan modern Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk'ü hatırladım. "İslam'ı Kemalizm'in karşıtı olarak mı tanımlıyorsunuz?" diye ekledim.

Şeyh Ahmet dinledi ama hiçbir şey söylemedi. Dirsekleri dizlerinde, ellerini ağız ve burnunu çevreleyen sakallı çenesine yaslamış, duvarlardaki ince hat ve arabesk süslemelere –hızla fenadan bekaya geçen bitmek bilmeyen bükümler ve zigzaglar; caminin her köşesinde bir hat

dönüyor, birleşiyor, tekrar ayrılıyor ve tekrar birleşiyor; çarklar yuvarlak ve hafifçe çizginin dışına taşıyor; sonra bir kez daha keşmekeşle karşılaşıyor; hız kazanıyor; incelip ileri geri gidip geliyor; geride farklı açılar bırakıyor– dikkatle bakıyordu. Acaba dikkatini arabeskin antik modeline mi yoğunlaştırmıştı? Yoksa onlarda bir şeyler mi okuyordu? Benim okuyamadığım bir şeyler mi vardı? Belki de o motifler, yalnızca onun anladığı bir dille ona hitap ediyordu.

Sessizliği bana zihnimi toplamak için fırsat verdi. "Şeyh Ahmet" diye söze başladım saygıyla; "Bana öyle geliyor ki, dininizi semboller dizinine indirgemişsiniz. Bu sembollerin benim için hiçbir anlamı yok".

"İnsan yalnızca fiziksel ihtiyaçlar ve arzulardan ibaret değildir" diye cevap verdi Şeyh Ahmet tercüman aracılığıyla; "aynı zamanda bir toplumun içinde var olduğu ortak bir hakikat algısı vardır. Bizim toplumumuzda bu ortak algıyı semboller seti sağlıyor. Bu sembolik dünyada birey artık yalnızca biyolojik bir canlı değil, aynı zamanda sosyal bir varlıktır. Bu semboller sana gülünç gelebilir; ama onlar bizim sembolik kimliğimizi oluşturur. Bu semboller Müslümanlar olarak kimliğimizin ayrılmaz parçalarıdır. Ama eğer senin için bir anlam ifade etmiyorsa, o zaman kendi sembollerini aramalısın."

Şeyh Ahmet'in ilgisiz olmadığını biliyordum. Sakin sakin konuşmaya devam ediyordu: "Aradığın 'cennet' – firdevs sözcüğünü tercümeye gerek duymadan anladım– sembolik bir cennettir. Bahçeler, süt ve bal ırmakları, arş ve *'sidretü'l-münteha*'dan oluşur. Bu sembollerden istediğini yaparsın. Ama biz burada cenneti aramıyoruz. Biz daha yücesini arıyoruz. Biz "rıza"yı yani Allah'a yakınlığı arıyoruz. Allah'ın rızası, cennetinden daha yücedir."

"Ama cennetin tüm işlevi bizi Allah'a yakınlaştırmaktır" diye, kekeledim.

"Kuşkusuz, insan cennette Allah'a da yakın olacaktır" dedi Şeyh Ahmet, "ama biz O'nun rızasını burada ve şimdi arıyoruz. Cennet göreceli bir terimdir. En yüce anlamıyla cennet, ulaşılamaz olanı ifade eder ve bu da 'zat cenneti'dir. Bu aşamada cennet ve rıza 'bir' olur: Her

yönüyle mutlak, ebedî ve ezelîdir." Şeyh Ahmet duraksadı ve sonra da hemen tanıdığım şu ayetleri okudu: *"Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kulları arasına katıl, ve cennetime gir"* (Fecr, 89/27-30). Yine biraz duraksadıktan sonra devam etti: "Burada Kur'an'ın sözünü ettiği cennet, 'zat cenneti'dir. Ebediyet cennetidir. Ebediyet cennetine hiçbir şey eklenemez ve oraya yalnızca hiçlik girebilir. Biz burada ve şimdi hiçliği hedefliyoruz. Bir tasavvuf büyüğünün buyurduğu gibi, 'İçeri girdim; ama benliğimi dışarıda bıraktım'. Biz bekada *fenâ*yı amaçlıyoruz."

Şeyh Ahmet iki elimi birden ellerinin arasına aldı. Bu kez doğrudan bana hitap etti ve tercümeye ihtiyaç kalmadan anladım sözlerini. "Senin kaderin bu değil. Aradığın mürşit kendisinin mürşit olduğunu bilmiyor ve o hiçbir müridi kabul etmez. Cennete giden yolu kendin çizmelisin. Senin kaderin başka bir yerde yatıyor." Sonra biraz duraksadı.

"Selamün aleyküm" dedi yüksek sesle. Müritleri sözlerini tekrarladı. Şeyh Ahmet ayağa kalktı; birisi bastonunu eline verdi. Müritleriyle beraber camiyi yan kapıdan terk etti. Aniden camide tek başıma kaldığımı fark ettim.

Ertesi gün ve sonrasında Konya'yı sarhoş gibi dolaştım; camileri ve türbeleri ziyaret ettim ve bir sema gösterisi izledim. Şeyh Ahmet'in sözlerini tekrar edip durdum. Ne demek istemişti? Tasavvufa katılamayacak kadar kuşkucu olduğumu –kendimi tamamen terk edemeyecek, kendimi hiçe indirgeyecek ve Bâkî'de fâni olamayacak kadar rasyonalist– olduğumu mu ima ediyordu? Farkında olsam da olmasam da, kendi kendimin mürşidi olduğumu mu söylemek istiyordu? Yoksa aradığım türde bir mürşit mi yoktu? Bu soruları çözmek için, bir taksi tutup Konya'nın 130 kilometre kuzeybatısındaki Akşehir'e, Nasrettin Hoca'nın türbesine gitmeye karar verdim.

Türkiye'nin her yerinde filozof ve nüktedan Nasrettin Hoca'nın hayatından fıkralarla karşılaşırsınız. "Hoca" öğretmen, "Nasreddin" ise dinin yardımcısı anlamına gelir. Aynı anda hem bilge ve abdal, hem kurnaz ve naif olan Nasrettin, bize yaşamın çok ve çeşitli ikilemlerini

nasıl çözeceğimizi öğretmektedir. Onun sözleri yalnızca çocukları eğitmek için değil, varlığın karmaşık yönlerini çözmek isteyenler için de faydalıdır. Belki bana da bir şeyler öğretebileceğini, bu özgün mümine yardım edebileceğini ve Şeyh Ahmet'le olan karşılaşmama ışık tutabileceğini düşünüyordum.

Hoca'nın yaşamı hakkında aslında çok şey bilinmiyor. On üçüncü yüzyılda yaşadığı rivayet edilse de, bazı alimler onun on dördüncü ve hatta on beşinci yüzyılda yaşadığını savunuyorlar. Hatta Hoca'nın yaşayıp yaşamadığının da bir önemi yok. Gerçekten önemli olan, ona atfedilen, sade ve basit ifadelerle söylenen, mükemmel bir mantık içeren sözleri, daha iyi ifade edilemeyecek bir sağduyuya dayanan fıkralarıydı: "Allah'a şükredin ey müminler! Eğer eşeğe kanat taksaydı, çatılarımız gürültüyle başımıza yıkılırdı." Eğer yaşamışsa, Hoca otantik olan her şeyin evrensel olduğu bir dönemde yaşamıştır ve evrensel olan da genellikle anonimdir. Bu yüzden Hoca'ya atfedilen birçok öykü, diğer Müslüman kültürlerde de görülmektedir: Sarıklı tonton Hoca figürü, Arap öykülerinin *Jüha*sı'ndan veya Hindistan'ın *Mulla Do-Piaza*sı'ndan ya da Ortadoğu'nun akıllı abdalı Behlül'den pek uzak değildir. Gerçekten de *Don Kişot*'un hizmetkârı Sançe Pançe, bu Anadolulu Hoca'ya dayanıyor olabilir.

Hoca'nın savaş ve kargaşa zamanında, Anadolu'nun acımasız Moğol sultanı Timur tarafından işgal edildiği dönemde yaşadığı rivayet edilir. Ancak onun öyküleri kan ve zafer öyküleri değildir, tam tersine maksadı iktidar sahibinin havasını almaktır. Timur, Hoca'ya; "Benim gerçek değerim nedir?" diye sorar. "Yirmi altın" der, Hoca. "Niye, yalnızca benim taktığım kemer yirmi altın eder" diye kızar Timur. Nasrettin başını sallar; "Ben de zaten onu hesapladım." Sınıf gerilimlerini ortaya çıkarmayı da amaçlar. Bir fıkraya göre, Hoca bir ziyafete davet edilir. Günlük giysileriyle gider. Hiç kimse ona önem vermez. Bunun üzerine evine gider ve en güzel giysilerinin üzerine bir kürk giyip ziyafet yerine geri döner. Bu kez girişte karşılanır, saygıyla içeri alınır ve seçilmiş bir yere oturtulur. Çorba geldiğinde, Hoca kürkünün bir ucunu çanağa

sokarak konuşur: "Ye kürküm ye! Ye kürküm ye!" Misafirler şaşırır ve neden böyle yaptığını sorarlar. "İlgi ve itibar gören bu kürk. Öyleyse o yemeli" der.

İkiyüzlülük, fanatizm ve ben bilirimcilik de Hoca'nın sevmediği hasletlerdendir: "Bileni dikkatle dinle. Eğer birisi seni dinliyorsa, ağzından çıkana dikkat et." Hoca ünlü bir fıkrasında her tartışmanın birden fazla yönü olduğunu söyler. Bir tartışmaya girişen iki kişi, Hoca'dan hakemlik yapmasını ister. Birinci adam kendi versiyonunu anlattığında, Hoca "Haklısın" der. İkincisi kızar ve kendi versiyonunu dinlemesini ister. Hoca onu da dinledikten sonra "Sen haklısın" der. Bu konuşmaları dinleyen karısı dayanamaz: "Ama, her ikisi birden nasıl haklı olabilir?" der. Hoca anında cevap verir. "Hatun, sen de haklısın." Her coğrafyada Müslümanların kendisine dayanacakları böyle bir karaktere, evrensel Müslüman psişesinin derinliklerinin yansıması olan bir adama ihtiyacı vardır: İnsanlara hallerinin saçmalığını gösterecek, inanabilecekleri ve onunla birlikte gülebilecekleri birisine.

Hoca'nın türbesine vardığımda, ikindi vaktiydi. Kendimi devasa bir kapının önünde buldum; kapıdan mezar görünüyor ve durduğum yerden mezar taşını okuyabiliyordum: "Nasrettin Hoca burada yatıyor." Kapıda gülünç derecede kocaman bir kilit vardı. Hiç açılmamış gibi görünüyordu; gerçekten de açılmamak üzere tasarlanmış gibiydi. Sonra bir adım geri çekildim ve türbenin duvarlarının olmadığını fark ettim. Müthiş bir şakaydı! Hoca'nın gülmekten mezarında döndüğünü hissedebiliyordum. Sanki, fıkralarımın ana fikri insanların görünenle yetinmeyip arkasındaki mantığı görmelerini sağlamaktır diyordu. Hoca'nın türbesinde kendi kendime gülerek oturuyordum. Bundan sonra ne olacağından emin değildim. Uyuyakalmışım. Rüya görmüş veya bir yakaza (uyanıklık) –hayatımın bu anlamdaki tek tecrübesini– hâli yaşamış olabilirdim. Uyuyordum ama bilincim açık ve etrafımda olup bitenlerin farkındaydım:

Kendimi bir gölün kenarında dikilirken buldum. Parıldayan davetkâr sudan bir avuç su alma ihtiyacı hissettim. Ancak göle eğildiğimde, ellerim boşlukta kayboldu.

Tekrar denedim, bir kez daha denedim, su ve ellerim birleşmiş ve birbirinde yok olmuştu. Suya dokunma ve suyu hissetme iştiyakım arttı; tekrar tekrar denedim; sonuç değişmedi. Karşı tarafta dikilen birini fark ettim. Batmakta olan güneş yüzünden, gölgesi dev gibiydi; onu uhrevi ve gerçek dışı gösteriyordu. Gölün etrafında yürümeye başladım. O figüre doğru yürüdükçe, aramızdaki mesafenin azalmadığını fark ettim. Herhâlde aramızdaki mesafeyi yanlış hesap ettim diye düşünüp adımlarımı hızlandırdım. Mesafe hâlâ aynıydı. Halbuki ben harekete geçtiğimden bu yana, o şahıs hareketsiz duruyordu. "Neden sana yaklaşamıyorum?" diye bağırdım. Onu açıkça göremesem de, tanıdığımı hissediyordum. Üstelik ne hissettiğimi bildiğini de hissediyordum. Birkaç santimetre bana yaklaştı. Ama hâlâ yüzünü göremiyordum. Israrla bakışlarımı onun üzerinde yoğunlaştırdım. Eğilip yerdeki çalıdan bir dal kopardı. Dalı iki ucundan kırarak onu bir kurşun kalem boyuna getirdi. Sonra yakındaki bir ağaca gidip iri bir yaprak kopardı ve o yaprağa elinde daldan kalemle çok dikkat ederek yazmaya başladı. Yazdığı sözcükleri yüksek sesle tekrarlıyordu. Ne söylediğini işitebilmek için yaklaşmaya çalıştım. Ama yerçekiminin gücü birkaç kat daha artmış gibi geliyordu; ayaklarım sanki yere yapışmış gibiydi. Dünya kendi etrafında dönerken, ben bu noktada sabitlenmiş duruyordum. Bana yaklaşıyor muydu? Elime soğuk bir şey koyduğunu hissettim ve sözleri zihnimde yankılandı: "Ne yapacağını bileceksin."

Kendime geldiğimde, küçük bir Türk çocuğu bana bir şeyler satmak için sesleniyordu. Tesbihler, tanıtım kitapçıkları ve turistik eşyalarla dolu bir tepsi taşıyordu. Ama ısrarla elime hat yazısından oluşan bir resim tutuşturmaya çalışıyordu. Bu, Türklerin dolma yapmak için pirinç ve kıymadan hazırladıkları içliği sardıkları devasa bir asma yaprağıydı ve üzerinde Kur'an'dan bildiğim bir ayet yazılıydı. Onu satın aldım ve ayetleri yüksek sesle okurken korku ve huşu ile titredim:

Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus

içindedir; O fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir; ki doğuya da batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse kendisi ateş değmese dahi ışık verir. Bu nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir (Nur, 24/35).

Burada yaşadığım yakaza hâli, tasavvufu hemen reddedemeyeceğimi gösteriyordu. Özünde derin ve oldukça cezbedici bir şey vardı. Ancak tasavvufun karşılaştığım çağdaş tezahürleri, aydınlatıcı olmaktan çok uzaktı. Benim problemim biçim sorunuydu; günümüzde tasavvuf, mürşitler gizemler ve üstü örtülü işlere dönüştürülmüştü. Şeyh Nazım'ın ve tarikatının, kardeşimi nasıl ekonomik bir enkaza dönüştürdüğüne, ailesini ihmal etmesine ve sonunda tamamen inancını yitirmesine yol açmasına tanık olmuştum. Yirmi yıl boyunca tarikatta yer aldıktan sonra, şeyhinin hayatını tamamen kontrolü altına aldığından yakınarak onlardan ayrıldı. Hallâc ve Cüneyd-i Bağdadi gibi bireysel sufilerden farklı olarak kolektif manevi bir yol izleyen tasavvuf, yaşanabilir ve adil bir sosyal düzen üretmeyi başaramamıştı. Tasavvufta, yozlaşarak otoriterleşme ve mürşidin her yerde hazır ve nazır olduğu bir külte dönüşme eğilimi egemendi. Bu yol, beni cennete götürecek yol olamazdı. Çeşitli türlerdeki çağdaş sufi mürşitlerin yönettiği tarikatlar, benim izlemek istediğim türde yollar değildi.

Beşinci Bölüm

Cennetin Beşiği



Klasik İslam'da ilim arayışı daima yoğun seyahatlerle yakından ilişkilidir. Bu gerçeğin en önemli tanığı da Gazali'dir. On birinci yüzyıl filozof ve kelamcısı Gazali, İslam tarihinin zirveye ulaşmış şahsiyetlerindendir. Tam adı Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmet el-Gazali et-Tusi'dir. "Hüccetü'l-İslam" ve "Müceddidü'd-Din" gibi unvanlarla bilinmektedir. Tus'ta (Horasan), Nişabur'un ünlü medresesinde devrinin önemli kelamcısı Cüveynî'den ders aldı. Daha otuz dört yaşındayken, Bağdat Nizamiye Medresesi'nde müderrislik unvanı kazandı. En büyük eserini bu dönemde yazdı: *Tehafütü'l-Felâsife* (Filozofların Tutarsızlığı). Gazali dini onaylama veya onaylamamanın söz konusu olamayacağını, bu tür çabaların tutarsızlığa mahkûm olduğunu ve bu tür çabalarla imanın yapay gerekçelerinden daha fazlasına ulaşılamayacağını anlatıyordu. Bu ünlü eserini yazdıktan sonra, ağır bir manevi kriz geçiren Gazali, medresedeki görevini bıraktı ve seyahat etmeye başladı. On yıl boyunca Ortadoğu'da dolaştı. Mekke, Medine, Şam ve diğer şehirleri ziyaret etti. Nihayet yerleşti ve kuşkusuz İslam tarihindeki en önemli eseri yazdı: *İhya'u Ulumi'd-Din*. Bu eser, insanı İslam'ın cennetine götüren bir yol haritası niteliğini taşıyan kalın ciltler hâlindeki kırk kitaptan oluşmaktadır. Gazali, mistiklere mantığı, mantıkçılara ve matematikçilere maneviyatı ve kelamcılara

belagat ve felsefeyi öğretmek maksadıyla kelam, fıkıh, ahlak, felsefe ve tasavvufu meczeden ve cennete götürecek dengeli bir yol oluşturan bir sentezci ve –Müslüman çevrelerde bilinen şekliyle– ihyacı idi.

Gazali, Müslümanların büyük çoğunluğunun çaresiz kaldıklarında başvurdukları klasik bir yazardır. Çaresizlik hakkında çok şey bildiği kesindir: Kendinden emin olma konusunda yazarken, sürekli olarak kuşkunun kıyısında durmakta, daima hakikati aramakta, bir kuşkuculuktan diğerine geçip durmaktadır. "Hiç kimse, kuşku duymadığı sürece iman etmiş sayılmaz" diyordu. Gazali'nin en ilginç yönü, iki ihtimale de eşit şans veren nadir kuşkucular dan olmasıydı. Aklın araçsallığından kuşku duyacak hâle gelmiş, çağımızın seküler görüşlü bilimsel metoda inanan akademisyenlerinin bile üzerinde düşünmekte isteksiz davrandığı bir tarzda, kişinin imanını sorgulaması için büyük bir kuşku ve iştiyak duymuştu. FOSIS'teki dönemim ve sonrasındaki uzun yıllar boyunca Gazali'nin *İhyâ* külliyatının ilk kitabı olan *İlim Kitabı*, sürekli başucumda durdu. Her gece uyumadan önce biraz okurdum. Konya'dan döndükten sonra, *Rub'ül Âdât*'ın (Hayatın Yönetimi) ikinci cildinde yer alan "Seyahat Kitabı"na yöneldim.

Gazali'ye göre seyahat, imanın temel unsurlarındandır. Tefekkür ve seyahati, ilim arayışının ortak noktası olarak birbiriyle ilişkilendirir. Hem dünyevi ilimler hem de kişinin kendisi ve kâinattaki yerine dair bâtıni ilimler seyahat yoluyla elde edilebilir. İlim, cennetin kapısıdır ve seyahat o kapıyı açan anahtardır. *el-Munkız mine'd-Dalâl* (Dalaletten Kurtuluş) adlı otobiyografisinde şöyle diyor:

> Gençliğimin erken yaşlarından itibaren, ergenlik çağına yirmi yaşından önce girdiğime göre, elli yaşını geçtiğim bu zamana kadar sürekli bu okyanusların derinliklerine daldım; bu açık denize cesaretle girdim, bütün gerekli tedbirleri bir kenara bıraktım; her oyuğa başımı soktum; her probleme saldırdım; her uçuruma daldım; her mezhebin temelini inceledim; her toplumun en derin doktrinlerini açığa çıkarmaya çalıştım. Bütün bunları, "hakkı batıldan ayırmak için" çıktığım seyahatler yoluyla yaptım.

Gazali, seyahati iki genel kategoriye ayırmaktadır: *Rıhle* ve *Sefer*. Her iki sözcük "seyahat" anlamına gelse de, onun farklı türlerini ifade etmektedir. *Rıhle*; ilim öğrenmek ve keşfetmek için profesyonelce yapılan haricî, fiziksel bir seyahattir. On ikinci yüzyılda yaşayan İbn Cübeyr[16] ve on dördüncü yüzyılda, o tarihlerde bilinen dünyayı gezen ve muhteşem *Rıhletü İbn Battuta* adlı seyahatnameyi yazan İbn Battuta[17] gibi İslam'ın büyük seyyahları çeşitli seyahatnameler yazdılar. İbn Cübeyr Arap Yarımadası'nı dolaştı ve yazdığı eser, Ortaçağ İslam sanatı ve mimarisi konusunda paha biçilmez bir bilgi kaynağı oldu. Gördüklerini doğru bir şekilde tanımlayan ve kaydeden iyi bir seyyahtı. İbn Battuta'nın *Rıhles*i de gördüğü tuhaf ve harika şeylerin bir kataloğu ve nefes kesici maceralarının tarihçesidir. Müslüman alimler, "rıhle" fikrini korumak için hakiki seyyahlara, keşfettiklerini anlatan ve seyahatin onların ilim ve bilgisini nasıl artırdığını gösteren bir eser yazma zorunluluğu getirmişlerdi. Ancak Gazali bu tür bir seyahatle ilgilenmiyordu. Ona göre seyahat, yalnızca fiziksel ve haricî bir seyahat değil, aynı zamanda bâtını bir seyahatti. "Sefer", fiziksel çaba kadar içsel dönüşümü, özgürleşme ve kazanımı da içeriyordu. Gazali, seferin özellikle "hareket"i ve "aralarına karışma"yı içerdiğini savunmaktadır. Hareket, hem seyahatin fiziksel hareketi hem de bu seyahatin kalp ve akıllarda oluşturduğu değişimlerdir. Seyahat, bireyi yeni tecrübelere ve karşılaşmalara yöneltmeli ve onu etrafındaki her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğunu idrak etmeye zorlamalıdır. Aralarına karışma ise sosyal etkileşimi içeriyordu;

---

16 Tam adı Ebu'l Hüseyn Muhammed b. Ahmet b. Cübeyr el-Kinânî olan İbn Cübeyr, Endülüslü şair ve yazardır. Seyahatleriyle meşhurdur. Özellikle 1 Şubat 1183 yılında hacca gitmek üzere başladığı ve bir sürü maceradan sonra 1185 yılında Granada'ya dönüşüne kadar ilk hac yolculuğunu anlattığı *Seyahatname*'si ile meşhurdur. (çev.)

17 Tam ismi Ebu Abudullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî Tancî olan İbn Battuta, Bugünki Fas sınırları içinde kalan Tanca kentinde doğdu. 1325 yılında başladığı seyahatleri Hindistan ve Uzakdoğu dahil Birçok kıtayı kapsamaktadır ve bütün bu seyahatlerde gördüklerini seyahatnamesinde anlatmaktadır. (çev.)

önemli olan seyyahın karşılaştığı şeyler değil, insanlardır. Seyyah, varsayımlarını, rutinleşmiş faaliyetlerini ve düşüncelerini sürekli olarak yeniden gözden geçirmeye zorlayacak, böylece onu içeriden dönüştürüp yeni bir sentez oluşturmasını sağlayacak sıradan "insanların arasına karışmak"tan çok şey öğrenir.

Bir filozofu seyyaha dönüştürebilirsiniz, ama filozofluğunu onun seyyahlığında tam anlamıyla eritemezsiniz. Bu yüzden Gazali iki seyahat kategorisiyle yetinmemiş, bütün seyahat ve seyyah sınıflarını tanımlamış ve siyasal bakımdan ileri görüşlü bazı kategorileri de içeren tipik bir şema oluşturmuştu. Bu, yalnızca onun kusuru değildi. Sınıflandırma veya tipoloji oluşturma, temel ihtiyaçlardan, klasik İslam düşüncesinin entelektüel enstrümanlarından biriydi. Bu şahsiyetler, düşünmeyi ve belli bir maksatla berrak bir şekilde düşünmeyi öğretiyordu. Gazali'nin seyahat şeması, tıpkı Victoria dönemi tren sistemi gibiydi. Bu sistem, hiyerarşik olarak birinci, ikinci, üçüncü sınıflar ve kargo bölümü olarak düzenlenmişti. Birinci sınıf seyyah, sonunda kendisini dönüştürüp cennete götürecek ilim arayışına çıkar. İkinci sınıf seyyah bekleneceği üzere, kendisini geliştirecek sağlam, akla yatkın, orta sınıf kıymetlerle ilgilenir; ibadet için seyahat edenler, hacca gidip oradan arınmış olarak yeni bir aktif dinî bilinçle dönenler, bu tecrübeyle mütevazılaşan ve sosyal görevlerinin daha çok bilincine varanlar. Bunlar, seyahatin övgüye değer türleridir. Üçüncü sınıf ise dikey hareketi, beklenti içindeki işçi sınıfları ve mültecileri kapsar; zulümden veya ekonomik sefaletten kaçan –hem maddi durumlarında değişim hem de dinlerini yaşama imkânlarının artmasını isteyen– seyyahlar. Bu da, seyahatin "mübah" türüdür. İslami açıdan bu tür, aslında bundan daha da fazlasıdır. İlk İslam toplumu bu gibi mültecilerden oluşuyordu. Hicri takvim Hz. Muhammed ve Müslümanların, zulüm ve ekonomik ambargodan kurtulmak için 633 yılında Mekke'den Medine'ye göçüyle yani hicretle başlar. Dördüncüsü ise kargo bölümüne doldurulmuş "problemli" tür olup, salgın gibi bedene zarar veren şeylerden veya enflasyon gibi

zenginliği yok eden şeylerden kaçanlardan oluşur. Bu seyahat helâl değildir; aksine günah veya mekruhtur: bir salgından kaçış, kişiyi salgına tutulmaktan kurtarmaz, aksine yayılmasına yol açar. Burada güncel siyasal söylemlere benzeyen yönlerinin ayrıntılarına girmeyeceğim. Tıpkı bir mistik veya avare gibi ilim arayışı için birinci sınıf seyahati seçtiğimi söylemek yeterli olacaktır.

Bir sonraki seyahatimin görünüşteki gerekçesi, ilk kitabım olan *Science, Technology and Development in the Muslim World* (İslam Dünyasında Bilim, Teknoloji ve Kalkınma) için materyal toplamaktı. İslam ülkelerindeki çeşitli bilim kurumlarını ziyaret etmek, araştırma programlarını ve kalkınma planlarını incelemek için Ortadoğu'ya bir seyahat planladım. Bu seyahatin masaraflarını karşılayabilmek için birkaç arkadaşımdan ve ailemden yardım aldım. Onlarca yıldır modern bilim ve teknolojiyi benimseme yoluyla kalkınma yani modernite, tüm dünyada yeryüzü cennetine götüren tek yol olarak öğretildi, Hâlâ da öyle tanıtılıyor, paketleniyor ve satılıyor.

Neden Ortadoğu? Çünkü bu bölge, cennete giden yolda tam bir Clapham Junction'dır.[18] Üç büyük dünya dini olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın doğum yeri olmasının yanısıra, Zerdüştlük gibi daha az inananı olan birkaç dine de ev sahipliği yapmıştır. Üstelik bu bölge bize, insanlığın başlangıç noktası olan ve tarih boyunca gittikçe önemsizleşerek kaybolan yeryüzü cenneti Eden hakkında da bir fikir vermektedir. Eden, çeşitli türlerde ütopyalara konu olan, sayısız düşünce geleneğinde çeşitli nüanslarla yer alan, sürekli yeri değiştirilen, yeniden çalışılan, sekülerleştirilen muazzam potansiyele sahip bir kavramdır. Bilim ve teknolojinin yükselişiyle şekillenen alternatif dünyevi cennete giden yol da Ortadoğu'dan başlar. Bildiğimiz ve tanımladığımız şekliyle medeniyet, bu bölgede icat edilmiştir. Burada insanlık, kendisini inşa etmenin özgün sürecini başlatmıştır: Hayvanları

18 Londra'da demir yollarının kavşağı olan bir tren istasyonu. Gece yarısından sonraki beş saat hariç, saatte yüz ila yüz seksen tren bu istasyondan geçer. (çev.)

evcilleştirme, tarımı ve madenciliği geliştirme, yazma ve edebî sanatları icat etme, uzun mesafeli ticaret sistemlerini organize etme, şehirler hâlinde bir araya gelme ve devlet sistemlerini şekillendirme faaliyetleri vb.

Toprakla, o topraklarda doğan vizyon arasındaki ilişki nedir? Bu soru, her birinci sınıf seyyahın mutlaka cevabını araması gereken bir sorudur. Bu bölgenin manzarası, kültürü ve tarihi, asla ayak basmamış olsalar bile dünyanın her yerindeki milyarlarca insana aittir. Bütün bölge, belli bir kültürel referans üst yapısına göre şekillenmiştir. Bölgenin manzarası ve tarihinden yapılan çıkarımlar, kendi beklentileri, hayalleri ve fantezileri içinde yaşayan milyarlarca yabancıya anlam kazandırmış, kalıcı bir anlamlılık yüklemiştir.

Ortadoğu; insanlığın atalarının, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların peygamberlerinin yurdudur. Mucizelerin yaşandığı topraklardır. Yalnızca bir ahlak prensibini anlatmak için nakledilen kıssa ve öykülerin yurdu değildir; aynı zamanda hakikati çarpıtan, insanın aptallık sınırını zorlayan muhteşem olaylar aracılığıyla anlatılan fabllar ve kıssaların da yurdudur. Burası birçok anlamda, terimin birçok bağlamına göre öyküsü olan topraklardır. Burada asıl şaşırtıcı olan, Ortadoğu'nun mukaddes beldelerine hac seyahati yapan Avrupalıların yazdığı ilk seyahat kitaplarının temel konusunu bu bölgenin oluşturmasıdır. Bu eserler tür olarak "Harikalar Kitabı" olarak bilinmektedir. Sonradan gelen bütün hacılar bu harika öyküleri beraberlerinde götürmekte, ziyaret ettikleri yerlerdeki karşılaştıkları insanlara bu harika öyküleri bizzat gördüklerini anlatmaktadırlar. Ortadoğu yalnızca öyküsü bakımından değil, Avrupalıların edebî hayalinin tamamen algılayamayacağı kadar büyük bir öyküdür. Avrupa insanı için benlik tasavvurlarının merkezini oluşturan bu topraklar kaybedilmiş, kontrolleri dışına çıkmış topraklardır. Ortaçağ'ın başlangıcından bana kadar uzanan tekil bir tarih çizgisinin izini sürebiliyorum. Ancak, Avrupa için böyle bir durum söz konusu değil. Ortadoğu'da İslam'ın doğuşuyla birlikte, kavramsal olarak Avrupa, Eden'den ikinci kez sürülmeyle, Babil

Kulesi'nden çıkarılmayla karşı karşıya kaldı. Bu olayın neden ve nasılına ilişkin muhteşem açıklamalar, benim Avrupa'daki yaşamımı şekillendirdi; beni kuşattı; dünyama kim ve ne olduğuma dair fabllar doldurdu.

Seyahatime Tahran'dan başladım. 1974 yılı yazıydı. Daha birkaç yıl önce, 1971 yılında İran Şahı, Persepolis'teki muhteşem törenleriyle dünyayı hayran bırakmıştı.[19] Büyük Kiros'a kadar uzanan Pers İmparatorluğu'nun 2500. yıl dönümü kutlamaları köklü bir Müslüman ülkenin modernizasyon planlarının başlangıcı olarak sunulmuştu. Parisli tasarımcıların organize ettiği muhteşem törende, Lanvin marka üniformalardan ünlü Çin porselenlerine ve hatta sunulan yiyecek ve şaraplara kadar her şey, bir Hollywood filmi ile yine Hollywood'un çok sevdiği *Binbir Gece Masalları*'nın melez hâli gibi görünüyordu.

Mükemmel bir temas noktası daha, eski öğrenci dostum oradaydı. Rıza, İslam tarihinde doktorasını yeni tamamlamıştı ve İsmailîlerin tarihinde uzmanlaşmıştı. Tahran'a döndükten sonra önce bir üniversiteye girmeye ardından da İran Kraliyet Felsefe Akademisi'ne girmeye çalışmış, ama başarısız olmuştu. Bu başarısızlığının nedeninin, uzmanlık konusunun o zamanlar moda olmaması kadar, Şah'a karşı artan yeraltı muhalefetinde aktif olarak yer alması olduğunu da kısa sürede keşfettim. Bir işe girememek, Ayetullah Ruhullah el-Musavi el-Humeyni'nin konuşmaları ve kasetlerini dağıtmak için çok daha fazla zamana sahip olmak demekti. Kasetler, Humeyni'nin sürgünde yaşadığı ve İran Şahı'na karşı mücadeleyi yönettiği Irak'tan gelişmiş bir ağ yoluyla ülkeye sokuluyordu. Tahran'da görünür bir gerilim vardı; insanlar tedirgin ve gergindi. Kuzey Tahran'ın modernleştirilmiş caddelerinde, Paris benzeri bulvarlarında dolaşırken, gerilimin artışını gözlemliyordum.

---

19 Dönemin İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevî (1919-1980) devamı olduğunu iddia ettiği Pers İmparatorluğu'nun kuruluşunun 2500. yıldönümünü antik Persepolis kenti kalıntılarında muhteşem törenlerle kutladı. Kurulan otağda 80 İsviçreli Şefin hazırladığı ziyafete 500 önemli şahsiyet davet edilmiş, 5,5 saat süren gala yemeği Guiness Rekorlar Kitabı'na girmişti (çev.)

"Devrimin eşiğindeyiz" dedi Rıza, beni eski Chevrolet'siyle havaalanından alıp, şehrin yoksul, modernleşmemiş güney kısmındaki evine götürürken. Temiz ve düzenli bir sakalı bulunan, uzun boylu, heybetli, bir adamdı. Yumuşak bir sesle ama tutkuyla konuşuyordu. Kültürlü bir adam havası vardı; ama Persepolis'e ilişkin haberlerdeki kentli türü bir kültürlülük sezilmiyordu. Ertesi gün beni Siyasal Dokunulmazlık Yasası'na karşı bir gösteriye götürdü. "Yasa 1963 yılında yürürlüğe girdi" diye açıkladı Rıza; "İran mahkemelerinin yargı yetkisini kısıtlıyor ve Amerikan vatandaşlarının mahkemelerimizde yargılanmasını önlüyor. Böylelikle Amerikalılar tam bir dokunulmazlıktan yararlanırken, dinî liderlerimiz ve öğrencilerimiz şiddete maruz kalıyor ve işkence görüyor". Rıza durdu ve gözlerini aşağıya çevirdi. Ben de bakışlarını izledim. Kaldırımdaki bir çatlaktan küçük bir karınca sürüsü, yere atılmış bir ekmek kırıntısına doğru konvoy oluşturmuştu. "Birçok arkadaşım asılsız suçlamalarla tutuklandı. İnanılmaz işkencelere maruz kaldılar. Er ya da geç, benim de sıram gelecek."

Gösteri gürültülüydü; bazı tutuklamalar yapılmış ama şiddete başvurulmamıştı. Rıza işaret ederek, şimdiden korkunç bir uluslararası ün kazanmış olan Şah'ın gizli polisi SAVAK tarafından fotoğraflandığımızı gösterdi. Bu adamlar zalimlikleriyle eylemciler arasında nam salmıştı. "Tebrikler" dedi herhangi bir kutlama havası hissettirmeksizin; "artık sen de fişlendin!"

Sonraki haftalarda birkaç araştırma kurumunu ziyaret ederek çok sayıda bilim insanı ile konuştum. Şehrin kuzeyinde ve güneyinde yaklaşan fırtınaya tanık oldum. Memurlarla, çarşıdaki esnafla, üniversitelerdeki profesörler, yazarlar ve düşünürlerle konuştum. Herkes fısıltıyla yaklaşan devrimden söz ediyordu. Konuştuğum insanların büyük çoğunluğu, devrimin mutlak adalet ve eşitlik getireceğine ve yeryüzünde bir cennet kuracağına inanmıştı. Rıza ve arkadaşları devrim hayalleri kurarken, benim aklım başka bir yerdeydi.

Dünyevi ütopyalar daima bir hayal ile başlar; ama gerçekte çoğunlukla bir kâbusa dönüşür. Tahran'dan çok

uzak olmayan bir yerde, birkaç asır önce bir başka devrimci grup dünyevi bir cennet hayali kuruyordu. Yaklaşan devrimden söz edildiğini duydukça, "Haşhaşiler'i, on birinci yüzyıldan on üçüncü yüzyılın ortalarına kadar hüküm süren aşırılık ve şiddet yanlısı tarikatı daha çok düşünmeye başladım. Geçmişteki bu cennet arayışçılarıyla İran'da karşılaştığım devrimciler arasında paralellikler kurmaya başladım. Her ikisi de bir dünyevi ütopya kurmaya kararlıydı; her ikisi de hedeflerine ulaşmak için şiddete başvurmaktan çekinmiyordu; her ikisi de karizmatik bir dinî lider tarafından yönetiliyordu. Rıza'nın beni, Haşhaşiliğin kurucusu ve lideri Hasan Sabbah'ın tarikatını kurduğu Alamut Kalesi'ne götürebileceğini öğrendiğimde, bu Haşhaşiler yuvasını ziyarete karar verdim.

Haşhaşiler de benim gibi cenneti arıyorlardı. Cenneti ellerindeki kan damlayan hançerleriyle arama eğilimleri, onları asırlar boyu nakledilen etkili bir öyküye dönüştürmüştü. Efsanenin ana unsurları Freya Stark yoluyla, *Marco Polo'nun Seyahatleri*'ne, hatta daha öncesine kadar uzanmaktadır. 1273 yılında İran'dan geçen Marco Polo'ya göre, Haşhaşiler gençleri çocukluğundan itibaren düşmanlarına karşı fanatik ölüm makinelerine dönüştürecek şekilde eğitiyorlardı. Bu süreçte uyuşturucu kullanıyorlar, "Dağların Yaşlı Adamı"na yani şeyhlerine mutlak itaati öğretiyorlardı. Bu efsanenin merkezinde ise muhteşem bir bahçe, yeryüzündeki cennet fikri yatıyordu. Marco Polo'ya göre "Gençler istedikleri her şeyi burada bulacak ve asla buradan ayrılmak istemeyeceklerdi". Evden ayrıldığımız andan itibaren Rıza sürekli etrafına bakınarak, SAVAK ajanları tarafından izlenip izlenmediğimizi kontrol ediyordu. Şehri terk edip, Kazvin'e giden dar yola girdiğimizde rahatlamaya başladı.

"Suikastı İsmailî Haşhaşiler mi keşfetti?" diye sordum. Güldü. Bir anda şaşkınlık içinde, ülkeye geldiğimden bu yana ilk kez güldüğünü fark ettim. Kısa bir yaz fırtınasının havadaki gerilimi boşaltması gibi, bu gülüş de onu yumuşatmışa benziyordu. Böylece sohbete başladık. "Oryantalist propagandaya çok kapılmış görünüyorsun. Senden bunu beklemezdim" dedi.

Rıza, tehlikeli bir şekilde aşırı yüklenmiş bir aracı sollamaya yoğunlaşırken bir sessizlik oluştu.

"Hayır, suikastı İsmailî Haşhaşiler icat etmedi" diye devam etti sözüne. "Suikast, insanlığın başlangıcından bu yana vardı; hangi çağ ve ülkede yoktu ki? Hatta İslam tarihinin erken dönemini bile suikastlar yönlendirdi. Dört halifeden üçünün suikasta uğradığını unuttun mu? İslam'ın Altın Çağı, Abbasi Hanedanı ve Harun Reşid dönemi boyunca, İslam toplumu devamlı olarak liderlerine düzenlenen suikastlara tanık oldular."

"Fakat 'suikast', ismini bunlardan aldı."[20]

"Evet, öyle oldu. Ama bu da hatalı bir varsayıma dayanıyor" dedi Rıza, gözlerini yoldan ayırıp doğrudan bana bakarken. "Sizinkiler tarafından sürdürülen propagandanın bir ürünü" diyerek gülümsedi ve gözlerini yeniden yola çevirdi. "Haşhaşilerin neden bu kadar etkili olduğunu kavrayamayan Sünniler, onların başarılarını haşhaş kullanmalarına bağladı. *Haşhâşîn*, yani haşhaş içenler. Aslında bu, Sünnilerin onları kötüleme tarzıydı. Bu mezhebin üyeleri kendilerinin bu şekilde isimlendirildiklerini duyunca şok oldular. Onlar kendilerini 'Nizarîler' olarak adlandırıyorlardı."

Hz. Muhammed'in Hakk'a yürümesinden hemen sonra, İslam'da ilk ana bölünme oldu ve ortaya Sünnilerle Şiiler çıktı. Şiiler siyasal iktidarın Peygamber'in ailesinde kalmasını istiyorlardı; Sünniler ise bunu istemedi. Sonra Şiiler iki ana hizbe ayrıldı: On İki İmam Şiası ve İsmailîler. İlk grup, İslam ümmetinde bâtını rehberlik ve manevi liderliği de içeren iktidarın (hilafetin), Peygamber'in kuzeni ve İslam'ın dördüncü halifesi olan Hz. Ali'ye ait olduğunu savunuyorlardı. Ayrıca Peygamber'in hadislerine göre, sırasıyla on iki şahsiyetten oluşan ehl-i beyt imamlarının, iktidarın tek meşru

20 Suikast sözcüğünün İngilizcesi olan *assassination* ve suikastçi anlamına gelen *assassin* sözcüklerinin kökeni Arapça Haşhaşiyyin sözcüğünden gelmekte olup, etimolojik kökü Arapça haşiş yani haşhaş'tır. Dolayısıyla İngilizcedeki suikast sözcüğünün kökeni Haşhaşilerden gelmektedir. Hatta Birçok Roma kökenli dilde, cinayet anlamına gelen sözcük de aynı köktendir. Örneğin İspanyolca *asesinato*. (çev.)

mirasçısı olduğuna inanıyorlardı. İslami eğitimim süresince, Şiilerden hiç söz edilmemişti. Gerçekten de çeşitli mezhepler öğretilirken, Şiiliğin temel mezhebi olan Caferilik tamamen göz ardı edilmiş, yok sayılmıştı. Yine de Sünnilerin büyük çoğunluğuna kıyasla, Şiilik hakkında çok şey öğrenmiştim. Sünni çevrelerin büyük çoğunluğunda Şiiler, üç halifeyi kötülerken, Peygamber'in amcasının oğlu olan Hz. Ali'yi hak ettiğinin çok ötesinde kutsallaştırıyorlar, hatta Allah'ın vahyinin hakiki muhatabının Hz. Muhammed değil, Hz. Ali olması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Sünnilerin Şiilere olan husumeti, onları ana yol İslamı'nın sınırları dışında bırakmak üzere tasarlanmış aşağılayıcı bir edebiyat türünü ortaya çıkardı.

Bu arada dışarıdaki manzara dramatik biçimde değişti. Tahran'ı çevreleyen çıplak dağların yerini, içinden dereler akan yemyeşil bir vadi aldı. Rengarenk bitkiler gönlümü ferahlatırken, onların kokusu da her zaman olduğu gibi, küçükken şekerkamışı tarlalarında oynadığım Pakistan'daki köyümü hatırlattı. İkimiz de geçmişimize dönüyorduk.

"İsmailîler beşinci imam olan Cafer-i Sadık döneminde ortaya çıktı" diye açıkladı Rıza. "Büyük oğlu İsmail, kendisi hayattayken ölmüştü. İmam Cafer, cemaatinin yaşlılarını onun ölümüne tanık olmaları için toplamıştı. Ancak o tanıklardan bazıları İsmail'in ölmediğine, onun gözlendiğini ve vakti geldiğinde vaat edilen Mehdi (ahir zamanda ortaya çıkacak kurtarıcı) olarak döneceğine inandılar. Bir sonraki hakiki İmam'ın, kardeşi Musa el-Kâzım değil, İsmail olduğunu ileri sürdüler. Buna inananlar İsmailî mezhebini oluşturdu. İsmailîler, Allah'ın ne var ne de yok, ne akıllı ne de akılsız, ne güçlü ne de güçsüz olduğuna inanırlar. Onların görüşüne göre Allah'a herhangi bir şeyin veya herhangi bir sıfatın atfedilmesi mümkün değildir; çünkü O, isimler ve sıfatlar dahil her şeyin yaratıcısıdır. Allah'ın bir 'hücceti' (bürhanı, delili) olmadan, yeryüzünün ortaya çıkamayacağına inanırlar. 'Hüccet' iki türlüdür 'nâtık' ve 'samed'. Natık, peygamberdir; samed ise imam veya veli, Peygamber'in tebliğ ettiğinin uygulayıcısı olanlardır.

İsmailîlere göre, *hüccetullah* prensibi sürekli olarak yedi sayısının etrafında döner. Peygamberlerin nübüvvet görevlerinin yanısıra, -insanları ilahi sırlarlara eriştirme gibi- bâtını güç içeren velayet görevleri de vardır. Ondan sonra bu velayet görevini üstlenen, ama nübüvvet yetkisi olmayan, Peygamber'den sonra gelen yedi imam vardır. Ancak sekizinci imam her iki yetkiyi de üstlenir ve peygamber olur. Sonra bu yedi -samed- imam silsilesi tekrarlanacaktır. İsmailîler, Kahire'de, ismini Hz. Peygamber'in kızı ve Hz. Ali'nin eşi olan Fatıma'dan alan Fatımiler hanedanlığını kurdular. Bağdat'ı yöneten Abbasilerle rekabet ederek, hakiki halifeliğin kendilerine ait olduğunu ilan ettiler. Ancak tebaanın büyük çoğunluğu Sünni olarak kaldı. Fatımiler 909 ila 1036 yılları arasında yedi kuşak boyunca Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'yi bölünmeden idare etmeyi başardılar. Müstensir Billah Mu'ad b. Ali'nin vefatı üzerine oğulları Nizar ve Mustali tahta çıkmak için mücadeleye başladılar. Hilafet ve imamet yani siyasal ve manevi iktidar konusundaki bu ihtilaf, kanlı savaşlara yol açtı. Sonunda Mustali kazandı, kardeşini yakaladı ve hapsetti. Nizar hapiste öldü. Buraya kadar anladın mı?"

"Bütün bunları anlamak için neden doktora yapman gerektiğini şimdi anlamaya başlıyorum" diye cevap verdim.

Rıza bana İsmailîlerin en az iki kısma bölündüğünü anlattı. Mustali'nin taraftarları 1171 yılında haçlıları püskürttükten sonra, Eyyubi Hanedanlığı'nı kuran Selahaddin Eyyubi'ye kadar Mısır'da egemenliklerini sürdürdüler. Sonra Mısır'dan kaybolsalar da Hindistan'da -Günümüzde Bombay'da Bohra İsmailî Cemaati olarak biliniyorlar- tekrar ortaya çıktılar. Nizar'ın tarafında yer alanlar Nizarîler olarak tanındı. Nizar'ın yakın arkadaşlarından birisi de Hasan Sabbah idi. Nizar'ın ölümünden sonra, Mustali onu Mısır'dan sürdü. O da İran'a geldi ve kısa süre sonra, Kazvin yakınlarındaki Alamut Kalesi'nde beyliğini ilan ederek insanları Nizarîliğe davet etmeye başladı.

Kazvin'e yaklaşıyorduk. Bugünlük eğitimim sona

ermişti. Aklım tarihin ayrıntıları içinde yüzerken, gözlerimi şehre çevirdim. Sohbetimiz bizi zaman ve mekânda gerilere götürürken, gözlerimiz ise *Binbir Gece Masalları*'nın manzarasına götürüyordu. Minareler, kubbeler, revaklar, kemerler, türbeler, hamamlar, arabesk, hat sanatı, işlenmiş ağaç eserler ve göz kamaştırıcı kapılar her yerdeydi. Abbasi Halifelerinden Harun Reşid tarafından sekizinci yüzyılda inşa edildiği rivayet edilen Ulu Cami dahil, şehir özgün yapılarıyla hayat doluydu. Pırıltılı bir kervansaray, James Elroy Flecker'ın Semerkant'a giden "Altın Yol" olarak adlandırdığı ünlü masal yolu, batıdan doğuya, doğudan batıya Asya pazarlarını birbirlerine bağlayan İpek Yolu üzerinde bir istasyon olma özelliğini koruyordu. Hayal ve hakikat her zaman ayrı ve birbirinden farklı değildir; bazen hakikatin içinde yürüdüğünüz hâlde kendinizi rüyada hissedebilirsiniz. Ancak, hayranlıktan gözleri kamaşan bir seyyahın bile, nezaket kurallarına uyması gerekir. Bu kasabada benim akıl hocam, birinci sınıf seyyah Gazali'nin dünyevi seyahati sona ermişti. Ricam üzerine, Rıza beni onun kabrine götürdü ve birlikte dua ettik.

Çarşıda biraz oyalanmak ve düşüncelerimin yükselen Avrupa'nın her şeyi kontrol etmesi ve sahiplenmesinden önceki ticaret dünyasının yani eski küresel ekonominin realiteleri arasında gezinmesine izin vermek istiyordum. Rıza ise yola devam etmek istiyordu. Geri dönmesini gerektiren, hâlâ bitmemiş bir gelecek inşası görevi vardı. Hızlı bir yemek ve on dokuzuncu yüzyıldan kalma Serdar Camii'nde namaz kıldıktan sonra, seyahatimize devam ettik. Kazvin'den ayrılışımız, tıpkı bir rüyadan uyanmak gibiydi. Yol, Çala Geçidi'ne giden dik kayalıklar silsilesine tırmanmaya başlamadan önce şekilsiz, kıraç bir ovadan geçiyordu. Yukarılara doğru tırmandıkça, yol daralarak oldukça virajlı ve tozlu bir hâl aldı. Rıza sorunlu arabasını bu virajlarda kontrol edebilmek için iyice yola odaklanmıştı. Bazen ilerleyebilmek ve virajları dönebilmek için geri vitese takarak gitmek zorunda kalıyordu.

Çala'yı geçtikten sonra yol biraz düzeldi. Düşüncele-

rimiz yeniden hedefimize odaklandı. Rıza konferansına, tam Haşhaşilerin sahneye girdiği yerden başladı:

"Hasan Sabbah Alamut'a vardığında" dedi, "İran Selçuklular tarafından katı ve hiyerarşik bir yapıyla yönetiliyordu. Selçuklu sultanını İranlı bürokrasi ve Türk komutanların emrindeki çok uluslu bir ordu destekliyordu. Doğal olarak, Selçuklular kuzeyde kendi imparatorluğunu kurmaya çalışan bu sonradan türeyen adamdan pek memnun değildi. Sade ve militan bir inançla hareket eden Sabbah, samimi bir dindarın mütevazı hayatını yaşıyordu. Selçukluları da kendisini yok etmeye kararlı şeytani bir imparatorluk olarak görüyordu. Kargaşa içinde olan ve durumlarından memnun olmayan, fakat güçlü bir kişisel sadakat geleneğine sahip yerel halk arasında kendisine uygun bir zemin bulmuştu. Onun problemi basitti: Kendi taraftarları sayıca azdı, fakat Selçuklu ordusu hem sayıca fazla hem de çok güçlüydü. Bu durumda Selçuklularla savaşmak için etkin bir silaha ihtiyacı vardı."

"Şia'nın, zalim tirana veya günahkâr lidere karşı haklı isyan prensibini uyguluyordu" dedim.

Rıza beni nazikçe düzeltti: "Halife Hz. Ali'nin suikasta uğramasından sonra, İsmailîler ve genel olarak Şiiler Ali'nin halifeleri değil, imamları olduğuna inanıyorlardı. Bu yüzden İsmailîler kısas anlamında katli, hem bir savunma aracı hem de ibadet olarak görüyorlardı. İşte bu ibadet olma yönü, suikastçının hayatını vermeye istekli olmasını sağlıyordu. Dolayısıyla Sabbah, kaybedecek hiçbir şeyi olmayan, 'ölümü hayattan daha çok seven' sıradan insanlara güveniyordu. Her bir kurban, yerleşik düzene azami zarar verecek şekilde titizlikle seçiliyordu..."

"Yani Sünni düzene" diye müdahale ettim.

"... İki tür kurban vardı: Şehzadeler, subaylar ve bakanlar bir grup; Haşhaşilerin doktrinlerini kınayan dinî lider ve alimler ise ikinci gruptu. Haşhaşiler, hangi Nizarî grubuna mensupsalar, kurbanlarını o grubun silahını kullanarak öldürdüler. Bazıları hançer kullanarak, bazıları boğarak; bazıları ise döverek öldürdü. Daha güvenli

bir seçenek olmasına rağmen, asla zehir veya ok kullanmadılar."

Artık Talikan ve Alamut nehirlerinin birleşerek Şah Nehri'ni oluşturduğu yere ulaşmıştık. Yol suların altında kayboluyordu; Alamut Nehri'nin sığ tabanında birkaç kilometre ilerledikten sonra, yol tekrar gözüktü. Şahrak Köyü'ne ulaşana kadar, birkaç saat daha yol aldık. Hava kararmaya başlamıştı. Geceyi geçirecek bir yer arayan Rıza, kahvehanenin verandasında uyumayı teklif etti. Durmaksızın vızıldayan, uçuşan ve kamikaze dalışları yapan sivrisinek ordusu, gecenin büyük bir kısmını uyanık geçirmemize neden oldu.

Ertesi sabah yürüyerek yola koyulduk. Rıza arabasını bir petrol istasyonuna bıraktı ve oranın personeline emanet etti. Alamut Nehri kıyısında bir patikayı takip ettik.

"Bu vadi" dedi Rıza, "Nizarîlerin dinî krallıklarını yönettikleri yerdir". Son derece masum görünüyordu. Yerel çiftçiler pirinç yetiştiriyordu; bu yüzden patikamızın birçok yeri sularla kaplanmıştı.

"Peki, tam olarak kaç kişiyi öldürdüler?" diye sordum.

"Şey, epeyce fazla; ama yine de efsanedeki kadar çok değil. Alamut'taki Haşhaşi hanedanı 1090 yılından 1256 yılına kadar, 150 yıldan fazla hüküm sürdü. Hasan Sabbah'tan sonra, Moğolların Alamut'u ele geçirip saltanatı sona erdirmelerine kadar yedi din büyüğü (Alaeddin) tahta çıktı. Ancak Haşhaşilerin aşırılık ve şiddeti, III. Hasan'ın 1166 yılında Abbasi Halifesi Nasır tarafından Sünniliğe döndürülmesiyle sona erdi. Bu yüzden, suikastlar dönemi altmış yıldan fazla sürmemiştir. Ancak suikastlar, Sünnilerin dünyasında önemli çalkantılara yol açmıştır. Bu yüzden Sünniler, Haşhaşilerin gücünü sınırlı kapasitelerinin çok ötesine geçecek şekilde abartan bir efsane ve fantezi karışımı yarattılar."

"Öyleyse hepsi biz Sünnilerin hatası!" diye söze karıştım.

"Sorumluluğu kabul ettiğine sevindim" diyerek cevap verdi Rıza.

Sallanan iki ağaçtan oluşan tehlikeli bir "köprü"nün üzerinden yürüyerek nehrin karşı kıyısına geçtik. Orta

Elburz Sıradağları'nın gölgesinde yürüyorduk. Manzarayı zirvelerden dökülen şelaleler süslüyordu.

"Sünnilerin bir hayduta ihtiyacı vardı" dedi Rıza, güvenle karşıya geçtikten sonra. "Bir tür dahili şeytana, 'öteki'ye ihtiyaçları vardı. Hasan Sabbah da bu nitelikleri taşıyordu. Örneğin; Sabbah'ın efsanevi İranlı şair ve matematikçi Ömer Hayyam ve Selçuklu İmparatorluğunun ünlü aydın veziri Nizamü'l-Mülk ile olan dostluğunun hikâyesini ele alalım. Öyküye göre bu üç kişi aynı okula gitmişti ve üçü de sonradan önemli şahsiyetler olmuştu. Öğrencilik yıllarının yakın dostları daha o zamanlarda birbirlerine bir söz vermişlerdi. İlk önce kim önemli bir makama ulaşırsa, kariyerlerinde yükselmeleri için arkadaşlarına yardımcı olacaktı. Önce Nizamü'l-Mülk hedefine ulaştı ve Selçuklu Devleti'nde önemli bir şahsiyet oldu. Yeminini hatırlayarak okul arkadaşlarına valilik önerdi. Ömer bu makamı reddederek, bunun yerine Nizam'dan düzenli bir maaşı kabul etti. Hasan da arkadaşının önerdiği bu makamın kendisine layık olmadığını düşünerek reddetti. Bunun üzerine, Nizam ona daha yüksek bir makam teklif etti. O da kabul etti ve işinde başarılı oldu. Fakat kısa bir süre sonra, Nizam Hasan'ı kıskanmaya başladı, onu bir tehdit ve düşman olarak gördü ve nihayet onu kaçmaya mecbur bıraktı. Hasan başarılı olup Alamut Kalesi'nde tarikatını kurduğunda, ilk kurbanı Nizamü'l-Mülk oldu."

"Bu hikâyenin neresi yanlış? Bana son derece akla yatkın görünüyor" dedim.

Küçük bir köyün yakınından geçerken, Rıza tarlada oynayan çocuklara el salladı.

"Harika bir öykü. Sabbah'a intikam için ihtiyaç duyduğu arzu ve tutkuyu sağlıyor. Ancak, bu üç adam İran'ın farklı yerlerinde yaşadılar ve yaşadıkları yerler çocukluklarında aynı okula gidemeyecekleri kadar birbirine uzaktı. Bunun yanısıra Ömer Hayyam doğduğunda, Nizamü'l-Mülk çoktan otuz yaşına gelmişti. Sabbah'ın ne zaman doğduğunu bilmiyoruz; ama öldüğünde yüz yaşının üstünde olmadıkça –ve 1124 yılında öldüğünü biliyoruz– Nizamü'l-Mülk ile aynı yaşta olması mümkün

değildir. Bunun gibi öyküler, Sabbah efsanesinin oluşumunda ve ona insanüstü nitelikler atfedilmesinde kilit rol oynadı. Sihirli bir kalede şeytani planlar kuran ve katillerini haşhaşla uyuşturarak dünyanın her yerine gönderen insanüstü bir varlık.... Kurbanları yalnızca İran ve Suriye'de değil, ayrıca Irak ve Mısır'da da bulunuyordu. Sanki Avrupa'nın buna ihtiyacı varmış gibi, Avrupa'daki bazı cinayetlerden bile sorumlu tutuldular."

"Haşhaşilerin bu haince eylemleri yapabilmesi için imandan daha fazlasına ihtiyaçları yok muydu?"

"Nizarî dininin güçlü bir mistik tonu vardı. Haşhaşilerin sarhoşluğu, hakikati belli bireylerle ilişkilendiren bir mistisizm türüne sahip olmalarından kaynaklanıyordu. Mistik ayinlerinde haşhaş kullanmış olabilirler. Ancak genç suikastçılar iyi eğitim görmüş, birkaç dilde uzman, çok sabırlı ve mükemmel planlayıcılardı. Dolayısıyla, görevlerini yerine getirmek için iman ve sadakatten başka bir şeye ihtiyaçları yoktu."

Şimdi Alamut nehrinin küçük bir kolu üzerinde kurulmuş Kasır Han köyüne ulaşmıştık. Tam bir cennet manzarasıyla karşı karşıyaydık. Her yerde düzenli, düz çatılı evler vardı; parlak renklere boyanmış kapıları göz alıcıydı. Bazı evler ince, davetkâr kokuların yayıldığı bahçeler arasına dağılmıştı. Bazılarının çatılarından asmalar uzanıyor, sanki insan yapısını çevreleyip manzarayla bütünleştirmeye çalışıyordu.

"Köyün ilerisine bak" dedi Rıza, bir dağı işaret ederek. "Bu, Haudegan Dağı. Ve bu da" arkasındaki büyük kitlenin önünde cüce gibi kalmış küçük bir tepeyi işaret ederek, "Alamut Kalesi kalıntıları". Zaman ve mekân bakımından mesafe uzak olunca bakış açısı bozuluyor. Tepeye yaklaştığınızda ne kadar dik olduğunu fark ediyorsunuz. Dünyaya kafa tutan isyancı bir kaya duvarını temsil etmesi açısından baktığınızda, tepe kesinlikle zaptedilemez görünüyor. Kaleden geriye yalnızca kırık dökük taşlar kalmıştı. Ayrıca içinden geçen çeşitli kanalları görebiliyorsunuz.

"Tam orada" dedi Rıza, kayanın tepesini işaret ederek, "Hasan Sabbah'ın üzüm bağı".

"Peki bu insanlar" dedim, merakla bize bakan köylüleri göstererek, "Haşhaşilerden geri kalanlar mı?"

"Hayır, hayır" dedi Rıza kızgınca. "Bunların Haşhaşilerle hiçbir ilgisi yok. Moğol istilasından sonra, Haşhaşiler buradan tamamen yok oldu ve daha sonra senin ülkende yeniden ortaya çıktı".

"İngiltere'de mi" dedim şaşkınlıkla.

"Evet" dedi Rıza bir kahkaha atarak; "ve Pakistan'da. Haşhaşiler Ağa Han sülalesi olarak yeniden doğdu. Batı dünyasının ünlü playboyu Ağa Han, Alamut liderlerinin soyundan geliyor. Artık insanlara suikast düzenlemiyorlar; ama kült aynı şekilde işlemeye devam ediyor".

Etrafımızı meraklı ve son derece dost canlısı köylüler çevirmişti. Rıza onlarla çörek ve pilavdan oluşan bir yemek için pazarlık yaptı. Köylülerden biriyle sohbet ederken, bizi Alamut tepesinin zirvesine çıkarmayı da kabul etti. Dağ ile tepenin birleştiği yerdeki bir geçitten geçtik ve kalenin kalıntılarında dolaştık.

"Ünlü bahçe nerede?" diye sordu Rıza.

"Şey, eğer bir bahçe var idiyse, şurada olmalı" dedi adam, kayanın ucuna doğru bir noktayı göstererek. "Buradan görünmüyor, aşağı inmeniz gerek." Gösterdiği tarafa yürüdüm ve derin bir uçurumun kenarına vardım. Aşağıda bir zamanlar cennet bahçesi olan çukura bakıyordum. Kayanın yüzeyi baş döndürecek kadar dik olduğu hâlde, rehberimiz aşağıya inmenin kolay olduğunda ısrar etti.

"Ne yani" dedi Rıza alaycı bir tonla; "bunca yolu cennet bahçesini görmeye geldin; şimdi onu görmek için aşağı inmek istemiyor musun?"

Orada donakaldım. "Evet ama ben görmeye geldim, ölmeye değil."

Zirveden birkaç adım aşağı indik, bir tünelin ağzına oturduk ve karşımızdaki manzarayı seyrettik.

"Hasan Sabbah Alamut Vadisi'ni buradan görmüş olmalı" dedi Rıza.

Başımı salladım. Bu özgün cennet görüntüsünün kıyısında durmuş, düşüncelerle sarhoş olmuş, konuşmak istemiyordum. "Yaşamak istiyorum, ölmek değil" demiştim

ama aslında daha fazlasını, yaşayan bir cennet bahçesi istiyordum. Peki, bu cennetin insana yalnızca ölme değil, aynı zamanda öldürme arzusu aşılayan tarafı neresiydi?"

Geceyi Kasır Han'da geçirdik ve ertesi sabah erkenden Şahrak'a doğru yürümeye başladık. Artık Rıza'yı bir an önce Tahran'a dönme arzusundan geri çevirecek hiçbir şey kalmamıştı. Onun yaşlı ve sadık Chevrolet'sine ertesi sabah kavuştuk ve Kazvin'e doğru yola çıktık. Rıza, tarih öğretmeni ve rehberlik rolünden kurtulunca, gerçek tutkusundan söz etmeye başladı: Yaklaşan devrim ve İmam Humeyni. Ben de dinledim.

"Bu 'imam' işini anlamıyorum" dedim, "eğer manevi ve siyasi liderliği tek kişide toplamak istiyorsan, sorun istiyorsun demektir".

"Ama imamlar 'masum'dur; hata yapmazlar" dedi.

"İşte sorun da burada" diye cevap verdim. "Bir insan nasıl tamamen masum olabilir. Eğer o kadar masumsa, o zaman insan değil melektir. Peki ya İmam Humeyni yeni bir Hasan Sabbah'a dönüşürse?"

Yüzümü Rıza'ya çevirdiğimde kıpkırmızı olduğunu gördüm. Sorumu duymazdan geldi ve imamoloji konusunda uzun ve ayrıntılı bir derse girişti: İmam'ın anlamını, "ilahi bilimler"in keşfindeki rolünü ve On İki İmam'ın tarihçesini. O anlattıkça ben daha kuşkucu hâle geldim. On İkinci İmam'ın nasıl kaybolduğunu ve "Mehdi" olarak nasıl tekrar ortaya çıkacağını açıklamaya başladığında, artık dayanadım:

"Peki" dedim, "On İkinci İmam ya kaybolmadıysa? Ya o gerçekten yok olup gittiyse? Diyelim ki onu kimsenin bulamayacağı bir kuyuya düştüyse?"

Çok ileri gitmiştim. Rıza'nın aniden frene basmasıyla, eski Chevrolet kızaklayarak durdu. "Ziya kardeşim" dedi, derin bir nefes alarak. "Senin iki problemin var: Bir korkaksın; bunca yolu Hasan Sabbah'ın cennetini görmek için geldin, ama bir tepeden aşağı inmekten korktun. Evet, biraz dikti; ama en azından deneyebilirdin. İki, ağzını kapalı tutamıyorsun." Rıza durumu açıklamama fırsat vermedi: "Lütfen valizini al ve arabamdan in; Tahran'a kendi başına dönersin."

Orada kalakaldım. Sersemlemiştim. Kazvin'e giden tozlu bir yolda, valizimle tek başımaydım.

Ne yapacağımı bilmeden bekliyordum. Kazvin'den ne kadar uzak olduğuma dair hiçbir fikrim yoktu. Birinci sınıf bir seyyahın coğrafya, mesafe ve yön duygusunun olmaması ciddi bir sorundur. Sonra uzaktan bir araba göründü. Aslında bir araçtan fazlası vardı; bütün bir TIR kervanı. İpek Yolu üzerindeyiz diye hatırlattım kendime, tarih boyunca bilinen dünya yüzeyinde mallar, insanlar ve fikirleri taşıyan bir ana yoldaydım. Elbette karşıdan gelen bir kervandı. El kaldırdım. Bir sürücü durdu. "Tahran" dedim, "Tahran". Başını yana salladı; "Kirmanşah" diye cevap verdi, "Kirmanşah". Terk edilmiş, coğrafya bilmeyen birisi gidecek limanını seçebilir mi? Nereye veya hangi yöne gideceğimizin bir önemi var mıdır? Kamyona bindim.

İri yapılı, birkaç günlük sakalı bulunan TIR sürücüsünün morali yerindeydi. Paketten ağzıyla iki sigara çıkardı, bana çok uzun gelen bir süreliğine direksiyonu bırakarak sigaraları yaktı. Birini bana verdi ve hâlâ yanmakta olan kibriti pencereden dışarı fırlattı. "Hayır, hayır" dedim "sigara içmiyorum". Ancak o ısrar etmeye devam etti. Bu yüzden sigarayı aldım ve içiyormuş gibi yaptım.

"Ne taşıyorsun?" diye sordum. Cevap verdi. Ancak söylediklerinin tek kelimesini bile anlamamıştım. Ama o kesintisiz konuşuyor, aynı anda iki sigara yakıyor ve onları ışık hızıyla içiyordu. Sonunda "parafin" sözcüğünü anlayabildim. Parafin taşıyordu. Ve bir baca gibi tüttürüyor, yaktığı kibritleri camdan aşağı fırlatıyordu. Bir barut fıçısının üzerinde seyahat ediyordum. Tam olarak nereye gittiğim konusunda hiçbir fikrim yoktu. TIR sürücüsü hiç aldırmıyordu; yalnızca bana hayat hikâyesini anlatmakla meşguldü. Nasrettin Hoca'yı taklit ederek, her sözcüğünü anlıyormuş gibi davrandım. Başımı aynı fikirde olduğumu gösterecek şekilde sallıyor, o güldüğünde gülüyor, sorduğunu sandığım sorulara cevap veriyordum. Zamanla sürücünün neşeli olmadığını, aslında başının dumanlı olduğunu fark ettim. Bu düşünce, bana verdiği şeyleri içtiğim için sarhoş olduğumu fark etmeden az önce aklıma

geldi. Kısa süre sonra iki sigara da ben yaktım, birini ona verdim ve yanan kibriti pencereden fırlattım.

Ardı ardına dağları aştık; yakıt almak için Hamedan'da durduk ve yine dağlık bölgede yolumuza devam ettik. Sonunda uykuya daldım. Saatler sonra uyandığımda, Kirmanşah'taydım. Dr. Han'ın coğrafya teorisine uyduğumu fark ettim. Kirmanşah, Tahran'ın güneybatısına 600 km uzaklıktaydı. Bir TIR garajındaydık. TIR sürücüm diğer sürücülerle hararetli bir tartışmaya girişmişti. Anında benden söz ettiklerini anladım. Sohbete katıldım. Ben de birkaç gündür tıraş olmamıştım ve TIR sürücüleri gibi görünüyordum. Onlar da beni evlat edinmiş gibiydi. Kısa sürede uzun yıllar sonra birbirini bulmuş arkadaşlar gibi yiyip içmeye başlamıştık. Sohbetler devam etti. Karşılıklı olarak birbirimizin dilini anlamasak da, tartışılan konuyu yavaş yavaş kavramaya başlamıştım: Beni Tahran'a kim götürecekti. Hiçbir teklif gelmiyordu; ama bazı TIR'ların Bağdat'a gittiklerini öğrendim. Tahran'a geri dönmeyip, masal diyarına "sana geliyorum" demek daha mantıklı geldi. Herkes ne demek istediğimi anlayana kadar Bağdat sözcüğünü tekrarlayıp durdum. Böylece sorun çözüldü. Sürücüm aracından valizimi alıp bir başka TIR'a yerleştirdi. Hareket zamanı geldiğinde yeni TIR'a tırmandım. Sekiz saat bile olmadan, Harun Reşid'in şehrine gelmiştim.

Altıncı Bölüm

Devlet Başkanları ve Köylüler



Bağdat'ın Alevi el-Hille bölgesine gelmiştik. Otel dışarıdan iyi görünmüyordu. Yine de içeri girip boş oda olup olmadığını sordum. Resepsiyondaki görevli, "elbette" dedi. Paramı aldı ve onun peşinden üst kattaki büyük, dikdörtgen bir odaya gittim. Köşeyi işaret etti.

"Bu senin yatağın" dedi. Biraz dağınık ama, üzerinde rahat bir gece geçirebilirsin'.

"Dağınık mı?" dedim, "Bu bir yatak değil, yalnızca bir sünger yığını. Peki, o yastığın üzerinde sürünen kırmızı şey de ne?"

"Tahtakurusu için özür dilerim" dedi. Utandığı anlaşılıyordu. "Onlardan kurtulamıyoruz. Ama yabancıları rahatsız etmezler. Sanıyorum yabancı kanını pek sevmiyorlar." Tepkimi ölçmek için bir anlığına durdu. "Siz güvende olacaksınız, ama valiziniz için aynı güvenceyi veremem."

Daha uygun bir yer arayacak hâlim kalmamıştı. "Başka çarem yok" diye homurdandım sıkıntılı bir teslimiyetle. Önce seyyah ve seyahat sınıfım, şimdi de kalacak yerler hızla çekiciliğini kaybediyordu.

"Tamam" dedi görevli, "İyi geceler. Ama valizinize dikkat etmeyi unutmayın. Son zamanlarda çok fazla hırsızlık oluyor".

Valizimi yastığın altına koydum ve yatağa uzandım. Odanın diğer ucundaki iki misafir, benim duyacağım

kadar yüksek bir sesle sohbet ediyor ve şiir okuyorlardı. Şiir okuyan adamın yatağına oturmuş, cezbe hâlinde başını bir o yana bir bu yana sallayıp durduğunu görüyordum. Okuduğu şiir on dokuzuncu yüzyılda orada yaşamış Ebu Nüvas'a ait bir şiirdi:

Ey saki dikkatli ol, bana şarap içir.
Bu kesinkes şaraptır, de.
Aşikâre içirmek mümkün iken gizli içirme.
Sevdiğimin ismini aşikâr et, kinaye etme.
Senin yanında örtülü olan lezzetlerde hayır yoktur.

Bütün kemiklerim sızlıyordu, üstelik tahta kuruları beni yerli sanmıştı. Bir saat boyunca sağıma soluma dönüp durdum. Nihayet uykuya daldım. Rüyamda uçsuz bucaksız bir duvarın önünde duruyordum. Tırmanmaya çalıştım, ama çok yüksekti. Sanki gökyüzüne değiyor gibiydi. Tırmanmaya devam etmek istedim, fakat başaramadım. Aniden bir kahkaha duydum. Ebu Nüvas'tı. Bana işaret ederek, sanki "Seni aptal, o duvarı aşmanın bir yolu yok" diyordu.

"Seni sersem! Sana göstereceğim. Benim her şeye gücüm yeter" dedim öfkeyle.

"Önce babam, sonra da annem terk etti beni. Görüyorsun tek başıma her şeyi başardım. Bağdat'taki ilim çevrelerinde çok saygı görüyorum ve Halife Harun Reşid'in gözde şairi ve dostuyum. Duvara tırmanmayı bırak ve kendine gel. Böylece daha az yük taşır ve daha çok yol alırsın. Kim bilir, belki sen de benim gibi ün kazanırsın." Yine kahkaha attı; gürültülü, sarsıcı bir kahkaha.

"Sanmıyorum" dedim ve peşinden gitmeye başladım.

Tahtakurularının ısırdığı sırtımı kaşımak için döndüğümde, boş bir odayla karşılaştım. Tüm misafirler gitmişti. Elimi yastığımın altına sokarak valizimi yokladım. Oradaydı.

Yeni bir gün başlıyordu, otelden ayrıldım ve Bağdat'ın en eski köprüsü olduğu söylenen Cisr-i Atik üzerinden Dicle nehrini geçerek keşfe başladım. On dokuzuncu yüzyıl saltanat şehirleri arasında yer alan Harun Reşid dönemi Bağdatı'nı, klasik İslam medeniyetinin başladığı yeri, sihirli bir monarkın etrafında oluşan muhteşem

öyküleri ve efsaneleriyle bu muazzam şehri arıyordum. Bağdat'ın bir köy olarak varlığı antik çağlara kadar uzanır. Bütün Irak, medeniyetin başlangıcına kadar uzanan yerleşim yeri kalıntılarıyla doludur. Arkeologlar onları *"tell"* olarak adlandırıyor; Arapçada bu sözcük tepe anlamına gelmektedir. *"Tell"*in İngilizcede tercüme edilmeden bırakılan bir terim olması beni daima şaşırtmıştır. Bu tepeler, kuşaklar boyunca sakinlerinin kendilerinden öncekilerin kalıntıları üzerine yaptıkları inşaatlarla araziden yükselmiştir. Bu yeniden inşa zinciri, yerleşik kültürel yaşamı benimseyen ilk insanlara kadar uzanır. Bu tepeler, insanın varoluşu, hayatındaki değişim ve ilerlemesi, kısacası insan yaşamının devamlılığı hakkında çok şey söyleyen (tell)[21] biriktirilmiş fiziksel kayıtlardır. Bağdat antik Babil şehrinin, Atina'nın daha yeni yeni şekillenmeye başladığı dönemde 2000 yıllık tarihe sahip bir imparatorluğun başkentinin kalıntılarından birkaç kilometre uzaklıktadır. Denize doğru uzanan Dicle nehri, beraberinde bunlar gibi nice hayal ve gerçeği de sürükleyip götürmüş, birçok olaya tanıklık etmiştir.

Bağdat'ı Abbasi İmparatorluğu'nun başkenti olarak inşa eden, ilim ve irfanı ile bilinen ikinci Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur'dur. Harun Reşid'in sekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki iktidarı döneminde, şehir – artık Constantinople'dan sonra ikinci büyük şehir hâline gelmişti– hızla gelişen bir ticaret ve ilim merkeziydi. Abbasiler kütüphaneler, medreseler, hastaneler, kanallar, su şebekesi ve depolar inşa ettiler ve şehrin etrafındaki bataklıkları kurutarak sıtmaya son verdiler. Harun Reşid'in oğlu Memun, ünlü Beytü'l-Hikme'yi dokuzuncu yüzyılda kurdu ve tarihte benzeri görülmemiş bir bilimsel ve kültürel devrimi başlattı. Beytü'l-Hikme'nin ilk başmüderrisi Huneyn b. İshak, Galen'in tıp ve felsefe çalışmalarıyla, Aristo'nun "Fizik"ini tercüme ettirdiği gibi, 873 yılındaki vefatından önce Yunanca Tevrat'ı da

---

21 Burada yazar İngilizcede söylemek anlamına gelen *"tell"* sözcüğünü kullanmakta, böylece tell sözcüğünün iki anlama geldiğini vurgulamaktadır. (çev.)

tercüme ettirdi. İbn İshak'ın öğrencileri Platon, Aristo, Hipokrat, Ptolemi, Öklid, Pisagor ve neoplatoncuların eserlerini Arapçaya tercüme etti. Şehrin ilk sakinlerinden olan Ebu Cafer Muhammed b. Musa el-Harizmi, sekizinci yüzyılın başlarında cebiri keşfetti. İlk Arap filozof olan Kindî, aklı kullanmayı teşvik etmek ve neoplatoncu fikirleri İslam esaslarıyla uzlaştırmak için bitmek bilmeyen bir gayretin içine girdi. Bir diğer filozof ve tıpçı Razi ise anıt eser niteliğinde bir tıp ansiklopedisi yazdı. Elbette Gazali şehirdeki en prestijli akademik görevlerden birisini, Bağdat'ın 1067 yılında kurulan ilk büyük medresesi olan Nizamiye Medresesi'nin müderrisliğini yapıyordu.

Bağdat'tan geriye ne kalmıştı? İlim kaynağı olan Bağdat'tan; küreselleşmiş kültürün dayanak noktası olan Bağdat'tan; Avrupa'ya insanlığı, medeni toplumla vahşi toplum arasındaki ayrımı, tıp ve sihir arasındaki farkı ve deney metodunun önemini öğreten Bağdat'tan; Batı'yı skolastik ve felsefi metotlar konusunda eğiten, cerrahi alet yapımında ustalaşmış, hastanelerin nasıl kurulacağı ve işletileceğini anlatan, müfredat ve bölümleri, terminoloji ve yönetim yapısıyla tam bir üniversite modeli sağlayan Bağdat'tan; biyografi, roman, şehir tarihi, tarihsel ve metinsel eleştiri konularında eğitim veren Bağdat'tan; Avrupa'ya en kıymetli değerini, liberal hümanizmi veren Bağdat'tan...

Avrupa hangi sihirbazlık numarasıyla, kültürel borcunun hakikatini bir Sinbad, bir Alaattin, yarı şeffaf peçeler ardındaki harem güzelleri masalına, bir pandomime ve kafa karıştırıcı yanlış yorumlara dönüştürüvermişti?

Her yeri dolaştım; ama birkaç asırdan daha yaşlı çok az şey bulabildim. On üçüncü yüzyıl Medrese-i Müstensiriyesi, bir zamanların en saygın üniversitesi çok kötü bir durumda olsa da, hâlâ yerindeydi. Aynı dönem ve aynı mimari tarzda inşa edilmiş Abbasi Sarayı ise Dicle'ye tepeden bakıyordu. Geri kalan kısmı ise modern mimarinin getirdiği perişanlıktan ibaretti. Saray Çarşısı'na yöneldiğimde, insanda hayranlık uyandıran sahaflar çarşısını keşfettim. Birkaç dükkanın vitrininde eski eserler

sergileniyordu. Çarşının batı yakasındaki cadde boyunca Arap ve Batılı giysilerin harmanlandığı bir giysi pazarı vardı. Elimde valizim olduğu hâlde Safafir Çarşısı'na kadar yürüdüm. Birkaç zanaatkârın çalıştığını gördüm. Bir adam önündeki bakır levhayı bir saksıya dönüştürmek için uğraşıyordu. Bir diğeri doğal bir ritimle çömlek yapıyordu. Sonra Şurce'ye doğru yürürken, çeşitli çay ve baharat kokularının sindiği sokaklardan geçip bir dönüş daha yaptığımda, kendimi Raşid Caddesinde buldum.

İnsanlar bir o yana bir bu yana koşuşturuyor, dükkân sahipleri kepenklerini indiriyorlardı. Caddenin hızla boşalmakta olduğunu fark ettim. Neredeyse caddede yaprak bile kıpırdamıyordu. Bir dükkânın önünde sersemlemiş hâlde bir adamın durduğunu gördüm. Nereden çıktığı belli olmayan iki asker onun kollarına girdi ve hemen arkadaki dükkânın içine çekti. Kapılar kapandı. O küçük binanın üzerinde bir helikopter dolaşmaya başladı. Ben de bir mobilya mağazasına iteklendim; kapılar ardımdan kapandı. Pencereden bir konvoyun yaklaştığını gördüm: 50, 100, 200 araç ve saymaya devam edemedim, konvoyun sonu yok gibiydi.

"Devlet başkanı mı?" diye sordum yanımda duran adama.

"Devlet başkanı Ahmet Hasan el-Bekir" dedi gayet sakince; "1968 yılındaki Baasçı darbeden sonra devlet başkanı oldu".

Adamla tanıştık. Bağdat'taki Veziriye Üniversitesi'nde siyasal bilimler profesörü idi.

"Baasçı mı? O ne demek?" diye sordum masumca. Onun öğretmenlik güdülerini harekete geçirmeye çalışıyordum.

"*Ba'as*" sözcüğü yeniden diriliş anlamına geliyordu. Baasçılar, Arap kavminin kötü kaderini tersine çevirmek için birleşik Arap kavmi olarak köklerine geri dönmelerinin, yeniden dirilmelerinin gerekliliğini savunuyorlardı. Kutsal ve ebedi misyonları, Arap kavmini sosyalizm sancağı altında birleştirmekti. Arap milliyetçiliği yoluyla yeniden dirilmeyi umuyorlardı. Bu misyon aslında İslam'a aykırı kabul ediliyordu. Baasçılar kutsal misyonlarını

İslam tarihi dahil, Arap tarihinin tüm dönemlerini aşan doğal bağlamında algılıyorlardı.

Bu yüzden, "Baasçı ideoloji, özünde bir kurtuluş teorisi, yeryüzü cennetine götüren yol mudur?" diye sordum.

"Durumu anlatmanın iyi bir yolu" diye cevap verdi. Baasçı ideolojinin manevi lideri Michel Eflak'ın, fikirlerini ezoterik ve Mesihçi terimlerle formüle ettiğini anlattı. Baas terimi, Hz. İsa'nın dirilişine ilişkin Hıristiyan inancını Arapçada ifade etmek için de kullanılıyordu. Aslında Paskalya da yeniden diriliş günü *-yevmü'l-ba'as-* olarak ifade ediliyordu. Eflak, kurulmasına yardım ettiği parti için "Baas' terimini kullandığında, İslam'ın çağrısının üzerinde ve ötesindeki Arap kavminin ebedî ve -neredeyse- kutsal misyonu fikrini anlatmak istemişti. Eflak'a göre, Baas ideolojisinin üç temel esası olan birlik, özgürlük ve sosyalizm, Hıristiyan teolojisindeki teslis inancına yakındı. Baasçıların özgürlüğe gerçekten inandığını söylediğinde şaşırdım. "Baas anayasası ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, inanç özgürlüğü ve sanat özgürlüğünü hiçbir otoritenin yok edemeyeceği kutsal haklar olarak ilan etmektedir." Ancak, bu özgürlüğü daha çok komünistler için uygun görüyorlardı. İfade, yayın ve toplanma özgürlüğü devlete aitti; vatandaşlar ise devletin merhametine kalmıştı!

"O zaman, sosyalizmi nasıl tanımlıyorsun?" diye sordum.

"Baas ideolojisi kendisini bilimsel sosyalizm, artı ruh olarak görmektedir" diye cevap verdi ve sonra devrim ruhunun her şeye nasıl rehberlik ettiğini açıklamaya koyuldu. "Eflak, hem siyasal hem de sosyal bir program olan devrimin temel hareket gücünün, Arapları uyanışa götürecek zorunlu bir mücadele olduğunu savundu. Ona göre devrim sistemden çok insanların değişmesi anlamına geliyordu. Baasçıların devrimdeki rolünü, halkın dönüştürülerek gerçekleştirileceği bağımsız birleşik bir Arap devletiyle haklı zaferlere kavuşacağı yeni, canlı bir toplum inşasına götürecek yolda halka rehberlik olarak açıkladı. Baasçıları da bu rolü üstlenen seçkin muhafızlar olarak nitelendirdi. İnsanların bu seçkin muhafızların

peşlerinden gidip gitmediğinin bir önemi yoktu.

Baasçılar Arap Kavmini, isteseler de istemeseler de vaat edilmiş topraklara götürecekler ve kendileriyle – iktidarı ele geçirme– hedefleri arasına hiçbir şeyin girmesine izin vermeyeceklerdi. Halk tabanından yoksun oldukları için seçmen açısından bir cazibeleri yoktu. Bu yüzden suikastlara güveniyorlardı. Irak ve Suriye'deki Baas partilerinin tarihçesi, darbe ve karşı darbeler, suikastlar ve şiddet tarihidir."

"Bütün bunlar bana Haşhaşileri hatırlattı" dedim. "Olabilir" dedi, "ama ne kadarının aynı olduğunu bekleyip görmek gerek. Eğer Başkan Hasan el-Bekir'in sorunlu olduğunu düşünüyorsan, başkan yardımcısına dikkat etmelisin" dedi.

"O kim?" diye sordum.

"Saddam Hüseyin" dedi, etrafa kaçamak bakışlar atarken. Ardından, "Bu sohbet tehlikeli hâle geliyor" diye mırıldandı. "Seninle konuşmak güzeldi. Selamün aleyküm" dedi, polisin ve başkanın konvoyunun gidip gitmediğini görmek için caddeye baktı ve sonra aceleyle dükkândan çıktı.

Cadde yeniden canlanıyordu. Halifeler Camii'ne gelene kadar Cumhuriyet Caddesi boyunca yürüyerek keşfe devam ettim. Cami sade, ama zarif bir dikdörtgen yapıydı; çinilerle işlenmişti. Gösterişli kubbesiyle, ince ve uzun minaresi de aynı şekilde süslüydü. Külliyeye girdiğimde şadırvanın yanında bir dilenciye rastladım. Sol elini açıp uzattı.

Burada gördüğüm insanların büyük çoğunluğundan daha sağlıklı görünen dilenciye, "Ben namaz kılana kadar valizime ve ayakkabılarıma bakarsan, bir dinar vereceğim" dedim.

"Ama namaz vakti henüz girmedi" dedi şaşkınlıkla.

"Korkunç bir geceyi hayatta kalarak geçirebildiğim ve valizimi koruyabildiğim için şükür namazı kılacağım."

Dilenci içini çekti. "Hırsızlar ve suikastçılar şehri ele geçirdi. Valizini ve ayakkabılarını gözetmek için iki dinar isterim."

Kabul ettim ve camiye girdim. Namazımı kıldıktan

sonra, Abbasi mimarisinin nadir kalıntılarından birini incelemek için içeride biraz oyalandım. Dışarı çıktığımda dilenci ortalıkta yoktu. Çoktan gitmişti. Giderken valizimle ayakkabılarımı da beraberinde götürmüştü. Bu caminin hafızamda yer etmesinin tek nedeni eşyalarımı burada kaybetmiş olmam değildi. Şimdilerde Irak'ın devam eden çilesinin her anını haber yapan yabancı gazetecilerin bu camiyi arka plan olarak kullanmasıydı. CNN'in veya Irak savaşıyla ilgili yayın yapan muhabirlerin otel çatısına kurduğu kameranın doğrudan görüş açısı içinde olması bu cami için bir talihsizlikti.

Bir çift ucuz terlik, bir sırt çantası ve bazı zorunlu ihtiyaç malzemeleri satın aldım ve Ebu Nüvas'ın rüyamda yaptığı tavsiyeyi hatırladım. Eğer valiz taşımazsam, daha uzağa gidebilirdim. Suriye'ye geçmeye karar verdim.

Uzun ve yorucu bir otobüs yolculuğundan sonra Halep'e vardım. Bağdat ilmin Kâbesi iken, Halep İslam dünyasının büyük bir ticaret merkeziydi. Her türlü malın el değiştirdiği pazar, daha uzak noktalara geçiş yolu üzerinde olması açısından Fas'taki Sicilmâse, Mısır'daki İskenderiye, Doğu İran'daki Nişabur ve Orta Asya'daki Semerkant ile rekabet ediyordu. Burası Avrupa için bir ticaret merkezi, ticaret dünyasının zenginliklerinin küresel tarihe teğet geçen bu yoksullaştırılmış yarımada üzerinden aktarıldığı bir kapı, Venedik, Amalfi ve Cenova'dan tüccarların kullandığı bir Levanten kapısı idi. Bir tüketim cennetiydi. Halep Üniversitesi'nin Arap bilimleri tarihi için bir enstitü kurmak üzere olması, beni Halep'e çekmişti.

Halep'in kapalı çarşısının zaman ve modernitenin saldırılarından kurtulabilmiş birkaç geleneksel Arap çarşısından birisi olduğunu gördüm. Her zaman olduğu gibi, birkaç küçük modern tuzağıyla birlikte, hâlâ çalışıyordu. Çarşıda yürümek gelişmiş bir labirentte kaybolmak, her dönüşte bir sürprizle karşılaşmak ve sizi çarşının gizli hazinelerine yaklaştırdığı bir oyunda yer almak gibiydi. Çarşıda yüzyılların şekillendirmediği hiçbir şey yok gibiydi; zanaatkârların teri ve emeğiyle üretilen, fayda ile sanatı, geleneksel teknoloji ile yaratıcılığı birleştiren,

insani ifadeyi cansız nesnelere aşılayan bir ustalık. Satılan ürünlerin büyük çoğunluğu günlük kullanıma –halılar, giysiler, lambalar, tabaklar, çömlekler, buhurdanlıklara– yönelikti. Ama bunların en basit olanı bile, zengin ve hayret verici sanat eserine dönüştürülmüştü. Çarşının bir köşesinde, bir ailenin tüm üyeleriyle birlikte, koyun yününden ip elde etmek için çalıştığına tanık oldum. Yakınında başka bir aile aynı iplerle halı dokuyordu. Karşıda ise bir başka aile, o iki ailenin artık malzemesiyle çok renkli kilimler dokuyordu. Bu birlikte yaşam, çarşının mimarisine de yansımıştı. Her bir kubbe diğerlerini destekliyor, her bir tünel birkaç diğer tüneli birbirine bağlıyordu. Çarşının birçok girişinin birinden girip, sonra aynı girişten çıkacak şekilde yolumu bulmayı içeren bir oyun oynadım. Birkaç kez denedim. Her defasında farklı bir çıkıştan şehrin başka bir yerine çıktım. Çarşının içi oldukça karanlıktı. Ancak dükkânların içi yapay olarak aydınlatılmıştı ve güneş ışığı huzmelerinin duvarlara çarpmasına izin veren paralel havalandırma bacalarının gezenleri yanlış yöne saptırmak üzere tasarlandığına inandım. Çarşının karmaşık yol haritasında ustalaşmaya çalışmaktan yorgun ve yılgın bir hâldeyken, bir halı mağazasına girip oturmaya karar verdim.

"*Ehlen ve sehlen.* Burası sizin eviniz" dedi uzunca bir sedirde oturan satıcı. İçeri adım attığım anda beni selamladı. Geride birisi halı dokuyordu.

Onun yanındaki büyük bir halı yığınının üstüne oturdum. "Rahat oturun. Nasılsınız?"

"Yorgunum" diye cevap verdim, "çarşıda dolaşmak çok yorucu".

"Evet" diye cevap verdi. "Yeni gelenler saatlerce dolaşıyor. Yardım almadan yollarını bulmaları kolay değil. Çay ister misiniz?" Arap misafirperverliği ve cömertliği ölmemiş diye düşündüm. Birçok kimsenin cömertliği çok ileri götürdüğünden mali bakımdan zora düştüğünü görmüştüm. Arapların en yoksulları bile "Benim evim sizin eviniz" diye ısrar eder ve mutlaka kendisiyle birlikte yemek yiyip çay içmeniz ve hatta gecelemeniz için ısrar eder. Eğer davetini kabul etmezseniz, kırılabilir. Kabul

ettiğinizde ise yüzde doksan keçilerinden birini kesecektir. Dükkân sahipleri de aynıydı.

Saç örgüleri omuzlarından sarkan küçük bir kız çocuğu, küçük yuvarlak bir tepside çay getirdi. Cam bardakta getirilen şerbet gibi çayı yudumlarken, satıcının diğer müşterileriyle ilgilenmesini izliyordum. Bardağım boşalır boşalmaz, tekrar dolduruluyor, hayır demeye fırsatım olmuyordu. Yaklaşık bir saat sonra, Halep'le Londra arasındaki yaşam farklılıkları hakkında konuşurken, "Sohbet sırasında epey vakit geçti" dedi ve "İlgini çeken bir şey var mı?" diye sordu.

Neredeyse "Yalnızca çay içmeye geldim" diyecektim, kendimi tuttum. Tuhaf bir duygu kapladı içimi. Belki de benim için yeni olan bu nezaketten etkilendiğimi düşündüm. Bir ürün alıp: "Bu minderin üzerindeki renkler oldukça zarif."

"Hah hah ha!" dedi. Kahkahasını güçlükle bastırarak, "O minder değil, eşek semeri. Şimdi de kahve içmek ister misiniz?"

"Gitmeliyim" dedim, "Tekrar karşılaşırsak, kahve için söz veriyorum'.

"Vakit öğleyi geçti; dışarısı çok sıcaktır. İkindiye kadar burada kal. O zamana kadar hava biraz rahatlar. Çarşı gün ortasında şehrin en serin yeridir. Burada daha rahat edersin. Zaten öğle yemeği vakti, bize katılırsan memnun olurum." Gözlerinde nazik bir ısrar vardı.

Öğle yemeğinden hemen önce eşek semerinin 500 lira, yani 20 dolar civarında olduğunu, ama bana 450 liraya vereceğini söyledi. Yemeğin ardından Türk kahvesi içtikten sonra, oradaki bir halıya uzanıp biraz uyumamı önerdi.

Dediğini yaptım ve birkaç dakika içinde derin bir uykuya dalmıştım. Uyandığımda güneşin battığını biliyordum. Gözlerimi açar açmaz çay getirildi. Küçük kız oldukça samimi davranmaya başlamıştı. Kucağıma oturmuş kollarını boynuma dolamıştı.

"Şimdi bir aile dostu oldun" dedi satıcı, gülümsemek için duraksayarak, "semeri 250 liraya alabilirsin".

Doğrudan gözlerine bakarak ona, "Bana söyler misin,

dükkanından hiç eli boş çıkan oldu mu?" dedim.

"Çay içmeyi kabul ettikten sonra değil" diye cevap verdi gülerek.

Dükkandan semeri omzuma atmış olarak çıkarken, küçük kızın babasına sorduğu soruyu işittim: "Eğer Londra'da eşekleri yoksa, semeri ne yapacak?"

"Sanıyorum" dedi babası, "tıpkı diğer müşteriler gibi evinin duvarına asacak".

Göz ucuyla küçük kızın yüzündeki hayret ifadesini izledim.

Kapalı çarşıdan çıkmayı başarıp, otelime doğru yürümeye başladığımda vakit gece yarısına yaklaşıyordu. Birkaç gündür tıraş olmamıştım ve jilet alarak bu hâlimden kurtulmaya karar verdim. Yeni çarşıda bir tur attım. Hâlâ çok canlıydı. Dikkatimi çeken bir seramik eşyaya tam elimi uzatmışken, pat-pat-pat diye bir ses duydum. Mühimmat uzmanı olmasam da, bunun bir makineli tüfeğin sesi olduğunu anında anladım. Bir curcuna koptu. Dükkâncılar her yöne can havliyle koşuşuyorlardı. Pat-pat-pat. Seramik eşyalarla dolu bir tezgâh, göz açıp kapayıncaya kadar un ufak oldu. Hemen koşup, bir turist mağazasının çelik kapısının arkasına saklandım. Pat-pat-pat. Yeni silah seslerini yeni kırılmalar izledi ve ortalık toz dumana karıştı. Silah sesleri sustuğunda, boş caddeleri tedirgin edici bir sessizlik kaplamıştı. Kapının arkasında benim gibi yere yatmış insanların arasında güçlükle nefes alıyordum. Uzunca bir bekleyişten sonra, neler olup bittiğini görmek için kapıdan başımı uzattım. Tezgâhların yerinde bir tank duruyordu. Cadde askerlerle doluydu. Bir binanın tepesine bakıyorlardı. Pat-pat-pat. O yönden ateş sesi geldiğini duydum. Caddeye tekrar baktığımda, tank ateş açmıştı. Dakikalar içinde o bina antik bir harabeye dönmüştü. Kapının arkasına sığınan grup olarak, her birimiz ani ve derin nefesler alıyor, bekliyor ve seyrediyorduk. Harabeden bir cesedi sürükleyerek çıkardılar. Sakallı yüzünün büyük bir kısmını örten bir sarığı vardı. Bir zamanlar beyaz olan cübbesi, artık kan kırmızısıydı. İzleyiciler arasında fısıltılar duyuyordum. "İhvan-ı Müslimin", "İhvan", "İhvan".

Ertesi sabah, hâlâ tıraş olmamış hâlde, omzuma aldığım semerle bir taksiye atlayıp Şam'a doğru yola koyuldum. Takside tam yedi kişiydik. Araya sıkışıp kalmış ben dahil dört kişi arka koltuğa sığışırken, üç kişi de öndeydi. Taksi Şam'a doğru yetmiş kilometrenin üstünde bir hızla yola çıkmışken, yavaş yavaş üzerimize yorgunluk çökmeye başlamıştı. Zor şartlarda yanımda oturan adam sıkılmış bir hâlde sinirli bakışlarla etrafına bakınıyordu. Bana bir sigara uzattı. Nazikçe teklifini geri çevirince, sigarayı sürücüye uzattı. Taksi sürücüsü dikkatimi çekmişti. Bir şeyler mırıldanıyordu. Herkes dönüp geriye baktı; ben de baktım. Arkamızdan askerî bir araç geliyordu. İşaret ettiler ve taksi aniden durdu.

Kaleşnikoflu iki asker araçtan indi ve silahlarını bize yöneltti. Üçüncüsü bağırarak bir şeyler emretti. Ellerimiz başımızın üstünde, teker teker taksiden indik. Dördüncü asker bagajı açtı ve tüm eşyaları dışarı çıkardı. Emirleri veren asker hangi eşyanın bana ait olduğunu sordu. "Valizim yok" diye cevap verdim. Pasaportumu istedi. Sol eline pasaportu alıp, fotoğrafa baktı ve sağ eliyle resmin üzerindeki mührü kontrol etti. Omzumdaki semere baktı, gülümsedi ve pasaportumu geri verdi. Benim bir aptal olduğum kanaatine vardığı açıktı. Sistematik olarak, kasıtlı ve aşırı yavaş bir biçimde diğer yolcuların da kimliklerine baktı. Bagajdaki eşyaları karıştıran asker, aniden "evreka"nın yerel karşılığıyla bir bağırtı kopardı. Bir valizi meslektaşlarının önüne attı. Zorla açtığında, tüfekler yere döküldü. Yanımda oturan adam artık kaygılanmayı bırakmıştı. Askerlerden birinin tüfeğin dipçiğiyle ona vurduğunu gördüm. Silahlar bulunduktan sonra hiç kimseden ses çıkmıyordu. Herkes kimin kim olduğunu ve neler olup bittiğini biliyor gibiydi. Yalnızca bir asker iki kelime konuştu: "İhvan" ve "Hama". Askerler adamı alıp götürürken, geri dönüp uzun uzun bana baktığını gördüm.

Geleneksel İslam şehri olan Hama, Şam ile Halep'in ortasındaydı. Taksi bizi şehrin eteklerine ulaştırdığında, bir tank tugayının şehre doğru ilerlediğini gördüm. Suriyeli Baasçılar, Müslüman Kardeşler'in kalesi olan Hama

şehrini, tıpkı karatahtaya tebeşirle yazılmış yazıyı siler gibi, yeryüzünden silmeye hazırlanıyordu.

Şam'ın, Bağdat kadar gri olduğunu gördüm. Belki de gri bulutlarla kaplı olan benim zihnimdi. Kendimi zorlayarak Şam Üniversitesi'ni ve Arap dünyasında Arapça tıp eğitimi verilen tek kurum olan Tıp Fakültesi'ni ziyaret ettim. Elbette kızıl kubbesiyle Emevi Camii avlusundaki Selahaddin Eyyubi'nin türbesini de ziyaret ettim. Cami, surlarla çevrili olan eski şehirdeki Hamidiye Çarşısı'nın hemen karşısındaydı. 1554 yılında Osmanlı mimarisiyle inşa edilmiş Süleymaniye Camii'nde namaz kıldım ve ince minarelerine, siyah ve beyaz taşlardan yapılmış katmanlarına hayran kaldım. Ölmüş ve uzak tarih olmuşlar için mi, yoksa bugünün ölümcül realitesi için mi dua ediyordum? Şam'daki tarih bana ölü ve uzak görünüyordu. Şehrin her yerini, Baasçı bir cennet inşa etmekle meşgul olan Cumhurbaşkanı Hafız Esad'ın fotoğrafları süslüyordu. Gözümü ne yana çevirsem Esad bana bakıyordu ve buna daha fazla dayanamadım.

Ürdün'ün başkenti Amman'a ulaşıncaya kadar normal nefes alamadım. Oraya ulaştığımda, etrafımda olup bitenleri fark etmeye başladım. Ortadoğu'nun en huzur verici ve en güzel şehirlerinden birisi gözlerimin önündeydi. Petrol zenginliği petrol yoksulu Ürdün'e de damlamaya başlamıştı ve şimdiden başkent, ince bir zarafet kazanmıştı. Şehrin merkezinde restore edilmiş iki bin yıllık sevimli Roma amfitiyatrosundan kenar semtlerdeki birçoğu mermerden inşa edilmiş yeni binalara kadar, modern mimari Arap geleneği ve ustalığıyla birleştirilmişti. Bağdat ve Şam'ın aksine, hiçbir şey abartılı, hiçbir şey şatafatlı değildi; yalnızca zenginliğe dair ipuçları taşıyordu. Birkaç günümü Kraliyet Bilim Cemiyeti'ni ve Ürdün Üniversitesi'ndeki arkadaşlarımı ziyaret ederek geçirdim. Sonra Filistin mülteci kampının bulunduğu Bekaa Vadisi'ne gitmeye karar verdim.

Bekaa mülteci kampı Amman'ın yaklaşık 10 kilometre kuzeybatısında kalmaktadır. Amman'ın merkezinden hareketle, dar, dolambaçlı bir yolda modern şehrin antik köklerinin bulunduğu yedi tepeyi inip çıkarak gitmek,

sizi göreceklerinize pek hazırlamıyor. Bekaa'ya yaklaştığınızda ilk olarak dev bir çanak anten göze çarpıyor. Uzaktan yarım daire şeklinde görünen, şeffaf çatılarla korunmuş barakaların arasındaki bu anten, göklerden dökülen ebedi kudret helvasını toplayan dev bir kepçe gibi görünüyor. Başınızı yolun öbür yanına çevirdiğinizde, modern teknoloji harikasının hemen yanında insanlığın en antik görüntülerinden birisi duruyor: Sefalet ve sefahatin anıtı. Barakalardan oluşan bir yerleşim yeri, durağan bir zarafetten katı bir sefalete ani geçiş. Her yerinden sefalet akmasına rağmen, kampın insanın zihninde bıraktığı izlenim bu değil. Asıl izlenim kararlılık. Herkesin yüzünden okunan kararlılık... Yaşlı mültecilerin kırışmış yüzlerinde, genç kadınların parıldayan yüzlerinde, başınızı çevirdiğiniz her yerde, oyun oynayan çocukların masum yüzlerinde hep kararlılık var. Bir okulun bahçesinde futbol topuyla oynayan çocuklar gördüm. Okul kıyafetleri eskimiş ama temizdi; çocuklar da bakımlıydı. Çevremde toplandılar. Birisi elimden tutarak, beni okulun içine götürdü. Etrafı göstermekten gurur duyuyor gibiydi.

Sinesine bastırdığı çocuğu kliniğe götüren bir kadının peşine düştüm. Kliniğin bekleme salonunda bir dizi hasta eski ahşap sandalyelerde kararlı ve sabırlı bir şekilde oturuyordu. Dr. Nebil Hariş beni selamlamak için muayenehanesinden çıktı. Sonra, kadına ve çocuğa bakmak için izin istedi. Daha sonra, muayenehane olarak kullanılan bölmenin ardından çıktı ve şiveli bir Urducayla konuşmaya başladı.

"*Kiya hal hay?*" (Nasılsınız?)

"Elhamdülillah, iyiyim" dedim, şivesine gülmemek için kendimi zor tutarak.

Nebil gülümseyerek, kararlı bir şekilde anlatmaya koyuldu. Hayfa'da doğmuş, Pakistan, Lahor'da King Edward College'de tıp okumuş, Urducayı da orada öğrenmişti. Klinikten çıktık ve kampın ana caddesinde yürümeye başladık. Caddenin bir tarafında küçük manav ve konfeksiyon dükkanlarıyla, aralarına serpiştirilmiş ve çok iyi iş yaptığı görülen tamirciler vardı. Demirden karyola imalatı

yapan küçük bir dökümhane dikkatimi çekti. Caddenin öbür tarafında, açıktan akan bir kanalizasyonun hemen ardında taze sebze ve süt ürünleri satılan tezgâhları sıralanmıştı. Pazar tezgâhları arasında kadınlar oturuyordu. Her bir kadının önünde birkaç demet nane veya ayakkabı ya da iç çamaşırlarından oluşan küçük bir yığın duruyordu. Önündeki büyük direkte BM bayrağı dalgalanan küçük bir binayı geçtik. Ön cephesindeki büyük tabelada; "Bekaa Acil Durum Kampı. Bu kamptaki yedi bin üç yüz doksan barınak Federal Almanya Cumhuriyeti tarafından inşa edilmiş ve finanse edilmiştir" yazısı yer alıyordu. Kapının önünde duran Mercedes ise insanları kuşkulandıracak kadar saçma bir görüntü oluşturuyordu.

Nebil şiveli Urducasıyla; "Bu kamp 1968 yılında, Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'in Batı Şeria'yı ilhak etmesinden sonra kuruldu" diye açıkladı. "İsrail'in işgalinden sonra Batı Şeria'dan yaklaşık dört yüz bin Filistinli kaçtı. Bu kampta yetmiş bin mülteci var. Başlangıçta çadırlarda kalıyorlardı; şimdi büyük çoğunun tuğladan yapılmış evleri var. Burası ekonomisi, hastaneleri ve okullarıyla küçük bir şehre dönüştü. Okullarda on sekiz bin ile yirmi bin arasında öğrenci var ve okuma yazma oranı yüzde seksenin üzerinde. Geçici bir kamp olması amaçlanıyordu, ama neredeyse yirmi yıldır buradayız. Vatanımıza geri dönmekten başka bir şey düşünmüyoruz." Bir anlığına duraksadı; "Bu cehennemde bile, mümkün olduğu kadar normal bir yaşam sürmeye çalışıyoruz. Ama Filistin'e döndüğümüzde, cennet bizi orada bekliyor olacak. Ve kesinlikle oraya döneceğiz." Sesindeki kararlılık, gözlerinden de fışkırıyordu.

Ortasından açık bir kanalizasyon geçen küçük bir vadiye yöneldik. Vadinin iki tarafında dört tuğla duvar üzerine çatı niyetiyle konmuş sac levhalar bulunan beyaz badanalı evler vardı. Mahalle sakinlerinin büyük çoğunluğu, çatılarının rüzgârdan uçmaması için sac levhalar üzerine iri taşlar koymuşlardı. Birkaç dakikalık yürüyüşten sonra, bir devlet okuluna vardık. Okul kız öğrenciler tarafından temizlenmiş ve süslenmişti. Bazı kızlar oyun bahçesinin duvarlarını badanalıyor, bazıları da kireçle

futbol sahasının çizgilerini çekiyordu. Sanırım bir grup öğrenci ise kütüphanedeki kitapları tasnif ediyordu. Futbol sahasının diğer ucuna yürüdüm ve duvardaki bir açıklıktan geçince, kendimi ana caddede, okuldan ayrılan bir grup çocuğun arasında buldum.

Küçük bir oğlan çocuğu önümde durdu, bana baktı ve gülümsedi. Gülünce dişlerinin arasındaki boşluklar görünüyordu. Önünde çömeldim ve yanağını okşadım. "Okula gitmeyi seviyor musun genç adam?" diye sordum.

"Evet. Okulu çok seviyorum" diye cevapladı duraksamadan.

"Peki, büyüyünce ne olmak istiyorsun?"

"Vatanım için savaşmak istiyorum" dedi, hiç düşünmeden. Gözlerini gözlerime dikti. Yalnızca sözlerinde değil, sanki bakışlarındaki kararlılığı da görmemi istiyordu. Bu, dikkat edilmesi gereken bir bakış ve gelecekte olacakların habercisiydi.

Sonra Londra'ya uçmak üzere Dubai'ye geçtim. Dubai bir şehir veya şehir-devletten çok, büyük bir siteye benziyordu. Petrol gelirleri şehri yoktan yaratmak için kullanılıyordu. Şehir, tüm yaşamın saf tüketim kültürü olarak fetişleştirildiği egzotik bir alışveriş merkezi olarak inşa edilmişti. Ruh eksikti; bu eksikliği metafizik bir ölüm olarak gördüm ve yaşadım. Hiç de şaşırtıcı olmayan şekilde, bilim ve teknoloji namına araştırabileceğim pek bir şey yoktu; bu yüzden bilim politikasından sorumlu bakanı ziyaret etmeye karar verdim. Sarayın kapısına, iş arayan yaşlı bir Asyalıyla aynı anda vardık. O Hintli kıyafetiyle, ben ise kot pantolon, tişört ve terliklerimle, aynı türe mensup iki kişi gibiydik.

Kapıcı ikimizi de yaklaşırken görmüştü.

"Sizin gibileri burada istemiyoruz" diye bağırdı kulübesinden; "Defolun!" Randevum olduğunu ve bir mülakat yapacağımı açıklamaya çalışırken, elektronik kapılar çoktan kapanmıştı.

"Bugünlerde iş bulmak gittikçe güçleşiyor" dedi yaşlı adam, teselli vermek için. "Bunun sebebi petrol bolluğu. Petrol kazancı çok. Eskiden böyle değildi."

Onun bu gözlemi ilgimi çekmişti. Bakanla mülakatı

unutup, dikkatimi işçiye yönelttim.

"Ne kadar süredir iş arıyorsun?" diye sordum.

"Geçen haftadan bu yana" dedi; "Geçtiğimiz hafta sadece üç günlük bir iş bulabildim. Ama ondan bu yana, hiç iş yok". Bir anlığına durdu ve sonra gülümsedi.

Böylesine sıkıntı içindeki bir adamın, böylesine cömertçe gülmesi karşısında şaşırmıştım. Birlikte yolun kenarındaki bir kahvehaneye doğru yürüdük.

"Ben Ahmet Sahip" dedi dostça elini uzatarak.

"Ahmet Sahip mi?" dedim elini sıkarken.

"Evet" dedi, "Ahmet Sahip. Ailemin Hindistan'da büyük toprakları vardı. Bir zamanlar toprak ağası idik. Bir zamanlar senin ziyaret ettiğin şeyh kadar zengindim. Ama sömürgeci güçler Hindistan'ı ikiye böldü ve ben Pakistan'a göç etmek zorunda kaldım. Şimdi ise topraklarımı Hindistan'da bıraktığım için toprak ağası değil, yalnızca lordum. Dubai'de iş arıyorum. Peki sen ne yapıyorsun?"

"Ah! Ben bir yazarım."

"Yazar ha!" başını salladı, "Kitap mı yazıyorsun?"

"Şey, henüz yazmadım. Ama niyetim o."

"Ne hakkında?"

"İslam ülkelerinde kalkınma, bilim ve teknoloji ile gelecek hakkında."

"Ya insanlar? İnsanlar hakkında yazmak istemiyor musun?"

"Evet" dedim, "Evet, insanlar hakkında da yazmak istiyorum".

"Benim gibi insanlar hakkında mı yoksa şu şeyh gibiler hakkında mı?"

"Her ikisi de" cevabını verdim.

"Bahse girerim ki, yalnızca zenginler hakkında yazmak istiyorsun. Çünkü onlar ilginç. Kendilerine bir cennet yaratmışlar ve doğal olarak cennetleriyle insanları cezbediyorlar. Sen de büyük ihtimalle, onların cennetlerinden kovulanları pek ilginç bulmuyorsun."

"Hayır, yoksulların ilginç olduğunu düşünüyorum. Aslında sıradan insanları zengin şeyhlerden çok daha ilginç buluyorum" dedim.

Sohbetin yönünü değiştirerek, "Söyle bana, ne görüyorsun?" dedi.

"Şey" dedim, "seni görüyorum Ahmet Sahip".

"Peki, ben ne giyiyorum?"

"Peştamal ve yelek."

"Ho! ho! ho!" dedi, öne eğilerek omzuma bir şaplak vurdu. "Bizi görmeyi bile beceremezken, yoksullar hakkında nasıl kitap yazacaksın? Sana bir peştamal ve yelek olarak görünen, benim için bundan daha fazlasıdır. Şu gördüğün, geceleri benim yorganımdır. Eskidiğinde iki parçaya ayırır, bir parçasını havlu olarak kullanır; diğer parçasını terimi silmek için omzumda taşırım. Havlu olarak kullanılamayacak kadar eskidiğinde ise küçük şeritler hâlinde keser, yağa batırır, gaz lambasında fitil olarak kullanırım. Sonunda geldiği yere yani toprak anaya geri döner."

Bu açıklamaları hazmetmem biraz zaman aldı.

"Peki burada ne yapıyorsun? Yani Dubai'ye nasıl geldin?"

"Şey, köyde yaşam hayli zorlaşmıştı. Bir şeyler yapmam gerekiyordu. Karaçi'ye gittim; ama orada da pek iş yoktu. Sonunda Dubai'ye gelmeyi başardım. Öne eğildi ve kulağıma; "Kaçağım, ikametim ve vizem yok" diye fısıldadı.

"Çocuklarını özlemiyor musun? Kızın ya da oğlun seni hiç ziyaret ediyor mu?"

Biraz düşündükten sonra, "Evet, onları çok özlüyorum. Ama başka ne yapabilirim ki? Nerede iş bulursam oraya gidip aileme bakmak zorundayım" dedi,

"Peki bundan sonra ne yapacaksın?" dedim.

"Hiçbir şey, iş aramaya devam edeceğim" diye cevapladı ve bir anlığına düşündükten sonra, "ve polise dikkat etmeye" dedi göz kırparak.

Gülümsedim.

"Beni de yazacak mısın?"

Daha cevap bile veremeden kahvehaneye yaklaşan bir polisi fark etti. "Bir kitap da bana yollamayı unutma" dedi elimi sıkarak. Sonra göz açıp kapayana kadar çoktan gitmişti.

Ertesi gün düzgün giyindim ve sabahın erken saatlerinde otelden ayrıldım. Kapıcı bu kez hiç tereddüt etmeden beni içeri aldı. Bakan beni bahçede, yüzme havuzunun kenarında kabul etti. Bilim ve teknolojiyle ilgilenmediği kısa sürede ortaya çıktı. Sorduğum her soruya aynı cevabı veriyordu: "Satın alma imkânımız varken, niye uğraşalım?" Gözleri sürekli etrafta geziniyor, bir tek bana bakmıyordu. Kendi sorularımdan sıkıldım, bakışlarımı son derece büyük olan havuza çevirdim ve "Aileniz çok kalabalık olduğu için mi?" diye sordum.

"Hayır, normal büyüklükte bir aile" dedi Bakan, "ama uzun mesafe yüzmeyi seviyorum".

Anladığımı göstermek için başımı salladım.

Bakan, "Üç yüzme havuzum var, biliyor musun? Bunda soğuk su var" diyerek açıklamaya devam etti. "Suyunun sıcaklığı her zaman aynı ayarda tutulur. Orada, eğer ayağa kalkarsanız kış havuzunu da göreceksiniz. O havuz ısıtmalı."

İkinci havuzu görmek için ayağa kalktım. Ancak şaşkınlığımı belirtmekten kaçınamadım: "Ama Dubai'de hava sıcaklığı yıl boyu hemen hemen hep aynı."

"Şey, sabahları serin oluyor" diye cevap verdi. "Üçüncü havuz da şurada" dedi, elimden tuttu ve beni üçüncü havuzu görebileceğim bir noktaya götürdü.

"Ama bu havuz boş, içinde su yok" dedim.

Bakan benim söylediklerimden rahatsız olarak, "Bazen canım yüzmek istemediğinde bu havuza gelirim" dedi.

Ortadoğu'daki seyahatimde oldukça uzun yolculuklar yaptım. Ancak bu yolculuklarda aldığım mesafe, yönetilenlerle yönetenler arasındaki uçurumla boy ölçüşemezdi. Sıradan Müslümanların adalet ve eşitlik içinde yaşama arzusu, seçkinlerin ideal yaşam vizyonuyla daima çatışıyordu. Arayışımı bu çatışmanın şekillendireceğini anladım.

Yedinci Bölüm

Mekke'yi Kurtarmak



Medeniyetin kaynağına gitmiştim. Ancak bu kaynak kâbusa dönmüş bir rüya gibiydi. Yine de İslam dünyasında nereye döndüysem, bu modernite karmaşası arasında, geçmişin ihtişamına yeniden kavuşmanın bir yolunu bulacaklarına dair insanların umut ve kararlılıklarına tanık olmuştum. Medeniyetin maddi zenginlik ve teknolojik ilerlemeden daha fazlası olduğunda ısrar ediyorlardı. Çıkış yolu, İslam'ın altın çağını yaratan idealler, değerler ve manevi esasların özünün yeniden canlandırılmasından geçiyordu. Herkes ufukta bu umudu görmeye başlamıştı. Bütün Müslüman arkadaşlarım sürekli olarak "İslami diriliş"in yaklaştığından söz ediyorlardı. Bu tür görüşmelerde eski görüşler tartışılırken, başarıya ulaşmak için güvendikleri araçların, yeni kazanılan maddi imkânlar olması, aslında bir çelişkiydi. 1960 yılında OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) kurulması ve bu örgütün 1970'li yılların başında bir küresel güç olarak ortaya çıkması, ufukta görünen "rönesans"ın bir işareti olarak görüldü. Petrol gelirleri Ortadoğu'yu dönüştürecek ve İslam'ı yeni bir yörüngeye sokacaktı. 1969 yılında Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın başkanlığında, çeşitli İslam ülkelerinin katılımıyla İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) kurularak, "İslam Birliği"nin somut bir kurumunu oluşturdu. İslam ülkelerinin kralları, devlet başkanları ve dışişleri bakanları, bazen Rabat'ta, bazen Cidde'de bazen

de İslamabad'da düzenli olarak toplanıyor, zulüm ve adaletsizliğe karşı mücadele ve işbirliği yollarını tartışıyorlardı. Ve tarihteki ilk "İslam Devrimi" mayalanıyor, İran patlamaya hazırlanıyordu.

1975 kışının bir öğle sonu, yalnızca aydınlık ve sıcaklığa ulaşma düşüncelerinin kasveti dağıttığı bir ruh hâli içinde, Londra'daki evimde oturuyordum. Bir koltukta kıvrılmış, genel iyimserlik ortamına uyum sağlamaya çalışıyordum. Çalan kapı ziliyle kendime geldim. Kapıyı açtığımda, karşımda kısa sakallarıyla "iki adam" –neden ikişer ikişer geldiklerini daima merak etmişimdir– buldum. Vizyon sahibi olduğu her hâlinden belli olanı, samimiyetle selam verdi: "Ziya kardeşim, sana reddedemeyeceğin bir teklif yapmaya geldik" dedi.

İşler iyiye gidiyordu galiba. Vizyon sahibi önde duruyor, soğukkanlı bir şekilde davet bekliyordu. Daha sonra öğreneceğim üzere, ismi Sami Angavi idi. Vücut yapısı oryantalistlerin tanımına uyuyordu: Kusursuz bal rengi bir ten; at kuyruğu şeklinde bağlanmış uzun saçlar; büyük ve ayartıcı kahverengi gözler. Bütün Batılı algı ölçülerine göre Rudolph Valentino (sinema oyuncusu) karizması ve havası dahil, "Şeyh" tanımına uyuyordu. Arkadaşı daha iddiasız görünüyor, himaye altındaki kişi tanımına daha çok uyuyordu. Geri planda acemice duruyor ve elindeki aletleri koyabileceği bir yer bulmak için etrafı kolaçan ediyordu.

Bu yeni maceraya kollarımı açtım ve Sami'nin kendisini tanıtmasına fırsat verdim. Mimarlık yüksek lisansını Teksas, Austin Üniversitesi'nde yeni tamamlamıştı. Arkadaşı ise yenilikçi çadır mimarisiyle ün kazanan Alman mimar Frei Otto'nun öğrencisi olan Bodo Rosh idi. Bodo, İslam'ı yeni kabul etmişti. Beni bir kurtarma operasyonuna katmak için ivedi olarak gelmişlerdi. Oturup, beraberlerinde getirdikleri bir projeksiyon makinesiyle yapacakları sunumu izlememi istediler. Ekipmanı kurma beceriksizliklerini giderdikten sonra, sunumu izlemeye başladık.

Oturma odası duvarına yansıyan ışık anlık olarak değişiyor ve her değişimde bir başka renkli görüntü

karşımıza çıkıyordu. Medine'deki Mescid-i Nebevi ve Peygamberimizin türbesi, bütün Müslümanların aşina olduğu bir görüntü idi. Medine veya eski ismiyle Yesrib, İslam'ın ikinci kutsal şehridir. İslam medeniyeti, aynı zamanda sözlükte "şehir" anlamına gelen Medine'de doğmuştu. Medine'nin çeşitli görüntüleri duvara yansırken, Sami de o görüntülere uygun açıklamalar yapıyordu: "Medine en dinamik ve entelektüel bakımdan en derin medeniyetlerden birisini doğurduğu hâlde" diye söze başladı; "şehrin kendisi daima sade kaldı". Sonra şehrin sosyal ve ticari hayatının nasıl Mescid-i Nebevi etrafında yoğunlaştığını açıklamaya koyuldu. Mescidin orijinali kerpiçle inşa edilmişti, zemini topraktı ve çatısı çamurla sıvanmış ve hurma ağaçlarından direklerle desteklenmiş ve üzeri dallarla kaplıydı. Mescit yüzyıllar içinde defalarca yeniden inşa edilmiş, halifeler ve krallar tarafından ilaveler yapılarak ihtişam kazandırılmıştı. Özellikle Osmanlılar, hem Mescid-i Nebevi'ye hem de şehre büyük önem vermişlerdi. Osmanlı mimarisi bu kutsal mekânın güzelliği, kutsallığı ve ihtişamını yansıtıyordu. O sırada Mescit'in ana girişi olan Selam Kapısı'nı gösteren bir slayt yansıtıldı. Kapı, Kanuni Sultan Süleyman'ın on altıncı yüzyılın başlarında hediye ettiği muhteşem çinilerle süslüydü.

Gözlerim, henüz ziyaret edemediğim, ama kalbimin ait olduğu bu yerler üzerinde gezinmekten mutluydu. Ancak Angavi'nin sesi biraz sertleşti. "Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulmasından bu yana, şehir iki dönüşüm geçirdi." Kral Abdülaziz zamanında şehrin, Osmanlı dokusunu koruduğunu açıkladı. Şehrin girişinde, bir zamanlar şehrin savunmasında kullanılan Ortaçağ'dan kalma surların hatırası olan muhteşem bir iç kale duruyordu. Caddelerde ince işlemeli ahşap kafeslerle süslenmiş, sıvalı evler sıralanıyordu. Mescid-i Nebevi, Osmanlı minareleri ve üzerinde Türk hattatların yazdığı altın kaplama yazılar bulunan muhteşem kapılarıyla gül rengindeydi. Angavi bunların hepsini tek tek gösterdi. Şimdi yalnızca Sami'nin sesi duyuluyordu. 1948 ila 1955 yılları arasındaki iki kral döneminde, Mescit üçte bir oranında

genişletildi ve neo-Memlûk tarzında gri taşlarla yeniden inşa edildi. Bu geçiş döneminde iki mimari tarz çatışırken, eski şehrin büyük bir kısmına dokunulmadı. Yalnızca eski evlere tepeden bakan birkaç büyük modern otel ile orada burada göze çarpan otoparklar ilave edilmişti.

Bir sessizlik oldu. Angavi, kadim kültür varlığını yıkan buldozerlerin slaytları üzerinde yorum yaparken, "1973 yılı haziranında" diye tekrar söze başladı. Sesi duygu yüklüydü. "İkinci dönüşüm geldi. Birkaç gün içinde bütün şehir yerle bir edildi. Hiç kimse şikâyet etmedi. Hatta birçoğunun neler olup bittiğinden haberi bile yoktu. On dört asırlık tarih ve gelenek bir toz bulutu içinde uçup gitti." Sami sessizleşti. Rosh yorulmak bilmeden projektörü çalıştırmaya devam ediyordu. Çok şeritli geniş caddeler, şatafatlı otel binaları, eski Osmanlı camilerinin yerini alan oldukça çirkin görünen yeni yapılan camiler her şeyi anlatmaya yetiyordu.

Angavi sakin ve sade bir ses tonuyla konuşuyordu: "Şimdi aynısını Mekke'ye yapacaklar. Mekke'yi kurtarmak için yaklaşık beş yılımız var." Rosh araya girdi: "Bu davada bizimle birlikte çalışmanıza ihtiyacımız var." İkisi birden reddedilemeyecek bir teklifte bulundular: "Hac Araştırma Merkezi'nde bize katıl."

Nasıl reddebilirdim? Mekke, her Müslümanın yaşam yolculuğunun fiziksel ve metafiziksel varış yeri değil miydi? Tüm tarihî ihtişamıyla şeriatı uygulayan tek ülke olan Suudi Arabistan, belki de modernitеyi yeni bir yöntemle aşmaya dair soruların cevabını bulabileceğim en uygun yerdi. Her şeyden önce yeni petrol zenginliğinden en çok yararlanacak ülkeydi. İddialı OPEC doktrininin ardındaki ruh buydu. Bu ülkenin kentli Petrol Bakanı Şeyh Yamani, gelişmiş ülkelerdeki tüketicilerin sınırlı doğal kaynaklar için adil bir fiyat ödemeleri gerektiği şeklindeki tutarlı argümanıyla birçok Batılının kalbini kazanmıştı. Bu argüman, temel hammaddelerin ana üreticilerinin bu kaynaklar karşılığında adil bir karşılık alma hakları bulunduğunda uzlaşan gelişmekte olan ülkelerin tam da damarına basmıştı. Yamani'nin işaret ettiği üzere, petrolün tükeneceği dönemle ilgili olarak, Suudi Arabistan

alternatif ekonomik seçeneklere yatırım yapmak için gelire ihtiyaç duyuyordu. Petrol fiyatlarındaki artış, ekolojik bilinçlenme için bir kalk borusu, büyümenin sınırları olduğunun iyi bir habercisiydi. Bu durum Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde, adaletsiz bir dünya düzeninde üreticilerle tüketiciler arasındaki güç dengesizliğinin düzeltilebileceğine dair, haklı bir umuda yol açtı. Batı ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde yeni tartışmaları, yeni fikirleri, yeni alternatif arayışları başlattı. Bu gelişmelerin sonuçları ve potansiyeli nasıl kullanılacaktı? Özellikle İslam'ın doğduğu topraklarda İslami diriliş idealizmini nasıl etkileyecekti? Eğer maksat milli zenginliği gerçek kalkınmaya harcamak, kişinin kültürel mirasına güveni ve bu mirasla gurur duymasını sağlamaksa, o zaman Mekke'yi Medine'nin uğradığı felaketten kurtarmak mümkün olabilirdi. Ardı ardına duvarıma yansıyan görüntüler, yanlış türde maddi kalkınmayı tanımlayan her şeyi temsil eden bir metafordu. İslam için yeni bir çıkış yolu bulunacaksa, o zaman cennete giden bu yeni rotanın oluşumunu gözlemlemek ve bu oluşuma katılmak için en iyi yer Suudi Arabistan'dı.

Angavi benim gerekçelerimi açıklamama fırsat vermedi. Daha kabul ettiğimi söyler söylemez, beni kucaklamaya, önce sol sonra sağ yanağımdan öpmeye başladı. Burnumu öpmeye çalıştığında, onu geri ittim. Tıpkı büyüme gibi muhabbetin de sınırları olmalı diye düşündüm. Karar verilmiş, bir sonraki maceram belirlenmişti. Geriye yalnızca ayrıntılar kalmıştı. Projektör ve slaytları toplamaya koyulduk. "Bir şey daha var" dedi Rosh; "Kendime bir eş arıyorum ve bu konuda danışılacak en doğru insanın sen olduğunu duydum."

Bu öğleden sonrası, kışın tam ortasındaki bahar güneşi gibiydi. Rosh'un evliliğini ayarlamam birkaç haftayı buldu. Bir ay kadar sonra, Cidde'ye taşındım. Angavi'nin ziyareti, bir dizi yeni karşılaşmanın ilki oldu. Azimli Müslüman aydınlardan tam bir titizlikle çok disiplinli bir grup oluşturmuştu. Böylece, Hac Araştırma Merkezi kurulmuş oldu. Bize yani takımın üyelerine göre konu basitti. Rosh'un yanısıra, yeni ihtida etmiş üç kişi daha

vardı: İngiliz şehir plancısı İsmail Gibson; İngiliz ulaştırma mühendisi Peter Endene ve Amerikalı sosyolog Cemil Brownson. Ayrıca iki İngiliz Müslüman daha vardı: Sanatçı ve tasarımcı olan Zafer Abbas Malik ve şeriat uzmanımız Zeki Bedevi. Fizikçi ve enformasyon bilimcisi olarak da ben vardım. Bir de scrapie ve şap hastalığının, hayvanların doğum yapmasının kanlı ayrıntılarını anlatmada uzmanlaşmış Mısırlı veteriner Dr. Dabaş vardı. Angavi, merkezi kurmak için Valentinovari cazibesini, Mekkeli ailesinin bağlantılarını ve Suudi kraliyet ailesindeki birkaç tanıdığını kullanmıştı. "Kurmak" belki de yanlış sözcüktü. Angavi daima gerekli fonları bulmayı başarmıştı. Keseler dolusu para gizemli bir şekilde gelir ve böylece en son teknolojik aletleri satın alabilir, aşırı pahalı danışmanları getirtebilir, Avrupalı ve Amerikalı firmaların uzmanlık hizmetlerinden yararlanabilirdik.

Hac Araştırma Merkezi'nde büyük bir zevkle çalışmaya başladım. Mekke hâlâ içimde duran, bütün Müslümanların yönelmesi gereken sabit noktayı aydınlatan, parıltılı, kusursuz bir ışıktı. Haremeyn'e, Mekke'nin kalbindeki kutsal mekâna ilk ziyaretimin büyük bir kısmını hâlâ hatırlıyorum. Mekke; Hz. Muhammed'in doğum yeri, Kâbe-i Mükerreme'nin mekânı, İslam dünyasının ana odak noktası... Revaklı avludan Kâbe'yi çevreleyen açık alana adım attığım anda hissettiğim derin duyguları da hatırlıyorum. İçimdeki ses, güçlenerek yükseliyordu: "Buradayım!" Önümde büyük bir küp şeklinde, altın işlemeli hatlarla süslenmiş siyah giysili bir yapı duruyordu: Kâbe... Hiçbir Müslüman için bundan daha tanıdık bir görüntü, daha iyi bilinen bir yer, daha çok aranılan bir yön yoktu. Ve ben buradaydım. Kâbe sessiz ve hareketsiz duruyordu. Işık ve ısı havuzuna dalarken, güçlükle nefes alıyordum. Sanki dünyanın her yerindeki tüm kelebekler kanatlarını çırpıyor, ben de bu hava akımında sürükleniyordum. Kâbe etrafındaki yedi şaftı tamamlamak için düşünmeden harekete geçtim. O ışığın kalbinde asıl olmam gerekene, bir Müslümanın olması gereken hâle dönüştüm. O anın ihtişamını tarif etmek ve aktarmak ne mümkün, bizzat yaşamak gerek...

Kâbe, İslam'ın seçkin bir sembolüdür. Allah'a kulluk evidir; Hz. İbrahim tarafından bu maksatla inşa edildiğine inanılır. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın bu ortak atasının yaşamındaki olaylar, Mekke'deki geleneksel ritüellerin altında yatar ve onları tanımlar. Bu sabit nokta Müslümanlara yön duygusunu verir. Müminler günde beş kez namaz kılarken, yönlerini yalnızca Mekke'ye değil, Mekke'nin içindeki Kâbe'ye çevirir. Yeryüzünün her noktasından Müslümanlar bu merkeze, Allah'a kulluğun başlangıç noktasına, Allah'ın değerleri ve ahlakının rehberliğine yönelir. Yaşam boyu günlük ibadetlerinde sürekli olarak oraya dönerler. Kâbe aynı zamanda yaşamın çile ve sınamaları arasında sürekli bir istikamet tutturabilme manevi hedefinin somutlaşmış hâli, nihai hedeftir. Manevi çabaların kesin ve nihai hedefidir. Çünkü maddi olarak gücü yeten her Müslümanın, yaşamı boyunca bir kez Mekke'ye hac için gelmesi; geldiğinde, huşu içinde bu tecrübeyle yoğrulmuş olarak Kâbe'nin etrafını yedi kez dönmesi şarttır.

İslam'ın pratik göstergeleri içinde, akılda en çok kalanı "hac"tır. Müslümanlar mukaddes beldeye büyük seyahatlerini yapabilmek için yaşamları boyunca para biriktirirler. Tarih boyunca ve hâlen de dünyanın bazı bölgelerinde, insanlar birikimlerini toplarlar, geçim kaynakları olan işlerini terk ederler; sanki ölüme hazırlanıyorlarmış gibi tüm işlerinden ayrılırlar. Bunun tek nedeni hac için gerekli parayı temin etmek değil, aynı zamanda yaşamı zirveye ulaştırmaktır. Fâni hayatın bir envanterini çıkarma, yaptıklarını gözden geçirme yoluyla yaşamlarında sahip oldukları mal varlıklarını, manevi sermayeye dönüştürmek için elden çıkarırlar. Bazıları hâlâ Mekke'ye yürüyerek gider. Böyle bir çaba, bazen yıllar alabilir; benzeri görülmemiş bir adanmışlık ve manevi istek gerektirir. Bütün hacılar yalnızca İslam'ın bir şartını yerine getirmek için gelmez; birçoğu imanlarını dile getirmek, teyit etmek, tazelemek ve iki katına çıkarmak için gelir. Oldukça basit anlamıyla hac, İslami ve manevi deneyimin zirvesidir. Sözlük anlamıyla, çaba göstermeyi ifade eder. Hac çaba göstermektir; büyük bir

çabadır. Anlamlı varoluşun bütün boyutlarının, zaman ve mekânda bir anda yoğunlaşmasıdır. İşte haccın manevi önemini, bu özümseme, bu şekilde tüm boyutları bir araya getirme oluşturur. Bu fiziksel ve zihinsel çaba, hacıyı yeni bir anlayış düzeyine, daha yüksek bir manevi makama ulaştırır. Hacılar evlerine döndükleri zaman, hacı (erkek için) veya hace (bayan için) unvanını alır. Bu şerefli unvan onların haccı tamama erdirdiklerini ifade etmek için verilir. Kutsi mahiyeti, canlı tarihi ve manevi dinamikleri, Mekke'yi bir coğrafi yerden daha fazlası yapar. Mekke bir mabettir. Bir düşünce yapısıdır. Derin bir deneyimdir. Başlangıç, geçmiş, bugün ve gelecektir.

Sıkıcı ve zorlayıcı bir yeknesaklıktır: Burada dur, burada yürü, burada dur, burada yürü: Bunlar bir Müslümanın yaşamının en karmaşık deneyiminin basit mekaniğidir. Araştırma yapabilmek için merkezimiz, Mekke ve haccın bir bilgisayar modelini oluşturuyordu. Simülasyonların doymak bilmez bir veri açlığı vardı ve zamanımızın büyük bir kısmı veri toplamakla geçiyordu. Her türlü veriyi topluyorduk: Şehrin ekolojisi ve fiziksel coğrafyasından trafik akışlarına, kültürel varlıkların yeri ve boyutlarına, nüfus hareketleri ve artışlarına, Mekkelilerin sosyal ve kültürel alışkanlıklarına, ticaret türlerine, kamu harcamalarına, ithalata, kalifiye işçi, mal ve hizmet ihtiyacına, otel sayısındaki artış hızına dair tüm veriler bilgisayara yükleniyordu. Hac mevsiminde ise veri toplama faaliyetlerimiz zirveye ulaşıyordu.

Hicri takvimin on ikinci ayı olan ve haccın yapıldığı zilhicce ayında, Mekke'nin nüfusu kat kat artıyordu. Yarım milyon yerel halk, İslam dünyasının her köşesinden gelen iki milyon hacıya ev sahipliği yapıyordu. Hac, bu ayın dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci günlerine denk geliyor ve Hz. Muhammed'in bizzat oluşturduğu rutine, onun sünnetine göre gerçekleşiyordu. Hacıların bir ibadet yerinden diğerine, belirlenmiş zamanda ve belirlenmiş bir rotayı izleyerek ulaşması gerekiyordu. Merkezde çalıştığım beş yıllık sürenin her yılında, bir hacı grubunu –bir yıl Pakistanlılar, diğer yıl Nijeryalılar– seçiyor ve bütün hac boyunca onları

izleyerek, davranışlarını gözlemliyor ve karşılaşabilecekleri problemleri not alıyordum. Mukaddes beldelere girerken, akıllarını dünyevi düşünce ve arzulardan uzaklaştırmaya hazırlamakta, bu manevi dönüşüme, maddi değişimi simgeleyen ihram -iki dikişsiz kumaş parçası- eşlik etmekteydi. Onları Kâbe'ye kadar izliyor, orada tavaf yapmalarına -Kâbe'nin etrafında saatin tersi yönde yedi kez yürümeleri, aslında yaşamlarına daima anlam ve yön kazandıran o sabit noktayı tavaf etmelerine- tanıklık ediyordum. Bu kutlu anlarda erkekler tevazu göstermek için sağ omuzları açıkta yürürler. Omuz omuza, ayrım yapılmadan, ayrı hatlar oluşturmaksızın yürüyen erkekler ve kadınlar, ortak bir faaliyetle, kim veya ne olduklarına bakılmaksızın, herkes için aynı olan bir gaye ve maksat için birlikte yol alırlar. "Tavaf"tan sonra sıra "sa'y" yapmaya gelir. Hz. İbrahim'in eşi Hacer'in çilesinin anısına hacılar, tıpkı onun -Allah ona Zemzem suyunu gösterene kadar su bulmak için çölde umutsuzca- yaptığı gibi, Safa ve Merve arasında yedi kez koşarlar. O da bitince, artık Mekke'den ayrılıp, Mina'ya geçme zamanı gelmiştir.

Ertesi gün ise Arafat günü, haccın zirve anıdır. Mina'yı Arafat Ovası'ndan ayıran sekiz kilometrelik mesafeyi geçmek için erkenden yola çıkar, öğleden önce Arafat'a varırlar. Güneş meridyeni geçince, "vakfe" yani ayakta duruş ritüeli başlar. Arafat Dağı öncesinde, Mescid-i Nemire'de iki milyondan fazla hacı tek bir varlık olarak dua eder. Bu manzaranın dünyada benzeri olmadığı gibi, bu tecrübenin dengi de yoktur. O andan evvelki günlerde hacılar zaten daha önce benzerini hiç görmedikleri bir kardeşlik ve tevazuyu yaşamışlardır. İbadet ve gerçek yaşamda insanlığı, farklılıkları, aynılıkları ve birliği tecrübe etmişlerdir. Zenginlik ve yoksulluk, farklı ırklar, farklı diller, kadın-erkek ve diğer farklılıklar, daha yüksek bir maksat için bir araya geldikleri bu ibadetin ortaklığı, ortak çaba ve karşılıklı destek şartı karşısında önemini yitirmektedir. İşte bu vadide Rahman ve Rahim olan Rabbimiz, huzurundaki kullarına affını ve rahmetini yağdıracaktır. Bu farklılıklardan uzak muazzam insanlık

kitlesi içinde hacılar, birliği öğrenecek ve yaşamayı asla umut edemeyecekleri en derin kişisel kimlik anını yaşayacaklardır. İşte haccın, İslam'ın, dinin ve hatta her türlü insan felsefesinin temel hikmeti budur. Bütün bu kalabalık içinde ben ve Rabbim ve yaşamımın en yüce anları... Her biri "lebbeyk" yani buradayım diyor; hepsi de bireysel olarak işitildiğini, tanındığını, bireysel olarak değerli, üstün ve özel olduğunu biliyor.

Gün batımından hemen sonra, zilhiccenin onunda Müzdelife yolculuğu başlar. Müzdelife, dikenli çalıların nadiren görüldüğü tepelerle korunan açık bir ovadır. Hacılar geceyi çatısız mescidin açık kubbesi altında, "kutsal bahçe"de, bu Meş'ar-i Haram'da geçirirler. Onuncu günün sabahı, hacılar üç günü geçirmek üzere Mina'ya dönerler. Mina'daki bu ikinci kalışları esnasında, kurban kesilir ve "şeytan taşlama" ritüeli gerçekleştirilir. Şeytanın Hz. İbrahim'i kandırmaya çalıştığı üç farklı noktayı gösteren duvar şeklindeki üç sütunun her birine üç küçük çakıl taşı atılır. Bu hareket, hacıların "kendi içlerindeki şeytanı" kovma niyetini sembolize eder. Bu ritüeller tamamlandığında, hacılar ihramı çıkarıp saçlarını tıraş ederek hac ibadetini tamamlamış olur.

Merkezdeki ekibimiz haccı akla gelebilecek her şekilde kaydediyordu. Mescid-i Haram'a gelen hacıları sayıyor, yüzbinden fazla hacı hep birden Kâbe'ye girmeye çalıştığında her bir bireyin üzerinde oluşan baskıyı ölçüyor ve bir ritüel noktasından diğerlerine geçmelerinin ne kadar zaman aldığını not ediyorduk. Mukaddes beldelerdeki trafiğe ilişkin yoğun araştırmalar yaptık ve egzoz gazı salınımını ölçtük. Hacıların barınma sorununu araştırdık, sağlık ve temizlik sorunlarını inceledik. Tehlikeli ve kazaya açık kara noktaları belirledik. Hava fotoğrafları, belli aralıklarla filmler çektik ve haccın düşünülebilecek her açıdan görüntülerini aldık. Haccın geçmişi, bugünü ve geleceğini inceledik. Her şey yapılan bilgisayar modeline veri olarak girildi ve model, şimdiden bir şeyler söylemeye başladı.

Haccın dinamikleri ve Mekke'nin kargaşası, sandığımızdan daha karmaşıktı. Şehri ve bütün hac sistemini

hassas bir dengede tutan bir karşılıklı bağlantılar ağı vardı. Kur'an'ın ifadesiyle "çıplak vadi" olan mukaddes beldelerin dağları, tepeleri, vadileri, ovaları, jeolojisi ve ekolojisi çoğulcu ve çok boyutlu bir duygu veriyordu. Bütün hac ortamı, hacıların sakin bir nehirde akan su gibi akacakları bir şekilde yapılandırılmıştı. Hacı grupları bir ibadet noktasından diğerine kendi hızlarıyla geçiyor; dağlarda, vadilerde, çalılıklar ve çıplak arazilerde kendilerine yol buluyor; gölgeliklerde dinleniyor ve belirlenmiş yerlere farklı -ama daima haccın rüknünü yerine getirmeleri gereken- zamanlarda varıyorlardı. Böylesine sofistike bir sistem, ne basit bir analizle ne de tek boyutlu teknolojik araçlarla çözülebilirdi. Modern teknolojinin getirdiği fiziksel değişimler bütün sistemin senkronizasyonunu hızla bozuyordu. Hac, yüce bir manevi deneyimden, hacıların canlarını tehlikeye düşüren, kâbus gibi bir engelli koşu güzergâhına dönüşüyordu.

Angavi, bu tespitlerimizi duyurmak için elinden geleni yaptı. Günün ve gecenin her saatinde prensler, bakanlar ve önemli iş adamları merkezden eksik olmuyordu. Oturup, hacıların tıpkı su damlaları gibi davrandığını gösteren görüntüleri; yangın, ibadet mahallerindeki binaların çökmesi ve egzoz gazından öksüren kitleler gibi potansiyel ve aktüel felaketlere odaklanmış belgesel filmleri ve yalnızca trafik gibi bir değişkenin artması hâlinde bile tüm hac ortamında meydana gelebilecek sonuçları gösteren simülasyonları izliyorlardı. Ziyaretçiler hayret ve takdirlerini fiziksel hareketleriyle gösteriyorlardı. Ortak tavır, bir yandan "püff" benzeri bir nefesle, ellerinin baş parmağını işaret parmağı ile birleştirip, diğer üç parmak havada olarak dudaklardan uzaklaştırma şeklindeydi. Hepsi de teknolojimizden ve teknolojimizin yaptıklarından etkileniyor, ancak bulgularımızı umursamıyordu. Önemli ziyaretçiler simülasyonumuza baktıklarında, neredeyse içgüdüsel olarak "çok güzel değil mi?" anlamına gelecek hareketler yapıyorlardı. Aynı hareketi parıldayan, yepyeni Mercedeslerinin önünde de yapıyorlardı.

Suudiler teknolojiye teoloji gibi yaklaşıyorlardı. Her ikisinin de karmaşıklığını ve çoğulluğunu görmezden

geliyorlardı. Onlara göre; Allah bir, Peygamber bir, ümmet de birdir. İslam içindeki görüş farklılıkları ihtilafa ve ümmetin zayıflamasına yol açar. Haccın problemlerine çeşitli çözümler önermek de meseleyi daha da karmaşıklaştıracak ve felaketlere yol açacaktır. Haccın tüm problemlerinin tek çözümü vardır: Modern teknoloji. Eğer Mekke'den çıkan iki şeritli yollar trafik sıkışmasına yol açıyorsa, o zaman şeritler dörde, altıya, hatta sekize -sıkışmayı gidermek için gerekli olduğu sayıya- çıkarılır. Daha fazla şeridin daha fazla trafik sıkışıklığı doğuracağı gerçeği denkleme dahil edilmez. Üstelik eğer hakikat tek olsaydı, o zaman mukaddes beldelerin de bu tekilliği yansıtması gerekirdi. Bu yüzden her şey aynı olmamalıdır. Mekke'de tarihe, kültüre ve geleneğe yer olmadığı gibi, -farklı farklı yaratılmış olmalarının kendi faydalarına olduğu Kur'an'da bildirilmiş olsa bile- insanların çeşitliliğine de yer yoktu. Eski Osmanlı kütüphanesinin yıkıldığı ve yerinin dümdüz edildiği, o talihsiz günü hatırlıyorum. Geleneksel evler, tarihî camiler ve Mukaddes Belde'nin çekici konturları -tepeler, vadiler ve dağlar- yok edildi. Her şey dümdüz ve tekdüze hâle getirildi.

Merkez olarak bu yapılanlara karşı çıktık, protesto ettik, güçlü argümanlar ileri sürdük. Sonuçta birçok düşman edindik, ama en güçlüsü de Bin Ladin Şirketler Grubu oldu. Aslen güney Yemen'in Hadramut bölgesinden olan Bin Ladin ailesi, kraliyet ailesiyle özel bir ilişki geliştirmişti. Babaları Muhammed b. Ladin tarafından 1930'lu yıllarda kurulan aile şirketleri, büyük oranda Suudi monarkları için saraylar ve büyük konaklar inşa etmeye odaklanmıştır. Kraliyet ailesi onların hizmetlerinden o kadar memnun kalmıştı ki, yalnızca Mekke'deki Mescid-i Haram'ın yenilenmesi değil, ülkedeki tüm dinî yapıların inşa işleri de onlara veriliyordu. Bin Ladin Grubu da bu kalkınma işlerinde dinî görüşlerinde oldukları kadar mutaassıptı. Biz "bütün yıkım ve inşaat projelerinin, kapsamlı ve geri döndürülemez nitelikte oldukları için yeniden değerlendirilinceye kadar askıya alınması" çağrısında bulundukça, onlar daha fazla yıktılar.

Beş haccımın sonuncusunu 1979 yılında yaptım.

1977 yılındaki hac ibadetimi babamla birlikte yapmıştım. Çok daha maceracı olan annem, ben Sami Angavi ile tanışmadan önce haccını yapmıştı. 1977 yılı sonuna doğru evlendim ve eşim de 1978 yılı haccında bana katıldı. "Katıldı" desem de, aslında o haccını benden bağımsız olarak yaptı. Çünkü 1978 yılı haccını yürüyerek, Hac Araştırma Merkezi'ndeki meslektaşım Zafer Malikle birlikte yaptım. Cidde'den Mekke'ye olan yetmiş kilometrelik mesafeyi, dağları ve çölü eşekle geçerek tamamladık. Hava sıcaklığı yüzünden, manzaranın renklerini ve dokusunu, ışığa, gölgeye ve karanlığa verdiği tepkiyi görmek için yavaş ilerledik. Yürürken aklım ve ruhum ebedi bir hac yapmaya hazırlanıyordu. Ayaklarımın altındaki toprağı hissettim; her adımımı bilinçli olarak yalnızca benim değil, daha önce o yoldan geçmiş tüm kuşakların adımı olarak attım. Mekke'ye vardığımda, haccın her aşamasını yapacağım yere yürüyerek gittim. Gelenekle bağlantı kurduğumuz bu yürüyüşün maksadı, yürümenin yalnızca daha insani ve ekolojik olarak daha doğru olduğunu değil, aynı zamanda manevi hedef olan haccın yerine getirilmesi için daha güvenli ve daha doğru bir yol olduğunu göstermekti.

Fakat 1979 yılında sıradan bir günümüz hacısına dönüştüm. Bir hacı otobüsüne bindim. Mekke'den Mina'ya uzanan birkaç kilometrelik yolu, çok şeritli yollar ve spagetti kavşaklar ağı yoluyla yakıcı güneş ve dayanılmaz sıcaklık içinde otobüste, bir trafik sıkışıklığından kurtulup diğerine yakalanarak, 11 saat oturarak aldım. Sayısız araç gördüm. Önemli misafirleri, zenginler ve güçlüleri ibadet noktaları arasında götürüp getiren lüks Mercedesler gördüm. Tam tamına çok katlı otopark hâlinde inşa edilmiş olan şeytan taşlama yerinde, yukarıdan aşağıya gelen ve aşağıdan yukarı çıkan, bir an önce şeytanı taşlamak isteyen insan topluluğunun ittiklediği kalabalıklar arasında neredeyse eziliyordum. Mina, Arafat ve Müzdelife'deki seyahatim boyunca öksürüyor ve egzoz gazından boğuluyordum. Her gün üretilen elli tonluk gazın hepsi, sanki doğrudan bana geliyor ve bedenimin tüm gözeneklerine nüfuz ediyordu. Zaman zaman hacıların

başlarına DDT döken sayısız helikopterden akan ilaçlarla yıkandım. Kâbe'yi tavaf ederken, Mescid-i Haram'ın içinde bulunan şeriat polisinin uzun sopasıyla sürekli olarak iteklendim ve dövüldüm. Mescid-i Haram'da ikamet ettiğim bu zaman zarfında, bu Mukaddes mekân yürüyen merdivenleriyle tam bir metro istasyonuna benzer şekilde yeniden inşa edildi. Kâbe'nin dışında da durum farklı değildi. Mescid-i Haram'ın dışındaki tüm bölge sayısız sokak lambalarının parıltısı altında gündüze dönüyordu. Kâbe'ye tepeden bakan yeni bir sarayın tamamlanmak üzere olduğunu görüyordum.

O anda derinlerde bir şey oldu. Yoğun bir tiksinme anı beni kesin bir karara yöneltti. Haccımı tamamlamıştım ve şu an burada yaşadığım zaman anti-hac idi. Madde ve anti-madde karşılaştığında geriye hiçbir şey kalmaz. Her şeyin yokluğa dönüştüğü ana, daha ne kadar dayanabilirdim? Tanık olduğum, yalnızca kültürel geleneğe yapılan fiziksel bir saldırı değildi. Bütün manevi ve felsefi zenginliğine, "*meşrebiyye*"lerin hassas, karmaşık varlığına, işlemeli pencerelerinin mirasına yapılan bir ideolojik saldırıydı. Tarihî olan, bugüne kadar dayanmış, yaratıcılık ve geleneğin potansiyelini haykıran her şey hızla yok oluyordu. Zihnimden inanılmaz bir hızla silinen ince karmaşıklığı gözlemliyordum. Modernitenin beton ve asfaltı korunuyor, bu yüzden ezici, dayanılmaz, yakıcı sıcaklık gücünü artırarak geri dönüyordu. Sıcak hava akımı akılları uyuşturuyor, etrafımdaki herkesin beyinlerini kaynatıyordu. Yaydığı hava dalgalarıyla insanların şevkini kıran sıcaklık, onları yalnızca, dünyayı düz ve siyah-beyaz olarak görme eğilimine sahip insanların oluşturduğu bu kurak manzarada görülebilecek sağlıksız ve zayıf bir İslam anlayışına sürüklüyordu. Mekke'ye olanlar bana da olmak üzereydi. Nasıl aksi olabilirdi ki! Mekke İslam dünyasının küçük bir örneğidir. Burada geçirdiğim beş yıldan sonra, Suudi Arabistan'dan ayrılma vaktimin geldiğini anlamıştım.

Sekizinci Bölüm

Suudi Arabistan'dan Ayrılış



Hac biter bitmez, Kral Abdülaziz Üniversitesi yönetimine çıkış vizesi başvurumu yaptım. Çıkış işlemleri hemen tamamlanmıyordu. Karar bir anda veriliyor; ama bu kararı gerçekleştirmek birçok, gerçekten birçok an gerektiriyordu. İlişik kesme, birbiriyle geçinemeyen ailelere sahip talihsiz aşıkların nişanlanmayı başarması kadar karmaşık ve hassas, potansiyel olarak da bir o kadar problemliydi. Çıkış vizesi için her birinin tamamlanabilmesi kararlılık ve takip gerektiren, yığınla form ve imzanın toplanması şarttı. Birkaç haftamı ofisten ofise gidip gelip, imza alarak geçirdim. Toplamda on sekiz imza oldu. Her biri bazı önemli olguları belgeliyordu. Örneğin; bir tanesi işyerinden kaçarak gitmediğimi gösteren bir belgeydi. Diğerleri ise ülkeden kütüphanelerden ödünç aldığım bir kitapla ayrılmadığımı; son maaşımı aldığımı ve üniversitenin bana hiçbir borcunun kalmadığını; sözleşmemdeki tüm şartları yerine getirdiğimi kanıtlıyordu. Bu ülkede kaldığım beş yıl boyunca, hiç kimseyi gücendirmediğime ve ardımda kira borcu bırakmadığıma dair belgeler de vardı. Şimdi tek eksiğim, kurumun baş yöneticisinden son imzayı almaktı.

Kendimi Müdür Abdülaziz el-Türki'ye tanıttım. Büyük bir masanın arkasında oturan, arkasına yaslanmış, kartal bakışlı bir adamdı. "Başvurumu imzalayabilir misiniz?" diye sordum. Bana baktı ve gülümseyerek "İnşallah" dedi.

Ben de gülümsedim. Ancak gülümsemelerimiz farklıydı. Onun ki sıradan, üstünkörü nezaket göstergesi, kural gereği, ilgisiz olduğunu ilan eden bir gülümsemeydi. Zorunlu bir nezaket göstergesi olan benim gülümsemem ise bir gülümsemenin nasıl olması gerektiğini hatırlatan ve "size inanmıyorum" anlamında bir gülümsemeydi.

Aynı teraneyi tekrarladı: "İnşallah." Zaman ve mekândan münezzeh "bir" olan ilaha dayanan bir dünya görüşünün özünü oluşturan bu tek sözcük, aynı zamanda sözcüğün her tekrarlanışında özgün anlamının tekrar düşünülmesini gerektiren, sonsuz bir ruh hâli ve durumunu ifade edebilmektedir: "Allah irade ederse", "Eğer Allah istiyorsa", "Allah öyle olmasını istiyor". Bunlar, insanın en basit işlerde ilahi yaratılışın muazzam karmaşıklığı karşısındaki durumunun ince sonuçları. Bu deyim, gereğini yapmanın söyleyenin görevi olduğuna dair olumlu bir teyitten, insanın iradesine dayalı her türlü eylemi gerçekleştirme görevinden kaçınmaya kadar bütün ihtimalleri kapsamaktadır. Son tahlilde bu deyim, her şeyin zaman alacağını, çünkü her şeyin bir insanın başaramayacağı kadar muazzam bir felsefi yük taşıdığını ima etmektedir. Müdür kendi kendine söyleniyordu: "Birkaç saatte belgelerini kontrol ederim ve yarın yola çıkarsın. Problem yok, 'inşallah'. Neden oturup bir çay içmiyorsun?" Suudilerin büyük çoğunluğu gibi, Türki de dürüst olmaktan daha çok, nazikti. Çay davetini kabul etmemek onu gücendirecekti, ama en son istediğim şey de çaydı.

Bir odacı içeri girdi. Sol elinde küçük bardaklar, sağ elinde ise geleneksel bir pirinç çaydanlık vardı. Odadaki herkese birer bardak şekerli çay sunuldu. Misafir bardağı geri çekip bardağın ağzına parmağını vurarak artık istemediğini ifade etmediği sürece, bardak yeniden doldurulyordu. Verilecek karar böbreklere, mesanenin dolup dolmadığına bağlıydı. Orada Türki'nin karşısına oturmuş, sürekli çay içiyordum. Nihayet Türki bana baktı ve çenesini yukarıya doğru kaldırarak eliyle havaya bir fiske attı. Vurgulamak için de dişlerinin arasından aşağılayıcı bir "cık" sesi çıkardı. Bunun bir hoşnutsuzluk işareti

olduğunu biliyordum. Belirsizlik içeren durağan bir ses tonuyla, *"İnşallah, bukra"* (Allah izin verirse, yarın) dedi. Bunun anlamı şuydu: Bugün Allah benim bir iş yapmamı kesinlikle istemiyor; yarın veya bir başka gün, yarının ne getireceği bilinmez. Tehditkâr bir şekilde orada bulunmakla elde edebileceğim bir şey kalmamıştı. İçinde bulunduğumuz durumun mantığı, kaçınılmaz olarak bana tek seçenek bırakıyordu: Oradan ayrılmak. Son imzayı yarın alabilecektim.

Ertesi gün tekrar gittiğimde, çok bilinen bir atasözünün doğruluğu bir kez daha kanıtlandı. Yarınlar haftalara döndü ve yarın bir türlü gelemedi. Dosyamın aylar boyu Türki'nin masasında bekleyeceğini anlayınca, alternatif bir İslami ilkeye başvurarak, onun *"İnşallah, bukrası"*nın sürekli belirsizliği döngüsüne müdahale etmeye karar verdim: "Deveni sağlam kazığa bağla, sonra tevekkül et." "İnşallah", Allah'ın inayeti için insanın eylemlerine içten, sıcak bir duanın semantik imkânlarının da eşlik etmesini içerir. Hz. Peygamber'in açıkça işaret ettiği üzere, bu inayete erebilmek için insanın mutlaka kararlı bir eylemde bulunması gerekmektedir: Bir hayvanın kaçmasını önlemek için hem ipini bir yere bağlamak hem de dua etmek gerekir. Bir kuşun uçmasını sağlamak için hem dua etmek hem de çok sayıda imzayı tamamlamak, özellikle de kanatlarındaki ipleri kesmek gerekir.

Bir sabah, daha güneş doğmadan Türki'nin ofisine vardım. Her zaman olduğu gibi onun masasının tam karşısındaki sofaya kuruldum ve kitap okumaya koyuldum. Birkaç dakika sonra geldi ve sabahın bu saatinde beni orada gördüğüne çok şaşırdı. Ofiste başka kimse bulunmadığı için bana selam vermek zorunda kaldı.

"Ehlen, ehleeen. Ehlen ve sehlen" (Hoş geldin)' dedi.

"Ehlen" (Hoş bulduk) dedim.

"Keyfe'l-hâl?" (Nasılsın?) diye sordu.

Ben de, *"Keyfe'l-hâl?"* dedim.

"Elhamdülillah. Allah yubarik... Allah yubarik..." (Allah'a hamdolsun. Allah iyilik versin. Allah iyilik versin).

"Elhamdülillah. Allah yubarik... Allah yubarik..."

Biraz duraksayıp rahat koltuğuna yerleşti ve başımı

kitaptan kaldırmadığımı fark etti.

"Keyfe sıhha?" (Sağlığın nasıl?)

"Keyfe sıhha?"

"Elhamdülillah. Allah yubarik... Allah yubarik..."

"Elhamdülillah. Allah yubarik... Allah yubarik..."

Yüzüne bakmadan kitabımı okumaya devam ettim.

"Eş ahbar?" (Ne var ne yok?) diye sordu.

"Eş ahbar?"

"Elhamdülillah. Allah yubarik... Allah yubarik..."

"Elhamdülillah. Allah yubarik... Allah yubarik... Allah yubarik..."

Kendisini tutamadı. Öne doğru eğilerek ne okuduğumu görmeye çalıştı. Hiç kıpırdamadım; yalnızca kitabın kapağını ve içeriğini göremeyeceği bir pozisyonda durdum; böylece onu son sorusunu da sormaya zorladım:

"Ne okuyorsun?"

"İbnü'l-Merzüban'ın 'köpeklerin elbise giymiş birçok insandan üstün olduğuna dair kitabı'nı dedim, yüzüne bakmadan.

"Hıı!" dedi, şaşırması mı yoksa gülümsemesi mi gerektiğini kestiremeden.

"Bu kitabı okudunuz mu?" diye, devam ettim. "Onuncu yüzyıl Bağdatı'nda İbnü'l-Merzüban ile bir dostu arasında geçen sohbetten ilham alan bir öyküler ve şiirler derlemesi. Araplar arasında ahlak standartları ve sorumluluk duygusunun gerilemesi konusunda konuşuyorlar ve her şeyin zamanında ve hızlı bir şekilde yapıldığı eski günlere özlem duyuyorlar. Ayrıca insanın en iyi dostu olan köpeğin güzel özelliklerini övüyorlar." Duraksadım ve sonra tekrarladım: "Köpek, zekâsı, sadakati, hızlı tepki vermesi ve koruma güdüsüyle harika bir hayvan."

"Sana biraz okuyayım" dedim ve göz ucuyla tepkisini gözlemledim.

"Yok, yok" dedi, "gerek yok".

Ben yine de okudum, hem de yüksek sesle:

Siz (Ey Araplar), köpekten daha aşağı bir hâle geldiniz.
Oysa, yardım etmek ve korumak için yaratılmıştır köpek.
Sadıktır köpek, ondan beklediğiniz her şeyi yapar,
Korur bütün mahallenizi, evinizi.

Zorla değil, isteyerek sizi savunur.
Öfkenizi yatıştırır, sizi sıkıntıdan kurtarır.
Eğer onun gibi olsaydınız,
Yanmazdınız kalbimde bir fırın gibi.

Türki öksürdü. "Merzüban'ın kitabının başlığındaki 'birçok' sözcüğünü muğlak olarak kullanması hoşuma gitti" dedi; "en azından, herkesin köpekten daha aşağı niteliklere sahip olmadığını kabul ediyor".

Elimi kaldırdım ve havada imza atar gibi bir hareket yaptım. Türki de elini kaldırdı ve beni yanına çağırdı. Onun yanındaki küçük sandalyeye geçtim. Sağ kolunu omzuma attı ve kulağıma fısıldadı: "Kardeşim bana söyler misin, yanında ne kadar para götürüyorsun?"

"Nakit elli bin sterlin" diye cevap verdim duraksamadan. "Merkezdeki beş yıllık çalışmam boyunca bu kadar tasarruf edebildim."

Türki kahkahayı bastı. "Hepsi bu kadar mı? Peki, nerede senin dosyan?"

Kasparov bile benden daha sevinçli olamazdı. Harika bir sonuca ulaşmış zarif bir hamleydi. Türki dosya yığınının içine daldı. Birkaç kağıdı çekip aldı, masasının ucundaki birkaç dosyayı kaldırdı ve diğerlerinin yanına koydu. "Buralarda bir yerde olmalı" diye mırıldandı. Masasından biraz daha dosya kaldırdı. Dakikalar sonra elini havaya kaldırdı. "Bulamıyorum, kaybolmuş!"

Yüzümdeki gizlenemeyen öfke ve hayal kırıklığını gördü. "*Maliş* (önemi yok aldırma), Burada birkaç yıl daha kal. Ne kadar çok para kazanabileceğini bir düşün" dedi.

Elbette mat olmuştum. Sarsılmaz bir konumdayken, aniden nihai bir savunma stratejisiyle yenilmiştim: IBM, İslam dünyasının kendisine karşı kullandığı kıtalararası balistik bir füzeyle (*"İnşallah, Bukra, Maliş"* (IBM)). Bu sözü sıkıntıdan yüksek sesle söylemiş olmalıyım.

"IBM'mi?" dedi koltuğunda öne eğilerek.

"Evet, IBM" dedim. "Bütün Arap dünyasını köpeklerden daha aşağı seviyeye düşüren uluslararası bulaşıcı bir hastalık".

İmza toplama sürecim yeniden başlıyordu. Bu süreci kaldıramayacağımı bildiğimden, dramatik bir adım at-

maya karar verdim. Doğrudan FOSIS günlerinden arkadaşım ve şimdi üniversite rektörü olan Abdullah Nasıf'a gittim. Sami Angavi'yi evime gönderen oydu. Hac Araştırma Merkezi'nin hayatta kalmasını sağlayan da onun nüfuzu ve becerisiydi. Doktorasını tamamladıktan sonra, üniversitede genel sekreter olmak için İngiltere'den dönmüş zarif bir şahsiyetti. Sonra basamakları hızla tırmanmıştı. Benim hem akıl hocam hem de en iyi arkadaşımdı. Ve şu anda ona gerçekten ihtiyacım vardı.

Nasıf, yüzümden bir şeylerin ters gittiğini anladı. "Ayrılmak istiyorum" dedim. Anlayışla gülümsedi. Açıklamaya başlayacaktım ki, anladığını gösteren bir hareketle beni ofisine davet etti. Karşısındaki koltuğa oturdum. "Kurallara uymaya çalıştım, ama..." cümlemi tamamlamama fırsat vermeden sözümü kesti. "Biliyorum, her şeyi biliyorum" dedi. Bir telefon konuşması yaptı, birkaç dakika boyunca hararetli bir şekilde konuştu ve sonra gözlerini ışıldatan geniş, cömert gülümsemesiyle bana baktı. "Sana bugün bir çıkış vizesi almanın yolunu buldum sanıyorum" dedi. Sekreterinden Şeyh Abdullah'ı aramasını istedi.

Birkaç dakika sonra Şeyh Abdullah odaya girdi ve bir köşede saygıyla ayakta durdu. Şeyh Abdullah'ı çok iyi tanıyordum. Altmışlı yaşlarda, kısa boylu, tıknaz bir adamdı. Güzel, beyaz bir sakalı vardı ve üniversite çalışanlarının vize işleriyle ilgileniyordu. İşini seviyordu. Bu iş ona önemsenme ve güç duygusu veriyordu. Üniversitenin her çalışanı yılda en az iki kez Abdullah'a saygılarını sunmak zorundaydı. Bir kimse vize almak istiyorsa, onu takdir ettiğini göstermek zorundaydı. Şeyh Abdullah'ın sürekli çalışan sayısız yardımcısına rağmen, bir çıkış vizesi alması en az üç hafta sürüyordu. Nasıf ona bir mektup verdi. "Bunu Cevazat'a götür" dedi ve beni işaret ederek, "ona bugün bir çıkış vizesi verilmesini sağla".

Şeyh Abdullah sanki, koşarken aniden bir duvara çarpmış gibiydi. "Mümkün değil, mümkün değil" diye homurdandı. "Çıkış vizesi almanın her türlü yolunu biliyorum. Üç günden önce vize alamam." Süklüm püklüm duruyordu.

"Bir günde yapılabilir. Cevazat müdürüyle konuşacağım."

"Ama..."

Nasıf işaret parmağını kaldırdı ve Şeyh Abdullah'a çevirdi. Bu doğrudan bir emirdi. "Şimdi çık ve doğrudan Cevazat'a git."

Şeyh Abdullah, sağ elinin işaret parmağını önce burnunun ucuna sonra da sağ gözüne dokundurarak karşılık verdi. Bunun sözlü karşılığı, "Emriniz başım, gözüm üstüne" idi.

Nasıf bana baktı ve gülümsedi. "Onunla git ve işini bitirene kadar yanından ayrılma."

Şeyh Abdullah'ın peşinden Nasıf'ın ofisinden ayrıldım.

Sürekli sırıtan Şeyh Abdullah, şimdi daha önce hiç görmediğim kadar ciddi görünüyordu. Onunla sohbet etmenin bir faydası olmayacağına karar verdim ve sessizce takip ettim. Ofisine gitti, Nasıf'ın mektubunu ve pasaportumu bir dosyaya koydu, sonra da yardımcısına dönerek, özel bir görevle pasaport dairesine gittiğini ve günün geri kalan kısmında orada olacağını söyledi. Şeyh Abdullah'ın eski pikabıyla eski havaalanı caddesindeki İçişleri Bakanlığı'na doğru yola çıktık.

İçişleri Bakanlığı'nın vize bölümü olan Cevazat'ta, doğrudan müdürün odasına gittik. Şeyh Abdullah dosyanın içindeki mektubu onun önüne koydu. Müdür mektubu dikkatlice okudu ve üzerine bir şeyler yazıp, Şeyh Abdullah'tan mektubu binanın dışındaki büyük duvarda bulunan küçük pencereye götürmesini istedi. Pencere, yaklaşık seksene elli santimetrelik, on santimetre aralıklı beş demir parmaklıkla korunan bir pencereydi. Bu parmaklıkların arasından yaklaşık bir düzine insan, aynı anda dosyasını içeri vermeye ve içerideki adamla konuşmaya çalışıyordu. Manzara karşısında kalbim burkuldu: "Vizeyi unut, pencereye yaklaşmamız bile mümkün değil" diye düşündüm.

Şeyh Abdullah aklımdan geçeni okudu ve yumuşakça omzuma vurdu. "Ben işimi biliyorum, şimdi uzaklaş ve seyret" dedi, kendine güvenle.

Tıpkı depar atmaya hazırlanan bir koşucu gibi, pencereyi kuşatan kalabalıktan epeyce uzaklaştı. Yaklaşık yirmi metre kadar uzakta durdu, geri döndü ve kalabalıkla arasında duran iki üç kişiye yolundan çekilmeleri için bağırdı. Entarisinin eteklerini toplayıp beline sardı. Son olarak bana baktı ve ağzının alt kenarındaki altın dişini göstererek gülümsedi.

Aniden korkunç bir sesle haykırdı: "Ya Allah!" ve savaşa koşan bir Afgan mücahidi gibi kalabalığa daldı. Pencerenin önüne toplanmış insanlar dehşetle geri dönerek, kendilerine çarpmak üzere olan şeyin ne olduğunu anlamaya çalıştılar. Şeyh Abdullah kalabalığın üstüne atladı; onların başları ve omuzları üzerinde ışık hızıyla yürüyerek, zarif bir şekilde yere inerken dosyayı pencerenin içindeki adama uzattı. Gayet sakin ve soğukkanlı bir şekilde geri döndü ve yanıma geldi.

"Asla şaşmaz" dedi, zafer kazanmış bir kumandan edasıyla.

"Senin yaşındaki bir adamın bu kadar enerji ve beceriye sahip olmasına inanamıyorum" dedim, samimi bir hayret ve hayranlık içinde.

"Karım da tam olarak böyle diyor" diye cevap verdi, altın dişinin güneşte parlamasına izin veren bir gülümsemeyle.

"Peki bu inanılmaz manevranı yaparken, hiç demir parmaklıklara çarpmadın mı?'

"Asla."

"Şimdi ne olacak?'

"Bekleyeceğiz" (*çoia*). Sağ elinin parmaklarını kapattı ve göğsüne dayadı: "Bekleyeceğiz".

Yaklaşık yarım saat sonra pencere kapandı. Kalabalık dağıldı. Geriye aylak aylak dolaşan ve bekleyen birkaç kişi kaldı. Bazıları gölgeye çekildi. Şeyh Abdullah ve ben de bir ağacın altına çömeldik.

Suudiler beklemeyi bir sanata dönüştürmüşlerdir. Suudi söz dağarcığında "*çoia*", kuşkusuz en yaygın sözcük ve harekettir. Bedevilerin zaman anlayışıyla ilgili bir şeydir. Tarih boyunca onların zamandan bol başka bir şeyleri hiç olmadı. Etrafta dolaşmaktan, beklemekten, hiçbir şey

için acele etmemekten hoşlanıyorlardı. Böylece, beklemek tüm Suudi yaşamının temel unsuru hâline gelmişti. Suudilerin zaman anlayışı, en dramatik şekliyle, belli bir görevi gerçekleştirirken dakikaları ve saniyeleri sayan Batılı bir teknisyenle, yaşama mevsimler ve yıllar bağlamında bakan Suudi meslektaşı arasındaki çatışmalarda ortaya çıkmaktadır. Suudiler hiçbir zaman hiçbir şey için kesin süre vermezler. Bir kimse *"İnşallah, Bukra"* diyerek, sizi ziyaret edeceğini söylüyorsa, muhtemelen yarını, ondan sonraki günü, birkaç gün sonrasını veya yakın geleceği, ya da sonsuza kadar sürecek bir zamanı kastediyor olabilir. Benzer şekilde, randevular asla saatler veya saat dilimleri olarak verilmez; namaz vakitlerine göre verilir. Beş vakit namaz vakti arası ve sonrası, zaman dilimlerini ifade eder. *"Bade zuhur"*, öğle namazından sonrası, öğlenden gün batımı öncesine kadar herhangi bir zamanı ifade edebilir. Zaman saatle ifade edildiğinde, genellikle yuvarlak rakamlar verilir: saat beş dendiğinde, beşten yirmi dakika önce veya sonra olabilir.

Tuhaf ve sapkın bir tarzda bu zaman anlayışı, Muhammed b. Abdülvehhab tarafından kurulan ve Suudi Arabistan'ın temel felsefesi hâline gelen Vahhabîliğin ayrılmaz parçası hâline geldi. Abdülvehhab 1703 yılında, ülkenin kuzey bölgesindeki Necid'de küçük bir kasabada dünyaya geldi ve dört mezhebin en ağırı olan Hanbeli mezhebine göre yetiştirildi. Abdülvehhab "Kur'an ve sünnete geri dönüşü" savunuyordu. Çağrısının maksadı İslam'ın kaynağının saflığı ve sadeliğine dönüşü sağlamaktı. Hz. Muhammed'in doğum gününün kutlanması; evliya ve mübarek kimselerin kabirleri ve türbelerinin ziyaret edilmesi gibi sonradan ortaya çıkan ve geleneksel İslam'da kabul gören uygulamaları (bidat) reddediyordu. İnsanoğlunun, aracılığıyla kutsalı keşfetmeye çalıştığı ve bu gücü sahiplenme ve kötüye kullanmayla sonuçlanan, bu gücü özel bireyler veya özgün mürşitlerin bir özelliği olarak gösteren tüm popüler hurafelere karşı çıkıyordu. Abdülvehhab, Avrupa Hıristiyanlığındaki reformcu düşünürler gibi, eğitimli insanlardan veya din adamlarından çok, saf kitleleri aldatmaya yönelik olarak

dinin istismar edilmesine itiraz ediyordu. Onun bu anlayışı, birçoklarını eşitlik ve adaletin motive ettiği tevazu, birlik, ve ahlak mesajı olarak İslam'ın zarif saflığına geri döndürdü. Eğer bir kıyaslama yapmak istenirse, Shaker mobilyasının[22] zarifliği ve basitliğiyle kıyaslanabilir. Ayrıca Anglikan kilisesi ve Protestan mezheplerin, Avrupa düşüncesi ve dolayısıyla din felsefesi üzerindeki muazzam etkisini düşününüz. Bütün Whig[23] tarihi boyunca temsili demokrasi, medeni haklar ve insan hakları liberal geleneğinin gelişimi, kaynağını Allah karşısında aracıya ihtiyaç duymadan eşit olarak durduklarını bilen, ister kral ister piskopos olsun, diğer güçlü insanlar karşısında eşitlikten uzak veya dezavantajlı olmayı kabul etmeyen ve onaylamayan kadınlar ve erkeklerin sağlam imanında buluyordu. Bu yüzden, Avrupa tarihinde Püritenler olarak tanınırlar. Elbette Avrupa'da Ian Paisley'i[24] ortaya çıkaran, bu görüştür.

Çağdaş Suudi ilkeleri Abdülvehhab kadar, on üçüncü yüzyıl Müslüman siyasal bilimcilerinden, kahraman ve geleneksel aydın İbn Teymiye'ye de çok şey borçludur. İbn Teymiye, İslam ümmetinin haçlıların saldırılarının verdiği hasarları tamir etmeye çalıştığı ve Moğolların kuşatması altında bulunduğu bir dönemde, özellikle ümmetin gücüne ve hayatta kalmasına odaklanmıştı. Müslümanlar arasındaki gerilimleri temel zayıflık kaynağı olarak gördü ve yorum çoğulluğunu yasaklama yoluna gitti. Her şeyi Kur'an ve sünnette bulmak mümkündü, hatta kelam ve felsefenin İslam'da yeri bile yoktu. Kur'an'ın

---

22 İngiltere'de başlayıp Amerika'da gelişen, basitlik, kullanışlılık ve dürüstlüğü prensip edinmiş dinî bir grubun yaptığı mobilya türü. İnançlarındaki sadeliği mobilyalarına yansıtmışlardır. (çev.)

23 1680 ila 1850 yılları arasında İngiltere'de varlığını sürdürmüş bir siyasal parti. Anayasal monarşiyi savunur ve mutlak monarşiye muhalefet ederlerdi. (çev.)

24 Ian Richard Kyle Paisley (1926-2014) Kuzey İrlandalı İngiltere'ye sadık bir politikacı ve Protestan dinî liderdi. 1951 yılında kökten dinci Özgür Presbiteryan Ulster Kilisesi'ni kurdu. Katoliklik, ekümenizm ve homoseksüelliğe karşı ateşli vaazları ve protestolarıyla tanınmaktadır. (çev.)

lafzi olarak yorumlanması gerekiyordu. Örneğin; Kur'an, Allah'ın arşında oturduğunu söylüyorsa, Allah arşında oturuyor demektir, nokta. Arşın doğası ve maksadı konusunda hiçbir tartışma yapılamaz. Hiçbir şey mecazi veya sembolik olarak yorumlanamaz.

Medine Üniversitesi'ndeki öğrencilerden, modern Vahhabilik hakkında çok şey öğrendim. Hac sezonu boyunca, yüzlerce öğrenciyi anket ve araştırmalarımızda bize yardım etmek üzere işe alıyorduk. Bu öğrencilerin çok azını Suudiler, büyük çoğunluğunu ise İslam dünyasının değişik bölgelerinden gelenler oluşturuyordu. İstisnasız hepsi bursluydu ve okullarını bitirdikten sonra Suudi maliyesi tarafından düşük ücretle istihdam edilme teminatı almışlardı. Hepsi de mezuniyetlerinden sonra Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika'ya giderek tebliğ yapacak vaizler (dâî) olarak yetiştiriliyordu: Camileri, medreseleri ve İslam merkezlerini işletecek, eğitim verecek ve vaizlik yapacaklardı. Ne öğreniyorlardı? Ve ne öğreteceklerdi? Bu vaizlerden, modern Vahhabilik'te zaman olarak yalnızca "bugün"ün var olduğunu öğrendim. Gerçek bir geçmiş olmadığı gibi, gerçek bir alternatif ve farklı gelecek kavramı da yoktur. "Bugün", artık geçmişin ontolojik gölgesinde yani İslam tarihinin başlangıcındaki özgün dönemin (Asr-ı Saadet'in) gölgesinde varlığını sürdüren değişime kapalı bir zaman anlayışıdır. Buna göre bütün büyüklüğü, karmaşıklığı ve çoğulluğu ile İslam medeniyeti tarihi ve kültürü tamamen önemsizdi. Gerçekten de bu tarih ve kültür, sapkınlık ve yozlaşma olarak nitelendirilip reddediliyordu. Bu durumda Suudilerin kültürel varlık ve Mekke'nin kutsal topolojisi konusunda herhangi bir duyguya sahip olmamaları şaşırtıcı değildi.

Medine Üniversitesi öğrencileri, hem Suudi akıl hocalarına hem de özgün düşünce ekollerine sıkı sıkıya bağlıydılar. Öğrendikleri Vahhabilik, kabile sadakati temeline dayalı olarak üretilmişti; ama geleneksel kabile sadakatinin yerini, artık İslam'a sadakat almıştı. Bu topraklar dışında yaşayan herkes, tanımı itibariyle kâfirlerin ülkesinde yaşayan düşmanlardı. Bu topraklar dışında kalanlar, gayrimüslimlerle sınırlı sayılmıyor, Vahhabiliğe

bağlı olmayan tüm Müslümanları da içeriyordu. Kâfirler sınıfı; Şiiler, sufiler ve diğer İslami düşünce ekollerinin mensuplarının da dahil edilmesiyle hayli şişmişti. Bu dâîlerin ve Suudi toplumunun düşüncesinde; bizden olanlar ve bize karşı olanlar, içeridekiler ve dışarıdakiler, doğrular ve sapkınlar arasındaki ayrım neredeyse kesindi. Öğrenciler, kâfirlerle sıkça birlikte olmanın küfür olduğunu; onlarla ilişki kurmak veya dostluk yapmaktan kaçınmak gerektiğini; aynı zamanda onlarla çalışmaktan, onlardan tavsiye almaktan, onlara benzemekten kaçınmanın ve onlarla eğlenmek ve onlara nezaket göstermekten uzak durmanın şart olduğunu anlatıyordu.

Suudi Arabistan'da yabancılara bu şekilde muamele ediliyor; hepsi statülerine göre kendi mahallelerine hapsediliyordu. Ayrıca kadınlara karşı da keskin ve katı bir ayrım yapılıyordu. Mesele kadının toplumda tamamen kenara itilmesinden ibaret değildi. Kadının durumunun farklılığı her fırsatta öne çıkarılıyordu. Ülkedeki bütün erkekler –titizlikle ütülenmiş– beyaz *tupe* ve *cellabiye* giyiyordu. Böylesine aşırı sıcak bir iklimde beyaz doğal renktir. Güneşi yansıtır ve çok az ısı çeker. Kadınların ise baştan ayağa kadar bütün ısıyı ve güneşi çeken siyah çarşaf giymesi kanunen zorunludur. Kadınlar ninjalar gibi giyinirler. Kadınlar geleneksel İslami kadın giysisi olan "hicâb"ı değil, yalnızca gözler için küçük bir aralık bırakan, daha katı olan "nikâb"ı giymek zorundadır. Suudi Arabistan'da bu giysi kuralının geçmediği tek yer, Mescid-i Haram'dır. Zira burada kadınların yüzünün açık olması şarttır.

Başlangıçta Medineli öğrencilerin itiraflarını, aşırı bağnaz gençlerin palavraları olarak görmezden geldim. Ayrıca Suudi toplumuna ilişkin kendi gözlemlerime de kuşkuyla bakıyordum. İngiltere'de yetişmiş ve eğitim görmüş birisi olarak, Suudilere önyargılı bir bakış açısıyla baktığımı düşünüyordum. Peki, ya Angavi ve Nasıf gibiler? Onlardan daha hoşgörülü, insani, şefkatli veya nazik insanlarla karşılaşmamıştım ve hâlâ da karşılaşmadım. Nasıf'ın ellerinde Vahhabiliğin hedeflediği İslam'ın sade genişliği, kökten dinci olarak tanımlanabilecek tüm

sadeleştirmecilerin ötesine geçiyordu. Hem kendi yaşam tarzı hem de başkalarıyla ilişkilerinde, Nasıf asil bir minimalistti. Sanat ve kültürden tamamen yoksun bir toplumda kültürü özümsemiş; hoyratlık ve çirkinlikle çevrili olduğu hâlde, tam bir ustalık ve nezaket sergiliyordu. Etrafında katı, acımasız bir kabalık ve kibir, Suudi yaşamının normal rutini hâline gelmişken, o sarsılmaz bir nezaket ve barışçıl bir hoşgörüyle durumu idare ediyordu. Herkes tarafından seviliyordu. Kraliyet ailesi gibi ülkenin kuzey bölgesinden gelen Necidiler ile Cidde ve Mekke'nin yer aldığı Hicaz bölgesinden gelenler arasında önemli bir fark olduğunu anladım. "Hicaz" terimi iki şeyi birbirinden ayıran bariyer anlamına gelir. Hicazlılar, ölümüne lafza bağlılık ile ebedi kitabımıza yaşamı genişletici bir yaklaşım arasındaki sınırı temsil ediyordu.

Suudi Arabistan'ın kurucusu yaşlı Kral Abdülaziz zafer kazanmış bir fatih olarak Cidde'ye ilk kez girdiğinde, Hicazlı ailelerin büyük çoğunluğu onu karşılamaya gelmişlerdi. Bakşanlar, Bin Ladinler, Türkiler ve Şeyhlerin hepsi geldi; tek istisnası Nasıflardı. Nasıflar kültürel miraslarıyla gurur duyan aydın bir aile idi. Ataları Muhammed Nasıf 1884 yılında doğmuş, ünlü bir alim ve yazardı. Şehre yukarıdan bakan tepedeki evinde bulunan muhteşem kütüphanesinde paha biçilmez el yazmaları, nadir kitaplar ve 1924 yılından itibaren eski gazete koleksiyonları bulunuyordu. Fas, Sudan, Suriye, İran, Hindistan ve Malezya gibi uzak ülkelerden alimler onu ziyarete geliyordu. Necidi bir kralı benimsemiyordu. Aile bunun bedelini bir kenara itilerek ödedi. Eski Cidde'nin büyük bir kısmı Mekke yolu için yıkılmıştı. Nasıf Köşkü ise yenilenmiş ihtişamı, pencerelerindeki ince işlemeli *ravşin*leri, süslü panelleri, pervazları, saçakları ve panjurlarıyla hâlâ yerinde duruyordu. Nasıf onu korumak için dişe diş mücadele verdi. Sıcak Cidde yazlarında, sıcaklık kırk derecenin üstüne çıktığında, şehrin en serin yeri burasıydı. Elektrikler kesildiği –o günlerde çok sık kesiliydi– ve klimalar durduğunda, eski şehre yürür ve Nasıf Köşkü'nün önündeki nadide ağacın gölgesinde otururdum. Burası aynı zamanda nargile içilecek en iyi yerdi.

1979 yılı kasım ayında Suudi Vahhabiliğin gerçek yüzüyle, karşılaştım. O talihsiz ayda aşırılık yanlısı bir grup Mekke'deki Mescid-i Haram'ı işgal etti. Cılız hilal şeklindeki ayın ışığı altında, Kâbe'yi tavaf eden binlerce mümin arasından bir grup bedevi, otomatik tabancaları, tüfekleri ve revolverlerini kaftanlarının altına saklamışlardı ve havaya ateş açtılar. Hacıların büyük çoğunluğunun Mescid-i Haram'dan ayrılmasına izin verdiler; sonra da caminin otuz dokuz kapısını da kilitlediler. Yirmi yedi yaşındaki liderleri Muhammed Abdullah el-Kahtani, kendisini İslam'ı arındırmak için gelen Mehdi olarak ilan etti. İsyancıların çoğu 1902 yılında Kral Abdülaziz'in Arap Yarımadası'nın kontrolünü ele geçirmesine yardım etmiş olan Uteybe kabilesindendi ve aralarında birçok Avrupalı ve Amerikalı Müslüman da vardı. Bir kimsenin cenneti ancak bütün malı ve canını din uğruna harcamasıyla hak edeceğine inanan *Muştarin* grubuna mensuptular. Suudi hükümetini Hıristiyanlarla işbirliği yapmak, Şiilerin sapkınlıklarını onaylamak, İslam'ın birden fazla yorumuna izin vererek ihtilafa yol açmak, ülkeye televizyon ve sinemayı sokmak ve paraya tapınmakla suçluyorlardı. Mekke dünyanın geri kalanından tecrit edildi ve Mescid-i Haram, görevi kraliyet ailesini korumak olan ulusal muhafızlar ordusu tarafından kuşatıldı. Ancak isyancıların kelimenin tam anlamıyla Mescit'ten yıkanıp atılmasından önce, resmen ölüme mahkûm edilmeleri gerekiyordu. Bu görev, ülkenin baş alimi ve müftüsü Şeyh Abdülaziz b. Baz'a düştü.

Bin Baz âmâ idi ve onu sık sık Mescid-i Haram'ı tavaf ederken görüyordum. Manzara hep aynıydı. Sol omzundan tutan bir genç öğrenci ona tavafta yol gösterirken, hayranları ve öğrencileri onun sağ elini öpmeye çalışırlardı. Bin Baz onların elini sıkmalarına izin verir, ama öpmeye kalkıştıklarında elini çekerdi. İsyancıların devlete yönelik suçlamaları Bin Baz'a okundu. O da isyancıların tezlerine tamamen katıldı. "Evet, gerçek bir Vahhabi devleti kâfirlerle işbirliği yapmamalıdır. Evet, Şiilerin sapkınlığına suskun kalınmamalıdır. Evet, İslam'ın birden fazla yorumuna hiçbir şekilde izin verilmemelidir. Evet,

İslam'da, televizyon ve sinema dahil her türlü görüntü haramdır. Evet, para putlaştırılmamalıdır" dedi. Ama Bin Baz, bütün bunların Suudi Arabistan'da olduğu görüşüne katılmıyordu. Dolayısıyla isyancılara müdahaleye fetva verdi. Mescid-i Haram'a su basıldı ve mehdi inancına sahip isyancılar boğuldu. Bana öyle geliyor ki; dürüstlükten uzak Vahhabi devletin aksine, püriten isyancılar en azından Vahhabiliğin dürüst ve hakiki temsilcileriydi.

İslam tarihinin çeşitli zamanlarındaki ve dünyanın çeşitli bölgelerindeki karmaşıklığı ve çeşitliliğini ve İslam'ın çeşitli, çoğulcu yorumlarını radikal biçimde reddetmekle, Vahhabilik İslam'ın bütün ahlaki içeriğinden yoksun bırakılmış ve kısır bir helal-haram listesine indirgemiştir. Asr-ı Saadet irfanı ve kaynakların doğrudan okunması dışında, bulunacak her şeyin küfür olduğunda ısrar etmek ve bu kapsamlı vizyonu, ağır güç kullanımı ve sosyal baskıyla uygulamaya çalışmak totaliterliktir.

Saat ikiye geldiğinde, resmi dairelerin kapanacağı saatte, Cevazat'ın penceresi açıldı. Pencereden uzanan bir el, bir dosyayı sallayıp duruyordu. Gölgede sabırla bekleyen bir adam fırladı ve dosyayı kaptı. Açıp kısa bir göz attıktan sonra yüzünde tatminkâr bir ifadeyle oradan yürüyüp gitti. Birkaç saniye sonra yine aynı el pencerede başka bir dosyayla göründü. Bir başkası da o dosyayı kaptı ve gitti. Bu süreç birkaç dakika boyunca sürdü. Sonunda, el bir kez daha göründü ve Şeyh Abdullah çömeldiği yerden fırlayıp, dosyayı kaptı.

Dosyayı açıp içine göz attı. Kaygılı bir ifadeyle ona bakıyordum. "Çıkış vizesini aldım mı?

"Pek öyle değil" dedi Şeyh Abdullah, "Vizeyi alamadın ama, Doktor Nasıf'ın mektubunu onurlandırmışlar".

"Bu ne anlama geliyor?" diye sordum.

"Bilmiyorum. Daha önce böyle bir durumla hiç karşılaşmadım. Ama sanıyorum, yarın ülkeden ayrılabilirsin'.

"Ülkeden ayrılabiliyorsam, tamam demektir."

Dosyayı Şeyh Abdullah'tan aldım. Pasaportuma resmî görünümlü bir mektup eklenmişti. Şeyh Abdullah mektubu işaret etti ve şöyle dedi: "Sanıyorum bu acil vize. Bana okur musun?"

"Sen oku. Benim Arapçam yeterince iyi değil" diyerek mektubu ona verdim.

"Karım da bana hep aynısını söylüyor" diyerek mektubu geri uzattı.

O anda aklıma tuhaf bir düşünce geldi. "Bütün dosyalar aynı göründüğüne ve pencerenin ardındaki adam da herhangi birisini işaret etmediğine göre, hangi dosyayı fırlayıp alacağını nereden biliyorsun?'

"Üniversitenin pasaport bölümünü sen mi yönetiyorsun yoksa ben mi?" Şeyh Abdullah sorudan rahatsız olmuştu. "Sana her şeyi söyleyemem. Eğer bu mektubu alıp havaalanına gidersen, ülkeden ayrılmana izin verileceğini göreceksin."

"Halâs" (bu iş bitti) dedi, sanki toz çırpar gibi ellerini birbirine vurarak, *"halâs"* diye tekrarladı.

Sonra bir cevap beklemeden pikabına bindi ve gitti.

Ertesi gün Ramazan ayının ilk günüydü. Bu mübarek ayda tamamen yeni ve tersine çevrilmiş bir yaşam tarzı ortaya çıkar. Şehir, aslında tüm Suudi Arabistan bütün gece ayakta kalır. Gün geceye dönüşür. İmsak vaktini haber vermek için top patladığında (aslında aynı anda on iki top atılır), şehir uykuya dalar. Caddeler boşalır; ofisler, dükkânlar, iş merkezleri yalnızca saat onla bir arasında birkaç saat açık kaldıktan sonra kapanır. Şehir gün batımından önce yeniden yaşam işaretleri sergilemeye başlar. Toplar bu kez iftar zamanını haber vermek için patlar ve şehir heyecanla canlanır. Ufuk rengârenk ışıklarla aydınlanır; caddelerde yoğun bir trafik başlar; sokaklar ve meydanlar ertesi gün için alışveriş yapan insanlarla dolar. Ofisler ve dükkânlar gece on civarında tekrar açılır ve gece yarısından sonra iki gibi kapanır. Bazı restoranlar ve dükkânlar sabaha kadar açık kalır.

Suudilerin geceleri yaşayıp gün boyu uyuma şeklindeki bu değişime ne kadar kolay ve çabuk uyum sağladıklarını görmek şaşırtıcıdır. Geçen Ramazan, Mekke kuşatmasından sonra, İslam'da kalıcılık ve değişim hakkında düşünmeye başlamıştım. *The Future of Muslim Civilisation* (İslam Medeniyetinin Geleceği) adlı bir kitap yazmaya karar verdim. Bu kitap, İslam toplumunun nasıl

olması gerektiği ve bunun nasıl gerçekleştirilebileceği hakkındaki vizyonumu ortaya koyma girişimiydi. Hiçbir şeyin ebediyen "çağdaş" kalamayacağını savunuyordum. İslam'ın çağdan çağa, coğrafi bölgeye ve zamanın şartlarına göre yeniden ifade edilmesi, taze bir anlayışla değerlendirilmesi gerekiyordu. Değişen aslında bizim sabit değerlere ilişkin anlayışımızdır. Bizim anlayışımız geliştikçe, belli bir çağın İslamı –iman esasları hariç– bir başka çağın İslamı'yla pek benzerlik taşımayabilir. Vahhabiliğin İslam'da iki metafiziksel felaketi oluşturmak için kullanıldığı sonucuna vardım.

Birincisi; Kur'an ve sünnete yani "mutlak referans çerçevemize" dair yorumlarımızın kapısını kapatma yoluyla, müminlerin elinden "fail olma"yı almıştı. Bir kimse, ancak yaşayan ebedi bir metinle yorum ilişkisi kurabilir. Metni anlamak ve yeni anlamlar bulmak için sürekli bir çaba gösterme ilişkisi olmaksızın, İslam toplumlarının canlılığı askıda kalmaya mahkûmdur. Eğer her şey önceden verili kabul edilirse, yeni hiçbir şeye yer kalmaz. Akıl yani insan aklı ilgisiz bir yüke dönüşür. Çünkü her şey, çoktan ölüp gitmiş sakallı adamların fikirlerinden elde edilmiş basit bir yap/yapma formülüne indirgenecektir.

İkincisi; ahlakın Asr-ı Saadet'te zirveye, nihai noktaya ulaştığını varsayan ve sonradan yayılan adıyla İslamcılığın temeli hâline gelen Vahhabilik, insan düşünce ve ahlakında evrim fikrini inkâr etmektedir. Aslında bunu yaparak, İslam medeniyetini sürekli gerileme hâlindeki sabit bir yörüngeye oturtmaktadır. Ben bunun yerine, bireyler ve toplumlar için hem günümüzde hem de gelecekte, İslami değerlerin anlaşılması ve gerçekleştirilmesi bağlamında, Peygamberimizin ashabı ve Asr-ı Saadet toplumunun ulaştıkları noktadan daha yüksek düzeylere ulaşılmasının yalnızca mümkün değil, gerekli olduğunu da ileri sürüyordum. Gerçekten de bu devrin meydan okuması, Peygamber'in ashabı tarafından geliştirilen değerler ve normlardan açıkça ve belirgin bir şekilde üstün değerler ve normlar ortaya koymaktır.

Vahhabilik açısından, bunlar sapkın düşüncelerdi, dolayısıyla bu düşüncelerimi çoğu zaman kendime saklı-

yordum. Ancak şimdi kitabın taslağı bitmişti. O geceyi, metni kontrol ederek ve son değişiklikleri yaparak geçirdim. Sahte bir kapak sayfası yaptım ve -havaalanında kontrol edilmesi ihtimaline karşı- gerçek taslağı hac konusundaki bazı önemsiz yazıların arasına sakladım. Bazı nadir kitapları ve müsvedde çalışmalarımdan seçtiğim metinleri koyduğum küçük valizim hazırdı. Bir arkadaşım mobilyalarımı, müzik setimi ve oturma odasında uzanmak için kullandığım, odanın ortasında sallanan, üzerinde bazen Kur'an bazen de *Tangerine Dream* dinlediğim çok sevdiğim hamağımı almayı kabul etmişti. Diğer eşyalarımı daha Cidde'de iken toplamıştım. Kitabın metni ile biriktirdiğim elli bin sterlini bir Suudi Havayolları sırt çantasına koydum ve havaalanının yolunu tuttum.

Saat yedide havaalanına ulaştım. On birde Cidde'den kalkacak uçağa yetişmek istiyordum. Şehrin yaklaşık otuz kilometre dışındaki yeni yapılan Kral Abdülaziz Havaalanı'nın aksine, eski Cidde Havaalanı yaşadığım Şerefiye'den birkaç dakikalık sürüş mesafesindeydi. Çadır benzeri yapısı ve teknolojik verimlilik bakımından modern havaalanıyla kıyaslanması mümkün değildi. Bana birbirine bağlanmış prefabrik yapılar koleksiyonu gibi görünüyordu. Bilet satış gişesindeki Filistinliye uzun ve acıklı bir öykü anlattım. Büyükannem öldü. Amcam öldü. Akrabalarımdan yaşı ellinin üstünde olanların yarısı öldü. Ama inanmadı.

"Başka kimi öldürmemi istiyorsun?"

Biraz şaşırdı. "Tamam, Ramazan ayındayız ve sana inanıyorum" dedi. Bu mübarek ayın Müslümanların bilincinde sarsılmaz bir yeri vardır. Gündüz saatleri boyunca yiyecek ve içeceklerden uzak duran, günlük yaşamın normal alışkanlıklarından vazgeçen herkes, insani anlayış, şefkat ve barışçıl sosyallik ihtiyacına odaklanır. Bu öz-disiplin şartları altında yaşam kolay değildir. Bu nesnel ders, insanları nazik olma ve diğer insanların da aynı şekilde karşılık vereceğine güvenmeye yöneltmektedir. "Ancak Ramazan'da bile yemek yemek zorundayız" diye ekledi. Masanın altından sağ elinin iki parmağını birbirine sürterek bana gösterdiğini fark ettim. "*Fulus*" diyordu

işaretle. Yani para. Beş yüz riyali gizlice eline koydum. "Normalde bekleme listesine girmen gerek. Ama büyükannen öldüğüne göre..." bir an duraksadı; "risk alıyor ve sana bir koltuk veriyorum."

Adama teşekkür ettim ve pasaportumu verdim.

Girişteki memur pasaportun sayfalarını çevirdi. "Çıkış vizen yok görünüyor" dedi, şaşırmıştı.

"Var" dedim, "acil çıkış vizem var. Pasaportun içindeki kâğıtta".

Memur kâğıt parçasına baktı, resmi pasaport ofisi mührünü inceledi ve başını salladı. "Hiç kimse bu ülkeden bir acil durum vizesiyle ayrılmadı" dedi; "ama şimdi Ramazan".

Memurun sözlerini hazmetmeye çalışırken, görevlinin valizime yanlış etiketler yapıştırdığını fark ettim.

"Londra, Londra" diye bağırdım; "Roma değil. Londra, Londra".

"Bağırma" dedi görevli. "Ramazan ayındayız". Valizime yanlış etiketleri yapıştırmaya devam edip, sonra taşıyıcı banda koydu.

"Valizi unut, sen çıkış vizeni düşün" dedi pasaportumu, biletimi ve biniş kartımı veren memur.

Pasaport kontrolde iki subay iki ayrı masaya oturmuş, pasaportları mühürlüyor ve çıkış kartlarını topluyorlardı. Çıkış kartını doldurduktan sonra, kalabalığın arasına daldım. Pasaportumu ve beni kara listeden çıkaran resmi kâğıt parçasını onlardan birine verdim. Kâğıdı iyice inceledi ve oyalandı. Sonunda konuştu: "Kusura bakma, ben çıkış vizesi verme yetkisine sahip değilim. Müdürü görmek zorundasın."

"Odası nerede?" diye sordum.

Adam rastgele işaret etti. "Orada" dedi.

Kalabalığın arasından sıyrıldım ve havaalanının pasaport bölümünü buldum. İçeride üç adam oturmuş sohbet ediyorlardı. Pasaportumu ve vize kâğıdını masaya koydum. "Lütfen, acil çıkış vizem var. Müdürün imzalaması gerekiyor" dedim.

Bir memur istemeye istemeye yerinden kalktı. Vizeme yakından baktı. Çok büyük bir defterin neredeyse

tamamını kapladığı bir masaya yürüdü. Birkaç sayfasını çevirdi ve ismimi kontrol etti. Birkaç dakikalık incelemeden sonra, defteri kapattı. Kâğıdı parafladı ve bir diğer memuru işaret etti.

Çok büyük bir masanın ardında çok küçük bir adam oturuyordu. Kâğıdı önüne ittim. İncelemesi birkaç dakika sürdü ve sonra altını imzaladı.

"Son çıkış imzanı geliş terminalindeki Göç Ofisi'nden alacaksın" dedi.

"Geliş terminali mi?" dedim, sükûnetimi kaybediyordum. Uçuş için çağrı yapılıyordu. "Geliş terminali mi? Ben çıkış vizesi istiyorum giriş vizesi değil."

"Bağırma" dedi memur, "Ramazandayız. Ne istediğini biliyorum. Ama prosedüre uymak zorundasın. Geliş terminaline gideceksin, *halâs!*" Tek bir söz söylemeden kâğıdı elinden aldım ve koştum. Uçuşum için son çağrının yapıldığını duyuyordum. Çıkış salonundan ve birinci terminalden koşarak çıktım; başında bir sepet taşıyan Nijeryalı bir hacıyı neredeyse devirecektim. Eski havaalanı yolu boyunca koştum ve geliş bölümüne döndüm.

Geliş salonunun kapısındaki bir bedevi asker beni durdurmaya çalışırken neredeyse dövecekti. Ama onunla tartışacak vaktim yoktu. Doğrudan gördüğüm ilk ofise daldım. İçeride yaşlı, uzun sakallı bir adam oldukça büyük bir koltukta soğuk bir tavırla oturuyordu. "Esselamü aleyküm" dedim ve bir cevap beklemeden adamın sakalına sarıldım. Onu yavaşça çektim ve vahşice öptüm. Önce sol yanağından, sonra sağ yanağından öptüm. Sonra da çenesinden ve çenesinin altından öptüm.

Yaşlı adam tamamen donup kalmıştı. Hem utanmış hem de kaygılanmıştı.

"Senin için ne yapabilirim kardeşim? Endişelenme, kâğıdına birkaç imza gerekiyor ve ben hepsini toplamana yardım edeceğim. Her şeyden önce bugün Ramazan'ın ilk günü" dedi.

İmzaları tamamlamak için ofisten ofise dolaştım. Prosedürü tamamladıktan sonra, yaşlı memur beni çıkış salonuna götürdü. Suudi yer personeline doğru koştuk.

"Uçuş SV 172. Uçuş SV 172."

"Çabuk, otobüse bin" dedi birisi.

Otobüse atladım. Tek yolcu bendim. Sürücü kapıyı kapattı ve uçağa doğru yola çıktık. Endişeli bir şekilde oturuyordum. Yolculuğun yarısında otobüs durdu.

Birisi "geri dön, geri dön" diye bağırıyordu.

Otobüsün penceresinden uçağın hâlâ pistin başında durduğunu görüyordum. Suudi bayraklı oldukça uzun bir limuzin yanımızdan hızla geçti. Birkaç saniye sonra, prens görünümlü bir Suudi maiyetiyle birlikte uçağa biniyordu.

"Senin koltuk gidiyor" dedi, Filipinli otobüs sürücüsü; "Hiçbir prens yılın bu zamanında ülkede kalmaz. Şimdi Ramazan biliyorsun."

"Evet, biliyorum Ramazan."

Uçağın kalkışını izledim ve evrensel geçerliliği olan bir işareti tersinden yaptım. İşaret parmağımla yanındaki parmağı zafer işareti yapacak şekilde tuttum ve gökyüzüne uzattım.

Dokuzuncu Bölüm

Semavi Devrim



Ramazan'ın ikinci gününde, Londra'ya uçuşumda uçağa güç verecek olanın Rolls-Royce motorlar değil, benim duygusal enerjim olacağına inanıyordum. Uçup uçamayacağımı düşünüp dururken, Cidde sokaklarında gece boyu dolaştım. Ramazan ayının gece-gündüz değişimine yakalanmış olan tüm şehir, benim uykusuzluğumun bir aynası gibiydi. Saatler geçtikçe, o kadar heyecanlandım ki, bana yalnızca duygu motorlarıyla uçabilecekmişim, Suudi Hava Yolları çantam da beni buradan çıkaracak sihirli bir halıymış gibi gelmeye başladı. Kaygılandıkça daha çok düşünmeye, içimdeki kaosu daha çok beslemeye başladım. Biz Müslümanlar olarak, maalesef mirasımızın kalıntıları içinde yaşıyoruz, çünkü mirasımızı yakıp yıktık ve bir zamanlar kendi dinamik çerçevemiz içinde yeni icatlar peşinde koşan dâhilerin kıymetli eserlerini kaybettik.

Havaalanına yeniden gitiğimde hiç kimse beni geri çevirmeye cesaret edemedi. Sanki duygularım dışarıdan görünüyor gibiydi. Sistemden hızla geçtim ve hazır olan ilk uçağa yerleştirildim. "*İnşallah, Bukra, Malişi*"nin (IBM) bir başka türü olarak, "tamamen unut, çık buradan ve bir başka yerde patla" diyor gibiydiler. Tüm bu çilelerle mücadele ederek ayrıldım. Ayrıldım; ama Suudi Arabistan'ı terk etmiş olmadım. Cennetin dışında veya cehennemde olmak, bir yer veya mekândan çok, düşünceyle ilgili bir

durumdur. Cehennemden kurtulmanın tek yolu, cennete giden alternatif bir yol, farklı bir varlık hâlini bulmaktır.

Suudi Arabistan'dan döndükten sonra, gerçek bir İslami diriliş için daha kararlı bir hâle geldim. O zamana kadar gazeteci ve yazar olarak biraz ün kazanmıştım. Kitaplarımın yayınlanması, Müslüman entelektüel çevrelere girişimi kolaylaştırdı. Herkesin umutlarını İran'a bağladığı konferans, seminer ve sempozyumlara ben de düzenli olarak katılıyordum. Ancak İran dışında büyük bir kaygımız daha vardı: İslam medeniyetinin dirilişi için bir "Aydınlar Vakfı" kurmak, İran'ın pratik örnek oluşturacağı bir genel İslami diriliş teorisi geliştirmek istiyorduk. Gerçekten de İngiltere, Amerika, Hindistan, Pakistan, Malezya, Endonezya, Mısır ve Türkiye'deki çeşitli Müslüman aydın gruplar, 1970'li yılların ortalarında bu konularda ciddi ciddi düşünmeye ve çalışmaya başladı. Ben de Londra'da geleceğin İslam medeniyetini yeniden inşa etmenin "teori ve planları"nı geliştirmek maksadıyla bir enstitü kuran İngiliz Müslüman aydınlar grubunun aktif bir üyesiydim. Grubun başında karizmatik bir siyasal bilimci olan Kelim Sıddıki vardı. Sıddıki benim bu dönemde ilham almak ve özgün entelektüel projelerde çalışmak için yöneldiğim kaynak oldu.

Tarz sahibi, ikna edici, temiz bir sakalı bulunan Sıddıki ile ilk kez 1972 yılında karşılaştım. *The Guardian* için çalışıyordum. Londra İslami Çevre başkanıydım. Sıddıki'yi çoğunluğu öğrencilerden ve yeni mezunlardan oluşan grubumuza "İngiltere'de Müslüman Gençliğin Geleceği' konulu bir söyleşi yapmaya davet etmiştim. Ertesi yıl, 1973 yılı yazında Sıddıki, Trablusgarp'a "Uluslararası Müslüman Gençlik Konferansı'na davet edildi. Bu konferans, Libya'nın yeni lideri Albay Muammer Kaddafi tarafından icat edilen "Üçüncü Uluslararası Teori"yi ortaya çıkaracak bir platform işlevi görecekti. Teori üç kavrama dayanıyordu: Din, milliyetçilik ve sosyalizm. "Bu üç güç tarihi yönlendirmiştir." 1950'lerin başından bu yana bu teori üzerinde çalıştığını ileri süren Kaddafi, İslam'ın milliyetçiliğe ve sosyalizmin "bilimsel çerçevesi"ne ihtiyacı olduğunu savunuyordu. Konferansın misyonu, bu

teoriyi "öğrenmek" ve onaylamaktı. Burada varılacak görüş birliği, söz konusu teoriyi İslam dünyasına ihraç işlevi görecekti. Konferans, büyük bir çoğunlukla Üçüncü Uluslararası Teori'yi reddetti. Bu görüş birliği Sıddıki'yi oldukça etkiledi. Konferansa katılan genç Müslümanların tutkusu ve entelektüel dürüstlüğü onu şaşkına çevirmişti. Gençler Kaddafi'nin önerdiği İslamileştirilmiş milliyetçi ve sosyalist cenneti reddetmişler, bunu yaparken de, dünya Müslüman gençliği istikballerini nerede gördüklerini açıkça ilan etmişlerdi. Bu gelecek Batı'da değildi. "Tarihin bu kıymetli anında" diyordu Sıddıki, "Müslüman aydınlar Batı'ya karşı duruşlarını gösterdiler".

Kısa süre sonra, Sıddıki bir kalp krizi geçirdi. Ameliyat masasında birkaç dakikalığına "fiilen öldüğünü" iddia etti: Bu ölüm onun Marksizm sempatisini, Troçkist eğilimlerini ve bütünüyle kendi yaşamını sorgulamasına yol açtı. Sonuç olarak, *The Guardian*'daki işini bıraktı ve "İslam için yeni bir gelecek şekillendirme" konusunda Müslüman gençlikle tam zamanlı olarak çalışmaya karar verdi. O, diğerlerinin yaptığı gibi kapıma gelip, bir kurtarma operasyonu için beni kapıp gitmemişti. Bir dizi toplantı sonrasında, benim de onun belirlediği ve davasına katmak istediği "gençler"den birisi olduğum ortaya çıkmıştı.

Kelim Sıddıki'den etkilenmiştim. Zarafeti, analiz becerisi ve tutkusu oldukça etkileyiciydi. Gerçekten de onun ince davranışları, şefkatli tavırları ve zarafetinden o kadar etkilenmiştim ki, farkında olmadan onu taklit etmeye başlamıştım. Karısından "Begüm" (eşim) diye söz ederdi; Ben de eşime "Begüm" demeye başlamıştım. Yalnızca ağzıyla değil, aynı zamanda kolları ve bedeniyle konuşurdu. Artık ben de bu doğal eğilimleri daha rahat kullanıyordum. Ondan o kadar etkilenmiştim ki, bir kalp krizi geçirip "öleceğime" bile inanmaya başlamıştım.

Sıddıki'nin etrafında, benim dışımda FOSIS döneminden eski arkadaşım, Sheffield Üniversitesi'nde imalat mühendisliği doktorasını bitirmiş olan Gıyaseddin Sıddıki ve Londra Üniversitesi'ndeki siyasal bilimler doktorasını kafa karışıklığı yüzünden bitiremeyen Ecmel Ah-

met de vardı. Ecmel ve ben çoğu zaman, halkın bildiği ismiyle Kelim Sahip'le görüşmek için Slough'a giderdik. Bazen Gıyaseddin Sahip de bize katılırdı. Kelim Sahip'in eşi zengin bir sofra hazırlardı: Safranlı beyaz pirinç pilavıyla yapılmış mis gibi kokan *biryani, körili köfte* ve *dal.*[25] Bunlar benim entelektüel çabalarla değişmez bir şekilde ilişkilendirdiğim yemeklerdi. Ve tatlı (*metasse)* yemeğin olmazsa olmazıydı. Kelim Sahip *metasse* severdi ve o olmaksızın ziyafet bitmiş sayılmazdı. Fakat ortada bir problem vardı. Geçirdiği kalp krizi sonrasında, bu türden yağlı yemekler yemesine izin verilmiyordu. *Biryani* ve köfteyi hemen yer, tatlımızı -genellikle leziz havuç helvası olurdu- oyalanarak yerdik. Bu arada zavallı Kelim Sahip, *dal* ve sade pilavla yetinmek zorundaydı.

Yemekten sonra yaptığımız sohbet, daima Kelim Sahip'in "Ne yapmalı?" sorusuyla başlardı.

Bu benim ipucumdu. "Müslüman toplumlardaki sosyal düzeni" diye başlardım rutin olarak, "onarmanın veya restore etmenin mümkün olduğunu sanmıyorum. Gördüğüm kadarıyla, birçok Müslüman toplum ıslah olmaz bir durumda. Mevcutlarından kökten farklı, alternatif sosyal ve siyasal düzenler düşünmek ve oluşturmak zorundayız." Sohbetlerimizde İslami bilgimizin uygulanabilir alternatifler üretmek için yetersiz olduğu sonucuna varırdık.

Bir gün Kelim Sahip, derin düşüncelere dalmış bir hâldeyken söze başladı: "Bizim gerçek problemimiz, iki tip bilgiye sahip olmamızdır. Bunları operasyonel olan ve olmayan bilgi olarak adlandıralım. Operasyonel bilgimiz, Batı'da veya Batı tipi eğitim kurumlarında edindiğimiz bilimlerden -sosyal, fiziksel ve teknolojik bilgilerden- oluşuyor. İçinde yaşadığımız sosyal ve ekonomik düzenlerin Batı medeniyetinin ürünü olması nedeniyle, bu Batılı bilgi bize anlamlı geliyor. Örneğin; okuduğumuz ekonomi teorisi, günlük deneyimlerimizin bir parçası ve o teorinin aktif olduğunu görebiliyoruz." Duraksadı. Kelim Sahip gözlüğüyle oynamayı severdi. Gözlüğün burnunun

25 Kırmızı mercimekle yapılan bir Hint yemeği. (çev.)

üstüne gelen yerini değiştirir; onunla çeşitli şekillerde oynar, elinde evirip çevirir; saplarıyla ve kancalarının esnekliğiyle oynayarak oluşturduğu açıları incelerdi. "Müslümanlar olarak ayrıca İslami bilgiye de sahibiz." diye sözüne devam etti: "İşte bu bilgi, bizim operasyonel olmayan bilgimiz. Yaşamımıza İslam egemen olmadığı gibi, bildiğimiz İslam'ın operasyonel biçimleri de yalnızca namaz, oruç gibi ibadetlerle, doğum, evlilik ve ölüme ilişkin ritüellerden ibaret. İslam'ın hiçbir operasyonel ve işlevsel sosyal düzeni, günümüzde tam olarak kapsamlı ve faal olmadığı gibi, yakın tarihimizde de hayata geçirilmemiştir. İslam'ın sosyal, ekonomik ve siyasal düzen modeli, aslında çok uzun süre önce Asr-ı Saadet'te, biraz da Abbasiler döneminde vardı. Bu yüzden, Batı disiplinleriyle yetişmiş akıllar için günümüzün sosyal, ekonomik ve siyasal problemlerinin İslami esaslara göre nasıl çözüleceğini kavramak güçtür."

Ecmel Sahip araya girerek; "Yine de, samimi Müslümanlar olarak kimliğimizi öne çıkarma ve kişiliğimizi Batı'nın bize dayattığı baskılardan kurtarma çabası içinde olmamız gerekiyor" dedi.

Kelim Sahip, "Elbette, bunu İslam'ın üstünlüğünü savunarak yapıyoruz. İslam'ın üstün olduğunu ilan ediyoruz; ancak neden üstün olduğunu bilmiyoruz. İslam'ın bütün bireysel ve toplumsal problemlerimizi çözebileceğini ilan ediyoruz; ancak nasıl olacağını bilmiyoruz. Problemlerimizi çözmeye çalıştığımızda, ya kapitalist ve demokratik modele ya da sosyalist ve Marksist modele veya her ikisini birleştiren modellere benzer bir modele ulaşıyoruz. Sonra da bu modeli 'İslami' olarak adlandırma yoluyla 'Müslümanlaştırmaya' çalışıyoruz."

Açıkça görünen çözüme işaret ederek; "Yapmamız gereken, İslami bilgilerimizi pratiğe nasıl dökeceğimizi keşfetmek" dedim.

"Peki bunu nasıl yapacağız?" diye sordu, Kelim Sahip.

"Gelecekteki İslam medeniyetinin ayrıntılı kavramsal haritalarını ve operasyon planlarını yaparak" diye cevap verdim; bu özel açıklamanın ne anlama geldiğini tam olarak anladığımdan emin olamadan.

"Evet" dedi Kelim Sahip, "Son zamanlardaki yenilikçi hareketlerin neden başarısız olduğunu incelemek, dinamik ve gelişen müstakbel İslam medeniyetinin, ortaya çıkacak bir ulus devlet sonrası dönemin planını hazırlamak durumundayız'.

"Peki, nereden başlayacağız?" diye sordu Ecmel Sahip.

"Ekonomi ve sosyoloji gibi çeşitli akademik disiplinler, siyasal sistemlerin alternatif işleyiş modelleri... Bilim ve teknolojiyi geliştirmek için somut politikalar geliştirerek işe başlamamız gerekiyor" dedim.

"Her medeniyetin kendi siyaset bilimine ihtiyacı vardır" diye ekledi, siyaset bilimci Kelim Sahip; "Yine de bin yılı aşkın zamandır böyle bir bilim olmadan yaşamayı başardık". Düşünmek için biraz duraksadı. "Sanıyorum bunun nedeni, Müslümanların İslam'ı ve kendilerini bir siyasal sistemin çerçevesi dışında düşünememeleri. Ama artık İslam'da devlet fikrinin, modern ulus-devlet fikrinden tamamen farklı olduğunu anladığımız için kendi siyaset bilimimizi geliştirmemiz zaruri hâle geldi."

"Bütün bunları kendi başımıza nasıl yapacağız?" diye sızlandı Ecmel Sahip. "Yalnız başımıza yapmamız gerekmiyor" dedi Kelim Sahip. Birbirimize baktık ve Kelim Sahip'in gerçekleştirilebilecek bir öneri getirmesini umduk. "Projeyi gerçekleştirmek için genç aydınlardan oluşan çekirdek kadroya sahip bir enstitü kuralım."

Böylece Kelim Sahip'in oturma odasında, eşinin muhteşem *biryani*, köfte ve havuç helvasıyla güçlenmiş ve cesaret kazanmış olarak, İslami Araştırma ve Planlama Enstitüsü'nü kurduk. Sıddıki, evinde yaptığımız tartışmaları, Uluslararası İslami Gençlik Konferansı'ndaki deneyimleri ve gözlemleriyle birlikte küçük bir kitapçığa dönüştürdü. Onu müdür olarak görevlendirdik; oturma odası da ofise dönüştü ve manifestomuz olan *Towards A New Destiny* (Yeni Bir Geleceğe Doğru) kitapçığını basmak için küçük bir yayınevi kurduk. Bir zaman sonra da tarafımdan yazılan "Temel Varsayımlar ve Maksatlar" ile Sıddıki'nin yazdığı "Değişim Stratejisi"nin özetini içeren "İslami Araştırma ve Planlama Enstitüsü Taslak Planı"nı yayınladık.

Büyük fikirlerimiz vardı, ama hiç paramız yoktu. İlk büyük projemiz Hz. Muhammed'in iki ciltlik yenilikçi biyografisi oldu: *The Road to Medina* (Medine'ye Giden Yol). İlk İslam toplumunun sosyal ve siyasal sistemlerini pekiştirdiği prensipler ve uygulamalar hakkında bilgiler edinmek için Hz. Peygamber'in hayatının ortaya konmasını içeriyordu. Mekke'nin bütün Müslümanların manevi mücadelesinin ebedi odak noktası olması gibi, Peygamber'in yaşadığı şehir olan Medine de İslam toplumunun ideallerinin ebedi referans noktasıdır. Hem hedefleri hem de ahlaki ve etik çerçeveyi belirler. Gerçek dünyada birlikte yaşamanın yapılabilir, yapılması gereken ve yapılacak işlerini tanımlar. Öbür yandan hayretle fark ettik ki, Müslümanlar bu toplumun nasıl yaşadığı ve devrinin meydan okumalarıyla nasıl başa çıktığı konusunda, bu mücadelenin mekaniği ve işleyiş prensipleri konusunda çok az düşünüp, çok az konuşurken, nasıl ibadet ettiği ve hayatta kalmak için nasıl mücadele ettiği konusuna daha çok eğilmişlerdi. Hâlbuki bu bilgiler olmadan doğru soruları soramazdık: Günümüz İslam toplumlarının problemleriyle başa çıkmak ve onları İslam'a yakınlaştırmak için hangi hedefleri belirlemeli ve hangi araçları kullanmalıydık? Projemiz bilgi boşluğunu doldurmak, "İslam toplumlarının bütün sosyoekonomik ve siyasal yapılarını yeniden şekillendirecek ve yeniden inşa edecek rasyonel olarak inandırıcı bir program geliştirilmesini mümkün kılmak" için tasarlanmıştı. Cidde'deki Hac Araştırma Merkezi'nde çalışırken, İslam Enstitüsü namına da çalıştım. Boş zamanlarımın çoğunu Enstitü için para toplamak, İslam toplumunun geleceğini güvenceye alacak fonlar bulmak için harcadım. Kelim Sıddıki beni düzenli olarak ziyaret ediyordu; çoğu zaman birlikte kalıyor ve potansiyel destekçiler bulmak için Cidde'de dolaşıyorduk. Peugeot otomobillerini ithal ederek servet kazanmış, dindar ve sade bir insan olan Şeyh Ahmet Salih Jamjoom'la karşılaştık ve arkadaş olduk. Cidde'nin Mekke Caddesi'ndeki Peugeot galerisine ziyaretlerimiz gittikçe sıklaştı. Sonunda Şeyh Jamjoom'u "Medine'ye Giden Yol" projesini desteklemesi için Yüksek Öğretim

Bakanlığı ile konuşmaya ikna ettik. Büyük ölçüde Kelim Sıddıki'nin kendisi tarafından yürütülecek beş yıllık bir araştırma için yarım milyon sterlin istedik. Bakanlık üç taksitte üç yüz bin sterlin ödemeyi kabul etti ve projenin üç yılda tamamlanmasında ısrarcı oldu.

Suudi Arabistan'dan döndüğümde, Kelim Sıddıki henüz proje üzerinde çalışmaya başlamamıştı. Her yıl gecikme için yeni bir bahane üretiyordu; ama yine de Şeyh Jamjoom çekin zamanında ulaşmasını sağlıyordu. İslam Enstitüsü bu fonlarla bir dizi gayrimenkul satın aldı ve Londra'da Euston İstasyonu'na yakın Endleigh Street'te bir ofis binası kiraladı. Doğal olarak kaygılanmıştım ve projede benim çalışmaya başlamamı, böylelikle en azından parasını geri isteyen ve hukuki yollara başvurmakla tehdit eden Suudi Yüksek Öğretim Bakanlığı'nı susturacak bir şeyler gösterebilmeyi önerdim. Sıddıki teklifimi reddetti. Aklı başka yerdeydi: İran'daki gelişmelerde.

1970'li yılların sonuna doğru, Muhammed Rıza Şah rejimine karşı gösteriler ve grevler yayıldı. Göstericiler yalnızca siyasal baskıyı değil, aynı zamanda yaygın yolsuzlukları, artan ekonomik adaletsizliği ve çok uluslu Amerikan şirketlerinin nüfuzunu protesto ediyorlardı. Gösterileri öğrenciler yapıyordu; ama onları din adamları ve daha da önemlisi çok iyi örgütlenmiş, kentli iş adamlarından oluşan Bazariler destekliyordu. Yoğunlaşmış kapitalizmin Japon ve Güney Koreli biçimlerine dayanan Şah'ın modernizasyon politikaları, küçük bir oligarşik kapitalist seçkinler grubu ve İranlı olmayan çok uluslu şirketlere yarar sağlıyordu. Kayırılan bu şirketler iç pazara egemen oldu; ücretleri asgari düzeyde tuttu ve kamu fonlarından cömert destekler aldı. Bazarilere göre, Şah'ın kapitalizmi "Batı emperyalizmi"nden başka bir şeyi temsil etmiyordu. Bazariler en ateşli eleştirmenler hâline geldiler ve Şah'a karşı ayaklanmayı cömertçe finanse ettiler.

Her bir gösteri Şah'tan geleneksel bir karşılık görüyordu: Zulüm ve zalimliğiyle ün salmış olan SAVAK'ın daha çok şiddet uygulaması. Devrimi başlatan gösteri, 9 Ocak 1978 tarihinde Kum'da yapıldı. Öğrenciler ABD Başkanı Jimmy Carter'ın ziyaretine karşı çıkıyor ve

Irak'ta sürgünde bulunan Ayetullah Humeyni'nin İran'a dönmesine izin verilmesini talep ediyorlardı. Polis ateş açtı ve yetmiş öğrenciyi öldürdü. Kelim Sıddıki'nin şu açıklamasını hatırlıyorum: "Şimdi dönüşü olmayan bir noktaya ulaştık." Kırk gün sonra, Şii geleneğine uygun olarak İran'ın her yerindeki protestocular Kum'daki katliamı anmak için sokaklarda toplandı. Polis yine ateş etti ve Tebriz'de yüzden fazla insanı öldürdü. İki hafta geçmeden bu kez Yezd'de yüzden fazla gösterici öldürüldü. Hem protestolar hem de ölümler devam etti. Kara Cuma olarak tanınacak olan 8 Eylül'de İran askerî birlikleri Tahran'daki bir gösteride ateş açtı ve birkaç yüz kişiyi öldürdü. Ertesi gün Şah bütün muhalefet liderlerini tutuklattı ve sıkıyönetim ilan etti.

Devrimciler de taktik değiştirdi ve grevleri başlattılar. Ekim ayı boyunca Bazarilerin ve petrol rafinerileri işçilerinin de katılımıyla uzun süren grev dalgası, İran üzerinde yıkıcı bir etki yaptı. Şah bu grevlere Irak'ı Ayetullah Humeyni'yi sınır dışı etmeye ikna ederek karşılık verdi. Humeyni Paris'e göç etmek zorunda kaldı. Bu adım Şah için ölümcül sonuçlar doğuracaktı. Ayetullah Humeyni Paris'te uluslararası bir izleyici kitlesi kazandı ve devrimi şekillendirmeye daha doğrudan katılmaya başladı. Şah daha uzlaşmacı bir yol izlemeye çalıştı. Ayetullah'ın İran'a dönmesini istedi. Humeyni reddetti; hükümetin gayrimeşru oduğunu ilan ederek, Şah iktidarda kaldığı sürece İran'a ayak basmayacağını bildirdi.

Muharrem ayı 2 aralıkta başladı. Bu ay Şiilerin Hz. Muhammed'in torunu İmam Hüseyin'in şehadetini andıkları bir aydır. Hz. Hüseyin ve az sayıdaki adamı, 679 yılında Kerbela'da katledildiler. Bu olay, Şia'nın ayrı bir toplum olarak doğuşunun habercisidir ve yoğun dinî duygular yüklüdür. Bu şehadet ayı kutlamaları ve gösteriler İran genelinde büyük boyutlara ulaştı. Milyonlarca insan sokaklara çıktı, hükümet binalarını ele geçirdi, polis karakollarına saldırdı ve göstericiler şehadet kefenlerini giyip, orduyu kendilerine ateş açmaları için tahrik etmeye çalıştı. Ordu da göstericilere katılınca, monarşinin kaderi belli olmuştu.

16 Ocak 1979'da, Şah bir daha dönmemek üzere ülkeden ayrıldı. 1 şubatta Ayetullah Humeyni zafer kazanmış olarak Tahran'a döndü ve birkaç milyon insan tarafından karşılandı. Devrim tamamlanmıştı ve İran yeni "İslam Cumhuriyeti" olmuştu.

İran Devrimi, hiç kuşkusuz zamanın ruhunu şekillendiren bir olaydı. Hepimizin üzerinde derin etkisi vardı. Bizlere, projemizden umduğumuz akademik coşkudan daha fazlasını sağlamıştı. Öngördüğümüz sorularla gerçek anlamda yüzleşmenin başlangıcıydı. Devrim'i desteklemek bizlere gayet doğal geliyordu. Devrim'in doğduğu derin duygusal kökleri ve gerçekleştirmeyi amaçladığı beklentileri anlıyordum. Başlangıçta Devrim hepimizi hayalperest yaptı. Ayrıca dünyaya İslamcı kökten dinciliği tanıttı. Bir kez keşfedildiğinde, kökten dincilik sihirli bir sözcük, her şeyin tek kelimelik açıklaması hâline geldi. Etrafınızda vızıldamaktan asla vazgeçmeyen bir eşek arısı gibi, bu sözcük beni kısa sürede delirtti. Çünkü benim bakış açıma göre hiçbir şeyi açıklamadığı gibi, bir şeyi anlamayı daha da güçleştiriyordu. Ancak bu sözcük, pistteki istekli koşucuların çok işine yaradı. O yıllarda bir kız ve bir oğlan çocuğumun olması, aile sorumluluklarımı artırmıştı.

Bu yüzden, İngiliz bilim dergisi *Nature*'ı beni İran'a göndermesi için ikna ettim ve devrimden birkaç ay sonra bu ülkeyi ziyaret ettim. Siyasal kargaşaya rağmen, bir iyimserlik potansiyeli ile karşılaştım. "Humeyni'nin ardındaki bilimsel düşünce"yi inceleme girişimi kapsamında bilim insanları, mühendisler, öğretim üyeleri ve felsefecilerle konuştum ve hepsinin de eşitlik ve adalete dayanan yeni bir Müslüman İran inşa etmeye istekli olduğunu gördüm. Hatta, hâlen işsiz olan eski dostum Rıza'nın bir üniversitede iş bulma umuduna tanıklık ettim. Devrimci dönüşüm yoluyla ve Rıza gibi gençlerin azmiyle, Ayetullah Humeyni'nin bizi "vaat edilmiş topraklar"a götüreceğini düşünmeye başladım. İnsanların sokaklarda haykırdıkları sloganlarda bir şeyler vardı: *Azâdî, İstiklâl, Cumhuriyet-i İslami* (Hürriyet, Bağımsızlık, İslam Cumhuriyeti). Her yerdeki Müslümanlar gibi, ben

de medeniyet mirasımızın harap olmasına üzülüyor ve hükümetlerimizin ahlaki yozlaşmışlığından kaygı duyuyordum. İran'ın bir dönüm noktası olmasını umuyordum. Burada bitmek bilmeyen bir menfaat reel politiği yerine, bir ahlak gündemini seçmeye hazır bir ulus var gibiydi. İhtiyacımız olan tüm cevapları, inandığımızı ilan ettiğimiz ve yaşamlarımıza anlam veren şeylerde yani İslam'da bulacağını kendine güvenerek ilan eden bir ulus... Birçok başarısızlık ve sahte başlangıçtan sonra, Müslümanlar İran'a ilk potansiyel başarı öyküleri olarak bakıyorlardı. Şah'ı devirmek için kanlı bir devrim gerekli olabilirdi; ancak burada, Müslümanlar ilk modern cennetlerini kuracaklardı. Yine de kaygılarım vardı. Devrim'in Şii yapısına aşırı vurgu beni rahatsız ediyordu. Konuştuğum herkes devrimin yalnızca "İslami" değil, Şii olduğunda ısrar ediyordu. Bir devrime öncülük edecek, iyi yapılandırılmış ve örgütlü din adamları sınıfı, ancak Şii İslamı'nda bulunabilirdi. Bu yüzden Sünniler böyle bir devrim yapamazlardı. Rıza alaycı bir şekilde soruyordu: "Nerede senin Sünni Ayetullah Humeyni'n?" Bu varsayımın mantıki bir sonucu vardı: Bu özgün devrim modelini İslam dünyasının geri kalan kısmına ihraç etmek.

Ancak Kelim Sıddıki benim kaygılarımı taşımıyordu. Devrim onu tamamen dönüştürmüştü. Önceki yıllardaki ilişkilerim, onun karizmatik kişiliğinin altına gizlenmiş otoriter eğilimlerinin varlığını bana göstermişti. Gözlükleriyle oynar gibi bir toplantıyı yönlendirmek ve hâkim olmak, bir tartışmayı yönetmek, bir toplantıda varlığını öne çıkarmak için çaba gösteriyordu. Devrim onu tam bir Troçki'ye dönüştürmüştü. Hatta fiziksel olarak bana Troçki'nin kitlelere nutuk attığı eski arşiv filmlerindeki görüntüsünü anımsatıyordu. Evindeki tartışmalarımızda, geleceğin İslam medeniyetinin alternatif vizyonlarını üretme ihtiyacından söz ettiğimde, aklımda çoğulculuk vardı. Her biri savunulabilecek, tartışılabilecek, hatta karşı çıkılabilecek çeşitli ve çok sayıda olası alternatif İslami gelecekleri savunuyordum. Aklımdaki görüntülerin, başkalarının aklındakine uymadığını daha öncede

görmüştüm. "Çok" ve "çeşitli" sözcükleri, Kelim Sahip'in akıl gözünde oluşan görüntüleri tanımlayan sözcükler değildi. Onun savunduğu İslami gelecek planı; başka herkesin uymak zorunda olduğu, her şeyi kapsayan tekil bir ütopik vizyondu. Ona göre İran devrimi böyle bir vizyonu sağlamıştı. İdealinin modelini ve yerini bulan Sıddıki, bu modelin nasıl ve neden İslam dünyasının geri kalan kısmına dayatılması gerektiğine ilişkin bir teori geliştirmeye koyuldu. "Medine'ye Giden Yol" projesini rafa kaldırdı ve Şeyh Jamjoom ile bütün bağlarını kopardı. İslam Enstitüsü bir araştırma örgütü olmanın gerektirdiği tüm işlevlerini sonlandırdı. Sıklıkla Tahran'a gidip gelmeye başladı. Orada her gerçek devrimci, "İmam'ın peşinden giden" her taraftar, onu gayet iyi tanıyordu. Kısa süre sonra, İran'dan bol kaynak sağlayacak yeni bir yol açıldı ve İslam Enstitüsü, Londra'daki İran Büyükelçiliği'nin bir uzantısına dönüştü. Kelim Sıddıki, kendisini "İslam Devrimi'nin en etkili teorisyeni olarak ilan etti. Gerçekten de devrim sürecini Londra'dan o yönlendiriyordu!

İranlı öğrenciler –"casus yuvası" olarak adlandırdıkları– Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliğini işgal edip personelinin büyük çoğunluğunu rehin aldığında, devrim hakkında ciddi kuşkular duymaya başladım. Bir gün Slough'ta evindeki yemek esnasında Kelim Sıddıki'ye "rehine almak, hem aptalca hem de İslam'a aykırı" dedim. Her zamanki gibi *dal* ve sade pilavı elleriyle yiyordu. Tabağını bir tarafa itti, gözlüklerini eline alıp burnunun ucuna yerleştirdi ve beni gözleriyle süzdü.

"İslam'a aykırı olduğunu düşünerek rehine almada yüreksiz davranmamalıyız" dedi, kararlı bir ses tonuyla.

"Ama bir İslam Devrimi'nin gerçekleştirildiği araçlar da amaçlar kadar önemlidir. Amaçların araçları meşrulaştırmasına izin veremeyiz" diye cevap verdim.

"Mevcut sisteme meydan okumak ve onu yenmek için mümkün olan bütün araçları kullanmalıyız" diye itiraz etti. Yüzümdeki hoşnutsuzluk dikkatini çekmişti. "Bak" dedi uzlaşmacı bir ses tonuyla, bana yine gözlüklerinin üstünden bakarak. "Devrim, İslami dirilişin tek kullanılabilir yöntemi. Herhangi bir ülkede demokratik yöntemle

İslam'ı getiremezsiniz. Ve devrimin kendi dinamikleri vardır. Bunu kabul etmek zorundasın."

"Ama..." diye cevap vermeye çalışırken, herhangi bir şey söyleyemeden Sıddıki sözümü kesti.

"İran İslam Devrimi, her yerdeki Müslümanların 'mutlaka' kabul etmesi gereken İslami siyasal davranış modelidir. İran, ideallerimizi, tarihimizi, bir bütün olarak ümmetin gelişimini ilişkilendirebileceğimiz bir realite yarattı. Sabırlı olmalı ve devrimin tamamlanmasına izin vermeliyiz."

Kelim Sıddıki devrimin her eylemine gelişmiş teorik gerekçeler üretti. Teori daima eylemlerin peşinden geldiği ve birçok durumda eylemler ani ve sinsice olduğu için, Sıddıki'nin bunları haklı çıkarmak için ürettiği teoriler de öyleydi. Aslında Sünni olan Sıddıki, Şia siyasal düşüncesini saplantı hâline getirmişti. Şia'nın "Sünni siyasal davranışın yoksun olduğu bir keskinliğe sahip olduğunu" ve bu yüzden, Sünnilerin Şiiliğin siyasal normları ve değerlerini benimsemeleri gerektiğini ilan etti. İran, Ayetullah Humeyni'nin *Velayet-i Fakih* yani kayıp On İkinci Şia İmamı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğunu ilan ettiğinde, "İmam Humeyni'nin yalnızca devrimin mutlak lideri değil, aynı zamanda tüm İslam dünyasının tartışmasız lideri olduğunu haklı çıkarmak için ayrıntılı, dolambaçlı bir teori geliştirdi. İslam'ın, bir İslam devleti olmadan eksik olduğunu ve dünyadaki tüm İslami hareketlerin İran çizgisinde İslam devletleri kurma görevlerinin bulunduğunu savundu. Diğer Müslüman ülkelerde de İslam devletleri kurulduğunda, bu devletler tek bir liderin, İmam Humeyni'nin sancağı altında bir araya gelmeliydi. İçeride ve dışarıda, İran Devrimi'ne karşı olanların hepsi, Sıddıki tarafından devrim karşıtı olarak ilan edildi. Soğukkanlı bir şekilde "liberaller" ve "devrim karşıtları"nın "yok edilmesi"ni ve devrimci İran'ın ilk seçilmiş Cumhurbaşkanı Beni Sadr ve liberal muhalefet lideri Mehdi Bezirgan'ın da "ortadan kaldırılması"nı önerdiğinde, öfkelendim. Bu şahsiyetler bana ve benim gibi sayısız Müslümana ilham kaynağı olan aydınlardı. Onlar ve onlar gibi birçokları şimdi bir kenara atılıyordu.

Eğer dinlerini yaşam ve düşünce tarzı hâline getirmiş bu gibi kimseler harcanırsa, biz neyi umut edebilirdik? Sıddıki'nin görüşleri, benim gibi bir liberal için aşırıydı. Bu yüzden, bu baş teorisyenle son kez yüzleşmek üzere İslam Enstitüsü'ne gittim.

Sıddıki ofisinde oturmuş, beni bekliyordu. İçeri girer girmez, gözlüğünü burnunun ucuna kadar indirdi. Üstünden bana baktı. "Her zamanki gibi görünmüyorsun" dedi.

"Beni Sadr'ın ortadan kaldırılmasına dair konuşmalar neyin nesi?" dedim.

"Devrim sürecini tamamlamalıdır. Bunu daha önce de sana söylemiştim."

"Peki, bu nerede bitecek? Bu cinayetler nerede duracak? Bir sonraki adımda beni de devrim karşıtı olarak mı niteleyeceksin?"

"Bir sonraki adımda mı?" diye bağırdı Sıddıki, "Sen zaten devrim karşıtısın, davranışlarını değiştirmediğin sürece".

"Demek ki senin görüşüne katılmayan herkes devrim karşıtı?"

"Benim görüşüme değil" diye düzeltti Sıddıki, "İslam Devrimi'ne." Gözlüğünü yeniden burun kemerinin üstüne oturttu ve aynı anda oturduğu koltukta geriye yaslandı. "İslam Devrimi'nin önemini anlamalısın. Tarihte benzeri olmayan bir başarı! İslam Devrimi, bir bölgenin Müslümanlarının hepsinin harekete geçerek, kolektif irade ve çabalarıyla yenilmez ve karşı konamaz hâle geldiği bir toplumsal duruştur. İslam toplumu, İslam'ın medeniyet hedeflerine sahip çıkan bir liderlik kazanıyor ve bu liderliğin sınıfı ve kendisine özgü çıkarları yoktur. Üstelik bu şekilde serbest bırakılan enerjiler, toplumu bütün düzeyleriyle içsel olarak yeniden yapılandırabilir. Sosyal düzen dış dünya ile kendi bağlamında başa çıkacak güven ve yeteneği kazanmaktadır. Bu dinamiği kavradığında, İslam Devrimi'nin tek çıkış yolu olduğunu sen de göreceksin."

"İran Devrimi'nin İslami olan hiçbir yönü yoktur" diye cevap verdim sakince. "Hem İran'daki devrimin İslami olduğunu kabul etsem bile, İslam ülkelerinin tümü için

model olamaz. Kendi yolunun tek doğru yol olduğu ve diğer bütün Müslümanların -gerçek Müslüman iseler- ona kayıtsız şartsız destek vermesi ve tavırlarını benimsemesi gerektiğinde ısrar edenler, ya İslam ve İslam dünyasını tekdüze bir bütün olarak ele alma gibi hayati bir hataya düşmekte veya daha da kötüsü kendilerinin kutsal haklara sahip olduğunu iddia etmektedirler. Siz, İslami dirilişi tekil, her şeyi kapsayan, tavizsiz bir ideolojiye dönüştüren, gerekçeleri teorileştiren insanlar Stalin'den daha kötüsünüz." İşte söylenmesi gereken söylenmişti!

"Defol buradan!" diye bağırdı Sıddıki; "Artık burada istenmiyorsun".

"Bu enstitü senin çabalarının ürünü olduğu kadar, benim de çabalarımın sonucu olarak ortaya çıktı. Almana yardım ettiğim Suudi fonları olmasaydı, bu ofiste oturamayacaktın."

Masanın iki yanından birbirimize bağırıp duruyorduk. Sıddıki'nin yüzü öfkeden kıpkırmızı olmuştu. Göğsünü tutuyor ve zor nefes alıyordu. Saklanmış kaygılarımın ortaya çıkmasına ilk kez izin vererek, ben de öfkenin zirvesine çıkmıştım.

"Ben buradan istediğim zaman ayrılırım" diyerek, derin bir nefes aldım ve Sıddıki'nin kalbinin durumunu düşünmemeye çalıştım. Şimdi burada ve bu anda benim zihnimdeki görüntülerin, benim planımın açıklanması gerekiyordu. Bu sözde baş teorisyenin başka teorilerin de olması gerektiğini ve bunların onun görüşleriyle çatışabileceğini öğrenmesi gerekiyordu. Devrimci nutuklar hayhuyu içinde bu alternatif görüşlerin unutulup gitmesine izin verilmemeliydi. "İran devrimi İslami dirilişe yönelik birçok muhtemel yaklaşımdan yalnızca birisi. Diğer durumlarda diğer süreçler, örneğin dikkatlice geliştirilmiş demokratik süreçler -Pakistan, Türkiye veya Malezya'da olduğu gibi-, bir İslami dirilişin şartlarına daha uygun olabilir. Demokrasi bir İslam toplumunun kolektif iradesini harekete geçirmek için kullanılabilir; İslam'ın medeniyet hedeflerine bağlı bir liderlik üretebilir ve toplumu yeniden yapılanmaya taşıyabilir. Elbette bu yavaş ve zor bir süreç olacaktır. Bu şekilde üretilecek

dönüşüm, dış dünya ile kendi bağlamında başa çıkacak, kendine güven ve yetenek kazanacaktır. İslami hareketlerin demokratik ve hesap verebilir yollarla İslami dirilişi gerçekleştirebileceğini niçin düşünmüyorsun? Çeşitli hareketlerin şimdiye kadar başarısız olması, bu hareketlerden çok, demokrasi sürecini ortaya koymaktadır. Senin teorilerin bir Stalinist devlet yaratacak."

"İstiyorsan git ve bu demokrasi vaazını İranlılara ver" dedi Sıddıki, nefes almakta zorlanarak. "Ama bir daha buraya gelme, yoksa bacaklarını kırarım."

Tavsiyesini tuttum. İran'ı, Kelim Sıddıki ve onun teorileri ve gerekçeleri dışında kendi gözümle görmem gerekiyordu. Sıddıki'nin tamamen hatalı olduğuna kendimi ikna etmek için son bir çaba olarak İran'ı tekrar ziyaret etmeye karar verdim. Bu seyahati yapmalı, insanların arasına karışmalı ve yerinde deneyimleyerek anlayışımı geliştirmeliydim. Bütün bir ulusu ve tarihî bir devrimi, bir adamla bozulan ilişkilerimin acı sonuçlarına dayanarak yargılayamazdım.

4 Mayıs 1980 sabahının erken saatlerinde Tahran'ın Mehrabad Havaalanı'a indim. Tek problem, vizesiz gelmiş olmamdı. Terminal binasına girdikten sonra, pasaport kontrolü için kuyruğa girmiş insanların arasına katıldım. Aralarından bazılarının üzerlerine Ayetullah Humeyni'nin fotoğrafı iliştirilmiş silahlarını sallayan bir dizi kaba sakallı adam ve devrim muhafızı koşarak geldi ve pasaportlarımızı istedi. Birisi bana yaklaştı; kuyruğun sonunda olmama rağmen elimden pasaportumu alıp, sayfalarına göz attı.

"Senin vizen nerede?" diye seslendi, öfkeli bir sesle.

"Şey..." dedim, daha fazlasına izin vermeden beni kuyruktan çıkardı.

"Oraya git" diye bağırdı. Kızgınlığının arttığını görebiliyordum. "Orada bekle." Bir başka muhafızı çağırdı. İkinci muhafız pasaportumu alıp sayfalarını çevirdi.

"Bu ne? Vizesiz mi geldin?"

"Evet" diye yutkundum, boğazımda hissettiğim yumruyu yutabilmek için. "Vizeyi dün almam gerekiyordu; ama Londra'daki İran Büyükelçiliği kuşatma altındaydı."

"İngiliz misin?"

"Evet."

"Vizesiz gelmişsin. Demek ki casussun."

"Dur hele." Ondan hiç etkilenmemiştim. "Bir dakika dinle. İngiliz olmam beni casus yapmaz. Hiç casusa benziyor muyum?"

"Evet" dedi, empatik bir ifadeyle.

"Eğer casus olsaydım, buraya vizesiz gelerek dikkatleri üzerime çekmek ister miydim?"

"Benimle tartışma" dedi. Onu dikkate almadan, her zamanki alışkanlığımla tavrımı şartlara uydurmaya çalışıyordum.

"Bana bak! Büyükelçiliğiniz kuşatma altında olduğu için vize alamadım" diye bağırdım.

Bu gürültüye birçok devrim muhafızı koşarak geldi ve etrafımı çevirdi. Birisi, "Sen Kraliçe tarafından gönderilmiş bir casussun" dedi. "İngilizler bir yandan Büyükelçiliğimizi kuşatırken, seni de casus olarak gönderdiler."

"Büyükelçiliğinizi kuşatanlar İngilizler değil, Onlar kendilerini Arabistan Demokratik Devrim Cephesi[26] olarak adlandıran Huzistanlı muhalif İranlılar" diye bağırdım. "Ayetullah Humeyni'yi protesto ediyorlar ve hapsedilen doksan bir kişinin serbest bırakılmasını istiyorlar."

Ben konuşurken bir devrim muhafızı öne çıktı. Yüzü bana o kadar yakındı ki, İran yemeklerinin ayrılmaz baharatı olan sumağın aromatik ekşiliğini nefesinde hissedebiliyordum. Gözlerini bana dikerek bağırdı: "Biz ölmeye hazırız."

"Ama ben değilim" dedim içgüdüsel olarak.

"Sen de öleceksin" diye bağırak bana bir kafa attı. Sendeledim ve başımı tuttum. Karnımın yumuşak bölgesine sert bir botun inişini hissettim. Yere düştüm. İki devrim muhafızı beni omuzlarımdan yakaladı ve küçük bir odaya sürükledi.

"Burada bekle" dediler.

---

26 İran'ın güneyinde Hüzistan bölgesinde Arap egemenliğini savunan ve 30 Nisan 1980'de İran'ın Londra Büyükelçiliği baskınıyla adını duyuran örgüt. (çev.)

İçinde hiç eşya olmayan cam duvarlardan ibaret küçük bir odaydı. Camlardan dışarıda olup biteni -devrim muhafızlarının insanların pasaportlarını kontrol ettiğini, onlara şuraya buraya geçmeleri için bağırdıklarını, herkese kuşku ve küçümsemeyle baktıklarını- görebiliyordum. Yere oturmuş, başımı ve karnımı ovuşturuyordum. Hapiste gibiydim.

Aklım bir anda bu sözcüğe takıldı. Oysa ben umut için, bir çıkış yolu bulmak için gelmiştim. Hafızam beni İslam Enstitüsü'nü kurduğumuz günlere ve Kelim Sıddıki'nin sözlerine götürdü: "Kendimizi hapishanede gibi hissediyoruz" demişti. "Etrafımızdaki dünya bizim umutlarımızı, değerlerimizi ve beklentilerimizi yansıtmıyor. Bu yüzden, biz Müslümanlar bu dünyayı şekillendirmede pek bir rol oynayamıyoruz. Bir hapiste yaşadığımız gerçeğini kabul etmeli ve bu hapishanenin boyutları ve modelini anlamaya çalışmalıyız. Bu hapishanenin sosyal, ekonomik ve siyasal boyutlarının haritasını çıkarmalıyız. Bu her yeri kapsayan 'açık' hapishaneden kaçmak için bir plan yapmalı ve uygulamalıyız. Bir süreliğine örnek mahkûmlar gibi davranmak ve kuşku uyandırmayacak şekilde bize işkence edenlerin arasına karışmak zorundayız. Bir ölçüde onların güvenini bile kazanabiliriz. Kısa vadede onların konumlarına ve liderlik rollerine bir tehdit oluşturmadığımız sürece, bizimle işbirliği bile yapabilirler. Tam olarak hazır olduğumuzda, kaçışımızı gerçekleştireceğiz. Bu da hayranlık uyandıracak bir devrim olacaktır."

Cam duvarların içinden muhafızları izledim. İki saat boyunca hücremin ötesinde bulunan hapishanenin avlusundaki mahkûmların davranışlarını gözlemledim. Sonra devrim muhafızları geldi ve beni bir başka binaya, terminal binası dışında bir yere götürdü. Bir başka küçük odaya koydular. Odada pencere yoktu ve içerisi loştu. Gözlerim loş ışığa alıştıkça, odanın ayrıntıları görünmeye başladı. Küçük bir masa ve iki sandalye vardı. Zaman kendi hızında akıyordu; ama ne kadar zaman geçtiğini ve zamanın ne anlama geldiğini anlamak güçtü. Bu tuhaf zamansız zaman geçtikten sonra, odaya küçük, orta yaşlı,

haki pantolon ve kısa kollu beyaz tişört giymiş, yüzünde birkaç günlük sakal bulunan bir adam girdi. Derin bir uykudan yeni uyanmış gibiydi ve çok terliyordu. Cebinden bir mendil çıkardı, alnındaki terleri sildi ve oturmamı istedi.

"Pasaportunda bir enformasyon bilimcisi olduğun yazıyor. Enformasyon bilimcisi ne demek?" diye sordu sakin bir sesle.

"Enformasyon bilimcisi, verileri derleyen, işleyen, depolayan ve gerektiğinde geri getiren kişidir. Bilgisayarı nasıl kullanacağını bilen nitelikli bir kütüphanecidir" diye cevap verdim sakince.

"Yani enformasyon bilimcisi bilgi mi topluyor?"

"Evet, aynı zamanda bilgi de toplar."

"Casuslar gibi mi?"

"Hayır, hayır" dedim. "Enformasyon bilimcileri casus değildir. Onlar teknik kütüphanecilerden farklı değildir; tıpkı kütüphaneciler gibi veri toplarlar."

"Öyleyse buraya İran hakkında bilgi toplamaya geldin, teknik bilgiler öyle mi?" Sanki bir gizli Le Carré[27] senaryosuna, hızla kontrolden çıkmakta olan bir senaryoya doğru yol alıyormuşuz gibi hissettim.

"Bak, eğer casus olsaydım, kendi pasaportumda bu bilgiye yer verir miydim?" Aslında bu savunma çizgisi inandırıcılığını baştan yitirmişti, ama karşımdaki de bir George Smiley[28] değildi. Referans gösterecek bir bağlantı bulmaya çalışırken, sinirlenmeye ve bocalamaya başlamıştım, "Ben de senin gibi bir Müslümanım. İngilizler kendileri için casusluk yapmak üzere bir Müslümanı gönderirler mi?" diye saçmaladım.

"Evet, gönderirler" dedi sakince. "Eğer casusluk için gelmemişsen, ne yapmaya geldin?"

---

27 John le Carré (asıl adı David John Moore Cornwell), İngiliz casus romanları yazarıdır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda İngiliz gizli servisinde çalıştı ve bu takma isimle casus romanları yazmaya başladı. Üçüncü romanı *Soğuktan Gelen Casus* (1963) uluslararası en çok satanlar listesine girdi. Bu romanının başarısından sonra gizli servisten (MI6) ayrılarak yazarlığa devam etti. (çev.)

28 Le Carré'nin romanlarındaki casus karakteri. (çev.)

"Buraya devrimi araştırmaya geldim. Devriminizi destekliyorum. Nasıl ilerlediğini, nereye gittiğini, toplumda ne tür sosyal ve siyasal değişimler oluşturduğunu görmek istiyorum."

"Seni buraya kim davet etti?"

"Yüksek Öğretim Bakan Yardımcısı Dr. Ali Berzagar davet etti. Kendisi arkadaşımdır." Sonunda potansiyel bir zekâ pırıltısı gösterebilmiştim.

Dr. Berzagar'ın isminden söz etmem, adamın tavrında belirgin bir değişime yol açtı. "Onu ne kadar zamandır tanıyorsun?"

Bir can simidi bulmuş olmanın heyecanıyla, hemen atıldım: "Yaklaşık bir yıl önce, geçen yıl Viyana'da Birleşmiş Milletler Kalkınma İçin Bilim ve Teknoloji Konferansı'nda karşılaştık" dedim.

"O tarihten sonra hiç karşılaştınız mı?"'

"Evet, geçen ekim buraya geldiğimde."

"Ne konuştunuz?"

"İran bilim ve teknolojisinden konuştuk."

Sorgucu öne doğru eğildi, dirseklerini masaya koydu, sakallı çenesini ellerinin içine alarak doğrudan gözlerimin içine baktı: "Sana anlattığı her şeyi bana söylemeni istiyorum."

Bu, göz temasından daha fazlasıydı. "Şah yönetimi altındaki sanayi politikasından söz ettik" dedim. "Amerikalı ve Avrupalı çok uluslu şirketlerin ortak girişimleriyle İran'ı yağmaladığını anlattı. Şah tarafından çok uluslu şirketlerle imzalanan sözleşmelerin büyük çoğunluğu acımasız biçimde tek yanlı idi. 1969 yılında İsveç firması SKF ile 9 milyon dolarlık bir ortak girişim olarak kurulan İran Rulman Şirketi'nden söz etti. İran'daki fabrika üretime başladıktan sonra bile, İran SKF'den rulman ithal etmeye devam etmişti. Yerel üretimin kalitesi iyi olmadığı için İran Rulman Şirketi muazzam kayıplara uğramış ve sermayesi yarıya inmişti'.

"Güzel" dedi; "daha başka neler söyledi".

"Şah'ın nükleer programından söz etti. Şah İran genelinde yirmi üç reaktör inşa etmek istiyormuş. Devrim'den önce İran'da dört nükleer santralin çalışmaları başlamış

ve on dokuzunun görüşmeleri sürüyormuş. Dört nükleer santralden ikisi için Alman şirketi Siemens'le, ikisi için de Fransız şirketi Framatome ile önemli ölçüde onların çıkarlarını koruyan sözleşmeler yapılmış. İran Atom Enerjisi Kurumu'nun yabancı şirketlerin çalışmasına müdahale etmemesi için uyarıldığını da ileri sürmüştü. Ve bu santrallerin ihâle bedellerinin de gülünç derecede şişirilmiş olduğunu söyledi. Dedi ki..."

Yumruğunu masaya vurdu. "Bak" dedi öfkeyle. "Ben rulman fabrikası veya nükleer enerji santralleriyle ilgilenmiyorum. Sana Devrim hakkında ne anlattı? İmam'ın peşinden giden öğrenciler hakkında ne söyledi?"

"İmam hakkında konuşmadık" diye cevap verdim tereddütlü bir şekilde. "Devrim'in her şeyi değiştireceğini, İslam'ın insani değer ve prensiplerini İran bilim ve teknolojisine aşılayacağını söyledi. İran'ın artık büyük, dev hedefleri olan kuşkulu projelerle ilgilenmediğini anlattı. Bunun yerine kontrolden çıkmayacak ve İran'ın yeteneklerini ve kaynaklarını kullanacak, yerel kapasitesini geliştirecek, küçük, daha mütevazı ve insani projelere odaklanılacağını vurguladı. İran'ın bilim ve teknolojiyi temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmak istediğini; İran'ın bir tüketim toplumu yaratmak veya aşırı kâr peşinde koşmak istemediğini, bunun yerine kalite üretmeye yoğunlaşacağını söyledi."

"Ve sen bütün bunları yazdın mı?" Sakinleşmiş görünüyordu.

"Evet" diye cevap verdim. "İngiliz bilim dergisi *Nature*'de, Dr. Berzagar ve diğer politika yapıcı ve bilim adamlarıyla yaptığım sohbetlerdeki gözlemlerime dayanan bir makale yazdım."

Bir sessizlik oldu. "Ona telefon edebilir miyim? Ev telefonu bende var" diye sordum.

"Elbette, istiyorsan arayabilirsin. Beni takip et" dedi ve beni telefon bulunan bir odaya götürdü. Telefon çaldı, çaldı, çaldı. "Büyük ihtimalle uyuyor" dedim kaygıyla, "bir saat sonra tekrar arayabilir miyim?"

"Elbette, ama orada olacağından emin değilim" dedi. Sesinde kendinden emin bir ton vardı.

"Diğer bazı arkadaşlarımı arayabilir miyim?" diye sordum.

"Devam et" dedi, ellerini sallayarak; "istediğin herkesi arayabilirsin".

Rıza'nın numarasını aradım. Cevap vermedi. Birkaç kişiyi daha aradım, sanki hiç kimse evinde değildi. Sorgucu beni tekrar penceresiz odaya götürdü.

"Arkadaşlarından hiçbirinin neden evinde olmadığını biliyor musun?" diye sordu, bir sandalye çekti, çevirdi ve oturdu.

"Hayır."

"Çünkü hepsi devrim karşıtı. Ali Berzagar artık bakan değil. Devrim karşıtı faaliyetlerle suçlanıyor. Öğrencilerin peşinden gittiği İmam'ın politikalarını ve devrim muhafızlarını sorguluyordu. Hepsine iyi bir ders vereceğiz." Bir anlığına bana bakmak için sustu. Gözlerimi kaçırmaya çalıştım. Ama yüzümdeki korkuyu okuyabiliyordu.

"Bu durumun bana ne düşündürdüğünü biliyor musun?"

Sessiz kaldım. Beni ele geçiren korkuyu ifade edecek sözcük yoktu.

"Arkadaşların gibi senin de devrim karşıtı olduğunu düşünüyorum. Buraya devrimimizi baltalamaya geldin. Sana da aynı dersi vereceğiz." Ani bir hareketle masayı benden uzaklaştırdı ve boğazıma sarılarak, sağ eliyle başımı yukarı kaldırdı. "Kendini savunmak için ne söyleyeceksin?"

Yüzüme bastırdığı için, ağzımın kenarıyla mırıldandım: "Ben buraya yalnızca devrimi gözlemlemeye geldim." Başka tarafa bakarak, gözlerimi bana bakan gözlerinden kaçırmaya çalıştım. "Başından itibaren devrimi destekledim."

Sorgucu boğazımı bıraktı ve koltuğuna döndü. Bir süre sessiz kaldı. Sonra hiçbir şey söylemeden odadan ayrıldı.

Penceresiz odada, geçmek bilmeyen saatlerin kasveti içinde, "İslam Devrimi" hakkında düşünmeye başladım. Bu devrim "Medine'ye Giden Yol"u takip etmiyordu. Hz.

Muhammed, yıllarca Medine'de sürgünde kaldıktan sonra Mekke'ye döndüğünde, "devrimi"ne karşı çıkanların hepsini affetmişti. Buna karşın, Ayetullah Humeyni intikam çılgınlığına kapılmıştı. Hz. Peygamber ve ashabı, bireylerin İslam öncesi dönemindeki eylemlerini görmezden gelmiş ve onları affederek İslam toplumuna kazandırmıştı. Oysa İranlı devrimciler yollarına çıkan herkesi bulma ve yok etmenin peşindeydi. Bu devrimde, Doğu ve Batı'daki devrimler tarihinden bildik bir modeli İslamileştirme dışında bir şey yapmış mıydık? Bu coşkunun açığa çıkmasıyla başarılan neydi? Derin düşünme, tartışma ve değişim arzusu patlamış, despotizm ve diktatörlüğün surlarında gedik açmıştı. Ancak, hızla eski devrimlerin içine düştüğü hataya düşerek ve hayalî bir devrim karşıtlığı suçu oluşturarak, değişim davasını kuran ve hizmet edenlere dehşet saçma, onları temizleme ve göstermelik duruşmalar yapmaya girişmişti.

Sorgucu geri döndü. Beraberinde dinî kisveli bir adam vardı: Siyah uzun cübbe, beyaz sarık ve çepeçevre, düzenli kesilmiş sakallar. Ellerinde bir dosya vardı. Sorgucu iki eliyle boş bir sandalye gösterdi ve saygıyla konuştu: "Buyrun Hüccetü'l-İslam." Gelen adamın vasat bir din alimi olduğunu hemen anladım. Hüccetü'l-İslam, sözcük anlamıyla "İslam'ın kanıtı" anlamına geliyordu ve resmî bir unvandı. Hüccetü'l-İslam sandalyeye oturdu. Sessizdi; bir melek havası ve tavrına sahipti. Dosyayı duvara yaslanmış bekleyen sorgucuya verdi.

"Senin hakkında her şeyi biliyoruz" diye söze başladı sorgucu. "İran hakkında İngiliz gazete ve dergilerinde yazılar yazıyorsun. Bu dergilerden bazıları burada." Dosyayı açtı ve bir makalenin fotokopisini çıkardı. "Bu makalede, İmam hakkında kötü şeyler söylüyorsun" dedi.

Sözünü ettiği makaleyi hatırlıyordum. "İmam hakkında kötü bir şey söylemedim" diye cevap verdim. "Yalnızca Paris'ten Tahran'a bir Batı uçağıyla döndüğüne işaret ettim. Buna göre teknoloji devrimde bir rol oynamıştı. Tek söylediğim buydu."

"Sonra İmam'ın Batı'yı şeytanlaştırdığını söyleyerek devam ediyorsun."

"Hiç kimsenin şeytanlaştırılmaması gerektiğini düşünüyorum."

"Demek ki her şeyi İmam'dan daha iyi biliyorsun"

Sessiz kaldım. Sorgucu birkaç sayfayı çevirdi. "Öğrencilerin casus yuvasını işgal etmesi hakkında hiçbir şey yazmadığını görüyorum."

"Hayır" dedim.

"Son geldiğinde nerede kaldın?"

"Küçük bir otelde kaldım. Akşam otele girdiğimde, yeri Takhat Camşid caddesindeydi. Ertesi sabah ayrıldığımda, otel artık Talegani Caddesi'ndeydi."

"Demek ki Amerikan Büyükelçiliği'ne 500 metreden daha yakındın; yine de hakkında hiçbir şey yazmadın. Sen ne biçim bir yazarsın?"

"Dinle!" diye cevap verdim, sesimdeki yalvarma tonuna dikkat ederek. "Neredeyse dünyadaki her gazeteci Amerikan Büyükelçiliği kuşatması hakkında yazıyordu. Ben bu konuyla ilgilenmiyordum. Başka şeyler hakkında yazdım."

"Ne hakkında yazdın?"

"Tahran dışındaki kırsal bölgelere seyahat ettim. Yeniden Yapılanma Cihadı projesini incelemek için bir gönüllü grubuna katıldım. Üniversiteli gönüllülerin nasıl koordine edildiğini, kırsal toplumların ihtiyaçlarını nasıl belirlediklerini, nasıl veri topladıklarını, belli bilim adamları, mühendisler ve doktorları köylerde nasıl görevlendirdiklerini inceledim. Uzmanların köylülere temel becerileri nasıl öğrettiklerini, nasıl ev, okul ve klinik inşa ettiklerini, yerel kaynaklarla tarımsal sorunları nasıl çözdüklerini ve köyleri kendine yeter hâle getirmek için nasıl çalıştıklarını gözlemledim. Bana göre asıl devrim buydu. Bunlar hakkında yazdım."

Hüccetü'l-İslam öne eğilerek sorgucunun kulağına Farsça bir şeyler fısıldadı.

"Beni Sadr hakkında çok şey yazmışsın. Onu destekliyor musun?"

"Onun cumhurbaşkanı olmak için bütün niteliklere sahip olduğunu düşünüyorum. İran ve İslam ümmeti için hayırlı birisi."

"Onun hakkında ne yazdın?"

"İran'da eşitlikçi bir toplum yaratmak için çalıştığını yazdım. Her şeyin Allah'a ait olduğunu, hiçbir birey, sınıf veya grubun herhangi bir şeyin münhasır sahibi olmadığını savunuyor. Bütün doğal kaynaklar, toprak ve sermaye toplumun tamamına aittir ve herkesin bunlarda eşit payı olmalı ve bunlara eşit biçimde ulaşmalıdır. Makalelerimde onun İran'ın zenginliğinin yeniden dağılımı planlarına yer verdim'.

"Onu beğeniyor musun?"

"Fikirlerini beğeniyorum."

Sorgucu, derin bir nefes alarak, "Beni Sadr'ın mı yoksa İmam'ın görüşlerini mi beğeniyorsun?'

"Arada bir fark yok" diye cevap verdim sakince. "Beni Sadr, İmam Humeyni'nin öğrencisidir. Öğretmeninin izinden gidiyor."

"Devrim kimseye sırf İmam'ın öğrencisi olduğu için yumuşak davranamaz" diye bağırdı sorgucu. "Beni Sadr'ın günleri sayılı. Devrimimizi beğenip beğenmediğini ve destekleyip desteklemediğini öğrenmek istiyorum."

"Devriminizi beğenmiyor değilim" dedim, beni anlayacağını düşünerek Hüccetü'l-İslam'a dönüp; "yalnızca kanlı bir devrimin İslami dirilişi gerçekleştirmenin en iyi yolu olmadığını sanıyorum."

"Bu kuşkunun sebebi ne?" diye sordu sorgucu yarı meraklı yarı alaycı bir tonla.

İlk kez Hüccetü'l-İslam'ın yüzünde bir gülümseme gördüm. Belki de biraz İngilizce biliyordu. Ancak bu gülümseme bana bir şeyler anlatıyordu. O esnada bir müsamaha kıvılcımı oluşmuştu. Onlara gerçekten ne düşündüğümü anlatmaya karar verdim.

"Şey, tarihteki her devrim devletin güçlenmesine yol açmıştır. Devrimi gerçekleştirmek için küçük bir grup gereklidir; sonra etraflarını saran güvensizlik havası öylesine artar ki, o küçük grup devrimin fikirlerini korumak için gücünü pekiştirmek zorunda kalır. Böylece ortaya diktatörlük çıkar. Korkarım ki bütün devrimler diktatörlükle sonuçlanır."

"İran'da da böyle olacağını mı düşünüyorsun? İslam

Cumhuriyeti diktatörlük mü?"

"Evet, öyle düşünüyorum" dedim sakince. Korkum uçup gitmişti. "Yeni anayasa bütün dinî ve siyasi gücü lidere veya liderler meclisine veriyor. Yürütme gücü tamamen manevi liderin yani mollaların" dedim, Hüccetü'l-İslam'dan uzağa bakarak. "Bütün gücü ellerinde topladılar, İran bir teokrasiye dönüştü ve teokrasiler diktatörlüktür. Devrim muhafızlarıyla solcu mücahitler arasındaki mücadele, savaşa dönüştü. Devrim muhafızlarının görüşlerine katılmayan herkes devrim karşıtı sayıldı. Bütün bunlar, İran'daki devrimin iyi bilinen tarihî bir yolu izlediğini göstermektedir. Bütün devrimlerin doğasında bu vardır." Rahatladığımı hissediyordum. Bir vekile, beş para etmez birine, sözde teorisyen ve devrim savunucusuna rapor vermiyordum. Gelmiş ve ziyaretimi yapmıştım. Söylemek istediklerimin hepsini söylemiştim. Cevap için yüzlerine baktım. Hüccetü'l-İslam gülüyordu. Sorgucunun yüzü ise öfkeden kıpkırmızı olmuştu.

"Eğer anayasamızı okursan" diye bağırdı, "seçim olduğunu görürsün. Sevdiğin Cumhurbaşkanı da öyle seçildi. Meclisimiz ve bağımsız yargımız var. Ama Müslümanlar olarak, ayrıca bize rehberlik edecek bir de İmamımız var". Nefes almak için duraksadı. "İmamımızdan hoşlanmıyorsun, öyle mi?"

Bu can alıcı bir soruydu. Devrimciler kimin kendilerinden olup olmadığını, İmam Humeyni'yi destekleyip desteklemediğine bakarak belirliyorlardı.

"Hayır" dedim. Sonunda duymak istediklerini söylemiştim. "İmam'dan hoşlanmıyorum. Peygamber'in izinden gittiğini düşünmüyorum. Bütün manevi ve dünyevi güçlerin tek bir kimsenin elinde olması gerektiğine inanmıyorum. İmam'ın görüşlerini desteklemiyorum."

"Şimdi bittim" diye düşündüm. Buradan sağ çıkamayacaktım. Ama sorgucu ve Hüccetü'l-İslam şaşırtıcı biçimde rahatlamış görünüyorlardı. Sorgucu önümdeki masayı çekti, üzerine oturdu ve ayaklarını sallamaya başladı.

Ani bir ruh hâli değişimiyle; "Son bir şey. Eğer İran halkı İmam'ın liderliğinde Şah'a karşı ayaklanmasaydı,

Şah iktidarı bırakır mıydı?"

"Büyük ihtimalle bırakmazdı" diye cevap verdim.

"Gerçekten Batı tarzı demokrasinin İslam ümmetinin sorunlarına cevap olduğunu düşünüyor musun?"

"Demokrasiyi de problemli buluyorum. Seçimler liderlikte bazı değişimler sağlayabilir; ama otomatik olarak akıllı, yozlaşmayacak, kitlelerin beklentilerini karşılayabilecek bir hükümetin doğuşunu sağlayamaz." Düşünmek için duraksadım.

"Peki, cevap nedir?" diye sordu, dişlerini gıcırdatarak.

"Bilmiyorum." Dürüstlük dürüstlüğü besler; tam olarak düşündüğüm, hissettiğim ve inandığımı söylemekten başka ne yapabilirdim? "Cevaplar arıyorum. Daha bir yıl önce, İran'daki devrimin bir cevap olabileceğini düşünüyordum. Şimdi bundan emin değilim."

"Yalnızca kafan karışık ve senin gibi kafası karışık adamlar tehlikelidir. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilmeyenler, çoğu zaman yanlışı seçerler. Sende güçlü devrim karşıtı eğilimler var. Bu nedenle ülkeye girmene izin veremeyiz. Sonunda devrim karşıtı güçlere destek vereceksin. Geri dönmek zorundasın" dedi.

Elinde tuttuğu dosyayı kapattı ve Hüccetü'l-İslam'a geri verdi. Sonra cebinden pasaportumu ve biletimi çıkararak bana iade etti.

"Biletine göre, bir sonraki gideceğin yer Karaçi. Saat 6.30'da bir PIA uçuşu var. Seni o uçağa bindireceğiz" dedi ve çıkmak için döndü. Hüccetü'l-İslam onu durdurdu ve kulağına bir şeyler fısıldadı. Sorgucu bana döndü. "Hüccetü'l-İslam bana Londra Büyükelçiliği kuşatmasının sona erdiğini söylüyor. SAS komandolarınız büyükelçiliği basarak silahlı adamları öldürmüş. İmam, hükümetinize ve bu haksız olay süresince polisinizin sabrına teşekkür etti. İmam, ayrıca öldürülen rehinelerin şehit olduğunu da ilan etti."

Kapıyı açtı ve Hüccetü-l İslam'a yol vermek için kenara çekildi. Ancak Hüccetü'l-İslam bana doğru yürüdü. Hâlâ gülümsüyordu ve bu kez gülümsemesi sıcaktı. Elimi sıktı ve omzumu sıvazladı. Bozuk İngilizcesiyle, "Allah sizi doğru yola ulaştırsın" dedi. "Esselamü aleyküm.

Belki de benim samimi bir arayış içinde olduğumu -sonunda tuttuğum yolun hatalı olduğunu anlayacağımı- düşünmüştü.

İki adam beni orada bırakıp ayrıldı.

Bir kez daha İran'a gelmiş; başarısız ve yozlaşmış bir masal cennetini görmek için uçurumun kıyısına çıkmayı reddetmiştim ve arkadaşım da beni korkak ilan etmişti. Keşke o arkadaşımın şu anda nerede olduğunu bilseydim. Önemli olan düşüncelerimi dile getirmiş olmamdı. Bir cesaret gösterisi olmasa da, sorgu sürecinin sonunda bunu yapabilmiştim. Belki de bu kez arkadaşım beni uzun, ıssız bir yolda bırakmak zorunda kalmayacaktı. Eğer endişelerim doğruysa, onun cennete giden daha güvenli, daha şefkatli bir yol bulması için dua ettim. Başımı eğdim; burada ve şimdi cennet bahçelerinde yaşamaları gerekenler ve cenneti yalnızca ahirette bulacak olanlar için dua ettim. Cennet için ölmeye ve öldürmeye hazır olanlara bir duam yoktu. Birkaç yıl sonra, arkadaşlarımdan birçoğunun Tahran'ın ünlü Evin Hapishanesi'nde devrim karşıtlığından hapsedildiğini öğrendim. Sonlarının ne olacağı hâlen bir sır.

Kısa süre sonra iki devrim muhafızı geldi ve beni terminal binasına götürdü. Tamamen bitkin olduğumu, bütün enerjimin tükendiğini fark ettim. Gözlerimi zor açıyordum. Devrim muhafızlarından birisi "bekleme salonunda uyuyabilirsin" dedi. Bekleme salonu birkaç muhafız dışında boştu. Uzanabileceğim bir yer aradım. Dünyanın her yerinde havaalanlarının bekleme salonları uyku mekânı olarak kullanılmaması için mümkün olduğu kadar rahatsızlık verecek biçimde tasarlanmıştır. Tenha bir köşe buldum; elimden geldiği kadar temizledim ve yere uzandım. Ceketimi üzerime örttüm. Birkaç saniye içinde uykuya dalmıştım. Düşünemeyecek, hissedemeyecek, zihnimi toparlayamayacak veya herhangi bir başka şeyi arzulayamayacak kadar yorgundum. Yalnızca uyudum.

Birkaç saatten fazla uyuyamadım. Karnımla temasa geçen bir botun ısrarlı dürtüklemeleriyle uyandırıldım. Yavaş yavaş gözlerimi açtım. Tepemde sakallı, koltuk altları terden ıslanmış bir devrim muhafızının durduğu-

nu gördüm. Elindeki tabancayı, nişan alır gibi tutuyordu. İçgüdüsel olarak silahı elimin tersiyle ittim. Gözlerimi açtığımı gördüğü anda, nazikçe dürtme, acımasız bir tekmeye dönüştü. Kalkmaya çalışırken, beni omuzlarımdan çekti ve silahı sol kulağıma dayadı. "Seni casus! Çabuk uçağa bin." Herhangi bir şey söyleyemeyecek kadar korkmuştum. Bir uçak! Uçak neredeydi? Yön duygusunu kaybetmiştim. Sanki düşüncelerimi okumuş gibi, etrafımda dolandı. Omzumu sıkıca tuttu. Kontrolünde olduğumdan emin olduğu için silahı yavaşça başımdan çekti. Sonra beni itekledi. Önünde yürümeye başladım. Robot gibi, onun istediği yöne yürüyordum. İçimden dualar ederken, Karaçi'ye gidecek PIA uçağının inmiş olmasını ve sınır dışı ediliyor olmayı diliyordum. Terminalden çıkıp piste yürüdük. Şafağın sökmesine ancak birkaç dakika kalmıştı; ama hava hâlâ karanlıktı. Karanlıkta etrafı görmeye çalıştım. Pistte bir uçak dışında başka bir şey olmadığını görebildim. Ya bu uçuşun tüm yolcuları çoktan bindirilmişti ya da tek yolcu bendim. Muhafız beni uçağın önüne götürdü ve binmemi emretti. Uçağa girdiğim hâlde orada durmuş bana bakıyordu. Tiksintisi, yüzünden açıkça okunuyordu: "Seni bu cennette istemiyoruz!"

Beni kapıya yakın bir koltuğa oturttular. Sarhoş gibi sallanarak oturdum. Ani bir rahatlama duygusuyla tüm sıkıntılarımdan kurtulmuştum. Kendimi hiç bu kadar rahatlamış hissetmemiştim. Tam rüyaya dalacakken, yanımda oturan yolcuya selam verdim. Gözlerim kapanırken, baygın bir sesle ona seslendim:

"Lütfen hostese Karaçi'ye varana kadar beni uyandırmamasını söyleyebilir misiniz?"

Bana şaşkın bir ifadeyle baktı. "Teknoloji gerçekten harikalar yaratıyor" dedi. Beni işaret ederek, "uçağın senin bulunduğun kısmı Karaçi'ye giderken", kendi kısmını göstererek "bu kısmı da Zürih'e gidiyor!"

Onuncu Bölüm

Inquiry Yılları



Uçağın Londra'dan başka yere uçmasının benim için bir zararı yoktu. İran'dan sınır dışı edilmiştim, ama İran Suudi Arabistan'ın yaptığından daha fazlasını yapamazdı. Biz Müslümanlar bileşik kimliklerle yaşıyoruz: İslam'ın çeşitli tarihleri, kültürel, bölgesel, etnik varyasyonlarına sahip çeşitli yorumları ve nihayet ulusal farklılıklar, bizim bireysel ve kolektif kişiliklerimizin parçası olmuştur. İran ve Suudi Arabistan da benim bu bileşik kimliğimin bir parçası olmuştu ve bunun tek nedeni, beni reddetmiş olmaları değildi. İran ve Suudi Arabistan eskiden olduğu gibi, şimdi de benim bir parçamdır; çünkü bana aittir. Benim kimliğim ne kadar bir yamalı bohça, çılgın ve karmaşık bir döşeme, karmaşık biçimler, kalıp ve renkler mozaiği olsa da; ne kadar zaferler ve açık mağlubiyetler, yanlış başlangıçlar ve hatalı çıkışlardan oluşan bir doku olsa da bileşik bir bütündür. Biz ümmetiz: Uluslararası Müslümanlar topluluğuyuz; asla istifa edemeyeceğimiz bir bileşik aidiyetin sahibiyiz. Peygamberimizin buyurduğu gibi; ümmet bir insan bedeni gibidir; bir organı hastalandığında, tüm beden acı çeker.

Başım zonkluyor, karnıma sancılar giriyor, eklemlerim ağrıyordu. Dinlenmeye ve iyileşmeye ihtiyacım vardı. Bir ümmete ait olmak, kişisel imanın somutlaşmış hâli olan dinî emirleri yaşamaktır. Benliğimin en derin varlığıyla, ben bir Müslümanım; ancak o benlik hiçbir

zaman yalnız veya tekil değildir; tüm İslam ümmetinin çoğulluk ve çeşitlilik içeren bedeninin bir parçasıdır. Ümmet, ilave edilmiş bir katkı ve benim gerçeğimin dışında bir toplam değildir. Eğer yalnızsam, benim ne olduğumun ve nasıl olduğumun ayrılmaz bir parçası olan ümmetten yoksunsam, cennet fikrimin ne anlamı kalır?

Londra'ya dolaylı bir rota üzerinden döndüğümde, yaralarımı sarmak için epey zaman harcadım. Artık bazı sakallı adamların kapıma dayanmalarının vaktinin geldiğini düşünürken, birçok kimsenin şimdiye kadar göremediği bir bağlantıyı fark etmiştim: Sakallılar, otobüsler ve taksiler arasında ortak bir yön vardır: Gerçekten ihtiyacın olduğunda, onları hiçbir yerde bulamazsın. Uzun zaman önce, ilk keşif macerama çıkarken Mesut Sahip bana şöyle demişti: "Cennet, tıpkı otobüs ve trenler gibidir; kimseyi beklemez." Bu doğru olabilir, ama bir düzeni de yok! Evimi değiştirmekle, bu döngüyü bozup bozmadığımı merak etmeye başladım. Suudi Arabistan'da biriktirdiğim parayla, ailemi İngiliz-Asyalı kimliğinin kök salmaya başladığı Kuzey Londra kuşağında bir çıkmaz sokaktaki yarı müstakil eve taşımıştım. Sakallılar beni Seaton Point'te on yedinci katta bulabiliyorlarsa, şimdi neden bulamadıklarını, dertlerinin ne olduğunu kederli bir şekilde kendime sormaya başlamıştım. Burada, tam olarak herkesin ulaşabileceği bir konumda, zemin seviyesindeydim; onlar nerede kalmıştı? Sonra, aniden, 1984 yılı ocağının dondurucu bir gününde, o tarihte yeniden döşenmiş, mütevazı Serdar konağının zili çaldı. Kapıyı açtığımda uzun süredir beklediğim iki sakallı adam karşımdaydı.

Soğukkanlı bir şekilde onları inceledim. Beni o kadar uzun süre bekletmişlerdi ki, şimdi beni de saran o ürpertici soğuk rüzgarda biraz daha bekleyebilirlerdi. "Geciktiniz" diye alay ettim. Bu sevgili ziyaretçilerimden birisi, benim FOSIS'ten eski dostum Muhammed İkbal Asaria idi ve benden böyle bir tavır görmeye alışkındı. Yanımdan geçip içeri girerken sergilediği, o hoşgörülü sıcak tavrı çok şey söylüyordu. Kısa boylu, yuvarlak yüzlü arkadaşını Dr. Ekber Muhammed Ali olarak tanıttı.

Oturma odasına yerleştikten sonra, "Siz mollalar benden ne istiyorsunuz?" diye sordum. "Biliyorsunuz ben mollalarla pek iyi geçinemem." O tarihten sonra aramızda hep "Molla Doktor" olarak bilinecek olan Dr. Ekber, kronik bir şekilde öksürürken, İkbal eskiden olduğu gibi bakışlarını bana sabitledi, kuru ve bitkin bir ses tonuyla: "İşte yine aynısın. Bütün sakallıları kötü adam, bütün mollaları aynı sanıyorsun."

İkbal'i on yıldan fazla süredir tanıyordum. Onu tanıdığım süre boyunca hep aynı tarzda giyinirdi: Sade, gri geleneksel elbise; uzun kollu gömlek ve ceketle ona uyan bol pantolon. Giysileri Hindistan alt kıtasında özellikle işçi sınıfı tarafından giyilen pamuk türü kaba bir kumaştan yapılmıştı. Bu giysi, 1940'lı ve 1950'li yıllarda Hindistan ve Pakistan'da gelişen haksari (halkın hizmetkârı) hareketiyle özdeşleşmişti. İkbal bu felsefenin ruhunu temsil ediyor gibi görünüyordu. Hintli ve gelenekçi olmadığı hâlde, geleneksel Hintli molla tipine tıpatıp uyuyordu. İngiltere'ye Doğu Afrika'dan gelmişti ve tanıdığım en liberal ve açık fikirli insandı. Ayrıca sürekli sakalını kaşıyan, tanıdığım tek kişiydi.

İkbal, bir taraftan sakalını kaşırken, "Sana bir teklifimiz var" diye söze başladı. "Senin gibi biz de uzun uzun düşündük..."

"Evet, evet" dedim sabırsızca; "Ümmetin derdi, ne yapılması gerektiği, medeniyetimizi nasıl kurtarmamız gerektiği konusunda değil mi?"

İkbal'i kızdırmanın keyifli yönlerinden birisi, öfkelenmemesi ve sözü her kesildiğinde durumu daha bir sükûnetle karşılayabilmesiydi. Yorumumu duymazdan gelerek sakalını kaşıdı. "İran devrimi kâbusa döndü" diye devam etti. "Müslümanlaştırma şovu bizi yeni bir çıkmaz sokağa götürecek. Bu kargaşadan çıkmanın bir yolunu bulmalıyız. Biz, İslam hakkında sistematik, eleştirel düşünceye ve ümmetin dertlerine adanmış bir entelektüel aylık dergi yayınlamayı öneriyoruz."

"Senin de bu dergide editörlük yapmanı istiyoruz" diye ekledi Dr. Ekber.

Evet, işte buydu. Bu kez, cennete giden yolu kendim

bulacaktım.

"Mollalar" dedim; "bu entelektüel projeyi kim finanse edecek?"

Mollalar birbirine baktı. Uzun bir sessizlik oldu. Hem de bir şeylere gebe bir sessizlik. Sonra da kafamın içinde, sanki bir ses bombası gibi patlayan tek kelimelik bir cevap verdiler: "İran." Havaya sıçradım. Bir süre ayakta durup, kuruması için asılan bir gömleğin sert rüzgarda salınması gibi sağa sola savrulup çırpınmaya başladım. "İran mı?" Sonunda ağzımdan çıkarabildiğim tek sözcük bu oldu. İkbal, yüzümdeki tiksinme ifadesini fark etti.

"Sakin ol" dedi. Rahatsız edecek kadar sakin bir şekilde sakalını kaşımaya devam etti. "Yalnızca sakin ol. Söyleyeceklerimizi dinle."

"Molla" dedim öfkeyle, "ancak bir aptal ikinci kez elini yılanın kovuğuna sokar."

"Bu durumda, sen tam da bizim aradığımız aptalsın" dedi Dr. Ekber, kronik öksürüğü gerilimi azaltmaya yönelik sinirli bir kahkahaya dönüşürken.

"Bizi devrimin liberal kanadı, gerçek reformları görmek isteyen insanlar destekleyecek. Her hâlükârda dergiyi çıkarmak için İran fonunu kullanacağız ve kendimize yeter hâle gelinceye kadar bu durum devam edecek. Sonra tamamen bağımsız olacağız" dedi İkbal.

"O zamana kadar derginin çenesini tutması mı gerekecek?"

"İstediğimizi şöyle ya da böyle söyleyebileceğimize dair teminat aldık."

"Üzgünüm, Molla" dedim, prensip olarak "İran'la bağlantılı hiçbir şey yapmak istemiyorum."

"Bunu bir düşün" diye ısrar etti İkbal; bu bir davet değil, daha çok bir emir gibiydi. "İslam tarihinin kritik bir kavşağındayız. Bireysel deneyimler ve kaygıların ötesine geçmek zorundayız. Ümmetin içinde ve ümmetle birlikte çalışmak zorundayız. Bulabildiğimiz bütün kaynakları kullanmak zorundayız. Üstelik herhangi bir dergiden söz etmiyoruz. Acilen, ihtiyacımız olan yeni fikirleri İslami tartışmalara aşılayan bir dergiden, olayları fikirlerle ilişkilendiren ve İslam dünyasındaki olayları şekillendirecek

fikirler üreten bir dergiden söz ediyoruz. Teokrasiyi kafalarımızdan çıkaracak ve bizi tek boyutlu İslamileştirme reçetelerinin ötesine götürecek bir dergi. Bunu, kişisel reform enstrümanın olarak düşün. Böyle bir enstrümanla neler yapabileceğini düşün."

"Ümmetin sana ihtiyacı var" diye ekledi Molla Doktor, bir Cheshire Kedisi gibi sırıtarak.

Bir misyon adamı olmak ve ihtiyaç duyulmaktan daha tahrik edici bir şey olamazdı. Elbette İkbal haklıydı. Fikirler medeniyetin gerçek tuğlaları, düşünme ve entelektüel tartışmaları yayma ise cennete giden yolu inşa eden tek gerçek süreçti. İslam medeniyetinin başlangıcında da öyle olmuştu; eğer kendimizi farzları yerine getirmekle sınırlamayacak, bizleri saygın liderlerin reçetelerini sorgusuz sualsiz uygulamaktan kurtaracak, çağdaş gerçek sorunlar yumağımız ile mücadele edeceksek, aynen öyle yapmalıydık, şimdi de öyle yapmalıyız. Kendi çaresizliğimizi düşünmek yerine, ümmeti daha iyi bir geleceğe götürmek için yeni fikirler ve eleştiriler üretebiliriz. Hatta, belki de yeni bir "düşünce ekolü" bile oluşturabiliriz. O hâlde, mevcut fikirleri eleştirmek ve yeni fikirleri yaymak için dergiden daha iyi bir araç olabilir mi?

"Tamam" dedim gelecekteki uzay istasyonumdan geri dönerek. "İki şartla kabul edeceğim."

"O şartlar neymiş?" diye sordu Molla Doktor, zoraki bir gülümsemeyle.

"Molla Doktor" dedim, onun gülümsemesini taklit ederek. "Dergide yazacak yazarları ben seçeceğim ve İranlılarla hiçbir ilişkim olmayacak."

"Aradığın türde düşünür ve yazarları bulması kolay olmayacak. Onları kendi başına keşfetmek zorundasın. Bu işte tam bir özgürlüğe sahipsin. Para ve İranlılarla uğraşma işini bana bırak. Sana söz veriyorum, onlarla hiçbir ilişkin olmayacak" dedi İkbal, sakallarını yoğun bir şekilde kaşımaya devam ederken.

"Küçük bir problem var" diye araya girdi Molla Doktor, o malum gülümsemesiyle.

"O nedir, Doktor?"

"Editör olamazsın."

"Nasıl yani? Derginin editörlüğünü yapmamı istiyorsun, ama editör olamıyorum!"

"Sakin ol!" dedi İkbal, sakalını ovuşturarak. "Dergi senin çocuğun olacak. Derginin editörlüğünü sen yapacaksın. Ama senin ünün konusunda da dikkatli olmak zorundayız."

"Bizim problemimiz, iki kritik noktaya ulaşana kadar senin kendini kontrol edip edemeyeceğindir. Birincisi; dergi satış ve reklamları yeterli hâle gelmesi ve bağımsızlığımızı elde edecek duruma ulaşmamız. O zaman İran'la bağlarımızı koparabiliriz. İkincisi; bizi anlayan ve analizlerimizi özümseyecek eleştirel düşünür ve aydınlar grubuna ihtiyacımız var. O zaman, dergiyi sürdüremesek bile, fikirlerimiz sürer ve başkaları tarafından daha ileriye taşınabilir."

"Kabul ediyorum" dedim hemen. "Her iki cephede de kritik başarı noktasına ulaşmamız için ne kadar süreye ihtiyacımız olduğunu düşünüyorsunuz?"

"Beş yıl diyebilirim" dedi İkbal, yine sakalını ovuşturarak. "Sen" dedi sakalını hararetle kaşırken, "bu kadar uzun süre biraz kendin gibi olmamayı başarabilir misin?"

"Nasıl kendim olmayabilirim ki?" dedim, yaralı bir masumiyeti yansıtan ses tonuyla.

"Yapabilirsin. Yalnızca bireylere veya devrim liderlerine doğrudan atış yapma. Eleştirilerini bizi besleyecek elleri çok fazla mutsuz etmeyecek kadar yumuşat. Ve Kelim Sahip'in bir şahin gibi bizi gözetleyeceğini unutma. Bize sağlanacak kaynağı durdurmak için elinden gelen her şeyi yapacaktır. Sana daha büyük bir hedef için, Ümmetin iyiliği için yalvarıyorum."

"Şey, siz bu şekilde söylüyorsanız, ben de deneyeceğim" dedim.

Üçümüz birbirimize baktık; karşılıklı olarak kendimize atfettiğimiz önemin samimiyetini değerlendirdik; bir an düşündük ve sonra kahkahaya boğulduk. İşte gereken, tam da buydu diye düşündüm. Akşamın geri kalan kısmını kahkahalar eşliğinde sohbet ederek, çocuklar gibi birlikteliğin tadını çıkararak geçirdik. Ne yaparsak yapalım, en azından kendimizi gereksiz yere ciddiye almanın

rahatsız edici dehşetinden uzak olacağız diye düşündüm.

Mollalar evimi yeni terk etmişti ki, telefonum çaldı. Arayan Suudi Arabistan günlerimdeki dostum, akıl hocam, koruyucum ve kurtarıcım Abdullah Nasıf idi. Görüyorsunuz ya, tıpkı otobüsler gibi! "Yarın sabah ilk uçakla Cidde'ye gelebilir misin?" dedi. Cidde'deki Kral Abdülaziz Üniversitesi rektörü olarak hizmet ettikten sonra, Rabıtatü'l-Âlemi'l-İslami'nin (Dünya İslam Birliği) genel sekreteri olmuştu. Rabıta, dışişleri bakanlığının zorunlu bir koluydu. Ama özünde eşitlikçi olan Nasıf, çalışmasına daha çok aydının katılmasını sağlamaya kararlıydı. "Rabıta'nın yürütmesi gereken işlere ilişkin on yıllık bir plan hazırlamak için "gelecek araştırmaları ve planlaması uzmanlığı"nı kullanabilir misin?" diye sordu. Aniden, ümmetin yalnızca bana ihtiyacı olmakla kalmayıp, aynı zamanda benim yaptığım işe de ilgi duyduğunu gördüm. Otobüsler gelmeye devam ederken, misyon adamının seyahati reddetme hakkı yoktur. Birkaç gün sonra Cidde'deydim.

Nasıf'ı ziyarete gittiğimde, etrafı her zamanki gibi kalabalıktı. Bildik nezaketiyle beni yanında duran bıyıklı, başı gençlik saçlarıyla dolu, zayıf ve gözlüklü bir adamla tanıştırdı. Nasıf'ı ziyarete gittiğinizde kiminle karşılaşacağınızı asla bilemezsiniz! Bu adama dair ilk izlenimim, bir çöl krallığına kum, deve veya klima satmakla uğraşan bir pazarlamacı olduğu yönündeydi. "Bu Dr. Vasiullah Han, Şikago'daki Doğu-Batı Üniversitesi rektörüdür" diyerek, devreye girdi Nasıf. Zamanlaması kusursuzdu. Her zaman olduğu gibi, söylediğinden daha fazlasını anlatan bir ifadeyle, "İkiniz arkadaş olmalısınız" diye ilave etti.

Rektörü tekrar inceledim. Üzerine oturmayan bir takım elbise giymiş, seyyar kitap satıcısına yakışan türde bir kravat takmıştı. Kumullarda ilerleyen bir kertenkeleyi andırıyordu. İlk toplantımız birkaç saat sürdü. Gerçekten de bu adamla konulu ve kısa bir tartışma yapmanın imkânsız olduğunu gördüm. Bana sanki uzun süre önce izini kaybedip yeniden bulduğu bir arkadaşı gibi davranıyordu: Samimiyetle sarılıyor, cömertçe gülümsüyordu. Dakikalar içinde benim onun hayattaki yegâne

meşgalesini dikkatle dinlememi sağladı: "Elhamdülillah kardeşim, Şikago'da bir üniversite kurduk. Amerika'daki Müslümanlar tarafından kurulan ilk üniversite. Nasıf bize, mütevelli heyet başkanımız olma şerefini bahşetti. Üniversite fikri, 1 Kasım 1979 tarihinde ilk kez ortaya çıktı ve kâr amacı gütmeyen bir kurum olarak tasarlandı. 6 Mayıs 1980 tarihinde de elhamdülillah, Illinois Yüksek Öğretim Kurulu onay verdi ve üniversitenin çalışma yetkisini tanıdı." Onu dinlemek, Doğu Avrupa'dan gelmiş, devletinin başarılarını anlatan, istatistiklerle konuşan bir eski komünisti dinlemek gibiydi.

Ertesi gün, Nasıf bizi Mekke'ye davet etti. Rabıta'nın merkezini görmem ve İslam dünyasının önemli ve büyük adamlarından seçilen yönetim kurulunun çalışmasını izlememi istedi. Han bir araç kiralamıştı, dolayısıyla Nasıf birlikte seyahat etmeyi önerdi. Sabahın erken saatlerinde yola çıktık. Daha yola çıkar çıkmaz, Vasiullah Han konuşmaya başladı:

"Üniversite benim mutfağımda başladı Ziya kardeş! Dostlarımın büyük çoğunluğunu ceplerindekini vermeye ikna ettim ve bina depoziti için gereken paranın geri kalanını ödünç aldım."

Bu, dünkü konuşmamızın bir tekrarıydı. Bir yandan Vasiullah Han'ı izlerken, öbür yandan Doğu-Batı Üniversitesi'nin canlı arşivinin üzerime yağmasına izin verdim.

Han, oldukça merak uyandıracak bir huya sahipti. Konuşurken bıyığıyla oynuyordu. Parmaklarını bıyıklarında gezdiriyor; uygun bir kıl seçip, onu cezalandırıyordu. Şüpheli kılı titizlikle incelemek için bir an duraksıyor, sonra ani, kararlı bir hareketle, kendisini kızdıran kılı kökünden koparıyordu. Sonra yerinden koparılan kıl, ayrıntılı bir mikroskobik incelemeye tabi tutuluyordu.

"Elhamdülillah, şimdi binanın kendisi bir milyon doların üzerinde eder."

Konuştukça, daha çok kıl koparıyor ve her defasında tüm bedenimin ürperdiğini hissediyordum. Sonunda daha fazla dayanamadım.

"Dur" diye bağırdım, "Kenara çek!"

Han şerit değiştirdi ve arabayı otobanın kenarına park etti. Zaten otobanda bizden başka sürücü yoktu.

"Bıyığını koparmayı bırakmadığın sürece, seninle hiçbir yere gitmiyorum."

Han hayret dolu bir masumiyetle bana döndü.

"Bak" dedim, "belki sen kendine acı vermekten hoşlanıyor olabilirsin; ama ben sadist değilim. Zaten dudaklarının üstünde birkaç düzine kıl kalmış, onlar da can çekişiyor. Birkaç ay içinde hepsini koparıp bitireceksin". Bu doğruydu. Uzaktan bıyık gibi görünen şey, yakından bakıldığında toprağı ortaya çıkan kelleşmiş bir çayır gibiydi. Sanki çıplak alanlar ve köstebek yuvalarının etrafına bir miktar çimen serpiştirilmişti.

Han biraz düşündü. "Benim iyiliğim için mi yoksa kendi iyiliğin için mi durmamı istiyorsun?"

"Her ikisi de" diye cevap verdim.

"Tamam" dedi.

Ve gerçekten de sözünü tuttu.

Vasiullah Han, Rabıta'yı düzenli olarak ziyaret ediyordu ve bu yüzden Mekke'nin yollarını gayet iyi biliyordu. Ancak Mukaddes Belde'ye vardığımızda, hedefimize varmak için kullanacağımız yolun tam ortasına yeni bir spagetti kavşak inşa edildiğini gördük. Gerçekten de bu iç içe geçmiş yollar o kadar yeniydi ki, inşa edenler henüz işaret levhaları koyacak zaman bile bulamamıştı. Çıkışlardan birine saptık, geniş bir arabesk yoldan geçtiğimizde, kendimizi Mekke'den Mina'ya uzanan yolda bulduk. Geri dönüp bu ana arterler ağına ters açıdan girdik ve alternatif bir yol bulmayı umut ettik. Bu kez, Taif yolundaydık. Tekrar döndük, kavşağa daldık ve bu defa kimsenin nereye gittiğini bilmediği bir yola çıktık.

"Modern dünyanın, biz sade Müslümanlara karşı komplo kurduğu duygusuna sen de kapılıyor musun?" dedi Vasiullah Han.

"Birincisi kaza, ikincisi ise rastlantı. Ama üçüncüsü kesinlikle bir komplo gibi görünüyor" dedim.

Aslında bu bir komplo değil, yalnızca bir metafordu: Modernitenin tuzakları, İslam ümmetini olduğu yerde durmadan daireler çizmeye, yerinden kıpırdayamaz bir

duruma düşürüyordu. Bu geri dönüşler, ne seyahatin ne de ulaşımın gerçek problemlerini çözemediği gibi, mirasımızın da bir arabesk olarak nitelendirilmesini sembolize ediyordu. Ümmet, ne Batı toplumlarını taklit etmede ne de prensiplerine göre kendi modernitesini kurmada başarılı olabilmişti. O kargaşadan çıkıp doğru yolu bulduğumuzda iki saat gecikmiştik. Dünya İslam Birliği Yönetim Kurulu toplantısı çoktan başlamıştı.

Nefes nefese toplantı salonuna koştuk. Çoğu, bir ayağı mezarda yaklaşık kırk yaşlı adam, bir daire şeklinde oturmuş, her biri kurul başkanıyla göz göze gelmeye çalışıyordu. Bugün, metaforlarla karşılaşma günüydü. Toplantının başkanlığını Şeyh Abdülaziz b. Baz, Arabistan'ın ünlü âmâ din alimi ve Şeyhülislamı! İnsanlar görmeyen birinin bakışını yakalayabilmek için el kol hareketi yapıp duruyorlardı. Meclisin bazı üyeleri ise aynı anda hararetle değişik konularda konuşuyor, neredeyse birbirlerini hiç dinlemiyorlardı.

"Filistin hakkında ne yapacağız?" dedi son derece yavaş konuşan birisi.

"Ama Afganistan problemi çok daha acil" dedi, çok daha yavaş konuşan birisi.

"Kesinlikle Keşmir problemini tartışmalıyız" dedi bir üçüncüsü. Bir yandan konuşuyor, bir yandan da elini kaldırıyordu; ama her iki görev de ona çok zor geliyor olacak ki, bunları ancak yavaş çekimde yapabiliyordu.

"Susun, susun" diye bağırdı Abdülaziz b. Baz, elini kaldırıp hiç kimsenin konuşmadığı veya onun dikkatini çekmeye çalışmadığı bir yöne işaret ederek.

Nasıf, Şeyh Baz'ın yanında oturuyordu. Şeyhin kaldırdığı elini tuttu ve nazikçe konuşmacılardan birisine doğru çevirdi.

Dairenin kenarında durmuş, sonsuza kadar sürecekmiş gibi gelen bir an içinde, Han ve ben, bu sürrealist manzarayı izliyorduk. Sonra, aynı anda bakışlarımızı Nasıf'a çevirdik. Gülümsemesini bastırmak için çok çaba sarfettiği belli oluyordu; ikimiz birden gürültülü bir kahkaha attık. Nasıf da bizi izledi. Bütün gözler, hatta göremeyenlerin gözleri bile bize döndü.

Toplantıdan sonra, Nasıf bizi öfkeyle odasına çağırdı. Bakışlarımız buluştuğu anda, histeri geri döndü. "Farkında mısınız?" dedi. Gülmeye devam ederken, "Bu Yönetim Kurulu'nun üç toplantısı boyunca, siz oyunbozanlar gelene kadar orada oturup sükûnetimi ve ciddiyetimi korudum" diye ekledi.

Ertesi gün, Han kurnazca bir plan ortaya attı. "Neden Doğu-Batı Üniversitesi'nde özellikle paslanmış geleneklerden ve toplumlarımıza uymayan modernite modelinden bir çıkış yolu araştıracak bir merkez kurmuyoruz?"

Fikir hoşuma gitmişti. "Politika ve Gelecek Araştırmaları Merkezi adını verelim" diye önerdim. Han öneriyi kabul etti ve bana hemen müdürlük görevini teklif etti. Bu ihtiyaç duyulma ve yararlı olma işi, yeni görevlerle iyice yorucu hâle dönüşüyordu.

"Küçük bir problem var" dedi Han, anlaşmayı sıcak bir el sıkışmasıyla mühürlerken. "Sana ödeme yapamayız. Hem Merkezin projeleri hem de kendi maaşın için parayı kendin toplamak zorundasın."

Birkaç saat sonra Abdullah Nasıf'ın evinde oturuyorduk. Cuma sabahıydı ve âdeti olduğu üzere Nasıf misafirleriyle ilgileniyordu. Tamamı yabancı olan ziyaretçilerinin büyük çoğunluğu özel problemleriyle gelmişlerdi; bazılarının işe, bazılarının çıkış vizesine, bazılarının ise yalnızca paraya ihtiyacı vardı. Kendisini tanıdığımdan bu yana, onlarca yıldır hiç kimse Nasıf'ın evini, eli boş veya sorunlarıyla ilgilenilmemiş olarak terk etmemişti. İnsanlar gelir, onu selamlar, elini sıkar ve sonra sıradaki boş koltuğa saygılı bir şekilde otururlardı. Nasıf'a yakın koltuklar boşaldıkça, adım adım ona yaklaşırlardı. Sonunda Nasıf'ın yanındaki koltuğa oturup problemlerini kulağına fısıldama sırası onlara gelirdi. Onları dikkatle dinlediğini, anladığını gösterir ve güven verir bir tarzda Nasıf başını sallardı. Eğer problemi çabucak çözebilecekse, telefonu eline alır ve hararetle birileriyle konuşur, bir not yazar ve ziyaretçisinin eline verirdi. O kadar saygı ve itibar görüyordu ki, birisine birisinden söz ettiğinde, mutlaka bir şeyler yapılıyordu. Eğer bir ziyaretçinin derdi çok daha büyükse, notlarını alır ve bir çözüm bulana

kadar üzerinde titizlikle çalışacağı bir dosya oluştururdu.

Ziyaretçilerin büyük çoğunluğu işlerini bitirdikten sonra Nasıf'ın yanındaki koltuğa oturdum. Ellerini samimiyetle elime aldım ve kulağına nazikçe fısıldadım: "Doktor" dedim, "ümmeti kurtarmak için biraz paraya ihtiyacım var!" Öksürdü. "Niçin ve ne kadar istiyorsun?"

Planı açıkladım. Nasıf dikkatlice dinledi, birkaç soru sordu.

"Bu Merkez'in ilk görevi, Dünya İslam Birliği için bir gelecek planı hazırlamak olmalı" dedi.

"Elbette" diye cevap verdim tereddütsüz.

Bir süre düşündü, bardaktan birkaç yudum su içti; bana baktı ve gülümsedi.

"Yüz elli bin dolar can suyu olarak yeter mi?" dedi.

"Elbette yeterli" dedi Han.

1980'li yıllar konferans çağıydı. Bu on yıl boyunca, ekonomi ve eğitimden enformasyon bilimlerine, teknoloji transferinden gençlik ve Yeni Dünya Düzeni'ne kadar akla gelebilecek her konuda Riyad'dan Kahire, İslamabad, Dakka, Kuala Lumpur, Jakarta, Dakar ve Rabat'a kadar her İslam ülkesinin başkentinde konferanslar düzenleniyordu. Konusu ne olursa olsun, her bir konferans ümmetin durumu ve geleceği hakkında şekilsiz bir yapıya dönüşüyordu. Bana göre, İslam dünyasının bu karakteristik davranışı, Mekke'nin girişindeki spagetti kavşakla aynı işlevi görüyordu. Bu konferansların hiçbiri, ümmetin hastalıklarına çare olacak pratik programlar üretmede başarılı olamadı. Konu ve yer neresi olursa olsun, konferanslara -saygısızca bir ifadeyle söylemek istersek- "profesyonel Müslümanlar" yani İslam'ı bir mesleğe dönüştürmüş alimler ve aydınlar adı verilen aynı standart grup katılıyordu. Ben de "konferans seti"nin saygın bir üyesiydim.

1980'lerdeki konferansları diğerlerinden ayıran, başlıklarındaki "k" harfinin büyük olmasıydı. Bunlar büyük "Konferanslar"dı. Uygun modern kişisel eşyalarla donatılıyordu; çantalar, kalemler, not defterleri, özel tasarımlı logolar, video ve yayınlar, kısacası bütün ürünleriyle özel konferans endüstrisi. Ve hepsinin de bağlayıcı bir sloganı vardı: "İslamileştirme." İran'daki devrim, İslam dünyası-

nın her tarafındaki insanlara hem ilham kaynağı olmuş hem de korku vermişti. Bir milletin İslami seçeneği uygulaması, yeni türden bir teşvik unsuruydu. Konferanslar birçok yönden, İran'ın sergilediği aşırılıkları kontrol altına alma, yönetme ve yönlendirme ihtimalini değerlendiren girişimlerdi. Müslümanlara göre, ümmet bir odak noktası, İslamileştirme de bir programdı. İran'daki devrimin ürettiği sosyal kargaşa ve mayalanmalar gibi ne kadar gösterişli ve büyük olursa olsun, bu konferanslar Batılı gözlemciler tarafından göz ardı edildi. Aslında bu durum, İran sonrası İslam dünyasında olup bitenlerden haberdar olmak isteyen Batı için kötü haberdi. Öbür yandan tartışmaların ne kadar düzensiz ve ham olduğunun duyulmaması ise bizim için iyi haberdi.

İslamileştirme tüm hastalıkların ortak çaresi, İran'daki olaylarla ilişkili, ama onlardan bağımsız bir çözümdü. Çağdaş dönemde hiç kimse ümmet kavramını tanımlama ve açıklamada, Filistin kökenli Amerikalı bilgin İsmail Raci el-Faruki kadar çok çaba göstermedi. İri yarı ve yüzü tıraşlıydı, büyük gözlükler takan Faruki, Londra'nın düzenli ziyaretçileri arasındaydı. Onun konferanslarına ben de düzenli olarak katılıyordum. İnanç ve tutkuyla konuşur, konferanslarının konusu ne olursa olsun, sözü daima "ümmetin dertleri"ne getirirdi. Bir konferansında şöyle diyordu: "Ümmet, mensuplarını İslam'a olan bağlılıklarıyla, özgün (İslami) bir sosyal düzene bağlayan, mümkün olduğu kadar çok ve çeşitli etnik köken ve toplulukları kapsayan evrensel bir toplumdur. 'Ümmet' terimi tercüme edilemez, dolayısıyla orijinal biçimiyle kullanılmalıdır. 'Halk', 'millet' veya 'devlet'le ya da 'ırk', 'coğrafya', 'dil', 'tarih' veya bunların herhangi bir kombinasyonuyla tanımlanacak başka bir ifade ile eş anlamlı değildir. Ümmet, yereli, ırkı ve coğrafyayı aşar. Ümmetin her bir parçası yani bir Müslüman topluluk, bir İslam devletinin egemenliği altında olmasa bile, bir başına ümmettir."

Faruki bir başka konferansında, "Ümmet içindeki, özellikle Araplarla diğer Müslüman toplumlar arasındaki bölünmeler, Batı tarafından yaratılmıştır" tespitini

yapmıştı. Düşünür "Arap ve İslami kimlikler arasında bir fark olmadığını, farklı etnik kökenler ve siyasal görüşlerden gelen bütün Müslümanların ümmetin çürümesi ve yozlaşmasına karşı mücadele vermek için birleşmesi" gerektiğini savunuyordu. "İslam'ın evrensel bir din olarak, tartışmaya yer vermeyecek kadar açık bir şekilde milliyetçiliğe karşı" olduğunu söylüyordu. "İslam'ın Batılı düşmanlarının, Arapçılığa kendisine yabancı olan bir anlamı -yani Müslüman Arapları diğer etnik kökenlerden gelen Müslüman kardeşlerinden ayrı tutma anlamında ırkçılık ve milliyetçiliği- yüklemesinden daha zarar verici bir şey yoktur. Sözde Arap milliyetçiliği veya etnikmerkezcilik, yalnızca ümmeti parçalamak ve Berberî, Türk, Farisi, Kürt, Hintli, Çinli veya Malay'dan Arabı ayırmak; beyazı siyaha yabancılaştırmak ve Müslümanları dindaşlarıyla kardeş kavgasına, birbirleriyle savaşa tutuşturmak amacıyla tasarlanmış yeni bir icattır. İslam düşmanları, bir yandan Türkiye'nin idealist gençlerini ilerleme ve onur arayışı adına milliyetçilikle ayartırken, öte yandan aynı milliyetçiliği Osmanlı Halifeliğine karşı Arapların kışkırtılmasında kullanmıştır." Faruki, Baas Partisi'nin kurucusu Michel Eflak gibi Hıristiyan Arapları, özellikle "Arap milliyetçiliği hastalığı"nı yaymakla suçluyordu. Diğer konferanslarında ise Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'dan oluşan "İbrahimî dinler" arasındaki diyalogun önemini vurguluyordu. Karşılaştırmalı din alanında ünlü bir uzman olan Faruki'ye göre Yahudilik, dindarlık anlayışı bakımından İslam'ın kardeş diniydi.

Faruki, 1970'li ve 1980'li yıllarda, Müslüman aydınlar sahnesinde gittikçe yükselen bir konumdaydı. Celile'nin eski valisi olan Faruki, ABD'ye göç etmiş, burada Philadelphia'daki Temple Üniversitesi'nde İslami Araştırmalar bölümünde önemli bir konum edinmişti. Genç bir akademisyen olarak, diğer birçokları gibi ben de ona büyük bir hayranlık duyuyordum. Gerçekten de gelmiş ve gelecek birçok Müslüman akademisyen onun öğrencileriydi. Sayısız doktoraya danışmanlık yapmıştı ve bir genç Müslüman akademisyenler kuşağının oluşmasında doğrudan etkiliydi. Onun konferansları ve eserlerinde beni

en çok cezbeden taraf, İslam'ın şanlı geçmişine zorunlu dönüş çağrısından ve nostaljiden uzak oluşuydu. Şartların bir zamanlar farklı olduğunun, Müslümanların bir zamanlar kaderlerinin sahibi olduğunun ve kültürlerinin daha "otantik ve uyumlu" olduğunun, bununla birlikte geçmişe dönüşün mümkün olmadığının, Müslümanların acziyet duygusuna kapılmaya haklarının olmadığının idrakinde idi. O, "şimdi" ve "gelecek"le ilgileniyordu; ümmeti hastalığından nasıl kurtaracağımızla ve onu yeni hedefine nasıl götüreceğimizle.

İsmail Faruki'yi 1977 yılında Mekke'de yapılan bir konferansta tanımış ve anlamıştım. Bu konferans, ben hâlen Hac Araştırma Merkezi'nde çalıştığım dönemde Kral Abdülaziz Üniversitesi tarafından düzenlenmiş olan Birinci İslami Eğitim Konferansı'ydı ve maksadı "İslam'ın yeniden inşası" idi. Ben konferans konusunda *Times* için bir yüksek öğretim eki hazırlamakla görevliydim.

Konferansa katılan bir dizi akademisyen, İslam ile Batı arasındaki çatışmanın özünün yalnızca tarihî ve siyasi olmayıp, aynı zamanda metafiziksel ve manevi olduğunu savunuyordu. İslami eğitim sistemi, sömürgecilik döneminde Batı seküler eğitimi tarafından ve modernitenin tuzaklarını ithal etmeye hevesli yeni kurulan Müslüman devletler tarafından yok edilmişti. Liberal Batı'da, bütün bilgi dalları İslam'ın ruhuna tamamen aykırı fikirler ve kavramlarla kontrol edilmekte ve yönetilmektedir. Tabii bilimler tabiata aykırı olarak tasarlanmakta, ilericilik namına çarpıtılıp yozlaştırılabilmektedir. Öte yandan İslam, insan ile tabiat arasında bir çatışmayı teşvik etmez. İnsana "doğal" olmayı ve dolayısıyla tabiat ile uyum içinde çalışmayı öğretir. Benzer şekilde, sosyal bilimler de Batı'da insanın toplum için önceden belirlenmiş bir davranış kuralları setine inanmamasını, aksine toplumun sürekli evrimleşen ve değişen bir fenomen olduğu anlayışını kabul etmesini ister. İnsanın doğasında kalıcı veya değişmeyen hiçbir şey yoktur. Bu yüzden değerler de değişir. İslam ise değerlerin değişmeyeceğini, dolayısıyla hakikat, iyilik, doğruluk ve merhametin sabit faktörler olduğunu öğretir. Bir toplum modern dünyaya

göre "ilkel", "geleneksel" veya "az gelişmiş" olabilir; ama bu durumuna rağmen çok gelişmiş bir değerler anlayışına sahip olabilir. Bu yüzden, seküler bilginin her alanı İslami ön kabuller ve fikirlerle çatışma içindedir.

Faruki bu konferansı kendi kurtuluş teorisini sunmak için kullandı. Müslümanların Batı medeniyeti ile değil, bu medeniyetin temsil ettiği kişilik ve "zihin yapısı"yla çatışma içinde olduğunu savundu. Seküler akıl ve kişilik, yalnızca Batı'da değil, aynı zamanda İslam ümmeti içinde de bulunmaktaydı. Eğitim sistemi yenilenmediği ve hataları düzeltilmediği sürece, ümmetin gerçek anlamda dirilişi beklenemezdi. Gerçekten de ihtiyaç duyulan, sistemin yeni baştan kurulmasıydı. İslami eğitimdeki mevcut ikilik yani sistemin İslami ve seküler olarak ikiye ayrılması, tamamen ve sonsuza kadar ortadan kaldırılmalıydı. İki sistem birleştirilmeli ve bütünleştirilmeliydi ve ortaya çıkacak sisteme İslam'ın ruhu aşılanmalı ve bu sistem İslam'ın ideolojik programının ayrılmaz bir parçası olarak işlev görmeliydi. Faruki oldukça cesur bir şekilde, sekülarizmin bütün insani bilgi birikiminden silinmesi gerektiğini, ancak o zaman bilginin İslam'ın hedeflerine hizmet edebileceğini yüksek sesle savunuyordu: "Bizi bekleyen görev, bütün insani bilgi mirasını, İslami duruş açısından yeniden kalıba sokmaktır. Somut bir ifadeyle, bilimsel disiplinleri İslamileştirmeli, daha da iyisi üniversite düzeyinde ders kitapları hazırlamalı, böylece yirmi civarında disiplini İslami vizyona göre yeniden şekillendirmeliyiz." Onun bu mesajı konferansta yankı buldu. Mekke Intercontinental Otel'de, etrafı daima hayran bir öğrenci grubuyla çevrili, yeni taç giymiş bir kral gibiydi.

Bir akşam restoranda oturmuş, tüm dikkatimi bol miktarda sıcak, lezzetli pideyle birlikte sunulan muhteşem yemeklere vermeye hazırlanıyordum. Pideden bir parça kopardım, kaşık gibi parmaklarımın arasında bükerek domates, salatalık, soğan, ezilmiş buğday ve kıyılmış kokulu maydanozlardan oluşan, yağ ve limon suyuyla lezzetlendirilmiş olarak tabağımın bir kenarında duran yığına daldırdım. Pideyi tekrar kullanarak,

parmaklarımın hassas hareketleriyle yığına yeniden düzen verdim. Sonra da yığından pidenin içine aldıklarımla, mükemmel bir lokmalık paket hâline getirdim. Emeğimin ürününü ağzıma götürürken, kendimi eseriyle kıvanç duyan bir sanatçı gibi hissediyordum. O anda Faruki'nin salona girdiğini ve yüzünde bütün duyularımı alarma geçiren bir bakışla, bulunduğum tarafa doğru yöneldiğini gördüm. Konferansa katılanlar arasındaki bu yeni Mesih ve onun *Bilginin İslamileştirilmesi* teorisi hakkında iğneleyici yorumlarda bulunan tek kişinin kim olduğunu anladığından kuşkulanmıştım. O anda zihnime, bir western filmindeki sayısız sahnelerin görüntüleri hücum ediyordu: Öğle vaktiydi ve Yuma'dan gelen tren istasyona yeni girmişti. Ya da Wyatt Earp, Clantonlarla randevusuna yetişmek için OK Corral'ın ana caddesinde koşuyordu...

Faruki tam karşımdaki sandalyeye otururken, hiç duraksamadan "Bebeğiniz ölü doğdu" diyerek, onu yaylım ateşine tuttum.

"Niye?" diye sordu.

"Siz bilginin seküler ve İslami bölümlere ayrıldığını savunuyorsunuz. Böyle bir ikili bilgi anlayışı, son tahlilde yok etmeyi amaçladığı sekülarizmi tanımayı, hatta dolaylı olarak bir ölçüde onu kabul etmeyi de içerir.

"Bu, zaten hep birlikte yaşayıp göreceğimiz bir çelişki" dedi.

"Ama en azından "hakikat" ve "bilgi"nin aynı şey olmadığını kabul etmelisiniz."

Faruki, İslami bakış açısından "hakikat" ile "bilgi" arasında bir ayrım olmadığı konusunda ısrarlıydı. "Eğer Allah hakikat ise, birçok hakikat olamaz. İslami bilgi de hakikattir." Ben bilgiyi hakikatle özdeşleştirmenin problemli bir anlayış olduğunu, çünkü bilgiyi tanımlayanların hakikati de tanımlamaya başladıklarını, dolayısıyla tanrı rolünü oynadıklarını savundum. Üstelik aramızda kendi zaviyelerinden ümmete pek yararının olmadığını düşündükleri hakikatleri bastırmak için çabalayanlar da olacaktır. Bu durum, bilginin bastırılması ve sansürlenmesine yol açacaktır.

Faruki argümanlarımdan rahatsız olmuştu.

"Bu felsefi laf kalabalığını bırakalım, önemli olan disiplinlerin İslamileştirilmesidir. Ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, siyasal bilimler, hepsi mutlaka İslami çerçevede yeniden şekillendirilmelidir. *Bilginin İslamileştirilmesi* projesinin maksadı, modern bilginin her döneminde İslam'ın güncelliğini sağlamaktır."

Modern bilgiyle uyum sağlaması gerekenin İslam olmadığını, modern bilginin İslam'a uyumlu hâle getirilmesi gerektiğini söyledim. Bu ifade onu daha da kızdırdı. Bu yüzden daha uzlaşmacı olmaya çalıştım.

"Sırf tartışmış olmak için" dedim, "sizin önermenizi kabul etmiş olayım. Disiplinleri nasıl İslamileştirmeyi öneriyorsunuz?"

Şimdi güvenli topraklarda olduğu için rahatlamış olan Faruki, "öncelikle" dedi; "modern disiplinlerde ve İslam mirasında uzlaşmalı, İslam'ın modern bilginin her çağıyla özgün ilişkisini kurmalı ve sonra bu miras ile modern bilgi arasında yaratıcı bir sentez kurmanın yollarını arayarak, İslami düşünceyi ümmetin ilahi misyonuna götürecek yeni bir yörüngeye oturtmalıyız". Sonra *Bilginin İslamileştirilmesi* görevinin, ümmetin en büyük meydan okumalarından birisi olduğunu savunarak devam etti. "Geçmiş asırların müceddidleri, Batılı bilgi ile İslam vizyonu arasındaki çatışmanın farkında olmadıkları için Batı'nın bilgi ve teknolojik gücünü benimsemekle yetinmişlerdi. Bizim kuşağımız ise kendi entelektüel yaşamımızda karşılaştığımız bu çatışmaların farkına varan ilk kuşaktır."

Sonra Faruki masada duran çatal ve bıçağı eline aldı. ve onları bana doğru sallayarak, "Bunları bir disiplin olarak, diyelim ki sosyoloji veya antropoloji olarak düşün" dedi. "Şimdi Batı'da çatal sol elde, bıçak ise sağ elde tutulur. İnsanlar sol elleriyle yer. Ama biz Müslümanlar sağ ellerimizle yeriz. Yapmamız gereken tek şey; çatalı sağ, bıçağı sol elimize almaktır. Bazı disiplinlerin İslamileştirilebilmesi için bu tür dönüşümlerden geçmesi gerekir. Bazıları ise daha fazla çaba gerektirmektedir."

Dumura uğramıştım. Müslüman ümmetin en büyük

öğretmenlerinden ve çağdaş akıllarından birisinin karşısında oturduğuma inanamıyordum. Faruki'nin naifliğini hazmetmem biraz zaman aldı.

"Ama genel olarak Müslümanlar çatal ve bıçakla yemek yemiyor, çoğumuz ellerimizle yiyoruz. Çatal ve bıçaklar özgün şartlarda ortaya çıktı. Özünde yemek masasında kullanılmak üzere tasarlandı. Belli bir yemek yeme âdâbının parçalarıdır. Gerçekten de bir halının üzerine bağdaş kurup oturmuşsanız, yemekte çatal-bıçak kullanmak çok güçtür. Üstelik çatal ve bıçak üretimi belli miktarda enerji gerektirir. Enerjinin ucuz olmadığı yerlerde, –çatal-bıçak yerine– daha kolay bulunan çubuklar, daha iyi ve ucuz bir alternatif oluyor" diyerek devam ettim. "Problem büyük ölçüde 'disiplin' kavramında yatmaktadır. Disiplinler, sizin düşündüğünüz gibi semada yaratılmıyor; hazır hâlde inmiyor. Tabiat ve insani faaliyetler de, 'sosyoloji', 'psikoloji' ve 'antropoloji' gibi kesinkes belirlenmiş bölümlere ayrılmıyor. Disiplinler belli bir dünya görüşünden doğar ve hiyerarşik olarak o dünya görüşü altında yer alır."

Günümüzde bilginin çeşitli disiplinlere ayrılmasının, Batılı dünya görüşünün realiteyi nasıl algıladığı ve Batı medeniyetinin kendi problemlerini nasıl gördüğünün özgün bir yansıması olduğunu açıklamaya devam ettim. Örneğin; antropoloji, özellikle ötekini, Batılı olmayan toplumları yönetme, kontrol etme ve araştırma maksadıyla geliştirilmiştir. Batılı olmayan kültürler için hiçbir gerçek anlamı yoktur. Müslümanların, –her ne demekse– disiplinleri İslamileştirmeye ihtiyacı yoktur; kendi kültürel şartlarına dayanan ve kendi problemlerini çözmek üzere tasarlanmış kendi disiplinlerini geliştirmeye ihtiyacı vardır.

Malezyalı bir öğrencisi, masada Faruki'ye eşlik ediyordu. Güvenilir yardımcı, tozlu ana caddede son hamleyi yapmak için daima kahramanın ardından yürür. "Farklı bilgi sınıflandırmaları üretmek, İslami mirasın ayrılmaz bir parçasıdır. Bilgiyi kendi özgün yollarıyla sınıflandıran Müslüman alimler, hadis eleştirisi, medeniyet ve rüya araştırmaları gibi yeni disiplinler üretmişlerdir.

Eğer biz de bir çağdaş İslami bilgi sınıflandırmasıyla işe başlarsak, yeni İslami disiplinler üretebiliriz. Ziya kardeş de, yeni ve kavramsal bir İslam sınıflandırmasını çoktan yayınladı." *Islam: Outline of A Classification Scheme* (İslam: Bir Sınıflandırma Şeması Özeti) adlı kitabımdan söz ediyordu.

Faruki öğrencisine dönüp birkaç saniye baktı. Utanan öğrencisi dikkatini yemeğine verdi. Pilav, et ve sebzeleri neredeyse avuçta gerçekleşiyor gibi görünen Malezyalılara özgü el hareketleriyle düzgün lokma hâline getirmeye koyuldu. Sonra bu lokma göz açıp kapayana kadar tabaktan ağıza taşınıyordu. Faruki bakışlarını bana çevirerek, alaycı bir ifadeyle; "Tekerleği yeniden icat etmemizi mi istiyorsun?" diye sordu.

"Aksine" dedim; "ben yalnızca farklı türden tekerleklere ihtiyaç duyan farklı taşıtlara işaret ediyorum. Bir uçağa bisiklet tekerleği takamazsınız. Bir kağnı traktör tekerleği ile sağlıklı çalışamaz. Medeniyetler de taşıtlar gibidir. İlerlemek için uygun tekerleklere –kendi disiplinlerine– ihtiyaçları vardır. Zaten materyalist metafizik ve Batılı sekülarist etik aşılanmış olan disiplinleri İslamileştirmek, kozmetik amaçlı bir epistemolojik yüz gerdirmeden başka bir şey değildir. En iyi ihtimalle sizin aşmak için uğraştığınız seküler ve İslami bilgi ikilemini sürdürmeye yarayacaktır".

Faruki çatal ve bıçağı tabağına özenle yerleştirdi; dudaklarını peçeteyle sildi ve ayaklandı. "Sen yoluna, biz de yolumuza" dedi. Aslında şu klasik sözü de kullanabilirdi: Bu kasaba, ikimize yetecek kadar büyük değil." Bütün Batılı kasabalılar, konferansın diğer katılımcıları, kapı ve pencerelerin ardına saklanmış, ana caddedeki kavgayı izliyorlardı. Biz konuşurken, sohbetimizin ruhunu ve aynı zamanda içeriğini yakalamaya çalışan göz ve kulakların farkındaydım. Faruki ayrılmak için kalktığında, odadaki bütün başlar hemen kendi önlerine döndü; eller yemeklerine yeni baştan çeşitli şekiller verme faaliyetine girişti. Bu gösterinin, benim sorun çıkaran kişi unvanıma önemli katkılar yaptığını biliyorum.

İki yıl sonra Faruki, büyük çoğunluğu Arap akade-

misyen ve iş adamlarından oluşan bir grubu İsviçre'nin Lugano kentinde bir araya getirdi. İki haftalık görüşmelerden sonra, "Batı modelini benimseyen İslam dünyasındaki yeni üniversitelerin, sistemdeki şeytan olduğunu" ilan ettiler. Bu "şeytan" ancak "modernitenin bütün disiplinlerini İslami bakış açısından yeniden şekillendirme projesiyle" ortadan kaldırılabilirdi. Proje, münhasıran bu göreve adanmış bir enstitünün kurulmasını gerektiriyordu. Bir dizi Suudlu iş adamı, merkezi Washington'da olacak bir Uluslararası İslami Düşünce Enstitüsü (IIIT) kurmak üzere 25 milyon dolar bağışladı. Ertesi yıl, 1982 yılında ise İsmail Faruki manifestosunu yayınladı: *Bilginin İslamileştirilmesi: Genel Esaslar ve Çalışma Planı*. Tüm İslam dünyası, "İslamileştirme"den söz etmeye başladı.

Bilginin İslamileştirilmesi, beklediğim gibi vasat bir eserdi. Hayli coşkulu ve duygusal bir tonla başlıyordu:

"İslam ümmeti hâlen milletler piramidinin en alt basamağında yer almaktadır. Bu asırda, diğer hiçbir millet böyle bir yenilgi veya aşağılanmaya maruz kalmamıştır. Müslümanlar yenildi, katledildi, toprakları ve zenginlikleri, canları ve umutları ellerinden alındı. Vuruldu, sömürüldü ve sömürgeleştirildi. Din değişikliği propagandasına tabi tutuldu; zorla veya rüşvetle diğer dinlere transfer edildi. Düşmanlarının iç ve dış ajanları tarafından sekülerleştirildi, Batılılaştırıldı ve İslam'dan uzaklaştırıldı. Bütün bu gelişmeler İslam dünyasının hemen her ülkesinde ve her köşesinde gerçekleşti. Her açıdan adaletsizlik ve saldırganlığın kurbanı olan Müslümanlar, tüm milletlerin nazarında karalandılar ve kötülendiler. Hâlen günümüz dünyasındaki mümkün olan en kötü 'imaj'a sahipler. Dünya kitlesel medyasında, 'Müslümanlar' saldırgan, yıkıcı, kanun tanımaz, terörist, vahşi, fanatik, kökten dinci, ilkel ve çağdışı olarak klişeleştirildi. Gelişmiş veya gelişmemiş, kapitalist veya Marksist, Doğulu veya Batılı, medeni veya vahşi tüm gayrimüslimlerin nefret ve aşağılamasına muhatap oldu. İslam dünyası ise yalnızca iç çatışmalarla, bölünmelerle, kargaşa ve öz-çelişkileriyle, savaşlarıyla gündeme geliyor. Dünya barışına tehdit oluşturması, aşırı zenginliği ve aşırı

yoksulluğuyla, kıtlık ve kolera salgınıyla tanınıyor. İslam âlemi, herkesin gözünde dünyanın 'hasta adamı'dır ve tüm dünya bütün bu kötülüklerin temelinde İslam'ın olduğuna inanmaya yönlendirilmektedir. Ümmetin bir milyardan fazla nüfusa sahip olması; en geniş ve en zengin topraklara sahip olması; insan, malzeme ve jeopolitik kaynaklar bakımından en büyük potansiyele sahip olması ve nihayet dininin –İslam'ın– bütünleştirici, yararlı, dünyayı kabul eden gerçekçi bir din olması; Müslümanların yenilgi, aşağılanma ve yanlış tanıtılmasını daha da kabul edilemez kılmaktadır."

Faruki, denklemin hastalık kısmını gayet iyi belirliyordu. Denklemin çözüm kısmını oluşturan İslamileştirme açısından, ümmetin dirilişine giden on iki adımlık bir rota çiziyordu. Birinci adımda Müslüman bilginlerin modern disiplinlerde ustalaşması; ikinci adımda kendi disiplinlerini incelemesi; üçüncü adımda İslam mirasında ustalaşması gerekiyordu. Böylece yaratıcı bir sentezin yapılacağı onuncu adıma ulaşılıyordu. Disiplinlerin İslami bir bakış açısından yeniden şekillendirildiği on birinci adımdan sonra, on ikinci adımda İslamileştirilen bilginin halka yayılması gerekiyordu. Faruki metodolojisinin "birinci prensibi"nde takılmış kalmıştı ve bu prensip imanın ihlasla dile getirilmesinden ibaretti: Allah birdir; bütün mevcudat, O'nun emrindedir; İslam, kapsamlı bir yaşam tarzıdır; hakikat ve bilgi bütündür... Bana göre bütün proje bir kumar makinesi görüntüsü vermektedir; şu ya da bu jetonu at, kolu çevir, duanı yap ve kazan! İslamileştirilmiş ödülleri topla! Fakat bu proje İslam dünyasını çok heyecanlandırdı. Pakistan'da ülkenin askerî diktatörü Ziyaülhak'tan övgü aldı. İslamabad'da yeni kurulan İslam Üniversitesi, Faruki ve IIIT'nin hizmetine sunuldu. Enstitü dünyanın bir dizi şehrinde şube açtı ve projede çalışacak genç Müslüman aydınları işe almaya başladı. Tüm Müslüman aydınlar, üzerinde çalışılacak olan 'İslamileştirme'nin entelektüel cazibesine itibar etti.

Mekke Intercontinental'daki tartışma sonrasında, konferans çevrelerinden şahsıma gelen davetlerin kesilmeye başladığını gördüm. İslamileştirmeye yönelik eleştirisi-

ni dile getirenler, yalnızca ben ve dostlarımdan oluşan küçük bir gruptu. IIIT, Bilginin İslamileştirilmesi'nin çeşitli yönleri konusunda konferanslar düzenlediğinde, bizler yemeğin tadını bozacağı için istenmeyen çeşnilerdik. Yaralarımı ve aldanışlarımı iyileştirmeye çalışırken, ümmetten ayrı kalmaya pek kararlı değildim. Ama büyük çoğunluğu tarafından, "İslami hareket"ten boykot ediliyordum ve FOSIS günlerindeki arkadaşlarımın birçoğu benden uzak duruyordu.

Sonraki üç yılı Londra, Şikago ve Cidde arasında seyahat ederek geçirdim. Yeni dergi *Inquiry*'nin çıkarılmasının hazırlıkları altı ayı buldu. Her bir sayı, İslamileştirme, İslam'ın geleceği, tarih, kitaplar, ütopyalar, medya, alternatif ekonomiler, Pakistan ve Türkiye gibi tekil bir temaya tahsis ediliyordu ve o konu birçok farklı bakış açısından eleştiriliyor ve inceleniyordu. Dergi bütünüyle bir deneme yanılma çalışması olsa da, kendine güven duyan, hoşgörülü bir bakış açısına sahipti. Gerçekten orijinal yazarlardan oluşan rengârenk bir kadro oluşturmayı başarmıştım. Konferans çevrelerinde geçen ömrüm boyunca, bir dizi olağan dışı insanla karşılaşmıştım. Onlara, kıyıda kenarda sessizce otururken veya tuhaf konuşmaları kederli gözlerle izlerken ya da benim görüşlerime uyan veya popüler olmayan görüşleri dillendirirken rastlamak mümkündür. Şimdi tüm bu tuhaf insanları bir araya getirecek ve yeteneklerini kullanmalarını sağlayacak bir yere sahiptim. Ümmetin de onlara ihtiyacı vardı.

Inquiry'nin bir 'editör'e, daha doğrusu bir paravan editöre ihtiyacı vardı ve uygun kişiyi tanıyordum: Perviz Manzur. Onunla ilk kez 1981 yılı haziran ayında Stockholm'de Müslüman ve Batılı akademisyenlerin bir tür yaratıcı senteze ulaşabilmek için bilim ve değerler konularını tartıştıkları seminerde karşılaşmıştım. Perviz, zerre kadar giyim anlayışı olmayan bir kimse olarak beni şaşırtmıştı. Giydiği her giysi çok bol ve uygunsuz görünüyordu. Groucho Marx'ı anımsatan, komik ve kalın bir bıyığı vardı. Bu iri, orantısız görünüşüne uygun olarak, yüksek sesle konuşuyor ve gülüyordu.

Onu bir süre gözlemledikten sonra yanına gittim ve

sordum: "Zekânın güzelliği konusunda tez yazmış olan adam sen misin?"

"Hayır" diye cevap verdi. "Ben zekânın güzelliği konusunda tez yazmakta olan adamım."

"Her iki hâlde de" diye cevap verdim, "çok çirkin bir adamsın".

Anında dost olduk. Bu kadar geniş kapsamlı okumalar yapmış birisiyle daha önce hiç karşılaşmamıştım. Perviz her şeyi okuyordu. Problem, düşünebileceğinden daha hızlı okumasıydı. Bu yüzden, daima okuduklarını hazmetme sürecinde olurdu. Bir dilbilimci ve etimolog olarak, sürekli sözcükleri analiz ettiği için Perviz'le yapılacak sohbet, gerçek bir sabır ve anlayış testi idi. Seminerin katılımcılarından, onun söylediklerini anlamayan birisi, masumca daha açık konuşmasını istemişti. "Konuşma eylemi" diye cevap verdi; "daima keyfî, tekrarlanamayan, kendiliğinden ve doğal bir eylemdir. Bütün vizyonlarına rağmen Yunanlıların trajedisi, Allah'ı ve peygamberleri tanıyıp onlarla konuşamamış olmalarıdır. 'Konuşma' *(speak)* sözcüğünün ilginç bir etimolojik silsilesi vardır. Aynı dili konuşmak, aynı tarzda yetiştirilmek ve dolayısıyla aynı genel fikre sahip olmaktır. Avam Kamarası Sözcüsü[29] normalde konuşmaz, toplantıları yönetir. Umudu simgeleyen Roma tanrıçası Spes'le karıştırılmamalıdır. Konuşma aynı zamanda görüş ve hakikati bilinir kılmadır. Wittgenstein. Dil oyunları. Müslüman düşünür İbn Rüşd..." Maalesef, yazılarını da konuştuğu gibi yazıyordu. Bu yüzden hiç kimse, onun söylediği veya yazdığını gerçekten anlamıyordu; kendi cehaletinin ortaya çıkacağı korkusuyla, anlamadığını da söyleyemiyordu. Bu yüzden, dergimizin ideal paravan kişisi Perviz'di! Kısa sürede "Molla Etimoloji" lakabıyla tanındı ve bu lakap daha sonra "Molla ET" olarak kısaltıldı.

Manzur'un aksine Gulzar Haider istisnai derecede iyi giyinen zarif bir adamdı. Ottawa'daki Carleton Üniversitesi'nde mimari profesörüydü. Onunla 1980

---

29 Avam Kamarası Başkanı'nın İngilizce unvanı Speaker of House of Common, yani Avam Kamarası Sözcüsü'dür (çev.)

yılında bu üniversiteye yaptığım kısa ziyaret sırasında karşılaştım. Yumuşak bir ses tonuyla konuşan, modern bıyıklı bir adamdı. Kuzey Amerika'da, Indiana, Plainfields'teki İslam Merkezi dahil, bir dizi küçük ama çok güzel cami ve mescitler inşa etmişti. Bu merkez, Amerika'daki Müslüman Öğrenci Derneği'nin merkezi olmuştu. Gulzar sadece güzel şeyler yapıyor, anlamlı ve lütuf dolu nesirler yazıyordu. Ama aynı zamanda imkânsız bir güzellik anlayışına sahip derin bir melankolikti. Birisi ona "nasılsın?" diye sorsa, "dün gece rüyamda o kadar güzel kar kristalleri gördüm ki, ömür boyu unutmayacağım" şeklinde cevaplar verirdi. Gördüğü her yerde çirkinlik görüyor, gittiği yerlerde karşılaştığı insanları, bir daha asla görmemeyi diliyordu. Bir defasında iyi bir hafta geçirip geçirmediğini sorma gafletinde bulundum.

"İyi bir hafta mı?" diye cevap verdi. "Yetişkinlik yaşamımın büyük bir kısmı boyunca iyi bir an bile yaşamadım".

Umut mumları yakıp, penceresinin kenarına yerleştirmek için epey zaman harcayan Gulzar, ümmetin durumundan derin kaygı duyuyordu. Devrim sonrası İran'daki olaylar onu umutsuzluğa itmişti. İran-Irak Savaşı onu daha çok üzmüştü. Pakistan'daki devlet başkanı Ziyaülhak'ın maskaralıklarını cesaret kırıcı buluyordu. "Rüya gibi bir geçmişle, kâbus gibi bugün arasında kısılıp kaldım" derdi. "Bu büyük aldatmacadan bir çıkış yolu yok mu?" Onun varlığı her toplantıya, her tartışmaya kusursuz bir melankoli getiriyordu. Molla ET'nin gürültücülüğünden hiç hoşlanmıyordu. "Eğer (benim bildiklerimi) bilseydiniz, az güler çok ağlardınız" derdi. Biri de ona, kaçınılmaz olarak "rahatla, dostlar arasındasın" diye takılırdı.

"Benim gerçek bir dostum yok" derdi Gulzar, "Benliğim, âdeta ikilemde kalmış ruhlar kolonisi. Bu yüzden hiç rahat uyuyamıyorum". Bu yüzden, biz de ona "Molla Depresyon" adını taktık.

Haider ve Manzur'u dergide dengeleyen, Gallerli olmaktan gurur duyan, neşeli ve bilge bir kişi olan Merryl Wyn Davies idi. Gerçekten ağzından ateş saçan bir ejder-

ha gibiydi; ardı ardına sigara yakan ve nadiren cevap alabildiği sorular sormaktan hoşlanan; en az Perviz kadar okuyan, ama daha net ve az konuşan birisiydi. Gulzar kadar mükemmel ve lütuf dolu yazardı; ama çok daha neşeliydi. Antropolog olarak eğitilmiş, ücretli antropologluk olarak nitelediği gazeteciliği benimsemiş, sonunda BBC'de *Everyman, Heart of the Matter* ve *Global Report* gibi programlarda çalışmaya başlamıştı. O zaman kuşatma altında bulunan Londra Büyükelçiliği'nden İran vizemi alacağım gün, Regent's Park Camii'nde mola verdim. Bir kriz döneminde dedikodu ve haber toplamak için iyi bir yerdi. Merryl, programı için çekim yapmak üzere oradaydı. Kendimi bir anda idaresi güç ve verimsiz bir yuvarlak masa tartışmasında buldum; tartışma, ancak kurgu odasında bitebildi.

Temasımızı kesmedik ve birkaç ay sonra Merryl beni üzerinde düşündüğü bir kararın yansıma tahtası olarak kullanmak üzere aradı: Müslüman olmak istiyordu. Bir Müslüman olarak benim görevim, insanları İslam'ı kabul etmeye teşvik etmekti. Ama sufi İslamı'nı kabul eden İngiliz ve Amerikalılardan edindiğim deneyim, din değiştirenlere karşı özel bir rahatsızlık duymama yol açmıştı. İslam'ı kabul edenlerden tanıdıklarımın büyük çoğunluğu, Müslümanlardan daha fazla Müslüman olma eğilimi sergiliyor; her biri güçlü bir püriten ve kararlı tavizsiz bir tavrı benimsiyordu. Bu zeki ve kurnaz kadının, sıkıcı, katı bir dindar deliye dönüşeceğini düşündüm. Bu yüzden, ona tekrar düşünmesi ve mümkünse bu fikri tamamen terk etmesini tavsiye ettim. Ancak Davies benim tavsiyelerime nadiren uyuyordu. Kararında ısrar etti ve bana haber vermeden, birkaç hafta sonra kelime-i şahadet getirerek İslam'ı kabul etti. Birkaç yıl temasımız koptu. Bu arada o, İngiliz Müslümanlar topluluğunun sapa yollarında tecrübe kazandı. Zaman zaman, onun bazı gizli toplantılarda konuştuğunu duyuyordum. Yolumuz bu toplantılardan birinde kesiştiğinde, Davies'in farklı bir yeni Müslüman tipini temsil ettiğinin ilk işaretlerini gördüm. Ona "Kardeş, kendine niye bir Müslüman ismi seçmedin?" diye sorulduğunda; "İsmim yeterince İslami,

teşekkür ederim" cevabını verdi. Sonra ezberlediği anlaşılan bir açıklama yaptı. İlk Müslümanların hepsi sonradan İslam'ı kabul etmişti ve Resulullah yalnızca birisinden yeni bir isim seçmesini istedi; çünkü, nasıl Abdullah Allah'ın kulu anlamına geliyorsa, bu kimsenin ismi de bir putla benzerlik taşıyordu. "Benim ismim Welsh; denizden çıkan beyaz bir şey anlamına geliyor ve olumsuz hiçbir yönü yok. Bunun yanısıra, İslam'ı kabul etmemin nedeni, kişiliğimle, Galler kimliğim, kültürüm ve tarihim içinde ne olduğumu keşfetmektir." Henüz beynine dokunulmadığı açıktı. Merryl, *Inquiry* için tesir gücü yüksek bir "görüş" sütunu yazıyordu.

Neden Müslüman olmuştu? Bir cevap vermesi için ısrar edince, Merryl şöyle dedi: "İslam, yaşamın amacına ilişkin ebedi soruların hepsine cevaplar sorup aramayı mümkün kılan, tutarlı ve entelektüel bakımdan tatmin edici bir çerçeve sunuyor. Dinin ne anlama geldiğini burada keşfettim." Bu, benim beklediğim bir cevap değildi. Çünkü ben, hâlâ dinin benim için ne anlama geldiğini çözmeye çalışıyordum. Müslümanlar, sonradan Müslüman olanları severler ve insanların Müslüman olması için aktif olarak çalışırlar. Çünkü bu, onların kendi kanaatlerini güçlendirir ve güvensizliklerini giderir. Ve Merryl, ödüllü bir avdı. Herkes onu ağırlamak istiyor, peşinden koşuyordu. Kısa sürede İslami çevrelerde popüler bir konuşmacı hâline geldi.

Inquiry'nin editörlüğüne bayıldım. Derginin farklı unsurlarının hepsini bir araya getirmek; farklı yetenekleri ve özgün karakter özellikleri bulunan yazarları, her bir sayının temasına odaklanmaya ikna etmek; dünyanın her yerinden serbest çalışan gazeteciler ağı kurmak; herkesin yazdığını okunabilir hâle getirirken, kendi fikirlerimi de yazabilmek, doğal olarak bana herkesin duyacağından daha fazla mutluluk veriyordu. 1984 yılı haziran ayında yayınlanan birinci sayıdan itibaren, Arap parası ve İran devrimine dayanan her türlü "İslami diriliş" anlayışının tam bir aldanış olduğunu ilan etmesiyle, *Inquiry* Müslüman aydınların ilgisini çekti. Aylar içinde dünya çapında otuz bin nüsha satmıştık ve sayı elli bine doğru

yükseliyordu. Ayın on gününü derginin editörlüğü için, on gününü İslam dünyasını dolaşıp konferans ve seminerlere katılarak, geri kalan on gününü de Şikago'daki Doğu-Batı Üniversitesi'nde Politika ve Gelecek Araştırmaları Merkezi'nde çalışarak geçiriyordum. Merkez, somut bir kurum olmaktan çok, bir ağ gibiydi. Nerede bulunursam bulunayım, merkez orası oluyordu. Çalışma ağımız başka düşünürler ve yazarların da kendilerini tanıtmasıyla büyüyor ve yurt dışına yayılıyordu: Pakistan kökenli Amerikalı biyolog ve kitap hastası Münevver Ahmet Enis, Batı Afrika tarihi ve İslam hukuku uzmanı Nijeryalı akademisyen İbrahim Süleyman ve genetik uzmanı Pakistan kökenli Kanadalı bilim insanı olan Enver Nesim bunlar arasındaydı. Londra'da toplanabildiğimiz zamanlarda, genellikle benim evimde, bazen de Güney Londra'nın merkezinde yaşayan Gulzar Haider'in kızkardeşinin evinde gece boyu süren toplantılar yapıyorduk. Bu toplantılar gelenek olduğu üzere köfte, *biryani*, ve havuç helvasının aromatik kokularıyla başlıyordu. Toplantı kahkahalar eşliğinde güzel fıkralarla dolu dolu geçiyordu ve başka hiç kimsenin dile getiremeyeceği fikirler üzerinde bitmek bilmeyen tartışmalar yapıyorduk. Her birimiz bahar tavında patlayan kış buzu gibiydik. Bir söz söyleyebilmek için heyecanlanıyor ve sesimizi gittikçe yükseltiyorduk. Bizi anlayabilecek insanlarla konuştuğumuzu biliyorduk. Zaman zaman bu canlı tartışmaları seminerlere de taşıyorduk. "İslam'ın Çağımızla İlişkisi" konusunda böyle bir seminere katılmak için Şikago'ya uçarken, içimizden birisi, "gürültücü, aylak gezen aydınlar grubu" olmaktan çıkıp resmî bir hâle gelmemizi önerdi. "Uygun bir isme ihtiyacımız var" dedim. Perviz kendi etimolojik hafıza kayıtlarını taradı ve "İcmal" ismini buldu. İlk ve son kez Gulzar ona katıldı; sözcüğün kökeni olan "c-m-l", bir yandan güzellik diğer yandan bütünlük fikrini içeriyordu.

Doğu-Batı Üniversitesi'ne bitişik South Michigan Avenue'deki Essex Inn'de, oldukça eski püskü, Gulzar'ı umutsuzluğa düşürecek kadar kötü, kliması herkesi soğuktan titreten bir odada, bir başlangıç töreni uydurduk

ve *İcmal* doğdu. İcmalciler sakalsız olacaktı. Ama bir istisna yapmak zorundaydık. *İcmal*'in iki üyesi aynı soyadını taşıyordu: Eyüb Malik ve Zafer Malik. Eyüb tıraşlı, uzun boylu, nazik bir mimardı. Londra'nın içi ve etrafında bazı ödüllü binalar ve alışveriş merkezleri inşa etmişti. Onun tutkusu yoksulluğun ortadan kaldırılmasıydı ve sürekli olarak "sıradan kadın ve erkeklerin çilesi"nden söz ediyordu. Benim Hac Araştırma Merkezi'nden meslektaşım ve dördüncü haccımdaki yoldaşım olan Zafer ise doğal yeteneğe sahip bir grafik tasarımcısıydı. Duyarlı ve mütevazıydı. Maksatlı olarak pek göstermediği bir mizah duygusuna sahipti; çok gelişmiş senaryolar hazırlıyor ve yaptığı espri kafalarımıza dank edene kadar, masumiyet numarası yapıyor; sonra da hep birlikte kahkahalara boğuluyorduk. Karl Marx'a benziyordu; sakalının dinî bir anlamı olduğunu anlamak mümkün değildi. Yalnızca muhteşem estetik duygusunun bir parçasıydı. Onları "Sakallı Malik" ve "Sakalsız Malik" olarak adlandırdık.

İcmalciler yüzeysel bir yapı değildi; İslam'ı fosilleşmiş gelenekten ve dinî gericilikten kurtarma kararlılığıyla bir araya gelmişti. Çok düşündük; her şeyi tartıştık; herkesi, özellikle de birbirimizi sürekli eleştirdik ve sanki her şey bizim söyleyeceklerimize bağlıymış gibi yazdık. Allah şahittir, yarın Hesap Günü'ymüş gibi yazdık. Başlangıçta kendimizi eleştirmen olarak görüyorduk. Çağdaş İslami düşünceyi eleştirmeyi ve boşluklarını acımasızca teşhir etmeyi görev bildik; dindarları ve imanlarını küçümsedik. *Inquiry*'nin hemen her sayısında, modern ve geleneksel İslam'ın bazı popüler kavramlarının sistematik "yapısöküm"ünü yaptık. Hiçbir şeyi garanti görmeyen küçük bir kabadayı İcmalci düşünürler grubu, her İslami konferansta korkutucu ve yenilmez bir izlenim bırakıyordu. Ancak kısa süre içinde, eleştirecek konular tükenip, birçok çevreden yapmaktan çok "yıkma" ile uğraştığımıza dair şikâyetler almaya başlayınca, ismimizin ikinci anlamına geçtik: Ümmetin çağdaş ihtiyaçlarını ve beklentilerini belirleme. İslam'ın ruhuna sadık yeni düşünceler üretmeye, sentez yapmaya başladık.

İcmalciler İslam'ın ahlaki yönlerini vurguluyor ve

çağdaş sorunları analiz etmek için İslami kavramları kullanmada ısrar ediyordu. Farklı disiplinlerden gelen heterojen bir grup olmamıza rağmen, tüm gece süren oturumlarda, birlikte öğrendiğimiz ve şekillendirdiğimiz bir kavramsal analiz metodolojisinde birleşiyorduk. Mevcut disiplinleri "İslamileştirme" yerine, İslami kavramlara dayanan yeni söylemleri savunuyor; bu söylemler aracılığıyla İslam medeniyetinin dışsal ifadesinin –bilim ve teknoloji, politika ve uluslararası ilişkiler, sosyal yapılar ve ekonomik faaliyetler, kırsal ve kentsel kalkınmanın– araştırılması, çağdaş ihtiyaçlara ve realiteye uygun olarak geliştirilmesi mümkündü.

Biz İcmalcilerin uzlaştığı üzere, İslam hem çeşitli öğrenme yollarını hem de her şeyin birbirine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bütün bilgi biçimleri Kur'an'ın ebedi ruhu yoluyla organik olarak birbirleriyle ilişkilidir. Buna göre, İslam yalnızca bilgi peşinde koşmayı zorunlu kılmaz, aynı zamanda onu benzersiz İslami ibadet kavramıyla ilişkilendirir; ilim bir ibadet biçimidir. Bu yüzden bilimsel bilgi, sosyal bilimler ve insani bilimler de ibadet biçimleridir ve her Müslüman toplum için namaz ve oruç kadar önemli kabul edilmelidir. Gerçekten de çeşitli bilgi türlerine gerekli vurgu yapılmadığında, ibadet eksik kalır. Ancak bilgi, yalnızca ibadetle ilişkili değil, aynı zamanda "hilafet" (insanların yeryüzündeki emanetçiler ve koruyucular olduğu fikri) "adalet" ve "istislah" (kamu yararı) gibi diğer Kur'ani değerlerin her biriyle de ilişkilidir. Bilgi ve ibadet arasındaki bağlantı, bilginin İslam ahlakının açıkça ihlal edilmesi yoluyla aranamayacağı anlamına gelirken, bilgi ile koruyuculuk arasındaki bağlantı, tabiatı kutsal hâle getirir. Erkekler ve kadınlar, Allah'ın emanetçileri olarak, O'nun armağanını emanet almışlardır, tabiata rağmen bilgi peşinde koşamazlar. Aksine, tabiatın koruyucuları olarak, kâinatı ve tüm içerdiklerini anlamaya, Allah'ın "işaretleri"ne egemen olmaya değil, onları okumaya yöneliyoruz. Bu yüzden, tabiat araştırması iki sonuca götürmektedir; hem maddi dünyanın anlaşılmasına hem de manevi hakikatlerin yansımalarının anlaşılmasına. Bilginin sosyal adalet ve kamu yararıyla

ilişkili olması, bilginin elde edilmesi için eşitliği, bütünlüğü ve değerleri teşvik edecek şekilde çalışılmasını, böylece İslam toplumu ve kültürünün refahının artırılmasını sağlayacaktır.

İcmalcilerin ürettiği ilk yeni söylem, "İslami bilim" söylemiydi. İslami bilim kavramı, etik bakımdan "İslami" olarak isimlendirilmeye değer bir bilim politikası belirlemek ve şekillendirmek için tevhit, emanetçilik ve bilgi gibi, Kur'an'ın temel kavramlarını kullanıyordu. Örneğin; Müslüman toplumların kitle imha silahı üretmesinin; Müslüman biyologların hayvan deneyleri yapmasının; toplumun ihtiyaçlarını gözetmeksizin, teorik fizik gibi moda olan araştırma alanlarında çalışmasının etik olmadığını savunduk. Müslümanlar biyolojik araştırma ve ilaç testlerinin alternatif yollarını geliştirmeli ve çabalarını ishal, nehir körlüğü ve yetersiz beslenme gibi başlarına bela olan problemlere yoğunlaşmalıdır. Merryl toplum araştırmaları için benzer bir kavramsal çerçeve geliştirdi. İslami antropolojinin İslamileştirmecilerin savunduğu gibi yalnızca Müslüman toplumları araştıramayacağını savunuyordu. Bu antropolojinin karşılaştırmalı, kültürler arası ve tarihî olması ve hangi ölçekte, hangi sosyal ilişki boyutunda olursa olsun, tüm insani, kültürel ve sosyal örgütlenme türlerini kapsaması gerekiyordu. Benzer şekilde Münevver Enis, cinsiyet ve teknolojiye İslam'ın etik ve kavramsal çerçevesinden bakıyordu. 1980'li yılların son kısmında, İcmalciler bir düzineden fazla kitap yayınladı. Bu kitapların insani, dinamik, gelişen bir İslam medeniyeti geleceğine temel oluşturacağını umuyorduk.

Ancak, o tarihe kadar İslam dünyası genelinde devasa bir akademisyenler ağı hâline dönüşmüş olan İslamileştirme tugayı, eleştirilerimizi görmezden gelmeye veya bir kenara atmaya devam etti, önerdiğimiz alternatifleri pek kavramış gibi görünmüyordu. *Inquiry* farklı bir mecra olmuştu. İcmalcilerin mesajının Müslüman entelektüel topluluğa aktarıldığı bir köprü hâline gelmişti. Tartışmalı bir konuyu işlediğimiz her ay, "Baş Editör" unvanı verdiğimiz Molla İkbal, bize Kelim Sıddıki'nin

operasyonumuzu bozmaya ve İran'daki şu veya bu grubun fonlarımızı kesmeye nasıl uğraştığına dair öyküler anlatıyordu. Perviz'in Şia düşüncesi ve tarihine oldukça sık ve bilgece sataşmalarına, bizim İran Devrimi'nin aşırılıklarına yönelik düzenli saldırılarımıza, "güzel ve büyük" İslami hareketin bütün kesimlerine eşit olarak dağılan, tarafgirlik içermeyen eleştirilerimize rağmen, hayatta kalmayı başardık.

Gittikçe artan bir şekilde, aynı anda aynı derecede otoriter ve baştan çıkarıcı iki metresle flört ediyormuşum gibi hissetmeye başladım. İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişki, açık bir husumete dönüşmüştü. Hac mevsimi boyunca, İranlı hacıların Suud karşıtı sloganlar atmaları ritüel hâline gelmişti. Ayetullah Humeyni açıkça, Suudi monarkın mukaddes Mekke ve Medine beldelerine uygun bir muhafız olmadığını ilan ediyordu. Suudi Arabistan, kendi devrimini Suudi etkisindeki bölgelere ihraç etmemesi konusunda İran'ı uyarmıştı. Acaba, ilk olarak İranlılar mı kuşkulanıp, *Inquiry*'nin kapanmasına neden olacaktı? Yoksa Abdullah Nasıf aracılığıyla Politika ve Gelecek Araştırmaları Merkezi'nin faaliyetlerini destekleyen, bize düşünme, yazma, seyahat etme, eleştirme, konferanslar, seminerler ve toplantılar düzenleme özgürlüğü sağlayan Suudlu örgütler ve hayırseverler mi akıllarını başlarına toplayıp, dizginleri ele alacak ve İcmalcilerin ipini çekecekti?

Ardından 1986 yılı mayıs ayı sonuna doğru, İslam dünyası entelektüeller topluluğu, bazı şok edici haberlerle şaşkına döndü. Ramazan ayıydı. 27 mayıs günü sabaha doğru, saat 02:30'da, yüzünü ninja gibi siyah bir eşarpla örtmüş bir saldırgan, elinde kırk santimetrelik bir "Rambo tipi" dağcı bıçağı ile İsmail Raci Faruki'nin Pensilvanya, Wyncote'daki evine girdi. Mutfak penceresini açmak için bir tornavida kullanmıştı. Faruki'nin eşi ünlü bir sanat yönetmeni ve yeni bir İslam sanatı teorisi geliştirmek için çalışan Lamia Faruki, mutfakta sahur yemeği hazırlıyordu. Saldırgan, onu göğsünden iki kez bıçaklayarak, düştüğü yerde kan kaybından ölmeye terk etti. Lamia'nın çığlığı, Faruki'nin evli ve ikinci çocuğuna

hamile olan kızı Anmar Zain'i uyandırdı. Odasından çıktığında katille karşılaştı ve polise telefon etmek için odasına geri döndü. Adam peşinden gelip, onu da birkaç kez bıçakladı. Yaralanan ve çok kanaması olan Anmar, yine de polisi aramayı başardı. Saat 02:34'te polis olaydan haberdar oldu. Bu arada evi gayet iyi bildiği anlaşılan saldırgan, yatak odasına geçti. İsmail Faruki'nin uyanmış ve kendini savunmaya hazır olduğunu gördü. Boğuşma esnasında, Faruki göğsünden ve kollarından beş kez bıçaklandı. Saldırgan Faruki'yi yaralı hâlde bırakıp, dikkatini Anmar'a yöneltti. Kaçmadan önce, onu birkaç kez daha bıçakladı. Polis dakikalar sonra geldiğinde, Anmar'ı mutfakta bir kan gölü içinde oturur hâlde buldu. Lamia Faruki evin ikinci katında bir odada yüzüstü yatıyordu. Anmar'ın anne ve babası ölmüştü. Farukilerin ikinci kızı Tayma da saldırı anında evdeydi ve Anmar'ın çocuğu ile birlikte bir dolapta saklanarak saldırgandan kurtulmayı başarmıştı. Cinayet bıçağı suç yerindeydi. Eve girmek için kullandığı tornavida ve bıçağın deri kılıfı, Faruki'nin evinden iki bina ötedeki bir çöp kutusunda bulundu.

Böylesine korkunç bir suçu kim işlemiş olabilirdi? Müslüman entelektüel çevreler, spekülasyonlarla çalkalanıyordu. Faruki, İslami düşünceyi canlandırma ve İslam'ı Batı medeniyetine rakip olarak yeniden diriltme çabaları nedeniyle mi suikasta uğramıştı? Farukilerin saldırıya uğramasından üç ay önce de, ikinci oğulları gizemli bir şekilde ölmüştü. ABD ordusuna katılmış ve New Mexico'da bir askerî akademide okuyordu. Anne ve babası onun ölümünü cenazesinin defnedilmesinden bir hafta sonra öğrendi. Akademi, öğrencinin gıda zehirlenmesinden öldüğünü ileri sürdü. Farukiler bu açıklamayı açıkça reddetti. Oğlunun öldürülmesinin ardında Amerikan hükümeti mi vardı? CIA veya FBI karışmış mıydı? Yoksa Faruki'nin Filistinlilerin haklarını savunması, Yahudi Savunma Birliği'ne bağlı aşırılık yanlısı siyonistlerin onu zalimce öldürmesine mi yol açmıştı? Veya İslam konusundaki görüşlerine karşı çıkan aşırılık yanlısı Müslüman bir grup muydu? *Bilginin İslamileştirilmesi* projesi Faruki ile birlikte ölecek miydi?

Inquiry'nin 1986 yılı Temmuz sayısı "Faruki'nin mirası"na ayrıldı. Katilin kişisel kini bulunan Afrika kökenli Amerikalı yeni Müslüman olan birisi olduğu açıklandı. Böylece benim İslam'ı sonradan kabul edenlerin aşırı eğilimleri olduğu yönündeki kanaatim de pekişti. Bu acımasız cinayet Faruki'nin etkisini azaltmadı, aksine artırdı. İkon hâline geldi. İslamileştirme artık önüne çıkan her şeyi yakıp kül eden, kontrol edilemeyen bir orman yangını gibiydi. İslam dünyasında gittiğim her yerde –Nijerya'da, Pakistan'da, Malezya'da, Mısır'da, Bangladeş'te– sadık Müslüman düşünürler ve aydınlar, yalnızca "İslamileştirme"den söz ediyorlardı. Bizim eleştirilerimiz tamamen bir kenara atılmıştı.

Bir yıl kadar sonra, sıcak bir güz gününde, *Inquiry*'nin bir sayısının editörlük işlerini tam bitirmişken, Molla İkbal beni ofisine çağırdı.

"Yarışı kaybettik" dedi, yüzüme bakmamaya dikkat ederek.

"Molla, sakın fonlarımızı kestiklerini söyleme!" diye bağırdım.

"Bu, 'benim' başarısızlığım olurdu. 'Bizim' başarısızlığımız ise seni kontrol altında tutamamamız ve senin de kendini kontrol edememen. Seni işten atmamı istediler."

"Gücendirici bir başyazıdan dolayı mı?"

"Hayır. Senin *Inquiry*'de yazdığın bir şeyden dolayı değil. Senin *Muslim World Book Review*'de *The Holy Qur'an and the Sciences of Nature*'ı eleştirin yüzünden."

Yazıyı hatırladım. İranlı bilim felsefecisi Mehdi Gülşani'nin kitabının değerlendirilmesiyle ilgiliydi. Genelinde olumlu bir değerlendirmeydi. Ancak Gülşani'nin bilim tarihi ve felsefesindeki son gelişmeleri takip etmediğine ve İran dışındaki İslami bilimler tartışmalarından habersiz olduğuna dikkat çekmiştim.

"Ama Molla" dedim, 'o yazıda, ben Gülşani'yi övmek için epey ter döktüm".

'Tahran'daki mollaları gücendiren Gülşani hakkında söylediklerin değil" dedi İkbal; "İmam Cafer-i Sadık hakkında söylediklerin".

Şia'nın On İki İmamı'nın altıncısı olan Cafer-i Sadık,

765 yılında Abbasi halifesi Mansur tarafından entrika yoluyla şehit edilmişti. Cafer-i Sadık ilahi emirle ve selefinin icazetiyle imam olmuştu. Diğer on bir imamın tamamından daha çok hadis derlemesiyle meşhurdu. İkbal'in masasında duran *Muslim World Book Review*'i aldım ve ilgili sayfayı çevirerek yüksek sesle okumaya başladım: "Bütün bu alıntılar ve destekleyici argümanlar, sanki Sünni bir alim yokmuş gibi, tamamen Şii alimlerden gelmektedir. Mantıklı bir okuyucu haklı olarak şu soruyu soracaktır: İmam Cafer-i Sadık'tan daha ne kadar alıntı yutmak zorundayım?"

"Şurası kesin, Tahran'daki mollalar arasından şimdiye kadar mantıklı bir okuyucu çıkmadı!" yorumunu yaptı İkbal, gülümsemesini bastırmaya çalışarak.

Sonradan ortaya çıktığına göre, Kelim Sıddıki yazının bir kopyasını –söz konusu pasajın altı çizilmiş olarak– devrim muhafızları arasındaki yüksek makamlarda bağlantısı olan kişilere fakslamış; bunun Altıncı İmam'a karşı büyük bir saygısızlık olduğuna işaret ederek, onları acil önlem almaya davet etmişti. Onlar da gereğini yapmışlardı.

"Uygun bir ayrılış paketi için müzakere yapmak ister misin?" diye sordu Molla İkbal.

Öyle yaptım. Ve aynı gün ofisimi boşalttım.

Londra merkezindeki, Banner Street'te bulunan *Inquiry* ofisinden çıkıp caddede son kez yürürken, yoldan geçen bir grup dikkatimi çekmişti. Beni şaşırtan, hepsinin de Molla İkbal'in de sürekli giydiği haksarilerin giysilerinden giymiş olmasıydı. Hindistan ve Pakistan'ın arka sokaklarında sadeliği ve tutumluluğu vurgulayan giyim şekli, şimdi pahalı bir modaya dönüşmüş, Avrupa'daki sahnelerde sergilenmiş, ünlü moda tasarımcılarının imzasıyla da benimsenmişti. Şöyle düşündüğümü hatırlıyorum: "Kutsal olan hiçbir şey yok mu?" Bu, üzerinde düşünülmesi gereken ilginç bir konuydu. Kısa süre içinde birçok kimse dayanışma göstererek, *Inquiry*'den ayrıldı. Şaşırtıcı biçimde aralarında Perviz Manzur yoktu. Bir yıl geçmeden, cesur deneyimimiz sona ermişti.

Inquiry ölmüştü. Ancak İcmalciler bir arkadaş grubu

olarak varlığını sürdürdü. Samimiyetle bir araya gelmeye devam ettik. İslam'a yönelik değişen gündemimizin, uzun vadeli bir çaba ve kararlılık gerektirdiğini fark ettik. Özellikle bir Müslüman devlet tarafından finanse edilmeyi gerektirenler dahil, bunun kısa bir yolu yoktu. Her zaman kurulu nizama karşı çıkacak gerçek reformcular ve düşünürler olduğumuzu ilan ederek kendimizi tecrit ettik. Buna göre Müslüman entelektüel ve akademik çevrelerden dışlanmış olmamız, bizim için bir rahmetti.

On Birinci Bölüm

Semavi Yasalar



Inquiry'nin kaybedilmesi, bütün İcmalciler için bir hezimetti. Dergi varken, yalnızca kendi kendimize konuşmadığımızın, Müslüman ve gayrimüslim dünya ile temas hâlinde olduğumuzu bilmenin rahatlığı içindeydik. Dünya ile düzenli iletişim kanalımız kesildiğinden, hepimiz hayal kırıklığı ve boşluğa düşmüştük. Üstelik dünya, bütün sorunları mümkün olan en iyi şekilde çözmek üzere rahatça çalışmamıza izin vermemeye kararlıydı. Küresel düzeyde, Reagan-Thatcher döneminin ruhsuz tüketim kültürü, hemen herkesin duyularını köreltiyordu; sosyal vicdan süt çocukları içindi ve bizler, hepimiz ücretli ve hizipçi olmayan süper süt çocuklarıydık. Ümmet düzeyinde ise İslam dünyası genelinde tüm gelecek planlarının, gittikçe artan oranda her şeyi kuşatan, raflarda duran hazır bir cevaba yani "şeriat"a indirgenmesinden derin kaygı duyuyorduk.

Şeriat sözcüğünün sözlük anlamı "suya giden yol veya cadde"dir. Dinî anlamı ise Allah'a, dolayısıyla cennete götüren yoldur. Müslümanlar bu yolu izleyerek, şeriatı aile ilişkileri, suç ve ceza, miras, ticaret, toplumlar ve devletler arası ilişkiler için genel ve hukuki bir çerçeve olarak kullanıyorlar, böylece kendi dinî değerlerine somut bir şekil veriyorlardı. İslam, genellikle İngilizceye *"Islamic Law"* (İslam hukuku) olarak tercüme edilen şeriat yoluyla, İslam toplumlarında kendisini ifade ediyordu.

1980'li yılların belirgin özelliği, şeriata ilişkin küresel bir talebin olmasıydı. Malezya, Pakistan, Mısır, Nijerya ve Sudan, sürekli olarak öğrenci grupları, İslami hareketler, partiler ve akademisyenlerin ağır eleştirilerine sahne oluyordu. Hepsi de ülkede şeriatın uygulanmasını azu ediyordu. Hindistan gibi bazı ülkelerdeki Müslüman azınlıklar bile, ailevi ve şahsi sorunlarında şeriata göre yargılanmak istiyordu. Bu yüzden, kendisine saygı duyan bir Müslüman aydının şeriatla ilgilenmemesi mümkün değildi. İcmalciler de bunun istisnası değildi; bu konuyu saplantı hâline getirmiştik. İslam toplumunun en yüce hedeflerinden birisinin şeriat rejimini kurmak olması, gayet doğal geliyordu. Ancak, bu terimin yorumlanma biçimi bizi şaşkına çeviriyor ve kaygılandırıyordu. Şeriat içinde, kadınlar ve azınlıklara baskıcı muamele, aşırı cezalara vurgu ve çağdışı kalmış fıkıh hükümleriyle yetinme gibi İcmalcilerin reddettiği birçok husus da vardı. Üstelik şeriatın İslam'la özdeşleştirilmesinden endişe duyuyorduk. Eğer İslam Allah'ın iradesine teslimiyet ise, şeriat o teslimiyetin uygulanma yolu, dinî yaşam tarzının fiilî haritasıdır. Bu nedenle, birçok Müslüman için İslam şeriat, şeriat ise İslam'dır.

İslam'ın şeriatla denk olduğu şeklindeki bir anlayış, İslam'ın temel esaslarında sapmaya yol açmaktadır. Hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde, Müslümanların şeriatı her derde deva bir ilaç, İslam toplumunu yeni sömürgecilik çağından İslam'ın cennetine götüren tek aşamalık süreç olarak algılamalarına yol açmaktadır. Bize göre, günümüzdeki hâliyle şeriatla İslam'ın ruhu birbirinden oldukça farklı iki ayrı hususturlar. Şeriatın bütüncül yapısı, özellikle çok değer verdiğimiz İslami düşüncenin çeşitliliğini dışlamaktadır. Bir Müslümandan şeriata karşı olmasını istemek, tıpkı ondan günah lehine oy vermesini istemek gibidir. Ama biz günahı seçtik ve şeriatı sorgulamaya başladık. İslam medeniyetinde, şeriat kavramı nasıl inşa edilmiş ve gelişmiştir? Neden böylesine kalıtsal bir Ortaçağ etkisi kazanmıştır? İcmalcilerin beyin fırtınası toplantılarında, sürekli olarak aynı soruyu sorduk: Şeriat ile tam olarak neyi kastediyoruz?

1985 yılı kışının dondurucu bir gününde telefonum çaldı, Abdullah Nasıf reddedemeyeceğim bir teklif yaptı. "Dünya İslam Birliği'nin Pakistan ve Çin gezisine danışman olarak katılmak ister misin?" Nasıf'ın Suudi Kralı'nın bir işi için gittiğini biliyordum, ama bu teklifin getirilerini görmezden gelmem mümkün değildi. Noel Coward'ın kısa ve özlü bir şekilde ifade ettiği gibi, "Çin, çok büyük!"tü ve ben oraya hiç gitmemiştim. Resulullah, "İlim Çin'de de olsa gidip alınız" buyurmuştu. İlim arayışında olan biri, böyle bir teklifi nasıl reddebilirdi? Ayrıca bu seyahat bana, sıradan Müslümanlar ve liderleri için şeriatın ne anlama geldiğini keşfetme fırsatı sağlayacaktı. Cidde'ye uçtum ve orada Doğu-Batı Üniversitesi'nin canlı arşivi, seyrek bıyıklı Vasiullah Han'ın da bize katılacağını öğrendim. Londra ve dünyanın çeşitli yerlerindeki birçok şehirde şube açan ilk İslami banka Al-Baraka'nın kurucusu Şeyh Salih Kamil ile birlikte seyahat edecektik. Grupta, ayrıca hâlen Şeyh Kamil için çalışan eski Suudi Enformasyon Bakanı'nın vakfı olan İkra Trust'a başkanlık yapan Abdo Yamani de bulunacaktı. Şeyh Kamil'in özel jetiyle İslamabad'a uçtuk.

İslamabad'da diplomatik misyona uygun şaşaalı törenlerle karşılandık. Zaten bu, 1980'li yıllara çok uyan bir özellikti; ünlüler gibi seyahat et ve ünlüler gibi muamele gör. Bir devlet misafirhanesinde ağırlandık. "Demek ki "seçkin"lerden olmak böyle bir şey, diye düşündüm. Böyle yerlerin yalnızca bekçiliğini yapan veya hizmetkârların kaldığı yerlerde kalan atalarım namına iftihar ettim. Gündemimizdeki ilk madde, Pakistan'ın askerî lideri Muhammed Ziyaülhak'la görüşmeydi. Genelde devlet başkanlarının yaptığı gibi, bizi birkaç gün bekletti. Nasıf ve ben bu süreyi, Han'ın Doğu-Batı Üniversitesi'nin başarılarına ilişkin bitmek bilmeyen monologlarını dinleyerek geçirdik. Nasıf, Han'ın yoldaşlığından memnun görünüyordu ve onu bıktırıncaya kadar fıkralarını tekrar tekrar anlatmaya teşvik etti. Hatta onun, bu şartlar altında sakin kalmak için yaptığım beyhude girişimlerimi ve tepkilerimi gözlemlemekten daha çok zevk aldığından kuşkulanmaya başladım. Etkileyici özelliklere sahip uzun ve

iri yapılı bir adam olan Şeyh Kamil, bu sürenin çoğunu takım elbise diktirmek için prova yaptırmakla geçirdi. Ünlü bir Mısırlı film aktrisine aşık olduğunu, onu etkileyecek şekilde giyinmek için her fırsatı değerlendirdiğini öğrendik. Sonunda çağrı geldi ve Devlet Başkanı'yla görüşmeye davet edildik.

Devlet Başkanı Ziyaülhak neşeliydi. Heyeti Başkanlık Sarayı'nda çok sıcak bir şekilde karşıladı; Nasıf her birimizi tek tek tanıtırken, o da tek tek kucakladı. Kendimi tanıttığımda, coşkuyla elimi sıktı, bir an düşündü ve "geçenlerde senin yazdığın bir şeyi okuduğumu hatırlıyorum" dedi, fakat tam olarak ne olduğunu hatırlayamadı. Sonra bir kabul salonuna alındık. Geniş ve rahat koltuklara oturmamızın ardından, Devlet Başkanı "Yardımlarınıza teşekkürler. ABD ve İngiltere'deki dostlarımız sayesinde" diye konuşmaya başladı; "Ruslar Afganistan'da yenilmek üzere. Her yerden geri çekiliyorlar". Afgan cihadının, önceki gün Kabil'e cüretkâr bir saldırı düzenleyen Usame b. Ladin isimli genç bir Suudlunun muazzam desteğini aldığını söyledi. Suudi Arabistan Kralı'na bu armağanı için teşekkür etti. "Ancak unutmamalıyız ki" dedi Devlet Başkanı, "İslam dünyasının her yerinden yardım aldık". Kırk üç farklı İslam ülkesinden otuz binin üzerinde mücahit Afgan cihadına katılmıştı. Binlercesi Kuzey Pakistan'daki medreselerde eğitim görüyor ve cihada katılmaya hazırlanıyordu. Hem Suudi Arabistan hem de ABD'ye bu "asker bulma planı"na destekleri için teşekkür etti. Devlet Başkanı'nı tam bir sessizlik içinde dinliyorduk. "Bizim temel kaygımız" dedi. "Sovyetler çekildikten sonra ne olacağıdır. Önümüzde uzak durmamız gereken bir iç savaş tehlikesi var." Toplantıda bulunanlar hep birlikte kafa salladı.

Sonra Devlet Başkanı konuyu değiştirerek, Pakistan'a şeriatı nasıl getirmekte olduğunu anlatmaya koyuldu. "Bu, halkın talebi" dedi, "ve mutlaka onların isteklerine boyun eğmeliyiz. İslam bütün bir sistemdir ve mutlaka bütünüyle uygulanmalıdır". Sonra ayrıntılı olarak zina yapanların taşlanacağını, suç işleyenlerin kırbaçlanması gerektiğini, hırsızların ellerinin nasıl "insani" bir şekilde

kesileceğini anlattı. Han, iri gözlerini bana çevirdi; içimde yükselen dehşet duygusunu göstermemek için büyük çaba harcıyordum. Nutuk bittiğinde, ben ve Han misafirhaneye gönderilirken, Suudlular Devlet Başkanı'yla bazı özel konuları konuşmak için kaldılar. Derin bir rahatlama duygusuyla oradan ayrıldım.

Akşamleyin Devlet Başkanı bizim şerefimize bir yemek verdi. Onun masasına davet edildik. Başlangıç yemeği –mercimek çorbası– esnasında, herkesle şeriat tutkusu hakkında sohbet etti. Ana yemek –*biryani*, koyun *korma* ve karışık sebzeler– geldiğinde, aniden bana döndü.

"Sana dengesiz bir diktatör gibi mi görünüyorum?" diye sordu. Bütün masa donup kaldı ve herkes hemen yemeğin tadını çıkarıyormuş gibi göründü. İçimde kopan telaşın farkındaydım. Diplomasi benim güçlü tarafım değildi; nabza göre şerbet verme, ihtiyatlı olma ve sözcükleri dikkatlice seçmek, mizacıma aykırıydı. Ani reaksiyonum, aslında "EVET!" diye bağırmak olurdu. Bu ani tepkiyle mücadele ettim, sükûnetle ve sessizce oturmayı başardım. Sükûtun ikrardan sayıldığına dair, Latince ünlü bir söz vardı ve o söz burada da geçerliydi.

Ziyaülhak hiç de kızgın görünmüyordu. Hatta eğlenmiş gibiydi. *Islamic Futures* adlı kitabında dedi, hoş bir sesle "Beni dengesiz bir diktatör olarak tanımlıyorsun". Bir yardımcısına işaret etti. Yardımcısı, tam tekmil askerî üniformasıyla kitabın ilgili sayfası açılmış bir hâlde koşarak geldi.

Devlet Başkanı okudu:

> Sıradan Müslümanların "İslami yönetim"den söz edilmesinden korkması şaşırtıcı değil. Pakistan, Libya veya Sudan'da olduğu gibi, bir ülkeyi "İslam devleti"ne dönüştürmeye yönelik her girişim, onların en kötü korkularının gerçekleşmesine yol açıyor. Tablo daima aynı: İslam'ı kitlelere dayatma ilahi yetkisine sahip olduğuna inanan dengesiz bir diktatör tahtta oturuyor. İlk yaptığı, sanki İslam onlarla başlayıp bitiyormuş gibi, "İslami cezaları" uygulamak ve ciddi olduğunu göstermek için kamuoyu önünde dayak cezalarını infaz etmek. Çeşitli ulema grupları ve İslami partiler ise hükümette yer almak için uğraşır ve yapılanlara alkış tutarlar. Lider, kadınları yok sayıyor; bir "İslami İdeoloji Meclisi"

ve çeşitli "Şeriat Mahkemeleri" kurarak adaletin özetinin gerçekleşmesini sağlıyor. İslam'a bundan daha iyi bir davet olabilir mi?

Kitabı kapattı ve pis pis gülmeye başladı. Masadaki herkes de ona katıldı. Bana mı yoksa Devlet Başkanı'na mı güldüklerinden emin değildim. Sohbet başka konulara kaydı.

Yemek sona erdiğinde Ziyaülhak –yalnızca ışık anlamına gelen "ziya"dan farklı olarak, hakikatin ışığı anlamına gelen, ilim cenneti arayışında olduğunu iddia eden kişi–, Başkanlık Sarayı'nın kapısında durarak misafirlerini uğurladı. Herkesin elini sıkarak, nezaket cümleleri kurdu. Benim elimi sıktığında, sağ elimi tuttu ve sol elini de üzerine koydu. "Tekrar karşılaşacağız" dedi; "Bu hayatta olmasa bile, cennette seni göreceğim." Yaverlerinden biri öne çıktı ve bana bir armağan sundu. Üzeri kırmızı kadifeyle kaplanmış bir ahşap kutuya yerleştirilmiş, saf yeşil mermerden yapılmış bir masa lambası. Oldukça ağırdı. Vasiullah Han'a da aynı armağandan verilmişti. Benimkini de ona uzatarak, "Teşekkürlerimle" dedim. "Onu sana verdi" dedi Han, ağır kutuyu geri vererek. "Onu taşımak zorundasın. Şeriatın bir yükü olarak kabul et!"

Ertesi gün, bir Pakistan Hava Kuvvetleri helikopteri ile Kuzey Batı Sınır Eyaleti'nin Hayber Geçidi'ne yakın yerdeki başkente ve ülkenin ikinci büyük kentine gittik. Afganistan'da savaşan çeşitli mücahit grupların liderleriyle bir toplantı düzenlenmişti. "Özgür Afganistan'ın ilk devlet başkanı olması beklenen Afgan Tacik lider Burhaneddin Rabbani toplantıya başkanlık ediyordu. Rabbani'nin sağkolu olan Ahmet Şah Mesut; Hizb-i İslami savaşçılarının Peştun lideri Gülbeddin Hikmetyar ve Pakistan'ın dinî partilerinin liderleri de oradaydı. Türbanlı, uzun boylu, bir tutam sakalıyla zayıf bir Suudlu olan Usame b. Ladin, kalabalığın dışında duruyordu. Yalnızca boyuyla değil, aynı zamanda tavrıyla da dikkat çekiyordu; üzerinde belli bir asalet ve zarafet vardı. Neredeyse, toplantıdaki herkes ona hayran gibi görünüyordu. Tartışma konusu, Afganistan'ın müstakbel "İslam devleti" idi. Herkes yeni devlette şeriatı uygulamak istiyordu. Ama

Rabbani'nin Şia yorumu ile Hikmetyar'ın, Pakistanlı din alimleri ve Suudi delegasyonun desteklediği Vahhabi yorumu arasındaki farklılıklar nedeniyle anlaşmazlık vardı. Kısa sürede farklılıkların dinî olmaktan çok, siyasi olduğu ortaya çıktı: Rabbani diğer grupları yok sayarak, iktidarı tamamen eline almak istiyordu. Müzakereler esnasında en sık kullanılan sözcük "imkânsız" kelimesiydi.

Bir iki gün içinde toplantıdan sıkıldım ve bize tahsis edilen resmi otomobili daha yararlı bir şekilde kullanmaya karar verdim. Peşaver ile İslamabad arasındaki Akora Khattak'ı ziyaret edecektim. O tarihlerde, bu şehir Devlet Başkanı Ziyaülhak'ın sitayişle bahsettiği ve hararetle desteklediği mücahitleri yetiştiren medreselerin yuvasıydı. Özellikle 1947 yılında kurulan Pakistan'daki en eski Diyobend[30] medreselerinden birisi olan Hakkaniye Medresesi'ni (Darü'l Ulûm-u Hakkaniye) görmek istiyordum. Hakkaniye'nin müdürü Mevlana Samiü'l-Hak, iriyarı, kınalı sakallı, neşeli bir adamdı. Geleneksel bir boya olan kına, siyah saça uygulandığında zengin bir kestane rengi ortaya çıkarmaktadır. Aynı kına ağaran saçlara uygulandığında, saçlara alacalı bir zencefil rengine dönüşmeden önce havuç helvası rengi verir. Pakistan'da parlak turuncu saçları olan insanlar, tipik olarak kuzey vilayetlerindendir ve Samiü'l-Hak da onlardan biriydi. Ancak onu farklı kılan, sakalının rengi değil, militanlığı ve Pakistan'da şeriat istemesiydi. Gerçekten de birçok kimse, onu General Ziya'nın İslamileştirme programının mimarı olarak görüyordu.

Hakkaniye Medresesi'ni oluşturan ve gittikçe büyüyen sınıflar, yurtlar ve toplantı salonları kompleksine aralık ayının soğuk bir gününde vardım. Mekânda abartılı bir Ortaçağ havası vardı. Bütün kurum sakallılarla doluydu; tüm öğretmenler, öğrenciler, hatta sakalı yeni

30 Diyobend Hindistan'da Utar Prades eyaletinin Sehârenpûr idari bölgesinde Dârü'l-Ulûm adlı İslami eğitim ve öğretim kurumlarıyla tanınan bir yerleşim yeri. Aynı zamanda 18. yüzyıl ıslahatçılarından Şah Veliyyullah'ın etkisi ve ardından Mevlana Eşref Ali Tehanevi'nin uygulamalarıyla, Diyobendiye ekolü veya öğretisi olarak ta bilinmektedir. (çev.)

çıkmış çocuklar bile, şaşırtıcı kızıl renk dizini içinde bir yüz görüntüsü sergiliyorlardı. Birçoğu uzun saçlı, bıyıksız ve sakallıydı. Gözlere sürme çekilmişti. Mevlana Samiü'l-Hak orada yoktu, ama öğretmenlerden biri bana etrafı memnuniyetle göstereceğini söyledi. Öğrencilerinin büyük çoğunluğunun ücretsiz eğitim aldığını açıklayarak söze başladı. Hatta 1500 öğrencinin bir kısmı küçük bir burs bile alıyordu. Birçok yoksul Pakistanlı için bu medrese eğitim alabilecekleri tek yerdi. Hakkaniye'yi sekiz yıllık İslami eğitim müfredatına sahip bir "ilim merkezi" olarak tanımladı. Medrese'nin mezunlarından birçoğunun hükümet, yargı, askerîye ve bürokraside önemli görevler aldığını anlattı. Yurt dışından gelen öğrencilerin sayısı sürekli artıyordu. "Buraya 'saf İslam vizyonu' öğrenmeye geliyorlar" dedi. Binadan binaya, sınıftan sınıfa dolaşırken, ne kadar "saf" olduğunu sordum. "Müfredatımız, Kur'an ve şeriata odaklanmaktadır. Burada şeriatın su katılmamış, saf biçimini öğretiyoruz" dedi. Bu eğitimin, temelde Kur'an'ı hıfzetme ve seçili hadislerle sekizinci asır klasik fıkıhçılarının hükümleri ve görüşlerini ezberlemeye dayandığını öğrendim.

Bana Cafer Şeyh İdris'in öğrettiği türde şeyleri; felsefe, mantık ve hitabet ile çeşitli Kur'an tefsirlerinin dahil olduğu klasik müfredatı uygulayıp uygulamadıklarını sordum. Öğretmen felsefeden söz etmem karşısında dehşete düşmüş gibiydi. "Biz burada saf şeriatı öğretiyoruz" diye vurguladı. "Ama müfredatta matematik ve astronomi de var." Tasavvufun olup olmadığını sorma cüretini gösterdim. Öğretmen sorudan hoşnut görünmüyordu. "Size anlatıp durduğum gibi, saf bir İslam versiyonu öğretiyoruz. Tasavvufun saf İslam'la ilgisi yok" dedi. Sohbetin devamında Şia düşüncesinin de İslam'ın doğru yolundan bir sapma olarak görüldüğünü ve genel olarak Şiilerin küçümsendiğini öğrendim. Gerçekten de medresenin öğretmeni neredeyse Şiilerin, Sünni olmaları için "ikna edilmesi"nin gerekliliğini savunacaktı. Sonunda öğretmen izin istedi ve derse girmek üzere ayrıldı.

Yirmili yaşlarda oldukça zayıf bir Pakistanlı öğrenci

sohbetimizi hararetle dinliyordu. Öğretmen ayrılınca yanıma geldi ve kendisini tanıttı.

Selam verdikten sonra; "Şii misiniz?" diye sordu.

"Hayır" dedim.

"Onlar Müslüman değil" dedi, hiç duraksamadan. "Gerçek bir İslam cumhuriyetine sahip değiller. Allah'ın şeriatını Pakistan'da tümüyle uygulayan saf bir liderimiz olmalı." Cevap vermedim ve ona sessizce baktım.

"İyi bir Müslüman mısınız?" diye sordu.

"Ben Müslümanım" diye cevap verdim, "ama iyi olup olmadığımdan emin değilim".

"Eğer Müslümansanız niye sakalınız yok?"

"Çünkü Müslüman olmak için sakal şart değil."

"Ama Peygamberimizin sünneti. Sünnete uymayan bir adam Müslüman değildir."

"Peki sen neden deveye binmiyorsun?"

Sorum onu şaşırtmıştı. "Ne demek istiyorsunuz?"

"Deveye binmek de sünnettir. Hz. Peygamber hayatının büyük bir kısmını bir deve üzerinde geçirdi."

"Ama günümüzde motorlu araçlar var."

"İşte" dedim; "eğer devrinde jilet bulunsaydı, eminim Hz. Peygamber onu kullanacaktı".

Küçük bir gülümseme izi bulabilmek için yüzüne baktım. Başını eğdi ve sustu.

"Sürme çektiğin dikkatimi çekti" dedim.

"Evet. Sünnettir"

"Peki içinde kurşun bulunduğunu biliyor musun? Gözlerine zarar verebilir ve seni zehirleyebilir."

Suskunluğunu korudu.

"Peygamber'in yaptığı birçok şey kendi devrinin ürünüydü. Bunları sünnetin zorunlu bir parçası olarak görmüyorum. Sünnetin büyük ölçüde Hz. Peygamber'in yerleştirdiği ruha dayandığını düşünüyorum. Cömertlik, sevgi ve hoşgörü ruhu; kendisine zulüm ve baskı yapanları affetmede ısrar etmesi; yaşlılara, çocuklara ve toplumda bir kenara itilmişlere karşı gösterdiği saygı ve hizmet anlayışı; adalet, eşitlik, dürüstlük konusundaki titizliği; araştırma, ilim ve eleştiriye bağlılığı; işte bu sünnetlere uymamız gerekiyor."

"Sen kim oluyorsun?" diye bağırdı öfkeyle; "Kalkmış bir de sünnetin ne olup ne olmadığını söylüyorsun. Sakalın bile yok!"

Peşaver'e geri dönerken, endişeden titrediğimi hatırlıyorum. Büyük İslami düşünce ve ilim mirası, buna mı indirgenmişti? Yalnızca Peygamber'in fiziksel görünüşünü fetişleştirmeye mi? Son derece dışlayıcı bir saflık anlayışına mı? Şeriata ilişkin bir Ortaçağ anlayışına mı? Hakkaniye Medresesi, "bir ilim merkezi" olmaktan çok, bir nefret çiftliğine dönüşmüştü. Eğitim ve öğretim almış insanlar değil, kendi yollarının tek hak yol olduğundan emin, dar görüşlü bağnazlar yetiştiriyordu. Kritik çoğunluğa ulaşıp, onların görüşüne katılmayanlarla savaşmalarına ne kadar zaman kaldığını düşündüğümü anımsıyorum. Şiilere karşı ne zaman savaş ilan edeceklerdi? Pakistan'ı kendi cennetlerine ya da bir başka deyişle cehenneme dönüştürmelerine ne kadar kalmıştı? Medresenin mizah duygusundan ve yaşama sevincinden tamamen yoksun olması, beni bu öğrencilerin ciddiye alınması gerektiğine ikna etmişti.

Peşaver'e döndüğümde, mücahitlerle yapılan toplantı ihtilaf ve dargınlıklar yüzünden dağılmıştı. İslamabad'a helikopterle dönerken, Nasıf "Bu insanlar kavgadan başka bir şey bilmiyorlar" dedi. "Ruslar Afganistan'dan ayrıldıktan sonra birbirlerini yiyecekler. Yalnızca mücahitler değil" diye ekledim, "Diyobend medresesindeki "taliban" da kuşkusuz aynı yolu izleyecek".

İslamabad'dan PIA ile Pekin'e uçacaktık. Ancak uçuş iptal edildiği için birkaç gün burada oyalanmak zorunda kaldık. Misafirhaneyi, resmi ulaşım araçlarını ve yoldaşlarımı terk ederek, bir başıma dolaşmaya karar verdim. İslamabad, tarihî Ravalpindi şehrinin bitişiğinde inşa edilmiş oldukça yeni bir şehirdir. Birkaç kilometrelik bir yol iki şehri birbirine bağlar. İkisi arasında seyahat etmenin en popüler yolu, yerel olarak "vagon" adıyla bilinen hızlı ulaşım sistemidir. "Vagon", aslında en fazla yirmi kişi taşımak üzere tasarlanmış bir Ford Transit minibüs, ama İslamabad ile Ravalpindi arasında, bir vagonla bunun iki katı yolcu taşınabiliyor. Yoldan geçen bir vagona

el ettim. Yavaşladı, bir el uzandı ve beni içeri çekti. Birisi öfkeyle, "Hey biletçi, insanları içeri çekmeden önce niye etrafına bakmıyorsun?" dedi. Etrafıma dönüp şikâyet edeni görmeye çalıştım. Ama iki kişi arasına sıkışmış ve kıpırdayamıyordum. Dünyanın bu bölgesinde otobüs sürücüleri ve biletçiler, bir insanı en az yer kaplayacak şekilde yerleştirmede uzmandırlar. Onların bu becerileri yoganın da ötesine, saf beden büzülmesi âlemlerine kadar uzanır. Gideceğim yere varana kadar hareketsiz durmaktan başka seçeneğim yoktu. Ravalpindi'ye varmadan hemen önce, kendimi vagondan koparmayı başardım. İslamabad'la olan zıtlığı, bundan daha fazla olamazdı. Bir ızgara modeliyle tasarlanmış geniş caddeleri, devasa dikdörtgen resmi binalarıyla modern bir başkent olan İslamabad, sokak yaşamına pek imkân vermez. Planlı bir şehirdir; ama şehirleri nasıl planlamamak gerektiğinin de parlak bir örneğidir. En güzel ve nefes kesici manzaralardan birisini, zorbaca sınırlandırmış ve bir çirkinliğe dönüştürmüştür. Ravalpindi ise insanlarıyla, faaliyetleriyle, inanılmaz tozlu ve sıkışık caddeleriyle canlı bir şehirdir. Yeryüzünün en kaba ve en militan insanları arasında sayılan Patanların karakterini yansıtan, plansız bir organik şehirdir. Şehrin hemen hemen her yerinde seyyar satıcılar *(telavela)* bir koku ve renk cümbüşü sergileyen titizlikle düzenlenmiş tezgâhlarında her türlü meyve suyu, çeşitli çiğ veya pişmiş ürün satarlar. Bu caddelerde dolaşmanın görsel ve kokusal heyecanı insanı acıktırırken, yerden kalkan toz susatır. Manzaraya uymak için bir bardak soğuk ağır gri renkli şekerkamışı suyu aldım. Rengi ve yoğunluğu bana daima Kipling'in *Just So Stories* (İşte Öyle Hikayeler) adlı kitabında tekrarlanan deyimi hatırlatıyor: "Gri-yeşil yağlı Limpopo."[31] Kipling, yaşamının büyük bir bölümünü Güney Afrika'dan çok Hint alt kıtasında geçirdiği için onun bu tanımının nehre ilişkin gözleminden çok, şekerkamışı suyu hatırasını anlatıp anlatmadığını hep merak etmişimdir. Acaba ağır

31 Limpopo, Güney Afrika'nın ortasından başlayıp, doğuya doğru akarak Hint Okyanusu'na dökülen bir nehirdir. (çev.)

akan devasa bir nehir yaşamını özetleyecek sözcükleri ararken, ham şekerkamışını sıkan cendereye son derece benzeyen sıkma makinesinden akan meyve suyu aklına gelmiş midir? Bu içecek çok tatlı olmasının yanısıra, sokaktaki yaşamın tümünü -toz, ter, egzoz gazı, dumanı- içinde barındırıyordu. Tüm insan yaşamı burada o bardağa sığmıştı! Ama aynı zamanda inanılmaz derecede susuzluk gidericiydi.

Susuzluğunu gidermiş ve tazelenmiş olarak aşırı kalabalık bir kebapçı tezgâhına doğru yürüdüm. Tezgâhtar aynı anda dört görevi birden yerine getiriyordu; yoğurtlu sosla et parçalarını karıştırma; eti şişe takma; sonra doğrudan odun kömürü közlerinin üstüne koyma ve pişen etleri alma. Pişmiş sıcak et parçalarını şişten çıplak eliyle inanılmaz bir hızla çıkarıyordu. Bütün operasyon, nefesiyle uyumlu ve güçlü bir ritimle, yüksek koreografi içeren hareketlerle yapılıyordu. Bir tabak dolusu kebap yedim. Yemeğimi bitirir bitirmez, yandaki tezgâhtan bir adam havuç helvası ikram etti. "Biraz alırım" dedim, ama üstündeki fazla yağların tamamını sıyırırsan". Kebap ve helvanın üstüne bir bardak da nar suyu içtim.

Yemeğimi yerken caddenin karşısındaki bir berberin beni seyrettiğini fark ettim. Yolun kenarında oturmuş, gelip geçenleri uzmanlığını görmeye davet ediyordu. Yemeğim bitince, bana el etti ve yanına çağırdı. Bilinçaltıma yerleşmiş, pek bilmediğim nedenlerden dolayı, çağrısını otomatik olarak kabul ettim.

"Gel ve buraya otur Sahip" dedi berber, birkaç eski tahta parçasından yapılmış sandalyeyi temizleyerek. "Böyle bir yemekten sonra rahatlatıcı bir tıraşı hak ediyorsun." Zorlukla sandalyeye oturdum; ağırlığımdan çatırdıyordu. O sabah birkaç müşteride kullandığı anlaşılan bir havluyu, çoktan boynuma bağlamıştı.

"Bana Rüstem derler, bütün rakiplerini yenen İranlı büyük güreşçinin ismi" dedi ve demlikten bir miktar sıcak suyu bir çorba kâsesine döktü. Sonra birkaç kılı kalmış fırçayı suya daldırdı ve yüzümü ıslattı. Fırçasını acımasızca önce sabuna, sonra da yüzüme sürmeye başladı. Hareketleri gayet hızlıydı. Ama tıpkı kebapçı gibi,

yaptığı her şeyde kendine özgü koreografisi olan bir ritüel havası vardı. Köpüğü yüzüme sürdükten sonra, usturasını eline aldı. Göz ucuyla gördüğüm kadarıyla, jiletin yarısını usturaya taktı; diğer yarısını daha sonra kullanmak üzere bir kenara koydu. Artık traşa hazırdı, Sol eliyle başımı tutarken, sağ elinde tuttuğu usturayla yüzüme saldırmaya koyuldu.

Rüstem her bir kıla ayrı bir özen gösteriyordu. Sanki ilk sürüşte kesememiş gibi, tekrar denemekte sakınca görmedi. Çoğu kez başardığına inanmadan önce, dört veya beş kez jileti aynı yere sürüyordu. Her bir ardışık girişimde, görevine yeni bir coşkuyla sarılıyor; her girişiminde derimin bir katmanını daha alıyordu. Artık dayanamayacak hâle gelince, "Ah!" diye inledim ve cılız bir sesle sordum: "Herkesi böyle mi tıraş ediyorsun?"

"Sana özel ilgi gösteriyorum Sahip, çünkü senin tekrar gelmeni istiyorum" dedi Rüstem. "Ama birkaç müşteri var ki..." diye duraksadı sırıtarak, "onların tekrar gelmesini istemiyorum. Asıl özel muameleyi onlara saklıyorum".

"Kim bu müşteriler?"

"Büyük çoğunluğu asker. Onlara hükümet hakkında ne düşündüğümüzü söylemenin imkânı yok. Biliyorsunuz üçüncü defadır iktidarı gasbettiler ve şimdi iktidarın tadını aldıktan sonra, Allah bilir geriye, sivil hükümete dönmemiz ne kadar zaman alacak. Ama bir kez usturamın altına yattıklarında, nelere katlanmak zorunda kaldıklarını bilsen dudakların uçuklar. Çünkü bu, benim onlardan intikam almamın tek yolu. Bu yüzden özel muamele görüyorlar. Ben de bununla tatmin oluyorum."

"Öyleyse Devlet Başkanı Ziyaülhak'ı sevmiyorsun!" dedim masumca.

"Ziyaülhak" sözcüğü ağzımdan çıkar çıkmaz, Rüstem sıçradı ve gayri ihtiyari usturayı boğazıma bastırdı.

"Özür dilerim" dedi Rüstem, "ama endişelenme Sahip. Kan taşım var. Kesiklere çok iyi geliyor. Kanamayı anında durduruyor".

Daha hiçbir şey söylemeye fırsat bulamadan, Rüstem küçük ve şekilsiz bir opak kristali eline almıştı bile. Kötü görünen birkaç kesiğin üzerine sürdü; özellikle de en

büyük ve en fazla kanayanını hedefledi. Anında yüzüm yanmaya başladı. Iztırap içinde elimle yelpazeledim. Ben ne kadar yellersem, Rüstem de kan taşını o kadar bastırıyordu. Ama kanama durmadı.

"Ah! Unuttum" dedi Rüstem; "Siz dünyanın bu bölgesinde yaşamıyorsunuz değil mi? Geleneksel tedaviler Batı'da yaşamak üzere Pakistan'dan ayrılanlara tesir etmiyor. Modern bir ilacım var. Kanamayı anında durduracak".

Sonra bir kutu bebek pudrası çıkardı ve yüzüme sürdü.

Kırık bir aynayı gururla yüzüme tutarak; "İşte, kanama durdu". Aynaya baktım ve gördüğüm tuhaf yüzü inceledim. Kendimi plastik cerrahi ameliyatından sonra bandajları çıkartılmış bir hasta gibi hissediyordum. Kanayan yerler yoğun ay beyazı bir pudra katmanının altından parlak noktalar hâlinde açıkça görünüyordu. Rüstem yüzümdeki dehşeti fark etti.

"Üzülme Sahip, üzülme. Ben tıraşı tamamladığımda yeni doğmuş bir bebek gibi görüneceksin."

Beni o çarpık koltukta geriye doğru itti ve yüzümü ıslak bir havlu ile silip, tekrar köpükle yumuşattı ve sanki hiçbir şey olmamış gibi işine devam etti.

"Sahip" dedi; Amerika'da mı yaşıyorsun?"

"Hayır" dedim; "Londra'da yaşıyorum".

"Ahhh!' dedi; "h"yi birkaç saniye uzatarak. Sonra bana bütün parlamentoların anası Kraliçe ile "anaların anası" Thatcher hakkındaki görüşlerini aktarmaya başladı.

Sırf konuyu değiştirmek için Pakistan'da şeriatın uygulanmasını isteyip istemediğini sordum. Rüstem sıçradı, eli kaydı ve yüzüme yeni bir kesik daha açtı. "Neyin var senin?" diye bağırarak koltuktan fırladım. "Sahip, Sahip, özür dilerim, çok özür dilerim. Ama sürekli özel dikkat gerektiren özel konulardan söz ediyorsun."

"Ne demek istiyorsun?" dedim, naif bir şekilde.

"Düşünsene" dedi Rüstem; "O sakallılar toplumun patronu olursa, benim gibi bir berber ne iş yapacak? Benim istediğim saygın bir hayat sürmek; çocuklarıma düzgün bir eğitim aldırmak; başımın üstünde bir çatımın

bulunmasını sağlamak. Şeriatın bana vereceği ise; halkın içinde kırbaçlanma, kelle kesme, zorunlu olarak sakal bırakma, zavallı karım ve kızımı peçeye sokmak!"

"Şeriata karşı mısın?"

"Hayır Sahip, karşı değilim. Ben sakallıların şeriatına karşıyım. Çünkü onların şeriatında adalet, merhamet, affetme ve cömertlik yok. Şeriat namına, her şeyi yasaklamak istiyorlar. Sinema, müzik, televizyon... Benim karşı olduğum, korku ve nefreti körükleyen zevksiz şeriat. Ben, bu şeriatı bize dayatmak isteyen askerlere ve sakallılara karşıyım."

Her yeri oynayan koltuğa tekrar oturdum.

"Sana katılıyorum" dedim; "Askerlere, sakallı tiplere ve onların şeriat türüne ben de karşıyım".

Rüstem çok memnun görünüyordu. "Bunu neden daha önce söylemedin?" dedi, omzuma vurarak; "Biz kardeşiz. Ben senin "şeriatı bir kalıp sabun ve onu uygulamanın tek yolunun da insanları bununla delicesine sabunlamaya zorlamak" olduğunu düşünen, İngiltere'den yeni gelmiş, birisi sandım."

Rüstem'in bütün tavrı değiştiği gibi, tıraş tarzı da değişti. Olağanüstü bir nezaketle çalışmaya başladı. Tıraşı tamamladığında, bir miktar Old Spice'ı avuçlarına döktü ve cömertçe yüzüme sürmeye başladı. Tıraş losyonu yüzüme değer değmez, Rüstem'in oynak koltuğundan fırladım.

"Borcum ne kadar?" diye sordum, bir an önce kaçmak için.

"Sahip için yalnızca bir ruple. Her şeyden önce, sen benim kardeşimsin. Ve yarın seni tekrar görmeyi umuyorum."

İster istemez bu fikir karşısında irkildim. "Al sana yüz ruple" deyip, eline kağıt parayı sıkıştırdım. "Gelecek doksan dokuz gün boyunca beni tıraş etme yeter."

Rüstem parayı alırken pişmanlık ifadesiyle; "Sahip" dedi. "Sana gösterdiğim özel muamele için özür dilerim. Bilmiyordum."

Yüzümü ovuşturarak; "Aldırma, bir daha ki tıraşta söylerim."

"Bu arada" diye bağırdı Rüstem ardımdan. "Senin yerinde olsam, İslamabad'a dönerken taksiye binmem. Vagona binerim."

O esnada yakından geçen vagona doğru koştum, hem biletçiyi uyarmak hem de Rüstem'e veda etmek için elimi salladım. Vagon biraz yavaşladı. Adımlarımı hızlandırdım ve basamağa ayağımı attım. O arada tam arkamda olan ve aceleyle aynı şeyi yapmaya çalışan adamı fark etmedim. Kendime yer bulduktan sonra, Rüstem'e "hoşça kal" demek için başımı çevirdim. Gördüğüm ise vagona binmeye çalışan yolcu oldu. Biletçi geride kalan o yolcuyu almak için bir eliyle kapının yanındaki direğe tutunup, diğer elini ona uzattı. Adamın elinden değil, giysisinin eteğinden yakaladı ve basamağa çıkarmayı başardı. Biraz sıkışarak ona yer açmaya çalıştım. Arkamdaki yolcunun öfkeyle bağırdığını işittim: "İnsanları içeriye çekmeden önce önüne bir bak!" "Peki, niye siz yolcular *zoti* giymek zorundasınız? Önündeki adam gibi niye pantolon giymiyorsun?" diye bağırdı biletçi.

Geri dönmeyi başarınca neler olduğunu gördüm. Nefes almakta zorlanan adam iki eliyle biletçiye sarılmış; yalnızca yer bulmak değil, aynı zamanda namusunu korumak için de onu kendine siper edinmişti. Dar bir gömlek giyiyordu, ama belinden aşağısı çıplaktı. Kapıdan sarkan uzun bir kumaş parçası vagonun ardında sallanırken, İslamabad'a doğru hızla yol alıyorduk.

Ertesi gün Pekin'e uçtuk. Kaldığımız Chaoyang Bölgesi'ndeki Liangma Nehri eteklerinde bulunan Kunlun Oteli'ne, Çin'in her yerinden gelen Müslümanlar konferans için toplanmışlardı. Yoğun bir şekilde Çin'deki Müslümanların sorunlarını tartışsak da gerçek bir problemleri olmadığı ortaya çıktı. Veya en azından Çin İslam Cemiyeti temsilcilerinin görüşü bu yöndeydi. Hem Müslümanların hem diğer dinî cemaatlerin, mabetlerinin dinî törenlerinin ve esaslarının Kızıl Ordu'nun şiddetli saldırılarına uğradığı Kültür Devrimi günleri sona ermişti. Yeni kural "hoşgörü"ydü. Bunun anlamı Çinli Müslümanların camilerini açık tutup yönetebilmeleri ve hatta yenilerini inşa edebilmeleri, dinî törenlere serbestçe katılabilmeleri ve

herhangi bir sıkıntı görmeden çok sayıda Müslümanın hacca gidebilmesiydi. Resmî görüşe göre; İslam, devletin çıkarlarıyla çatışmadığı sürece, Müslümanları teşvik etmek devletin çıkarınaydı.

Ama Müslümanlar uyum içinde değillerdi. Kendi aralarında, ayrıca devletle Müslümanlar arasında, şeriat merkezli bir çatışma bulunuyordu. Özel olarak konuştuğum hemen herkes, fısıltı hâlinde de olsa güçlü şeriat arzularından bahsettiler. Bir hafta sürmesi planlanan konferansın ilk gününü resmî sunumları dinleyerek geçirdim. Ertesi gün, ayrılıkçılar olarak nitelediğim çeşitli gruplarla görüşmek için konferanstan ayrıldım. Kısa sürede Çin'deki Müslümanların büyük çoğunluğunun kendilerini *gedimu* olarak adlandırdıklarını; bunun Arapça *kadim* sözcüğüne karşılık geldiğini keşfettim. Çin'deki en eski ve en yerleşik İslam geleneğini, Hanefî mezhebine bağlı sünniler temsil ediyordu. Bu yüzden "kadim öğreti"nin takipçileri olan *gedimular*, her yerde olduğu gibi şeriata büyük önem veren mutaassıp Müslümanlardı. Şeriat olmadan, kendilerini yarım hissediyorlar ve "kimliğimizin önemli bir kısmı eksik" diyorlardı. Ancak konferansta "yeni öğretileri" temsil eden bazı gruplar da bulunuyordu. Bunların büyük çoğunluğu, Kuzey Batı Çin'den gelen tarikatlar veya gruplardı. Kendilerini Arapça *"silsile"* yani soyları ve yetkilerini Hz. Peygamber'e kadar uzanan mürşitler silsilesine karşılık gelen Çince *"menhuan"* olarak adlandırıyorlardı. *Menhuan* –bence haklı bir biçimde– Kültür Devrimi esnasında Çin İslamı'nı kendilerinin koruduğunu savunuyorlardı. Bu Müslümanların kimliğini tamamlayan da şeriat değil, tarikattı. En şaşırtıcı husus, Çin'de karşılaştığım Müslümanların çoğunluğunun, genç olsun yaşlı olsun, akıcı bir Arapçayla konuşmalarıydı.

Bütün büyük konferanslarda olduğu gibi, bu konferansta da çeşitli etkinlikler bulunuyordu. Zengin yemekler, Yasak Şehir'e, Çin Seddi'ne ve bir dizi camiye ziyaretler de buna dahildi. Cuma günü hep birlikte Çin İslam Cemiyeti genel sekreter yardımcısı İmam Süleyman Gong Qinzhi tarafından cuma namazına götürüldük. İmam Süleyman çevirmen aracılığıyla bize bazı bilgiler

verdi. Zor bir süreç olsa da, büyük çoğunluğumuz söylediklerinin özünü anlamayı başardık. Müslümanlar Çin'e ilk kez, İslam'ın başlangıcından bir asır sonra gelmişti. Bunun kanıtı, Fujian Eyaleti'nin Quanzhou kentinde bulunan ve tarihleri yedinci yüzyıldaki Teng Hanedanı dönemine uzanan Müslümanlara ait mezar taşlarıydı. En azından son 300 yıl boyunca, yani Song (960-1279) ve Yuan (1279-1368) hanedanları döneminde, Müslüman tüccarlar, alimler ve seyyahlar, dalga dalga Çin'e gelerek yerleşmişlerdi. Yedinci yüzyılda Müslümanlar Çinlilerden kağıt yapımını öğrendiler ve kağıt üretimini Semerkant, Bağdat, Fes ve Kurtuba'ya taşıdılar. Çin'e gelen en önemli seyyahlardan birisi de Faslı dünya gezgini İbn Battuta idi. Burayı on üçüncü asırda ziyaret etmişti. Çin'deki Müslümanların büyük çoğunluğu Huilerdendi. Birçoğu dokuzuncu ve onuncu asırlarda Arabistan ve İran'dan gelen tüccar ve alimlerin torunlarıydı. Erkekleri uzun boylu ve yakışıklı; kadınları zayıf ve zarifti. Çin'deki en eski cami Quangzhou'daki Huaisheng Camii idi ve yedinci yüzyılın başlarında inşa edilmişti. Yerel olarak Işık Tapınağı (Light Pagoda) olarak biliniyordu; çünkü ışıkları yandığında bir deniz feneri işlevi görüyordu.

İmam Süleyman bu verileri biliyordu. Peki Çin'deki herkesin veriler ve istatistiklere bu kadar düşkünlüğü var mıydı? Konuşması yön değiştirdi ve tarihi hızla taradıktan sonra, daha yakın döneme ve Pekin'e geldi. Şu anda Çin'de 60 milyon Müslümanın yaşadığını söyledi. Yalnızca Pekin'de elliden fazla cami, sayısız helal restoran ve neredeyse içinde yaşayan herkesin Müslüman olduğu mahalleler vardı. Gerçekten de şehrin en ünlü caddelerinden olan Wung Fu Xing'te tamamen Müslüman ailelerin yaşadığı yüksek bir bina vardı. Hacı Abdürrahim Horuni Müslümanların ilk eğitim kurumunu Pekin'de kurmuştu. Tarih 1609 yılıydı. Daha sonra, Astronom Cemaleddin hâlen kullanılmakta olan bir gözlemevi kurmuştu. Kültür Devrimi (1966-1976) boyunca, Müslümanlar sert şekilde bastırılmış ve 1951 yılında kurulan Çinli Müslümanlar Cemiyeti kapatılmıştı. Ancak "Dörtlü Çete"nin ortadan kaldırılmasından sonra açık kapı po-

litikası, İslami diriliş için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu. Muhteşem yeni İslam Merkezi ve Çinli Müslümanlar Cemiyeti'nin karargâhı yakın dönemde, Suudi Arabistan'ın yardımıyla tamamlanmıştı. Hâlen bir İslam müzesinin yapımı sürüyordu. Mısır Kralı Fuad tarafından inşa ettirilen Fuad Kütüphanesi yeniden açılmıştı. 1982 yılında Pekin Üniversitesi'nde bir İslam Enstitüsü açılmıştı. Hâlen Pekin'deki sekiz üniversitenin hepsinde Arapça bölümleri vardı ve aynı zamanda bir dizi yabancı dil enstitüsünde Arapça da öğretiliyordu. "Gençlerimizin büyük çoğunluğunun akıcı bir Arapçayla konuşmasına şaşırmayın" dedi, İmam Süleyman gayet sakin bir sesle.

Niujie Caddesi Camii'ne vardığımızda cuma hutbesi çoktan başlamıştı. İmam Süleyman bu caminin 996 yılında inşa edildiğini söyledi. Caminin dikdörtgen biçimli iki şerefiyeli iki minaresi, geniş bahçenin ortasında bir altıgen kule ve bir dizi ek binası bulunuyordu. Cami ağzına kadar doluydu. Dışarıdan bakıldığında Niujie Caddesi Camii bir camiden çok pagodaya, aslında bir dizi pagodaya benziyordu. Ama saçaklı ve çatılı ana salona girildiğinde, eğer bir kubbe arıyorsanız, buranın bir cami olduğunu söylemek oldukça güçtü. Tavanda çok ince işlenmiş iç içe geçmiş bitkilerden oluşan bir tasarım yer alıyordu; duvarlar ise hat yazıları ve nilüfer çiçekleriyle bezenmişti.

Namazdan sonra genç Müslümanlardan oluşan bir tartışma grubuna katıldım. Hepsi de Arapça öğreniyordu ve bir kısmı Çin'in değişik bölgelerinden çeşitli yabancı dil enstitülerinde Arapça eğitimi almak için gelmişti. Hepsine birden, "Arapça öğrenmeyi neden bu kadar çok istiyorsunuz?" diye sordum.

Sakalında en fazla üç kıl bulunan bir genç adam cevap verdi:

"Arapça Kur'an dilidir. Arapça olmadan doğrudan Kur'an'a ulaşamayız. Peki Kur'an'ı anlamadan şeriatı hayatımıza nasıl uygulayacağız?"

Çin standartlarına göre olağanüstü uzun boylu bir kız söze karıştı:

"Şimdi herkes İslam'ın toplumsal karakterini kabul

ediyor. Benim geldiğim Ningxia Hui Özerk Bölgesi'ndeki Yinchuan'da insanlar İslam'ın bir tür manevi afyon ya da cehalet veya hurafe olmadığını, aksine toplumun ahlaki ve ekonomik gelişimine katkı sağlayabilecek bir ahlak türü olduğunu kabul ediyor. Şimdi parti mensuplarından dinî faaliyetlere saygı göstermeleri isteniyor; camilerde ateizm ve komünizm propagandası yapılması yasaklandı. 1978 yılından bu yana, yeni camiler inşa ediyoruz ve şu anda Müslüman nüfusun bini aştığı her köyde bir tane olmak üzere iki bin iki yüz camimiz var. Bütün bu camilere Arapça konuşan, Kur'an öğretebilen ve şeriatın inceliklerini anlatabilen nitelikli imamlar gerekiyor.

"Şeriatı uygulamak istediğinizi söylediğinizde neyi kastediyorsunuz?"

Uzun boylu kız; "Yaşamlarımızı şeriata göre sürdürmek istiyoruz. Aile ilişkileri ve toplumsal konularda, İslam özel hukukuna göre karar verilmesini ve toplum düzeyinde İslam ceza hukukunun uygulanmasını istiyoruz" diye cevap verdi.

"Sonunda Arabistan gibi mi olmak istiyorsunuz?"

Öğrenciler şaşkınlıkla birbirlerine baktılar ve hep bir ağızdan: "Diğer İslam toplumları gibi olmak istiyoruz" diye cevap verdiler. Uzun boylu kız ekledi: "İslam'ı bütünüyle istiyoruz. Yalnızca yetkililerin bize vermeyi seçtiği birkaç parçasını değil."

Daha sonra Pakistan Büyükelçiliği'nde önemli görevlerde bulunduğunu öğreneceğim iki kişi daha bize katıldı. Yemekten sonra Salim ve İkbal Sahip bir Müslüman köyünde vakit geçirmemi önerdiler. Birinci Sekreter İkbal Sahip bir öneride bulundu: "Köy yaşamını yakından inceleme fırsatı bulursun ve Çin'deki İslam konusunda farklı bir bakış açısına tanık olabilirsin." Ayrıca birkaç gün verilirse, Büyükelçilik vasıtasıyla resmi bir ziyareti organize edebileceklerdi! Şansıma inanamıyordum.

Konferans bittiğinde dostlarıma ve lüks Kunlun Oteli'ne veda ederek mütevazı bir misafirhaneye yerleştim. Konferans süresince, Kuzey Jiatong Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü'nün İngilizce öğretim üyesiyle dost olmuştuk. Yirmili yaşların sonlarında minyon tipli güzel

bir kadın olan Ayşe Ling Feng, kendisini Hui olarak tanımlıyordu. Uygur ve Kazaklar gibi belli bölgelerde yaşayan ve Türkçe konuşan diğer Müslüman grupların aksine, Huiler Çin geneline yayılmışlardı –dolayısıyla her vilayette ve her şehirde bulunuyorlardı– ve yaşadıkları yerde yaygın olan Çin lehçesini konuşuyorlardı. Ayşe, nişanlısından ayrıldığı için biraz üzgündü. Çin'deki İslam tarihi konusundaki ağır bir sohbet esnasında "Arkadaş olsak, rahatsız olur musun?" diye sordu. "Olmam, dertli insanlara özel bir düşkünlüğüm vardır" dedim. O andan itibaren hep yanımda kaldı ve benim kişisel tercümanım oldu. Her sabah beni misafirhaneden alıyor ve Pekin'in Müslüman mahallelerinde küçük bir tur attırıyordu. Bir dizi yerel medreseyi, "*qingzhensi*"yi (sözlük anlamı 'saf hakikat mabedi'dir ve Çin'de camilere verilen en yaygın isimdir) ziyaret ettik ve hatta *menhuan* tarikatının zikir halkasına katıldık. Bir sabah Ayşe, beni Pekin'in Müslüman toplumu etrafında gezdirip durmaktan bıktığını söyleyerek, "Farklı bir şeyler yapsak rahatsız olur musun?" dedi; "Yasak Şehir"i tekrar ziyaret etmek ister misin veya belki de Çin Seddi Sheraton Hotel'i?'

"İstemem" diye cevap verdim.

"Peki golf oynamak ister misin? Artık Pekin'de on sekiz çukurlu, yetmiş iki 'par'lı uluslararası yeni bir golf kulübümüz var. Geçen yıl açıldı. Çok güzeldir. Japonlar yönetiyor."

"Başka bir seçeneğimiz var mı?"

"Kuzey Çin Uluslararası Atış Akademisi'ne gidebiliriz. Dünyaca ünlü bir yerdir. Her tür tüfekle ateş edebilirsin; yarı makinalı tüfek, uçaksavar ve hatta anti tank roketler."

"Biraz daha az rekabetçi bir şey yok mu?"

"Tamam" dedi Ayşe, "O hâlde borsaya gidelim. Birkaç ay önce nişanlımla gitmiştim. Çok eğlenceli, tamamen çılgınca".

"Belki biraz daha aklı başında bir yer."

Ayşe beynini zorluyordu. Misafirhanenin lobisinin öbür ucunda bir kalabalık gördüm. "Ah! International Hotel'de bir defile var. Oraya gidelim" dedi neşeyle.

"Önce şurada neler oluyor, bir bakalım" dedim. Kalabalığa doğru yürüdük. Çok yaşlı ve cılız bir Çinli, antik *qigong* sanatına dair ücretsiz bir gösteri yapıyordu. Daha genç bir adam da, çoğunluğu yabancılardan oluşan kalabalığa yetersiz Amerikan aksanıyla performansı açıklıyordu. "*Qigong* günümüz Çin'inde yeni bir anlam kazandı" dedi. "Yeniden ilgi çekmeye başlandı ve katı bilimsel testlere tabi tutuldu. *Qigong* egzersizleri esnasında, milyonlarca insan Batılı geleneksel dini deneyimlerden ve modern hurafelerden farklı bazı etkiler hissetti. *Qigong* bir inançtan daha başarılı bir egzersiz. Aydınlar ve bilim insanlarından gittikçe daha çok ilgi görüyor. Düşünce ile madde arasında doğrudan etkileşim için heyecan verici imkânlar sunuyor." Gösteri yapan yaşlı adamın seçkin bir *qigong* üstadı olduğunu öğrendik. Altı temel *qigong* ekolü vardı: Taocu, Budist, Konfüçyüscü, tıbbî, *wushu* (savaş sanatları) ve anonim. "*Qigong*un teori ve tekniği' diye devam etti Amerikan aksanlı genç, "şu anda otuz yedi Çin üniversitesinde okutuluyor ve 50 milyondan fazla insan günlük olarak rutinlerini uyguluyor. *Qigong* insanlara sağlığının güçlendirilmesinden ameliyat edilemeyen kanserlerin iyileştirilmesine kadar çok çeşitli yollarla yardım edebilir. *Qigong*un kullanıldığı sıradan okullarda öğrencilerin konsantrasyon ve ezberleri, dolayısıyla da notları iyileşiyor. Bu tekniğin üstatları, hastalara üfleme *(waiki)* ve benzeri yollarla çeşitli başarılar elde ettiler". Uzun bir kuyruk olmuştu. Ben de kuyruğa girdim.

"Kuyrukta beklemen gerekmiyor" diye, elimden tutup çekti Ayşe. "Ben sana yaparım. Arkadaşlık öldü mü?"

Fikir hoşuma gitti. "Tamam" diye mırıldandım. Ve ona tabi oldum.

Lobinin sakin bir köşesinde rahat bir koltuğa oturtuldum. Yüzümü avuçlarıyla kapladı ve ellerini yavaşça hareket ettirerek göğsüme, oradan vücudumun aşağı kısımlarına doğru inmeye başladı. Elleri aslında bana hiç dokunmuyordu; daima yüzeyden bir iki santimetre uzaklıktan gidiyordu. Gözlerimi kapatmamı istedi ve bu süreç kırk dakika sürdü. Bacaklarıma ve sonra yukarı, daha

sonra sırtıma ve aşağıya, ayaklarıma kadar devam etti. İşini bitirdiğinde bedenimde bir titreme hissediyordum. Tazelenmiş ve ısınmıştım. Aynı zamanda acıkmıştım.

"Çok teşekkür ederim" dedim Ayşe'ye. "Bir daha ne zaman *waiki*'ye ihtiyacım olsa sana geleceğim. Sen hangi *qigong* ekolüne mensupsun?'

"Anonim" diye cevap verdi, ikimiz de güldük.

"Hadi yemeğe gidelim" dedim.

"İyi fikir, seni özel bir yere götüreceğim" dedi Ayşe.

Misafirhanenin hemen dışında bekleyen ve taksi olarak çalışan bir limuzine yöneldik. Tiananmen Meydanı'nın güneybatı köşesinde durduk. Ayşe taksiden iner inmez, restoranı göstererek gururla haykırdı: "Bu dünyadaki en büyük Kentucky Fried Chicken. Daha bu hafta açıldı." İçeri girdik ve Ayşe restoranın içindeki bir panoda yer alan çeşitli istatistikleri okudu. "Üç katın toplamı bin seksen metrekare ve beş yüz kişi oturabiliyor. Otomatik pişiricilerde bir saatte iki bin üç yüz parça pişirilebiliyor ve her gün bin üç yüz tavuk kızartılıyor. Diğer Kentucky Fried Chicken restoranlarının büyük çoğunluğunda bu rakam bin. Hafta içi günlerde restoran bir saatte binden fazla insana hizmet veriyor. Hafta sonları bu rakam bin sekiz yüz ila iki bine çıkabiliyor. Her gün yüz bin insan buradan geçiyor..."

Ertesi sabah Ayşe erkenden geldi. "Bugün bir video çekimi için benimle gelmeni istiyorum" dedi coşkuyla.

"Video çekimi mi? Ne tür bir çekim?" diye sordum.

"Üniversiteden birkaç kilometre uzakta bir kadın hizmet veriyor" diye açıkladı Ayşe. "Kadınlardan üç yuan, erkeklerden on üç yuan alıyor'.

"Ne tür bir hizmet?"

"Bilirsin ya, bir renkli kameraya konuşuyoruz. Sonra kadın o videoları diğer müşterilerine gösteriyor. Böylece modern iletişim teknolojisi aracılığıyla kadın ve erkekler çok daha kolay tanışma imkânı buluyor."

"Anlıyorum" dedim, yerel lehçeyi bilgisayarlı çöpçatan kurumu terminolojisine çevirerek. "Peki, böyle bir hizmete neden ihtiyacımız var?"

"Bu hizmet aynı zamanda insanların birbirlerine uy-

gun olup olmadığını da söylüyor" dedi Ayşe, biraz utanarak.

Olup biteni o zaman fark ettim. "Ayşe, ben zaten evliyim" dedim.

Elimi sevgiyle tuttu: "Ama şeriat Müslüman erkeklerin birden fazla eş almasına izin veriyor" dedi. Sonra boynuma sarıldı, başını omzuma koydu ve fısıldadı: "İkinci eşin olabilirim."

Ani gelişen bu olaylardan şaşkına dönmüş hâlde irkilerek; "Ben aslında şeriatın o kısmına inanmıyorum" dedim.

Ayşe şok olmuştu. Beni bıraktı ve birkaç adım geri çekildi. "Bana gerçek bir Müslüman olmadığını mı söylüyorsun? Peki, o zaman neden bütün o camileri ziyaret ediyor, cemaatle namazlara katılıyorsun?"

"Şey..." dedim, durumu açıklamaya çalışarak. "Bir insan şeriatın bugün mevcut olan şekliyle bir kısmına inanmadan da Müslüman olabilir."

Cevabım kafasını karıştırmış ve biraz da onu üzmüş görünüyordu. Sonra kendisini toparladı ve cüretkâr bir eleştiride bulundu: "Arap kardeşler" dedi, "daima ikinci veya üçüncü eş arayışında. Sen ise şeriatın yalnızca kendi maksadına uyan kısımlarına inanmayı tercih ediyorsun".

Ben şeriat anlayışımı Ayşe'ye izah etmeye çalışırken, Pakistan Büyükelçiliği görevlileri geldi. Müslümanların büyük çoğunluğu şeriatı semavi yasalar olarak görüyordu. Ben ona, şeriatın semavi yönünün bulunmadığını açıkladım. İslam'da meşru biçimde semavi olarak tanımlanabilecek tek şey Kur'an'dı. Şeriat bir insani yapı, belli bir dönemin –bu dönem sekizinci asırdı– şartları içinde ilahi iradeyi anlama girişimiydi. Şeriatı kendi dönemimizin şartlarına göre anlamamız ve ilk esaslarından itibaren yeniden yapılandırmamız gerekiyordu. Pakistanlılar acele etmemi istediler. Eğer Müslüman köyleri ziyaret etmek istiyorsam, hemen onlarla gitmeliydim. Ne yapmalıydım? Ayşe'yi oldukça üzgün bırakarak, onlarla birlikte Pekin'in yaklaşık otuz beş kilometre uzağındaki Quanju ve Chen Yen ikiz köylerine doğru yola çıktık. Pekin'in çok şeritli geniş yolları tek şeritli, aşırı kalabalık,

tozlu bir yola dönüştü. Pekin'in ihtişamının yerini, feci bir yoksulluk aldı. Otobandan ayrıldıktan sonraki yirmi kilometrelik yolu üç saatte alabildik. Quanju ve Chen Yen arasında bir kilometreden daha az mesafe vardı; ama ikisi de camisiyle övünüyordu. Tarihî eser olan Quanju Camii'ni köylüler onarmıştı. Chen Yen Camii de Kültür Devrimi sonrasında köy halkı tarafından inşa edilmişti. İnşaat tam olarak bitmemişti. Quanju'da caminin imamı Musa Hui bizi karşıladı. Katıksız bir gururla bize etrafı gösterdi. Cami dikdörtgen bir odanın çevrelediği pagoda (Budist tapınağı) gibi görünüyordu. Çatı, tuğla duvarların üzerine oturtulmuştu. İçeride ise duvarlar bol renkli Çin çiçekleri ve hat yazılarıyla dekore edilmişti. Yer yer duvarlardan çıkan veya çatıdan aşağı inen kalorifer boruları, ziyaretçinin hat yazılarını okumasını zorlaştırıyordu. Musa Hui, caminin on beşinci asrın başlarında inşa edildiğini ve Kültür Devrimi esnasında neredeyse tamamen yıkıldığını anlattı. Devlet, şimdi köylülere camiyi yenilemek için sınırlı bir ödenek tahsis etmişti. Ayrıca, imam devletten birkaç yüz yuanlık bir maaş da alıyordu. Akşam namazını köyün altı bin sakininden büyük bir kısmının katıldığı cemaatle kıldık. Namazdan sonra, çay içmek ve Çin yemeği yemek için aynı zamanda kütüphane işlevi gören imam odasına geçtik.

Musa Hui'nin evindeki odanın tam ortasında, tüm Çin evlerinin büyük çoğunluğunda olduğu gibi demirden bir soba bulunuyordu. Sobanın yakıtı kömür tozundan yapılmış, sayısız delikleri bulunan briketlerden oluşuyordu. İmam birkaç dakikada bir, bir veya iki briketi sobaya atıyordu. Duman çatıya uzanan, sonra dönüp duvardaki bir delikten çıkan kabaca yapılmış bir teneke borudan çıkıyordu. Böylece ortaya çıkan ısı odayı ısıttığı gibi –baca boruları radyatör görevi görüyordu– yemek pişirmek ve çay yapmak için de kullanılıyordu. Sobanın etrafına oturup çay içtik ve bazıları caminin kendisinden bile eski olduğu anlaşılan tarihi el yazmalarına baktık. Ben Arapça yazılmış Çinli Müslümanlar tarihine bakarken, Salim Sahip de Çin tıbbı hakkındaki bir on beşinci yüzyıl eserine hayranlıkla bakıyordu. Metinlere bakarken, müezzin

Hacı Nureddin bizi evine davet etti. Köyde kaldığım sürece onun misafiri olacağım söylendi.

Hacı Nureddin, eşi ve dört yaşındaki kızı Afia ile camiden beş dakikalık yürüme mesafesindeki iki odalı bir evde yaşıyordu. Hepsi de akıcı bir Arapçayla konuşuyordu. Odalar (iki metreye üç metre) çok küçüktü, ama Çin standartlarına göre normal büyüklükteydi. Her bir odanın tek bir girişi vardı. Yatak odasında iki kişilik bir yatak, olmazsa olmaz bir kömür sobası, Hacı ve karısının kış için ayırdığı büyük bir kabak yığını vardı. Oturma odasındaki gaz ocağının yanında bir küvet, bir masa ve bir köşede üzerinde Sony renkli TV'nin bulunduğu yarım boy bir dolap vardı. Televizyonun karşısında bana bir yatak yapılmıştı. Salim ve İkbal Sahip beni Nureddin ailesiyle bırakıp, bir hafta sonra Pekin'e geri götürme vaadiyle ayrıldılar.

Ertesi sabah Çin eriştesiyle çaydan oluşan sade bir kahvaltıdan sonra, tuvaleti sordum. Hacı kendisini takip etmemi istedi; evden elli metre kadar ayrıldık. İçinde alaturka tuvaletlerin açıkça göründüğü basık çatılı bir dizi kabin bulunan yeri işaret etti. Her bir bölmenin küçük bir kapısı vardı, ama tüm düzenleme cüceler için yapılmış gibiydi. Sanki bir ilkokulun tuvaletine götürülmüş gibiydim. Bir kabine giren normal boylu bir yetişkin, diğer tüm kabinlerin sakinleri tarafından görülebilir ve onlarla sohbet edebilir. O anda kabinleri kullananların hepsinin ellerinde açık birer kitabın olduğunu ve titizlikle okumaya çalıştıklarını gördüm. Bu da bir rahatlama biçimiydi, ama ben bu deneyimi yaşamak için uygun bir yer bulamıyordum. Umumi tuvaletin içinde ayakta durmuş, sığabileceğim bir kabin arıyordum.

Burada kaldığım süre içinde, her iki köyün sakinleri de beni ağırlamaktan büyük gurur duydular. Her akşam farklı bir eve –büyük çoğunluğu kabak ve eriştеden oluşan– yemeğe davet edildim. Ve nereye gidersem gideyim, İmam Hui ve Hacı Nureddin bana eşlik ediyordu. Sohbet daima Kültür Devrimi'nin sıkıntılarıyla başlıyor; oradan Maoculuk ve Marksizmin ölümüne geçiyorduk. Sonra konu "açık kapı politikası" ve demokrasiye geliyor,

köylüler için İslam'ın önemiyle bitiyordu. Kısa sürede Quanju ve Chen Yen ikiz köylerinin sakinlerinin en kutsal ve tutkulu arzusunun şeriat olduğu ortaya çıktı. Demokrasi ve zenginlikten daha çok, günlük yaşamlarının İslam hukukuna uygun olarak düzenlenmesini istiyorlardı. Günler geçtikçe, onların duygusal ve manevi arzularının benim acil ve fiziksel arzumdan çok farklı olmadığını gördüm. Sık sık umumî tuvalete gidiyor ve bir kabine girecek cesareti toplamaya çalışıyordum. Ama her gün feci bir başarısızlıkla geri dönüyordum. Bu yüzden dördüncü gün olduğunda, içim dışım kabak dolmuştu. Aynı anda hem kabızlık çekiyor hem de tuvalete çıkmak için can atıyordum. Bu durumun Müslümanların genel durumunu yansıtan bir mecaz olup olmadığını merak ediyordum.

Pakistanlı elçilik görevlileri beni almak için döndüklerinde, çok kötü durumdaydım. Görevliler aşırı derecede cömert ve lütufkârdı. Yalnızca fiilen kullanabileceğim bir tuvalet bulmakla kalmadılar, aynı zamanda İslamabad'a geri dönmek için bir sonraki PIA uçuşunda bana bilet ayarladılar. Uçuş saatini beklerken, şeriatın Müslümanların bilincindeki sarsılmaz yerini düşündüm. İslam dünyasının ana akımından uzak ve böylesine tecrit edilmiş Çin İslam toplumunda bile, saf bir şeriat tutkusu egemendi. Şeriat, Müslümanların kimliğinin ana taşıyıcısı idi; onları -hem Çinli Müslümanları hem de dünyanın genelindeki tüm Müslümanları- diğerlerinden ayıran unsur şeriattı. Ama kendime sürekli olarak bu farkın mutlaka Ortaçağ formülüyle, kadim din alimlerinin görüşleri ve analizleri aracılığıyla ifade edilmesinin zorunlu olup olmadığını soruyordum. Müslüman toplumlar, sürekli olarak bu eski şeriat anlayışına dönmekle, hakikatin aktif arayıcıları olmaktan çıkıp, pasif muhataplarına dönüşmüşlerdi. Çağdaş problemlerin tümünü, asırlar öncesinin sosyal yapılarının çözeceğine dair inanç, psikolojik teselliden ibaretti. Nostalji ve kendinden emin olma hâli, Müslümanların yeni ruh hâliydi. Yine de herkesin geçmişteki şeriat yaşamını arzulamadığını biliyordum. Şeriata derinden bağlı, ama davranışlarında son derece "modern" olan Ayşe'yi düşündüm.

İslamabad'a döndüğümde, bir skandalın ortasına düştüm. Öfkenin merkezinde utangaç, ağır derecede miyop, yirmi yaşında Sofya Bibi adında bir kadın vardı. Evlilik dışı bir çocuk dünyaya getirmişti. Doğumdan sonra Sofya'nın babası zina suçundan dolayı kızını şikâyet etmişti. Sofya ise, kendisine dokuz ay önce tecavüz ederek hamile bırakan Maksud Ahmet isimli bir adamdan şikâyetçi olmuştu. Polis her ikisi hakkında da soruşturma başlattı. Mahkeme Maksud'u kanıt yetersizliğinden beraat ettirirken, Sofya'nın şahitliğinin kabul edilemeyeceğini ilan etti. Böylece Sofya zina suçundan dolayı üç yıl hapis, on beş kırbaç ve para cezasına mahkûm edildi. Devlet Başkanı Ziya'nın İslamileştirme Programı'nın ilk uygulamalarından birisi olan bu olay, kutlamaya dönüştü. Olay, Pakistan gazete ve dergileriyle birlikte uluslararası basında da büyük yer buldu. Ancak temyiz mahkemesi, "evli olmadan çocuk doğuran bir kadın, bu çocuğun tecavüz sonucu olduğunu iddia ettiğinde, ona ceza verilemeyeceği" gerekçesiyle kararı bozdu. Sofya serbest bırakıldı. Ancak Sofya Bibi olayı, şeriatın kadınlara muamelesi konusunda bazı önemli sorunları gündeme getirdi.

Arkadaşım Esma Barlas'a "Şeriatın kadınlarla derdi nedir?" diye sordum. Esma, Pakistan Dışişleri Bakanlığında görev alan ilk kadınlardan birisiydi. Bu zarif diplomatın umut vaat eden kariyeri, Devlet Başkanı Ziyaülhak tarafından, Esma'nın askerî rejim hakkındaki eleştirileri yüzünden kesilmiş ve işten atılmıştı. Kendisiyle tanıştığımda, ünlü bir muhalefet gazetesi olan *The Muslim*'in yardımcı editörü olarak çalışıyordu. Esma, özellikle İslam'daki yorum anlayışı ve dinî bilginin yapılandırılmasıyla ilgili konularda, sesini yükselten feminist bir İslam bilgini olarak ün kazanmıştı. Bir Molla'nın –veya Pakistan'da ona verilen unvanıyla Mevlanî'nin– tuzaklarını biliyordu ve bir kadın hakları savaşçısının tüm tutkusuna sahipti. Gerçekten de bir gün bana söylediği gibi, problem içindeki her kadını kurtarmak için Don Kişot misali doğal bir kurtarma içgüdüsüne sahipti.

Sözlerine "Gerçekten utanç verici" diye başladı Esma;

"İslam hukuku olarak kabul edilen şey, İslam'ın kendi kitabının genel ilkelerini ve hatta özel esaslarını yansıtma görevini bile tam olarak yerine getirmiyor". Sonra bana şeriatın Abbasiler döneminde (749-1258), cinsiyetçilik ve kadın düşmanlığı ile ün kazanmış bir devirde, tamamı erkek olan fıkıhçılar tarafından formüle edildiğini açıkladı. Erkeklerin bu önyargısı, şeriatın kadınlar ve erkeklere eşit muamele etmemesinde, özellikle de ceza hukukunda adalete riayet edilmemesinde açıkça görülmekteydi. Bunun açık örneği, "iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine eşit" sayılmasında görünüyordu. "İki kadının şahitliğini bir erkeğin şahitliğine eşit görmek" dedi Esma, "doğal olarak kadınların erkeğin yarısı kadar görülmesine yol açmaktadır". Esma, Kur'an'ın şahitliğe ilişkin en az beş olay anlattığını ve yalnızca bir olayda, bir erkeğin yerine iki kadının şahitlik yapmasını önerdiğini açıkladı. Çok daha önemli olan bir zina davasında, Kur'an, kadının şahitliğini kocanın şahitliğinden üstün kabul etmektedir. Bu yüzden örneğin bir koca, karısını zina ile suçladığında dört erkeği şahit göstermesi gerekir, kendisi de şahitlik yapamaz. Bu gibi durumlarda, Kur'an kadının kendi namına şahitlik yapmasına izin vermekte ve eğer masum olduğuna dair yemin ederse, kocanın davasının düşeceğine hükmetmektedir. "Şimdi, klasik fıkıhçılar bu hükmü, dört erkeğin şahitlik yapması ve kadının sözünün erkeğin sözünden üstün olduğu anlamında yorumlamıyorlar."

Esma'ya göre, ayrıca şeriat evlilik dışı cinsel ilişkinin farklı türleri arasında ayrım yapmamaktadır. Örneğin; zina, fuhuş ve tecavüz arasında ayrım yapmaz. Sonuç olarak tecavüz veya cinsel istismar kurbanı olan kadınlar –yalnızca Pakistan'da değil, Nijerya ve Sudan gibi diğer İslam ülkelerinde de– zina suçuyla yargılanmakta ve taşlanarak ölüme mahkûm edilmektedir. "Taşlanarak öldürme" diye vurguladı Esma, "Kur'an'ın herhangi bir suç için recm cezasını öngörmemesi nedeniyle, Kur'an'a aykırı bir cezadır."

"Belki de klasik fıkıhçılar kendi zamanlarının çocuğu oldukları için daha iyisini yapamazlardı. Ve bilgi de bir

vakum içinde üretilemez" dedim.

"Ama biz" dedi Esma, empatik bir ses tonuyla, "asırların hukuk tecrübesine dayanarak, cinsel eşitlik konusundaki bu duruşun yanlış olduğunu ve Kur'an esaslarına uygun olmadığını bilerek daha iyisini yapabiliriz ve yapmalıyız".

"Peki neden yapmıyoruz?"

"Çünkü şeriatta reform yapma çağrısı, İslam'a saldırı olarak görülüyor" cevabını verdi Esma. "Mollalar dini şeriata denk göstermekte hayli ustaydılar. Şeriatı 'din'le aynı şeymiş gibi göstermek yoluyla, şeriatta reform yapma çabasını dini değiştirme girişimi olarak sunmaktaydılar. Şeriatı değiştirme çabasının gayri İslami, hatta İslam karşıtı olduğu gerekçesiyle kıyameti koparacak kadar güçlü din adamları ve tefsir topluluğuna da karşı çıkmak zorundasınız. Çünkü bu yolla dinî bilgi üzerindeki tekellerini sürdürmeye devam ediyorlar. Bu da, ruhban sınıfı biçiminde herhangi bir profesyonel dinî bilgi yorumcuları sınıfını kabul etmeyen bir dinin mensupları için gerçekten ironidir."

"Peki, biz Müslümanlar neden bu adaletsiz şeriat anlayışına bu kadar bağlıyız?" diye sordum, tüm o Çinli köylüleri ve şeriat kavramını bu kadar ateşli biçimde romantikleştiren sıradan Pakistanlıları düşünerek.

"Şeriat ve kadınların taktığı peçe, İslam'ın en saf sembolleri hâline geldi. Bildiğimiz gibi, sembollere saygı, insanları o sembollerin temsil ettiği şeyler hakkında düşünmekten alıkoyuyor." Bir anlığına düşündü; "ABD gibi ülkelerde irrasyonel biçimde yükselen bayrağa saygıya benziyor. Müslümanlar kendisini önce sömürgecilik, sonra da Batı sekülarizminin ideolojik saldırısı ve tehdidi altında hissettikçe, dinleriyle ilişkilendirdikleri belli sembollere düşünmeden saygı göstermeye başlıyorlar. Bunların tamamı toptancı İslam anlayışına dayanıyor".

Sohbetimizden birkaç ay sonra, Esma Pakistan'dan çıkmak ve ABD'ye siyasi iltica talebinde bulunmak zorunda kaldı. Bu haberi Londra'da duyduğumda, yaptığımız o konuşmayı aklımdan çıkaramadım. Daha fazla ne yapabilirdi? Bütün İslam toplumundaki kadın-erkek tüm

müminlerin çabaları serbest bırakılsa, daha fazla ne yapılabilirdi? O sözcüğü düşünmeye devam ettim; "toptancı". Devlet Başkanı Ziyaülhak İslam'ı "bütünüyle" uygulamak istiyordu. Hakkaniye Medresesi'nde karşılaştığım öğrenciler "tam bir şeriat"tan daha azını istemiyorlardı. Afgan liderleri sürekli "bütüncül yaşam tarzı olarak İslam"dan söz ediyorlardı. Hatta Çinli köylüler ve öğrenciler bile yaşamlarının "bütünüyle İslam'a göre" yönetilmesini istiyorlardı.

Daha önceleri İcmalcilerin odak noktası olan İslamileştirme literatürünü yeniden okumaya başladım. Kısa süre içinde "bütüncül"ün İslamileştirmenin baş mimarlarından biri olan İsmail Raci Faruki'nin gözde sözcüğü olduğunu keşfettim. Hanımı Lamia ile birlikte yazdıkları *İslam Kültür Atlası*'nda kategorik olarak, "Allah'ın emirleri yalnızca tüm insanları ahlaken bağlamakla kalmayıp, aynı zamanda tüm insani faaliyetlerle ilişkili olduğundan, İslam devleti bütüncüldür" diyordu. Bir devleti İslam devleti yapan, Faruki'ye göre uygulanması "devletin varlık nedeni" olan şeriat idi. Yazar şeriatın "kapsamlı, her alanı ve her eylemi kucaklayıcı" olduğunda ısrar ediyordu. *Tevhid: Düşünce ve Hayata Yansımaları* adlı eserinde "İslami toplumsal düzenin bütüncülüğü, sadece bütün zaman ve mekanlarda mevcut beşeri eylemleri değil, bu eylemlerin özneleri ve gerekli üyeleri olarak gördüğü bütün insanları da kapsamına alır." Tüm Müslümanlar "İslam'ın programları ve projelerinin zorunlu askerleridir." Bu şeriat ve İslami sosyal düzen anlayışını oldukça korkutucu buldum ve büyük kaygıya kapıldım.

Inquiry kapandığından bu yana, Perviz Manzur da çok kaygılı hâle gelmişti. Sık sık bana telefon ediyor, ümmetin üzücü hâli hakkında uzun uzun konuşuyor, ancak ikimiz birden çaresizliğimizi yeterince dile getirdiğimizde susuyordu. Pakistan ve Çin'e yaptığım seyahatin ardından içine düştüğüm umutsuzluğu gördüğünde şaşırdı. "Gel ve birkaç gün benimle kal" diye önerdi, "birlikte üzülür ve birbirimizi teselli ederiz". Bu konuşma bana, *Dr. Faustus*'daki Marlowe'un, cehennemi açıklarken yazdığı "çile yoldaşlığı sever" cümlesini hatırlattı. Daha

önce Molla ET'nin teselli girişimleri hiç başarılı olmamıştı; ama yine de teklifini kabul ettim. Ebu Leyla Sülani takma adıyla şaşırtıcı derecede tutarlı yazılar yazmaya başlamıştı. Son derece sıkıcı bir şehir olan Stockholm'un en monoton bölgelerinden birisi olan Salantuna'daki evinde, birlikte Hint filmleri seyrederek ve Urduca şiirler dinleyerek birkaç gün geçirdik. Perviz'in eski Hint film müziklerine doymak bilmez bir düşkünlüğü vardı. Onlarca yıl boyunca Karaçi ve Londra'ya yaptığı sayısız seyahat esnasında, devasa bir müzik videosu koleksiyonu biriktirmişti. Gözde şarkılarını tekrar tekrar çalıyordu. Hangi aklı başında insan, bu kadarını kaldırabilirdi? Oynatıcıya bir başka video takmasını önlemek için şeriat kavramının önemini açıklamasını istedim.

Olağan ahkâm kesme moduna girerek "Ayetullah!" diye başladı konuşmasına. "Müslüman bilinci, şeriatı birbirini tamamlayan üç yolla kavramaktadır; hakikat, metot ve tarih olarak. Sonra şeriat, dünyayı bir 'kâinat'tan çok 'tarih' olarak, ahlakı bir 'fikir'den çok 'etkinlik' olarak, dini de Allah'ı 'tanımak'tan çok Allah'ın 'iradesine uygun eylemde bulunmak' olarak algılamaktadır." Ona göre şeriatı tanımlamanın en iyi yolu, "eylem etiği" olarak tanımlamaktı. Örneğin; şeriatın ahlaki bakış açısı, "iyi olmak"tan çok, "doğru olanı yapmayı" gerektiriyordu. Bu yüzden şeriatı "hukuk" olarak adlandırmak, onun birçok anlamına haksızlık etmekti.

"Buna göre şeriat, özünde hukuktan daha çok, etik ve ahlaktır" dedim.

"Tamamen" dedi Perviz, kendisinden oldukça memnun görünerek. "Ama Müslüman aklı etik ve ahlak arasında ayrım yapamıyor."

"Peki hukuk etiğe aykırı hâle gelir ve hakikat metotla özdeşleştirilirse ne olacak?"

Şimdi bir tarih turuna çıkarılıyordum. Perviz Manzur, Resulullah'ın döneminde şeriat olmadığını söyledi. Peygamber'in vefatından hemen hemen 150 yıl sonra ortaya çıkan İslami "bilgi" ve "anlayış"ın toplamına bile şeriat adı verilmiyordu. Bu bilgi büyük ölçüde kişisel, özgür ve bir şekilde özneldi. İlk nesnelleştirme ve

yasalaştırma çalışması, bu birikmiş bilginin tarihle karıştırıldığı Abbasi döneminin başlarında gerçekleşmişti. Bu dönemden itibaren, ilim öğrenilmesi İslam'ın tarih üreten bir girişimi olmaktan çıkmış, İslam tarihinin bir ürününe dönüşmüştü. Böylece tarih, dinî araştırma ve öğrenmenin yerine geçmişti. İlim öğrenmek, muhakeme ve anlama süreci olarak değil, fıkhi hükümlerin tarihte dondurulmuş yapısını öğrenmek; daha önceleri entelektüel metotlarla keşfedilen Allah'ın iradesi ise, önceden belirlenmiş emirler ve yasaklar olarak anlaşılmaya başlamıştı. Perviz "İşte semavi esasların bu cisimleştirilmiş hâli, şeriat olarak tanınır hâle geldi" diyerek açıklamasına devam etti.

"İslam'ın ikinci asrından itibaren, Allah'ın Kelamı'nı anlamak için bir dizi mekanizma veya disiplin ortaya çıktı. Abbasi dönemi sonuna doğru yani on üçüncü asırda, bu mekanizmaya toplu olarak 'fıkıh' adı verildi ve 'İslam fıkhı' oluşturulmuş oldu. Şeriatın biçim ve içeriğini bütünüyle fıkıh belirledi. Şeriatın 'metodu' İslam'ın hakikatinden ayrılamaz hâle geldi."

"Bu yüzden, günümüz Müslümanlarının anladığı şekliyle şeriatın, aslında İslam'ın hakikatiyle bir ilişkisi yok. Büyük ölçüde fıkıhtan, tarihsel olarak dondurulmuş hukuki düşünceler ve hükümlerden oluşuyor. Öyle mi?" diye sordum.

"Elbette bu, geleneksel otoriterliğin teorik temelini oluşturan mekanizmadır. Bu yüzden, o tarihten bu yana İslam ilahiyatı ve hukukunun pek gelişme göstermemesine şaşırmamak gerekir."

İkimiz de şeriat metodunun cesur, yenilikçi, spekülatif düşünceyi teşvik etmediğinde birleştik. Özü itibariyle somut "yap" ve "yapma"lardan oluşması, yaratıcı düşünceye ket vurmakta, yaşama genel bakışları bağlamında şeriat yönelimli bireyler ve kültürleri tutucu ve gerici hâle getirmektedir. Sonuç olarak şeriat bir özgürleştirme girişimi olmaktan çıkıp, baskı aracına dönüştü.

Perviz video çalardaki kaseti değiştirmek üzere kalktı. "Şeriatla İslamcı kökten dincilik arasındaki ilişki nedir Molla?" diye sordum.

Koltuğuna döndü. "İslamcı kökten dinciliğin modern bir sapkınlık olduğu anlaşılmalıdır" dedi. "Hiçbir tarihsel kökeni yok. Klasik dinî söyleme veya İslam geleneğine dayanmıyor. Yakın dönemde uydurulmuş bir dogmadır. Ve onu modern kılan devlet anlayışıdır. Klasik İslam'da coğrafi sınırlara dayalı bir ulus-devlet anlayışı yoktur. Geleneksel yapımız, daha çok ümmet ve imparatorlukla ilişkiliydi. İslamcı kökten dincilik ise inşa edilmiş, romantik ve püriten geçmişi, coğrafi alana dayalı ulus-devlet sınırları içinde modernist bir ulus idealiyle birleştirerek, tamamen yeni bir dinî ve siyasi görüş oluşturmaktadır."

"Peki bu görüşü bu kadar özel yapan nedir?"

"Şey, İslamcı kökten dinciliği özel yapan ve onu geleneksel İslam'dan ayıran yönü, 'devlet' fikrini İslam vizyonunun temeline yerleştirmesi ve onu bilincinin zirvesi olarak sunmasıdır. Bu nedenle bütün İslamcı kökten dinciler bir İslam devleti idealini hararetle savunurlar. Çünkü onlara göre İslam, İslam hukukuna yani şeriata göre yönetilen bir devlet olmaksızın eksiktir. Böylece İslam, Allah merkezli bir yaşam, bilgi, düşünce ve eylem tarzından, her insani durumu devletin hakemliğine tabi kılan, toptancı, totaliter, teokratik bir dünya düzenine dönüştürüldü. Kültürel ve sosyal alanlar tamamen homojenleştirildi; her şey buldozerlerle düzeltilip monoton bir tekilliğe indirgendi ve bu nedenle sonuçta ortaya çıkan ürün, çoğu zaman faşizmin yansımasına benzedi. Böylece hakikat olarak şeriat, onların davasının vazgeçilmez unsuru oldu. Gerçekten de hâlen totaliter bir devlet düzeni yaratmada bir araç işlevi görmekte, bu yüzden tüm İslam dünyasındaki diktatörler ve tiranlar şeriatı çok severler!"

"Bu nedenle bazı Müslüman liderler, ne kadar modern olduklarını söylerlerse söylesinler, daima insanların ellerini kesmeye ve masum kadınları taşlatarak öldürtmeye hazırlar" diye ekledim.

Perviz koltuğundan fırladı ve "Bu kadar karamsarlık yeter, hadi biraz daha müzik dinleyelim" dedi.

Melankolinin ağır basmasına rağmen, bu ziyaretimin

neşeli bir sonucu oldu. Sağlam bir karara varmıştım: Şeriatta reform yapmaksızın -ki bu aslında İslam'ın yeniden yorumlanmasını anlamına geliyordu- insani bir yeryüzü cenneti kurmak, İslam toplumları için bir hayal olarak kalacaktı. Cennete doğru yolculuk, semavi yasaların sosyal olarak inşa edilmiş hâllerinin yeniden düşünülmesi ve yeniden şekillendirilmesini gerektiriyordu. Bir başka deyişle, Müslüman bireyler ve toplumlar halifeliği yeniden sahiplenmek zorundaydı. Yani dinî metinleri kendi devirleri ve şartlarına göre yeniden yorumlama hakkını kullanmalıydı. Aslında şeriat, İslam toplumlarına yol gösteren bir prensipler seti, bir değerler çerçevesinden başka bir şey değildi. Ancak bu prensip ve değerler seti statik ve önceden belirlenmiş değil, değişen şartlara göre dinamik olarak türetilen prensip ve değerlerdi. İslam'ın temel kaynaklarını yeniden yorumlama görevi de uzun süre önce ölmüş itibarlı şahsiyetlere veya bu klasik alimler namına İslam toplumları üzerinde güç kullanan modası geçmiş mollalara değil, her bir Müslümana düşüyordu. Müminler körü körüne taklitçilikle yetinemez; İslam'a dair sürekli taze bir bakış açısı kazanmak için durmaksızın çaba gösteren bilgili yorumcular olmak zorundadır. Suyun yeni mecrasının önünü tıkayan engeller, her zaman olduğu gibi, derine kök salmış dinî ve siyasal güç yapılarından gelmektedir. Bu yüzden bu engelleri kaldırmak için daha çok çalışmaya karar verdim.

On İkinci Bölüm

Sekülarizmin Keyfi



İslam'da reformun önünü tıkayan engelleri kaldırmak için daha sıkı çalışacaktım. Güzel bir hedefti. Peki ne anlama geliyordu? Batılı uzmanlar arasında bu soruya verilen bir cevap sürekli olarak tekrarlanıyordu: İslam'ın kendi reformunu yapmasının zamanı geldi. Bununla tam olarak neyin kastedildiğinden hiçbir zaman emin olamadım. Reform, onlarda büyük "R" ile gösteriliyor ve Avrupa'nın on beşinci ve on altıncı asırda yaşadığı tecrübeyi ifade ediyordu. Avrupa Reformu'nun yoğun bir teolojik ve entelektüel araştırmayı teşvik etmesiyle birlikte başlayan tartışma ve sorgulamanın, İslami çevrelerde çeşitli güçlerin her türlü düşünceyi engelleyici zehrine karşı ihtiyaç duyulan panzehirin ta kendisi olduğunu düşünüyordum. Ama ne zaman İcmalcilerin tartışmalarında bu tür bir reform yorumu yapılsa, kendisini Hıristiyanlık ve Avrupa tarihi konularında daimi uzmanımız ve özel danışmanımız kabul eden Merryl Davies'in burun kıvırmasıyla karşılaşıyorduk. Onun temel itirazı, bir İslami reformu savunan argümanların, kaba bir tarihi paralelliğe dayanmasıydı: İslam şimdi on beşinci asrındaydı ve bu asır Hıristiyanlık tarihinde reformun yapıldığı dönemdi. Buna göre İslam'da da reform yapılmalıydı.

Peki, daha titiz incelemeyi gerektiren bazı geçerli hususlar yok muydu? Avrupa reformu dinden kaynaklanan temel soruların tümünde radikal bir değişime yol açtı.

Din ile akıl arasındaki dengeyi değiştirdiği için dünyanın menşei ve amacına ilişkin cevaplar arayan yeni bir yola öncülük etti. Modernite Avrupa reformu ile başlar; kapitalizmden modern bilimlere kadar her şey onun mirasıdır. Kolomb'un seyahati ile Macellan'ın dünyanın etrafını ilk kez dolaşması –1492 ila 1526– arasındaki dönemde tek nesilde gerçekleşen en büyük değişim, aklın her şeyi anlamanın merkezi hâline gelmesiydi. Avrupa'nın özgürleşmek için akla ihtiyacı vardı, ama İslam'ın böyle bir ihtiyacı yoktu. İslam açısından akıl, daima imanın eşit ve zorunlu bir paydaşı olmuştu. En köktenci molladan en basit köy imamına kadar herkes, Kur'an'ın akla vurgusu, Peygamber'in objektif bilgi konusundaki ısrarı ve İslam medeniyetinin entelektüel zaferleri konusunda uzun uzun konuşmaktan mutlu olacaktır. Kendi kutsal kaynaklarının akıl hakkında söylediklerileyle, bir zamanlar İslam ümmetinin aklı merkeze almış olmasıyla gururlanacak ve herhangi bir ironi yapmadan, bütün bunları İslam'ın üstünlüğünün kanıtı olarak gösterecektir. Sorunumuz aklın öneminin vurgulanması değil, aklın kullanılmasıyla ve İslam tarihindeki başarıların büyük bir kısmının kendisine bağlı olduğu eğitim sisteminin yeniden canlandırılmasıyla ilişkiliydi.

Hayır, benim çözmem gereken düğüm başkaydı. "Günümüz dünyası" anlamına gelen Latince *saeculum* ile yani burada ve şimdi, maddeten var olmakla ilişkiliydi. Avrupa reformu bu dünyayı yönetme yetkisinin kiliseden devlete, papadan prense devredilmesiyle sonuçlandı. Sekülerleştirme olarak bilinen sürecin kökeni buydu. Bu süreç, dinde reform için teolojik bir mücadeleyle başladı ve seküler devletin vicdan özgürlüğü ve dinî inanç çeşitliliğini garanti altına alacak tek otoritenin devlet olduğunun kabulüyle sonuçlandı. Reform, vicdan özgürlüğü, bireysel din ve aklın emrettiğine inanma özgürlüğü arayışının, bütün medeni özgürlüklerin temeli hâline geldiği bir süreçti. Martin Luther'in "Burada duruyorum. Başka bir şey yapamam" sözüyle başladı ve Thomas Jefferson'ın, devletin asla vatandaşları namına vicdani meseleleri çözemeyeceğine dair, ses getiren tespitiyle

zirveye ulaştı. Kilise ve devletin sonsuza kadar birbirinden ayrılması için çok fazla kan döküldü. Sekülerleşme bir kez başladığında, sürekli ve genişleyen bir güç transferi olarak devam etti.

Bu otorite sorununun, teolojinin sınırlaması olmaksızın dünyanın kökeni ve maksadını keşfetmeye yönelik bir entelektüel arayışla nasıl karıştığını, vicdan özgürlüğü ile düşünce ve araştırma özgürlüğünün nasıl yoldaş projelere dönüştüğünü görmek kolaydır. Her iki projenin din savaşları ve liderlerin propaganda faaliyetleriyle iç içe geçmesinden dolayı, dinin adı da kötüye çıktı. Derinlerde bir başka husus daha vardı. Vicdan özgürlüğünün altına gizlenen ve reformun ortaya çıkardığı potansiyel yani dine dayalı devletin yerine totaliter bir seküler devletin inşası idi. İlk modern totaliter devleti en radikal seküler döneminde Fransız Devrimi getirdi. Modern devletin inanılmaz gücü, kesinlikle herkes için bir sorundu. Bu güç, Avrupa'da kilise ve devlete husumete dayanan modernite tanımından kaynaklanmaktaydı. Bu tanımda "Kilise"nin alanına dahil edilen her şey irrasyonel, bilim dışı ve önemsiz görülüyordu. İdeolojik savaş hatlarının ötesinde düşünmek, din ile aklı hakikati anlamanın iki yolu olarak görmek mümkün değil miydi? Bu konuda düşünmeyi bıraktığımda, böyle bir tartışmanın daha önce yapıldığını, İslam tarihinin önemli şahsiyetlerini de meşgul ettiğini fark ettim. Sekülarizmin İslam'da da benzer uygulamaları yaşanmıştı. Seküler rotada geleceğe dönmek, çağdaş problemlerimizi çözecek cevaplar bulmamızı sağlayabilir.

Şeriatı devletten, dini siyasetten ayırdığınızda ne elde edersiniz? Bu soru İslam'ın ilk günlerinden itibaren Müslüman alimler ve düşünürleri meşgul etti. İslam'da hukuk, ahlak ve politikanın birbiriyle yakından bağlantılı olduğu dikkate alındığında, İslami sekülarizmden söz etmek hemen hemen bir çelişki olacaktır. Oysa din ve siyasal iktidarın açık ve belirgin bir ayrımı dile getirilmiş olmasa da, sekülarizmin İslam tarihinde güçlü bir yeri olmuştur. Peygamber'in ahirete irtihalinden elli sene sonra kurulan Emevi İmparatorluğu ve geleneksel olarak

"Altın Çağ" adı verilen Abbasi İmparatorluğu, yalnızca sembolik anlamda dinî nitelik taşımaktaydı. Halifelerin manevi gücü yoktu; bu güç büyük ölçüde din alimlerine aitti. İsmailî teolojiye dayanan Fatımi İmparatorluğu hariç, onları izleyen devletler daha da sekülerleşmişti.

Erken dönem Müslüman düşünürler, dini siyasetten ayırmakta pek problem görmediler. Bu konuyu ciddi anlamda irdeleyen önde gelen Müslüman düşünürlerden birisi ve Aristo'dan sonra gelen –bir saygı ifadesi olarak– İkinci Üstat Farabi idi. Maveraünnehir bölgesinde[32] doğan Farabi, "Kanun" isimli bir müzik aleti icat etti ve müzik yapma kisvesi altında onuncu yüzyıl Orta Asyası'nı dolaşarak yöneticilerle felsefi diyaloglar kurdu. Son günlerini bahçıvan olarak geçiren Farabi, İslam tarihinde Yunan siyasal düşüncesini İslami ideallerle uyumlulaştırmaya yönelik ilk ciddi girişim olan *el-Medînetü'l-Fâzıla*'yı (İdeal Devlet) yazdı. Farabi "filozof, hükümdar, prens, yasa koyucu ve imam"ı tekil bir fikir olarak değerlendirdi ve kendi mükemmel devletini de evrensel, seküler devlet olarak sundu. Ona göre her devletin ana hedefi, filozofların "erdemli yönetimi" yoluyla elde edilebilecek "mutluluğun sağlanması" idi.

Farabi kolektif olarak "mutezile" yani sözlük anlamıyla ayrılıkçılar olarak bilinen düşünürler grubuna mensuptu. Bu grup büyük ölçüde filozoflardan oluşsa da, aynı zamanda bilim adamları, şairler ve hatta halifeleri kapsıyordu. Bu grup katı şeriata dayalı bir dini reddediyor, İslam'ı daha insancıl bir dine dönüştürmek için çalışıyordu. Mutezile yalnız başına aklın kişinin nasıl ahlaklı davranabileceği konusunda yeterli olacağını, dolayısıyla dinle devleti birleştirmeye gerek bulunmadığını savunuyordu. Bazı tarihçiler, "Arapların İlk Filozofu" olarak tanınan dokuzuncu asır filozofu Kindî'yi mutezile ekolünün kurucusu olarak kabul eder. Oysa mutezilenin

32 Orta Asya'da Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında kalan, bugünkü Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın paylaştığı bölge. Semerkant ve Buhara gibi devrin önemli kültür merkezlerini içinde barındırıyordu. (çev.)

tarihi daha eskiye uzanmaktadır ve izleri daha az bilinen ve her ikisi de 699 yılında doğmuş olan Vâsıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd'e kadar sürülebilir. Rivayete göre bu iki düşünür, arif ve mürşit olan Hasan-ı Basrî'nin bir dersini dinliyordu. İkisi de büyük günah işlemiş bir müminin durumu konusunda Hasan-ı Basrî'ye karşı çıktılar. Birincisi, büyük günah işleyenin Müslüman kabul edilmesi, ancak günahkâr olarak nitelenip hükmün Allah'a bırakılması gerektiğini savundu. İkinci adam, büyük günah işleyenin İslam'ın yolundan sapmış olduğunu, dolayısıyla mümin olarak kabul edilemeyeceği argümanını ileri sürdü. Hasan-ı Basrî cevap vermeden önce, bu iki genç öğrencisinden birisi üçüncü bir seçenek sundu: Böyle bir kimsenin ne mümin ne de kâfir olduğunu savundu. Bu yaklaşım, Hasan-ı Basrî'nin hoşuna gitmedi ve genç filozoftan orayı terk etmesini istedi. Böylece Vasıl ve Ubeyd mürşitlerinin yanından ayrılarak caminin bir başka köşesinde kendi görüşlerini anlatmaya başladılar. Serbest düşünceli ve aşırı derecede bağımsız olarak görülen mutezilenin saflarında on birinci yüzyıl bilgesi ve hekimi İbn Sina ve on ikinci yüzyıl rasyonalisti İbn Rüşd gibi seçkin filozoflar da yer almışlardır.

Mutezileye, insan aklının tek başına ahlakı idrak edebileceği fikrini kategorik olarak reddeden ve Allah'ın eşsiz ve benzersiz zatını ve sıfatlarını anlamanın insanın kapasitesinin ötesinde olduğunu savunan Eş'arîler karşı çıktılar. Eş'arî ekolü 874 yılında Basra'da dünyaya gelen Ebü'l-Hasan el-Eş'arî tarafından kuruldu. Genç Eş'arî samimi ve özgür düşünceli bir genç, gözde bir öğrenci ve o zamanlarda mutezilenin başı olan Ebu Haşim el-Cübbaî'nin yakın dostuydu. On üçüncü asırda yetişen biyografi yazarı İbn Hallikân'a göre günün birinde;

> Eş'arî, Cübbaî'ye, birisi hakiki mümin, erdemli ve dindar; ikincisi kâfir, çapkın ve sefil; üçüncüsü ise bir bebek olan üç kardeşin durumunu sordu. Üçü de vefat etmişti ve Eş'arî onlara ne olacağını bilmek istiyordu. Cübbaî cevap verdi: "Erdemli kardeşin cennette yüksek bir makamı var; kâfir cehennemin dibinde ve çocuk ise kurtulmuşlar arasında." Eş'arî, "Farz edelim ki o çocuk erdemli kardeşinin işgal ettiği

makama çıkmak istiyor, bunu yapabilir mi?" diye sordu. "Hayır" diye cevap verdi Cübbaî, "Ona şöyle denecektir: "Kardeşin bu makama Allah'a kulluk yolunda gerçekleştirdiği sayısız ameliyle ulaştı ve seni oraya çıkaracak böyle bir amelin yok". Eş'arî, "O zaman farz edelim ki, çocuk şöyle dedi: Bu benim hatam değil; bana yeterince uzun süre yaşama izni vermediğiniz gibi kulluğumu ispat edecek araçları da vermediniz". "Bu durumda" diye cevap verdi Cübbaî, "Cenab-ı Hak şöyle buyururdu: Eğer sana yaşama izni verseydim, isyankâr olacağını ve cehennemde ağır cezayı hak edeceğini biliyordum. Bu yüzden, böyle olması senin yararınadır". "Peki" dedi Eş'arî, "Farz edelim ki, kâfir kardeş şöyle dedi: Ey kâinatın Rabbi! Onu neyin beklediğini bildiğine göre, beni de neyin beklediğini biliyordun. O zaman neden onun yararını düşünürken benimkini de düşünmedin?" Cübbaî'nin verecek bir cevabı yoktu.

Bir cuma günü, Basra Ulu Camii'nde vaaz verdiği kürsüde otururken, Eş'arî yüksek bir sesle şöyle haykırdı:

> Benim kim olduğumu bilenler biliyor; bilmeyenlere de ben söyleyeyim. Ben, Ali b. İsmail el-Eş'arî'yim ve Kur'an'ın mahlûk olduğunu, insanların Allah'ı göremeyeceğini ve günahlarımızın failinin kendimiz olduğunu savunurdum. Şimdi ise hakka döndüm: Bu görüşlerimi terk ediyorum ve mutezilenin görüşlerini çürütmeyi, rezilliklerini ve ahlaksızlıklarını teşhir etmeyi görev biliyorum.

Eş'arîleri, rasyonalistlere doğrudan meydan okuyan kelamcı ve *İhya'u Ulumi'd-Din*'in yazarı Gazali, çağdaşı matematikçi ve fizikçi Fahreddin er-Râzî ve on dördüncü yüzyılın büyük tarihçi ve sosyoloğu İbn Haldun destekliyordu ve mutezileye karşı hepsi de şiddetli bir mücadele verdi. Gerçekten de yedi ila on dördüncü yüzyıl arasında klasik dönem boyunca İslam tarihi, büyük ölçüde mutezile ile Eş'arîler arasındaki devasa mücadeleye tanık oldu. Seküler İslamcılığın kaderini belirleyen Eş'arîlerin kesin zaferiydi ve bu zafer İslam medeniyetini bugünkü yörüngesine oturttu.

Sekülarizme ilişkin tartışmaların öncülleri İslam düşüncesinde zaten vardı. Eş'arîlerle mutezile arasındaki dengede bir değişim anlamına gelen sekülarizmin, reforma götürecek yolu bulmak için tek doğru manevra

olması gerekmez miydi? Bu meşru bir soruydu ve kişisel tefekkürü gerektiriyordu. Yirmili ve otuzlu yıllarım boyunca, FOSIS günlerimde ve İran devrimi esnasında, Eş'arîliğin sağlam bir taraftarıydım. Gazali'nin *İlim Kitabı* ve İbn Haldun'un *Mukaddime*'si daima başucumda dururdu. Onları sık sık okur, onlardan cömertçe alıntı yapardım. Eş'arîler beni, yalnızca ilimleri ve entelektüel basiretleriyle değil, aynı zamanda İslam'a yönelik daha bütüncül bakış açılarıyla da cezbediyordu. İhtiyacım olan, seküler eğilime inanan birisiyle ciddi bir tartışma yapmaktı. Ve tam da öyle birisini tanıyordum.

İftikar Malik, bizim İcmalci Sakallı Malik'in (Zafer Malik) eski dostu ve uzaktan akrabasıydı. İstisnai derecede uzun boylu, kıvırcık saçlı bir adamdı; sakalsızdı ve gerçek laik imajına uyuyordu. İftikar'ı yemeğe davet edip, sonrasında yoğun bir tartışmaya girişmek, eski günleri hatırlatacaktı. Sorumu gayet iyi hazırlamıştım: Sekülarizm İslam toplumlarına ne verebilir? Bana göre seküler bir cenneti arzulayanlar, dini de politikayı da anlamıyordu. Bu yüzden, Muhammed İkbal şunları söylerken haklıydı: "Eğer din politikadan koparılırsa, o zaman Cengiz Han terörüyle kalakalırsınız."

İftikar, "İkbal ve sen yanlış düşünüyorsunuz" dedi. Bir Pakistanlıyı, özellikle de uzmanlığı Pakistan'ın siyasal tarihi olan İftikar gibi birisini yıldırmak için çok sevilen ve saygı duyulan –fakat onun karşı çıktığı– şair ve filozof İkbal'den bir alıntı yapmaktan daha doğru bir şey olamazdı. Bu hamlem bizi doğrudan sorunun kalbine götürdü.

"Sekülarizm, Müslüman aklı boyunduruğu altına alan, ruhsuz ve anlamsız ritüelcilikle desteklenen kötü lafızcılığın tek panzehiridir" diye sözü aldı. İftikar sekülarizmin, diğer tüm ideolojiler gibi problemli yönleri olduğunu inkâr etme niyetinde değildi. Onun görüşü, köktenci Müslümanları bir sapma olarak gördüğümüz gibi, Suriye ve Irak'taki Baasçılar benzeri dogmatik sekülerleri ve otoriter seküler partileri –örneğin Tunus'taki Anayasa Partisi ve Cezayir'deki Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni– de liberal sekülarizmin sapmaları olarak görmemiz gerektiğiydi.

Buna göre sekülarizm de din gibiydi. O da bir ana yol –liberal sekülarizm yolu– ve çeşitli yanlış yorumlar üretmişti. Bir temel inanç sistemi vardı; din ve devletin birbirinden ayrılması, mutlak ifade özgürlüğü vs. İftikar laiklerin de dindarlar kadar beyni yıkanmış olabileceği tavizini vermeye hazırdı. Ama ona göre sekülarizm, çoğulculuğun filizlenebileceği, ayrılıkçıların hoş görülebileceği, İslam toplumlarında demokrasinin gelişebileceği bir şemsiye oluşturuyordu. "Dine dayalı şiddet ve kan davaları öylesine bir düzeye ulaştı ki, Müslümanların Allah'ın hakları'nı (hukukullah) kulların haklarından (hukukulibad) ayırması şarttır" diye ilan etti. Sekülarizm İslami ortamda şovenizm, dışlayıcılık, etnik-merkezcilik ve fanatizmin antitezi olarak kutsalın zıddı değildi. "Laik bir Müslüman, dine saygısızlık yapmadığı gibi tüm dinlere de aynı derecede saygı gösterir."

Bu görüşle birkaç problemim olduğunu itiraf etmem gerekiyordu. Genel olarak dinin, özel olarak da İslam'ın asıl işlevi, Allah'ın haklarıyla insanların haklarını bütünleştirebilecek dengeli bireyler yetiştirmektir. Bu ikisini birbirinden ayırmak, kaçınılmaz olarak dinin ana maksadını önemsizleştirecektir. İkincisi; toplumlarımızdaki dinî fanatizm ve şovenizmin zıddı sekülarizm değil, teşvik etmemiz gereken dinî hoşgörü ve çoğulculuktur. Üçüncüsü; İslam toplumlarında sekülarizm, kucaklayıcı değil, dışlayıcı bir güç olmuştur. Yalnızca modern kesimleri kucaklar. Modernite dışında kalanlar yani bu kesimin hurafeci ve aşağı olarak gördüğü geleneksel Müslüman çoğunluk, ancak marjinal bir rol oynayabilir. Sekülarizm ile birlikte, geleneksel İslam hizmetçi statüsüne indirgenmiştir. Modern kesimler çoğu zaman geleneği, gelenekçi insanları ve dinlerini kötülerler. Üstelik bu durum, dini politikadan uzak tutmaz; yalnızca dinin daha hurafeci, hatta gerici ve şiddet içeren bir rotaya girmesini sağlar.

İftikar, "Benim vurgulamak istediğim noktayı kaçırdın" diyerek ısrar etti. "Bizim sekülarizm deneyimimizi hariç tutarak, sekülarizmin dini yok saymadığını, yalnızca dini yeniden yorumlama ve yeniden ele alma metodu olarak görülmesi gerektiğini savunuyorum."

"Ama sekülarizm fikrini Avrupa tarihinden nasıl ayıracaksın?" diye sordum. Günümüzde anladığımız şekliyle sekülarizmin yalnızca Avrupa'nın bir ürünü olmakla kalmayıp, Avrupa-merkezciliği koruması asıl sorunu oluşturmuyor muydu? Avrupa'nın özgürlük ve bağımsızlık fikirleri yalnızca diğer kültürler ve medeniyetlerin geleceğinin temeli hâline gelmekle kalmayıp, özgürlük ve bağımsızlığın değerlendirilmesi ve anlaşılmasının evrensel standardı hâline gelmemiş miydi?

İftikar bunun bir sorun olduğunu kabul etmekle birlikte, sekülarizmin neden tek bir yorumu olması gerektiğini sordu. İslam tarihinde de sekülarizm vardı ve Avrupa tarihindekinden oldukça farklı bir biçimdeydi. Doğumuna yardım ettiği toplumlarda oldukça farklı sonuçlar doğurmuştu. Hint tarihinde de sekülarizm vardı. Alt kıta daima heterodoks ve heterojendi ve bu realiteyi kişisel, sosyal ve siyasal yaşama yansıtmanın farklı yollarını bulmuştu. Hatta seküler devlet olarak modern Hindistan kavramı bile, bu eski çoğulluk anlayışlarına sadakatten tamamen uzak değildi. Hintli yazarlar, aktivistler ve düşünürler arasında azimli savunucuları vardır. Çünkü eski eğilim, hem seküler hem de dinî köktencilerin baskılarıyla karşı karşıya kalmıştı. Bu çarpıcı bir düşünceydi. Karşı karşıya olduğumuz hayal etme başarısızlığı, sunulan baskın çözümlerin ötesinde düşünme başarısızlığıydı ve bu yalnızca bizim değil Batı'nın da sorunuydu.

İftikar, "Birçok kimsenin analizinin temelinde 'problemlerimize yönelik herhangi bir çözümü, yalnızca Batı'dan geldi diye kabul edemeyiz' şeklinde bir mantık yatmaktadır" diyerek, bir tespitte bulundu.

Ben de; "Batı dünyası sekülarizm fikrinin herhangi bir probleminin olabileceğini kabul etmekte büyük güçlük yaşamaktadır. Onun tek versiyonundan daha fazlasına ihtiyaç olduğunu görememektedir. Alternatif bir sekülarizm biçimini canlı bir realite hâline getirmek, herkesin Avrupa tarihinin çıkmazlarının ötesinde düşünmesine yardım edecek ve herkesin iyiliğine olacaktır" karşılığını verdim.

İslam'da reformla ilişkili problemlerin, İslam'ın

Batı'yla ve Batı'nın İslam'la olan probleminden ayrı düşünülemeyeceğinde uzlaştık. Geriye, yalnızca kendimizi özdeşleştirebileceğimiz umut verici bir İslami sekülarizm kıpırtısının olup olmadığı sorusu kalmıştı.

İftikar tereddüt etmekle birlikte, "Türkiye'de umut işaretleri görüyorum' dedi. "Bütün problemlerine rağmen Türkiye'deki İslami sekülarizm, geleceğin dalgası olacaktır."

İftikar'ın bu sözleri beni Türkiye'nin laik cumhuriyetinin bir muhafızının silindirik sembolüne baktığım o ana geri götürdü. Bir tankın üzerindeki muazzam bir topun namlusuna bakıyordum. İstanbul'u dolaşarak geçirdiğim bir sabahtan sonra, iki kıtanın görüntülerini içime çekmiş, Boğaz'ın sularında süzülen irili ufaklı gemi ve tekneleri izlemiştim. Sonra birden İstanbul Teknik Üniversitesi'nde siyasal bilimler profesörü olan eski bir dostu ziyaret etmeye karar verdim. Bu muhteşem şehrin kartpostallardaki resimlerinin ötesini görmek ve seküler yol ihtimallerini keşfetmeye devam etmek istiyordum. Konuşmam gereken kişinin, Türkiye'de laiklik konusunda uzman olan bu dostum olduğunu biliyordum. Üniversite kampüsünü koruyan askerî tanka, işte o zaman rastladım.

Bir Tiananmen anısı olarak tanımlayabileceğim olayı orada yaşadım. Sekülarizmin muhafızı olarak başını tankın kulesinden çıkaran asker bağırdı: "Ne istiyorsun?"

Tankın hemen arkasında, Türk sekülarizminin atası Atatürk'ün devasa heykeli, küçümseyerek sert bir şekilde bana bakıyordu. Asker elini kaldırarak oradan uzaklaşmam için işaret ediyor gibiydi. Ama ben kıpırdayamadım. Benim Türk olmadığımı anlayan asker, İngilizce olarak sordu: "What do you want?"

"Yalnızca üniversiteye girmek istiyorum" diye mırıldandım cılız bir sesle. "Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde profesör olan bir arkadaşımı görmeye geldim."

Tank sanki benim sözlerimi doğrularcasına devasa hortumunu indirip kaldırdı. Sonra tüm heybetiyle biraz ileri çıktı. Devasa top namlusu göğsümün birkaç metre yakınına kadar gelince ürperdim.

"Ziyaret yasak. Git buradan" dedi asker.

"Profesör beni bekliyor" dedim, kararlı bir şekilde.

Asker tanktan çıktı ve bana doğru yürüdü. "İngilizce anlamıyor musun?" dedi ve beni iki eliyle itti. "Ziyaret yasak."

"Bak" dedim, onunla uzlaşmaya çalışarak; "Ben İngilizim!' Benim gibi bir Raj'ın (İngiliz hakimiyetinde yaşayan kişi) dudaklarından, otoriteye dayanan bir argüman nasıl da kolay çıkıvermişti! "Yalnızca bir arkadaşımı görmek için üniversiteye girmek istiyorum. Bu saçmalığa, artık bir son ver adamım" havasında pasaportumu uzattım. Dikkatlice inceledi ve yere fırlatıp, ayağıyla çiğnedi. "Ziyaret yasak!" diye bağırdı.

"İşte Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girmesinin önündeki en büyük engel bu tür davranışlar" dedim öfkeyle. Tunbridge Wells[33] benimle gurur duyardı! Pasaportumu yerden aldım ve oradan uzaklaştım. Asker havaya bir yumruk salladı ve tankına geri tırmandı.

Arkadaşım Ferruh Alptekin'i aradım ve başıma gelenleri anlattım. Aslında Ferruh, benden çok kardeşim Cemal'in arkadaşıydı. İkisi de Şeyh Nazım'ın dervişiydi ve mistik cezbe arayışının daimi yoldaşlarıydı. Ferruh ertesi sabah erkenden geldi. Elime birkaç kitap vererek, "Sorun yok patron, yalnızca öğrenci gibi davran" dedi. Üniversiteye gittik. Yaklaşırken kalabalık bir öğrenci grubunun arasına karıştım. Birlikte hareket ederek, tanklar ve askerlerin arasından geçip ana kapıya ulaştık. Kapıda duran asker, içeri girmeden önce hepimizi sırayla aradı. İçeri girdiğimizde, arkadaşımı bulana kadar küçük grupla birlikte kaldım. Onun fakültesinin önünde tekrar arandık ve nihayet odasına ulaştık.

"Beni bulabildiğin için şanslısın" dedi. "İktidar, politik görüşlerimden çok memnun değil. Kısa sürede hapishaneyi boylayacağımı düşünüyorum."

"Devletin laiklik esaslarına saldırmaktan" birkaç sene

33 İngiltere'nin Kent Kontluğu'nda zengin bir kıyı şehri. Kraliyet ailesinin yazlık sayfiye yeri olarak sık sık ziyaret etmesi nedeniyle, "Kraliyet" unvanını alan birkaç şehirden birisi olup, kibirli İngiliz asaletine gönderme amaçlı olarak yazar tarafından adı zikredilmektedir. (çev.)

hapis yattıktan sonra daha yeni tahliye edildiğini biliyordum. Anladığım kadarıyla suçu ister dinî nedenlerle ister başka nedenlerle olsun, başörtüsü takmak isteyen kız öğrencilere izin verilmesi gerektiğini söylediği bir konuşma yapmasıydı. Başörtülü kadınlar neden Türk sekülarizmine tehdit olarak görülüyordu? Bu sorun Türkiye ile sınırlı değildi. Avrupa için de geçerliydi. Fransa ve Almanya'da da başörtüsü takan Müslüman kızlar çoğu zaman laik medeniyete tehdit olarak görülüyor ve okula gitmeleri yasaklanıyordu. Oysa başörtüsü takan gayrimüslim (beyaz) kadınlar, modaya uyan ve şık kadınlar olarak kabul ediliyordu. Bu ikilemin sebebi neydi?

"Çok basit" diye cevap verdi, kararlı bakışlarla. "Başörtüsünün sembolik bir gücü var. Laik bir toplumda özgürlük, seküler prensiplere bağlıdır; tıpkı bir din devletinde dinî kavramlarla sınırlandığı gibi. Laik toplum vatandaşlarına mutlak özgürlük tanımaz; özgürlüğü kendi mutlak sınırlarıyla sınırlar. Başörtüsü bu mutlak sınırların sembolik ihlali niteliğindedir.

Generaller ve Batılı seçkinler laiklik namına Türkiye'yi ele geçirdiler. Ben yalnızca bu ülkeyi insanlarına geri vermek, politikalarımızda ve ulusal işlerimizde kendi kişilik ve kültürümüzün mührünü görmek istiyorum. Bu da bize çok görülmemeli!"

Almanya'da doktora yapmış olmanın verdiği aksanla İngilizce konuşan kırklı yaşlarındaki bu iri yarı adamın ağzından çıkan bu sözler, kesinlikle çok masumane görünüyordu. İlk olarak 1981 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılan Atatürk hakkındaki bir konferansta tanışmıştık. "Türk laikliğiyle senin temel sorunun nedir?" diye sordum, ziyaretimin asıl maksadına geçerken.

"Oldukça basit" diye cevap verdi: "Bu anlayış bizim aşağılık kompleksimizin ürünü. Türk laikliğini insanların büyük çoğunluğunun sandığı gibi Atatürk icat etmedi. Kökleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar dayanmaktadır." Batı'ya karşı duyulan aşağılık kompleksinin, 1699 ve 1718 yıllarında Avrupa devletlerine karşı askerî açıdan yenilgiye uğradıktan sonra geliştiğini açıkladı. Bunu Avrupa'ya gönderilen ilk Osmanlı elçisi olan, Paris

ve Viyana'yı ziyaret ettikten sonra Batı medeniyetinin entelektüel üstünlüğüne inanmaya başlayan Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin günlüklerinden görmek mümkündü. O tarihten itibaren Batı kültürü ve dünya görüşüne hayranlık radikal biçimde artmış, yerli fikirler ve ideallere duyulan güven kaybolmuştu. Türkiye'nin din alimlerinin büyük çoğunluğu, yeni yerli bilgiler üretmek veya Batı bilim ve teknolojisiyle bu bilgileri yaratıcı biçimde sentezlemek için gerekli entelektüel basiret ve yetenekten yoksundu. Bu gelişmelere daha dogmatik ve dar görüşlü bir yaklaşımı benimseyerek ve giderek artan bir Batı hayranlığıyla karşılık verdiler.

Türkiye'de Batılılaşma Osmanlı Sarayı'nda başladı. Batılılaşmanın gerekçesini bu dönemin sonlarına doğru öne çıkan bir grup aydın olan (yalnızca altı kişi olduğu rivayet edilmektedir) Jön Türkler sağladı. Bunlar Türkler arasında Aydınlanma fikirlerini benimseyen ve Batılı fikirlerin İslam'la sentezlenmesini amaçlayan ilk kişilerdi. Jön Türkler –Şinasi, Ali Suavi, Fuad Paşa, Mustafa Reşid, Ziya Paşa ve Namık Kemal– aslında olağanüstü filozof veya düşünürler değildi. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun çürümesi ve despotizminin büyük ölçüde sorumlusu olarak görülen din alimlerinin onlarla yarışacak güçleri yoktu. İmparatorluğa ve hükümete karşı eleştirilerini dile getirmek için medyayı kullanmayı bilmiyorlardı. Elbette bu durumun Ahmet Cevdet Paşa gibi muazzam istisnaları da vardı. Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim yapısını oluşturan medrese sisteminin, geleceğin ihtiyacı olan aydın tipini üretemeyeceğini savundu. Türkiye "geçmişi yıkmadan geleceğe hazırlanmaya" başlamalıydı. Ancak onun gibi alimlerin sayısı çok azdı. Alimlerin pek çoğu despot padişahların hükmünü meşru gösteren fetvalar vermekten memnundu. Bir imparatorluk ne kadar güçlü olursa olsun, iktidardakilere yaltaklık yapan veya akıllarını başka bir medeniyete satan alimler ürettikçe, fiziksel ve entelektüel boyunduruk altına girilmesi kaçınılmazdır. Atatürk, padişahların başlattığının mantıksal sonucudur. Laikliği Mustafa Kemal icat etmiş gibi görüldü. Atatürk, Türkiye için bir gereklilik ve yüz-

yıllık çürüme ve yozlaşmanın doğal sonucu idi.

"Atatürk laikliği kurtuluş teolojisi olarak sundu. 'Avrupa mucizesi'ne ulaşmak için onun ideolojisinin her yönünü kucaklamak gerekiyordu. Modern olmak, tamamen Avrupalılar gibi olmak demekti. En ince ayrıntılarına kadar, halkın nasıl giyinip nasıl davranacağı dahil, Avrupa taklit edilmeliydi. Ümmet esasına dayalı Osmanlı tarihinin yerine, 'ulusal tarihe' dayanan bir toplum oluşturarak Batı tarihini tekrarlamayı umuyordu. Gerçek anlamda Kemalizm, Batı'nın sunduğu İslam modelini içselleştirdi: Hıristiyan ve laik Batı'nın karanlık ve yozlaşmış zıddı; Batı'nın geleneksel olarak ona atfedilen her türlü hastalığı taşıyan Doğu'su, aptal ve cahil olmakla kalmayıp, aşağı, çirkin ve bağnaz zıddı olarak İslam'ı sundu" dedi arkadaşım.

Atatürk'ün devrim sürecinin tarihteki diğer devrimlerden farkının ne olduğunu sordum.

"Kemalist seküler devrimin farklı olmadığını anlamak gerek" diye cevap verdi. "Örneğin İran'daki 'İslam Devrimi' sürecinden farklı değildi. Ortada standart bir model vardı: Karizmatik bir lider hareketi başlatır; rejimini kurduktan sonra, daha fazla radikalizm ve saflık ister, bu da terörün egemen olması sonucunu doğurur. Böylece lider yarı tanrıya dönüştürülür ve neyin 'devrimci', neyin 'devrim karşıtı' olduğunu belirleyen tek hakem hâline gelir. Türkiye'de de böyle olmuştu. Mustafa Kemal yarı tanrı rolünü hayranlık uyandıran bir başarıyla oynamıştı: 'Ben Türkiye'yim' diye ilan ediyordu; 'Beni yok etmek, Türkiye'yi yok etmektir'. Eski sistemin ideolojisi yeni düşmandı: İslam, din alimleri, dinî ibadetler ve zihniyet, Türkiye'nin, diğer ülkelerin saygı duyduğu refah içinde bir ulus, modern bir devlet olmasını engelliyordu. Mollaların Şah'ın devletini yıkmak için sergiledikleri coşku gibi, o da benzeri bir coşkuyla eski sistemi yıkmaya koyuldu. Bir devrimdeki terör ve reform dönemini, siyasal bilimcilerin *'thermidor'* dedikleri –devrimci reformların pekiştirildiği ve sabit yapılara dönüştürüldüğü– dönem izledi.

Türkiye'de 'pekiştirme' dönemi, İslami faaliyetler

ve düşüncenin yasaklandığı 1924 ila 1949 yılları arasında gerçekleşti. Bu dönemde yetişen nesil, neredeyse Türkiye'nin gelenekleri ve İslami geçmişinden tamamen soyutlandı. Bazı Türk tarihçiler, bu dönemden 'Cehalet Çağı' olarak söz etmektedir. Bu yapılanlar Türk entelektüel yaşamı üzerinde yıkıcı etkiler yaptı. Devrim sonrası aydınlar, devrimin atasının düşüncelerini, herhangi bir şey ekleyip çıkarmadan sadakatle tekrarlayıp duran ideologlara dönüştüler. Daha da kötüsü, Osmanlı'nın son döneminin Batılılaşmış aydınları, Batı felsefesi ve hayat anlayışının Türkiye'de taklit edilmesi ve benimsenmesi konusunda söylenebileceklerin büyük çoğunluğunu söylemişlerdi. Bütün fikirler, önceki nesil tarafından tartışılmıştı. Kemalistlerin o görüşlere kendi duygularını ekleme dışında katabilecekleri pek bir şey yoktu.

Sayılarının çokluğu ve devlet desteği nedeniyle bu nesil hâlâ Türk entelektüel sahnesine egemendir. Bunlar Amerika ve Avrupa'da hoş karşılansa ve himaye görse de, sayılar ve söz konusu destekler, düşünce ve analizin yerini tutmaz. Batılı tarihçiler Atatürk'ün devrimini 'mükemmel' olarak görürken, onun laik cumhuriyetinin tanındığı Lozan Antlaşması'nı 'yirminci yüzyılın en büyük siyasal mucizelerinden birisi' ve Mustafa Kemal'i de bir Fabian[34] sosyalist olarak niteliyordu. 'Böylesine bir saçmalık, yalnızca seküler modernistlerimizin halkın duygularını daha acımasız biçimde bastırma kararlılıklarını artırmaktadır" dedi arkadaşım üzüntüyle.

"Cehalet çağı bir açıdan 1949 yılında sona erdi. Devrim sonrası günlerde dinî okulların büyük çoğunluğu kapatılmış ve yerine laik eğitim sistemi getirilmişti. Türk sekülarizmi, Avrupalı mevkidaşları gibi, İslami kurumların devletten bağımsız olarak faaliyet göstermesine izin vermemişti. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası, Türkiye yeni bir 'demokrasi dönemi'ne girince, birçok politikacı dinî eğitim davasını sahiplendi ve 'İmam Hatip' okulları

34 Devrim yerine demokrasi içinde aşamalı olarak ve reformcu çabalarla demokratik sosyalizmi getirmeyi amaçlayan bir İngiliz sosyalist örgüt olan The Fabian Derneği'ne *(Fabian Society)* atfen. (çev.)

olarak bilinen ortaokul ve liselerin kurulmasını başardı. Otuz yıldır ilk kez, Kur'an ve tefsir, siyer, hadis ve fıkıh, modern bilim ve fikirlerle bağlantılı olarak da tarih ve felsefe öğretilmesi yaygın hâle geldi. Bu okullar, profesyonel eğitim kurumları olarak değil, laik okullara alternatif olarak halkın coşkulu desteğiyle karşılandı. 1975 yılında bir reform yasasıyla İmam Hatip Okulları, Arapça ve İslami dersler dahil edilerek tam bir lise müfredatına sahip kurumlara dönüştü. 1980 askerî darbesi sonrası İmam Hatip Lisesi mezunlarına üniversiteye girme hakkı verildi. Türkiye'nin geleceğini bu okulların mezunlarının belirleyeceğini düşünüyorum" dedi.

"Medreselere çok fazla inanmıyorum" dedim ve arkadaşıma; "Pakistan ve diğer Müslüman ülkelerde gördüklerim yalnızca dogmacı kökten dinciler yetiştiriyor. Sana İmam Hatip Lisesi mezunlarının çok farklı olacağını düşündüren şey nedir?" diye sordum.

"Bu okulları medreselerle karıştırma. Türkiye'de geleneksel medreselerin sıkıntılarını gayet iyi biliyoruz. İmam Hatip mezunlarına geleneksel dersler değil, klasik İslam öğretilmektedir...

Bu öğrencilerin modern eleştirel düşünce, fen bilimleri ve sosyal bilimlerde uzmanlaştığını açıklayarak devam etti. Medreseden yetişenler gibi İslam'ı giysi olarak kullanmıyorlardı. Modern dünya ile uyumluydular. Ancak İmam Hatip mezunlarının önemli olmasının bir nedeni daha vardı. İlk cumhuriyetçi aydınlar kuşağının büyük bir handikabı vardı: Atatürk'ün modern Türkçe için Latince alfabeyi benimsetmesi yüzünden, kendi toplumlarının tarihi kaynaklarına ulaşma yetenekleri yoktu. Neredeyse bir gecede yapılan harf devrimi, Türk toplumunun tarihî ve kültürel köklerini koparmıştı. Türk tarihi ve kültürünün temel eserlerini okuyamadıkları ve anlamadıkları için, ikincil kaynaklara yönelmek zorundaydılar. Sonunda kendi tarihleri ve düşüncelerini Batılı oryantalistlerin kusurlu ve önyargılı eserlerinden öğrenmeye mahkûm oldular. Türk entelektüel yaşamı meyve vermeyen köksüz bir ağaç hâline geldi."

Koluma hafifçe dokundu; "İmam Hatip mezunları

Türkçe kaynakları orijinalinden yani Osmanlıcasından okuyabilmekte, geçmişi bugünle, her ikisini de gelecekle ilişkilendirebilmektedir. İşte bu nedenle geleceği şekillendireceklerini düşünüyorum."

"Askerler ve tanklar kampüsteyken, bu gerilim atmosferinde nasıl ders verebiliyorsun?" diye sordum, üniversitenin dışındaki deneyimimi içerdeki bu sakin atmosferle ilişkilendirerek.

"Ah, idare ediyoruz" diye iç çekti; "Türkiye'de ordu sokaklara tank göndermeye meraklıdır. Laikliğin tehdit altında olduğu veya bir İslami partinin iktidara geleceğini hissettikleri an, Atatürk ilkelerini korumak için çabucak ve kararlı bir şekilde harekete geçerler. Başörtüsü sorununu üniversitenin etrafını tanklarla çevirerek çözmeye çalışırlar. Türkiye'nin İstanbul Boğazı gibi olduğunu kabul ettik artık."

"Gerçekten mi? Nasıl?" diye sordum.

"Şey, Boğazın iki katmanlı bir akış sistemi vardır. Üst katman Karadeniz'den daha aşağıda olan Marmara Denizi'ne akar. Ama alt katman iki denizin su yoğunluğundaki farklılık nedeniyle ters yönde akar: Marmara Denizi'nin tuz oranı daha yüksek ve dolayısıyla daha yoğundur. Şimdi Türkiye'nin doktriner laik devlet dış kabuğu var; ama içimizde Müslüman bir milletiz. Bu yüzden tıpkı Boğazın suları gibi, yöneticiler ve yönetilenler daima aksi yönlere giderler."

Arkadaşımın bu gerilim yüzünden tekrar hapse atılacağından kaygılanarak, "İmam Hatip mezunlarının bu döngüyü bozacağını mı umuyorsun?" diye sordum.

Benim ne düşündüğümü hissederek, "Öyle" dedi. Sonra bir gülümseme ile beni sakinleştirmeye çalışarak; "Elbette, Osmanlılardan öğrenecek çok şeyimiz var. Boğaz hakkında bildiklerini kendi yararlarına kullandılar. Çok gelişmiş bir kanalizasyon sistemi kurdular..." diye ekledi.

Güldüm.

"Hayır, bu gerçek" diye gülümsedi; "İstanbul'un bütün kanalizasyonu alt katmana boşaltılır; oradan da Karadeniz'e taşınır. Üst katmandan aldıkları temiz suyu da hamam gibi hizmetlerde kullanırlar. Eğer laik atıkları

uzağa taşıyıp taze fikirler getirecek bir siyasal sistem geliştirebilirsek tamamdır..."

Doğrudan gözlerime baktı. "Türk hamamı harikadır; vücudunuzun tüm hücrelerini temizlemek için ondan daha iyisini bulamazsınız."

"Ben de gitmeyi düşünüyorum" diye cevap verdim.

İstanbul yaz ortası çok sıcak ve rutubetli hâle gelir. Hiçbir şey iyi bir öğrenim bursu kadar sizi motive edemez. Üniversiteden ayrıldığımda ikindi sıcağı yakıyordu; ıslanmak, suya girmek ve rahatlamaktan başka hiçbir şey düşünemiyordum. Ferruh'a, "Bana bir Türk hamamı bulabilir misin?" diye sordum. "Sorun yok patron, beni takip et" dedi.

Kilometrelerce sürmüş gibi gelen bir yürüyüşe başladık. Her adımda daha çok terliyordum. Sonunda durduk. Saatime baktım ve yalnızca bir saat geçmiş olduğunu görünce şaşırdım. Ferruh, akut bir onarım ihtiyacı içinde olduğu görünen on sekizinci asırdan kalma bir hamamı işaret etti. Böyle bir şey görmeyi beklemiyordum. "Birkaç yıldır kullanılmıyor" dedi, sanki güzel bir fıkra anlatmış gibi. İçeride mağaraya benzer bir ortam vardı. Kalın duvarları sayesinde en azından sokaktan daha serindi. Mağara üç bölüme ayrılmıştı. Ferruh, "kullanıldığı dönemde" –sözünün üstünde neşeyle durarak– bir alanın soyunma, diğerinin terleme ve sonuncusunun da soğuk duş alma için ayrıldığını açıkladı. Kubbeli soyunma odasına girdiğimizde ortada bir çeşme ve bir kenarda "çay ocağı" olarak kullanıldığı belli olan bir girinti vardı. Giysilerin yıkandığı ve sıcak oda için hazırlık yapılan soğuk odaya açılan alçak bir kapı vardı. Sıcak odada ise kubbe altında masaj yapılacak bir mermer alan, yıkanmak için kurnalar ve özel kullanım için köşede bir de kapalı oda bulunuyordu. Ferruh artık bastıramadığı eğlenceli sesiyle, su sisteminin orijinalliğini anlatmaya koyuldu. Maslak adı verilen su deposunun duvarındaki kapak vazifesi gören bir kaya vasıtasıyla, soğuk suyu soğukluğa, ılıklığa, tuvaletlere sonra da toprak borular ağıyla hamama dağıtıyordu. Uzun ve rahatlatıcı bir masajdan sonra sıcak odada terlediğimi ve sonra da soğuk çeşme suyuyla duş

aldığımı hayal etmeye başladım. Ne yazık ki birkaç asır gecikmiştim!

Girdiğim gibi, terli ve kirli olarak çıktım. Muhtemelen mizah duygumun da geri kalan kısımlarım gibi yorgun ve kırılgan hâlde olduğunu anlayan Ferruh, yanımdan ayrılmanın daha doğru olacağına karar verdi. Acilen duş alma ihtiyacı, beni Taksim Meydanı'ndaki otelime geri dönmeye zorladı. İzin verilen sayının çok üstünde insanla dolu bir dolmuşa el salladım. Sonra da bir otobüsün yaklaştığını görünce dolmuştan vazgeçtim. Etrafımda aniden bir insan dalgası oluştu ve otobüse doğru akmaya başladı. Ne olduğunu anlamadan, insan deniziyle sürüklenerek otobüse tıkıldım. Nereye gittiğini bile görememiştim. Otobüsten inmeyi başardığımda, varmak istediğim menzilin tersi yönde birkaç kilometre uzaklaşmış, Bebek'e varmıştım. Yalnızca terli, kirli, yorgun, duygusal olarak kötü, perişan ve öfkeli değil, aynı zamanda çok açtım. Ancak nezih bir balık lokantasının sağlayabileceği türde bir beslenmeye ihtiyacım vardı.

Lokantanın verandası Boğaz'a bakıyordu ve akşam melteminin taze kokusunu hissediyordum. Batan güneşin pırıltıları ve yansımalarıyla oluşan, dünyanın en muhteşem ufuk hatlarının birinde durmuş içeceğimi yudumluyordum. Yere konmaya hazırlanan bir kuş gibi başımı bir o yana bir bu yana döndürerek veranda da dolaştım. Sonunda demir korkuluğa konarak başımı mümkün olan her yöne çevirdim. Her bir bakış noktası sulardan yükselen, tepelerde, ağaçlar ve çalılıklar arasına gömülmüş kıvrımlardan yükselen narin minareleri, etkileyici anıtları ve evlerin biraz farklı bir manzarasını gösteriyordu. Kim bu göz kamaştıran şehri seyretmeye doyabilirdi! Bunun mümkün olduğunu gördüm. Korkuluktan uzaklaşıp, verandanın diğer köşesine gittiğimde, ortamla en uyumsuz görüntülerden birisine tanık oldum: Yaşlı bir adam tek başına oturmuş, elindeki kitabın sayfalarına dalıp gitmişti. Çok ilgimi çektiği için yanına yaklaştım. Omuzlarının üzerinden okuduğu kitaba baktım. Bir pul koleksiyonuydu. Bir büyüteç yardımıyla belli bir pulu inceliyor gibi görünüyordu. "Türk minyatürü" sözcükleri

aklıma geldi ve gülümsedim. Olağanüstü hisleriyle birisi tarafından gözlendiğini anlayan adam birden irkildi. Yukarı baktı, bir yudum rakı almak için bardağını kaldırdı ve beni davet eden bir el işaretiyle bardağı masaya bıraktı. Karşısındaki koltuğa oturdum.

"Çok etkileyici bir koleksiyon" diye yorum yaptım, çok aydınlatıcı bir eser gibi görünen elindeki oldukça kalın ciltli albümü işaret ederek. Aslında bir yönüyle, elindeki aydınlatıcı bir eserdi.

"Erken yaşta başladım pul toplamaya" dedi; "1863 yılında çıkarılan ilk Osmanlı pulundan bu yana, hemen hemen tüm Türk pullarına sahibim. Bunlar ayrıntılı bir Türk tarihi gibi ve hepsi de hafızamda. Pullara baktığımda, kendi tarihimi görürüm; yaşadığım hayatı ve olayları hatırlarım".

Daha yakından görmek için eğildim. İnsan bir yaşamın ayrıntılarını görmeye çok sık davet edilmez. Yaşlı adam mecbur kalarak, hayatının sayfalarını önümde çevirmeye başladı. Bir çoğunda yalnızca Atatürk'ün resimleri vardı. 100 kuruşluk büyük bir pulun üzerinde Cumhuriyetin Atası'nın resminin yanısıra küçük harflerle yazılmış uzun bir metin görünüyordu. "Ne yazıyor?" diye sordum.

"O mu? Atatürk'ün Türk gençliğine hitabesi" cevabını verdi, meraklı bir izleyicisinin olmasından duyduğu memnuniyetle. "Sana tercüme etmemi ister misin?" Cevap beklemeden büyütecini aldı ve okumaya başladı:

"Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dahili ve haricî bedhahların olacaktır. Bir gün, İstiklâl ve Cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şerâitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerâit, çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve Cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün

kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şerâitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalalet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr-ü zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir." Duraksadı ve bana baktı. Okumayı çoktan bıraktığını ve bu ateşli sözleri ezberden okuduğunu ve derinden etkilendiğini anlamıştım. Şimdi zirveye çıkmak üzere kendisini hazırladı ve devam etti: "Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerâit içinde dahi vazifen; Türk İstiklâl ve Cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!"

O heyecanla, daha fazla rakı ve meze istedi. Cebimden bir puro çıkarıp, ızgara balık istedim. Orada saatlerce, yiyip içerek, konuşarak ve pullara bakarak oturduk. Her bir pul, onu farklı bir yörüngeye sokuyor, biyografisinin çeşitli bölümlerini açığa çıkarıyor, Türk tarihinin olaylarını ve Kemalist zaferleri anımsatıyordu. Muhip Bey[35] ben tanıştığımda doksan dört yaşındaydı ve sadık bir Kemalistti. Yıllar, onun yakışıklılığını yok edememişti. Klasik Anadolu burnunun üstüne kalın bir gözlük oturtmuş, sürekli olarak onu ayarlayıp duruyordu. "1894 yılında Ege'de güzel bir ada olan Midilli'de dünyaya geldim" dedi. "O günlerde Midilli Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı ve halkının çoğu zeytin yetiştiren çiftçilerdi. Babam lise müdürüydü. Kalabalık bir aile içinde büyüdüm. Annemin, teyzemin ve büyükannemin evi aynı sokaktaydı. Arka bahçelerini büyük bir park gibi kullanır, bahçeden bahçeye kuzenlerimle koşturup dururduk."

"Çocukluğunuza dair, hiç unutamadığınız hatıranız nedir?" diye sordum.

Hiç düşünmeden, "Unutamadığım mı? Yeni anayasa" diye cevap verdi. 1908 yılında Jön Türkler Sultan

35 Ayvalık İlçesinin 1928-1932 yılları arasında görev yapan ilk belediye başkanı Muhip Özyiğit. (çev.)

Abdülhamid'i anayasayı değiştirmeye zorladılar. Babam bana, artık daha fazla hürriyete sahip olduğumuzu söyledi. Ondan önce hürriyetten söz edildiğini hiç işitmemiştim. 'Hürriyet nedir?' diye sorduğumu hatırlıyorum babama".

Muhip Bey konuştukça konuştu. Vakit gece yarısını geçerken, artık ayrılmam gerektiğini söylediğimde hoşnutsuzluğu gözlerinden okunuyordu. "Gitme" dedi "gel, benimle kal". Reddetmeyi düşünmedim bile. Antik Osmanlı mobilyalarıyla ince bir zevkle döşenmiş tepedeki geniş evine yürüdük. Oturma odasının Boğaz'a bakan bir balkonu vardı. İki kıtanın ışıkları parıldıyor; birbirine göz kırpıyordu. "Böyle bir manzara karşısında nasıl uyunabilir" diye düşündüğümü hatırlıyorum. Torunu Zehra. İstanbul Üniversitesi'nden yeni mezun olan Zehra, toplantı organizatörü olarak çalışıyordu. "Torunlarımla vakit geçirmekten hoşlanıyorum" dedi Muhip. "Ama Zehra hariç, diğerleri Ankara'da yaşıyorlar ve onları çok sık göremiyorum." Zehra bize kahve yapmaya gittiğinde, Muhip benim dikkatimi pul koleksiyonuna çekti.

Muhip'in evinde birkaç gün geçirdim. Pul koleksiyonunu göstermeyi bitirince, aile fotoğraflarının bulunduğu albümlere geçti. Özellikle yüzyılın başında, bütün ailenin büyükannenin etrafında toplandığı bir fotoğrafla büyülendim. Sekiz dokuz yaşlarında olan Muhip, kuzenleriyle beraber büyükannenin arkasında duruyordu. Bütün erkek çocuklar ve yetişkin erkekler fes giyiyordu. Kadınlar ve kızların başları kapalıydı. Stüdyoda çekildiği anlaşılan bir başka fotoğrafta Muhip, fes, uzun bir pardösü ve eskimiş çizmeler giymiş hâldeyken, ablaları ve kız kardeşleri yanında ayakta duruyorlardı. Her iki fotoğrafa da Hicri takvimle tarih atılmıştı: "Midilli, 1339."

"Bu fotoğraf" dedi Muhip, "bir akşam, 1911 yılında liseden mezun olduğum ve maden mühendisliği eğitimi almak için Belçika'nın Liège Üniversitesi'ne gitmek üzere olduğum bir dönemde çekildi". Muhip fotoğrafta, üzerine tam oturmamış ama modaya uygun bir takım elbise ve dikkat çekici bir fesle, bir elini ahşap sandalyeye dayamış olarak dimdik ayakta duruyordu. "Liège'de başımda fesle

dolaşırdım; çok tuhaf bir duyguydu. Yaralı parmak gibi diğerlerinden ayrılıyordum. Orada bir avuç Türk öğrenci, hep beraber dolaşırdık. Çoğumuz teknik alanlarda eğitim alıyorduk. Birkaç hafta sonra fesin yerine şapka ve kravat takmaya başladık." Muhip, önüme bir çift fotoğraf koydu. İlki, kollarını çatmış, güzelce taranarak ortadan ayrılmış kısa saçlarıyla, zarif takım elbiseli ve kravatlı bir resmiydi. İkincisi ise Liège'deki Türk öğrenciler grubunun fotoğrafıydı. Hepsi de şık takım elbiseler giyiyordu ve saçlarını ortadan ayırmışlardı. Fotoğrafın üzerindeki Osmanlıca not şöyleydi: "Liège, 27 Şubat 1911."

Ben fotoğrafları incelerken, Muhip Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla eğitiminin nasıl yarıda kesildiğini anlattı. Hatırladığına göre Liège hızla Alman ordusu tarafından işgal edilmişti. Ama Almanlar Türk öğrencilere saygılı ve nazik davranmışlardı. Özel bir tren vagonuyla Türkiye'ye dönmeleri sağlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı bitip de eğitimini tamamlamak için geri döndüğünde, Liège değişmişti. "Türkiye düşman bir ülkeydi ve vatandaşlarına kötü davranılıyordu. Derslerimize devam etmemize izin verilmedi; teknik branşlar Türk öğrencilere kapatılmıştı. Ticaret okumak ve bunun için de birinci sınıftan başlamak zorunda kaldım. 1923'te Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra yurda döndüm. Türk delegasyonunun Lozan'da müzakere masasına muzaffer olarak oturduklarını düşündüğümü hatırlıyorum. Bu durum Almanya'nın İtilaf Devletleri karşısındaki konumuna oldukça aykırıydı." Dönünce, Ayvalık'a yerleşmiş ve 1928 yılında[36] kasabanın ilk belediye başkanı seçilmişti. "İşte bu sırada Kemal Atatürk'ü gerçekten tanıdım." Hep olduğu gibi, Atatürk'ten söz ettiğinde gözleri parladı. "Kasabamızı sık sık ziyaret ediyor, çoğu zaman da bizde kalıyordu. Çok karizmatik bir adamdı. Atatürk'ün Türk ordusunu bir arada tutup Avrupalıları yenilgiye uğrattığı Gelibolu Muharebesi'nden bu yana hayranıydım. Şimdi ise fikirleri ve düşüncelerini takdir ediyordum. Reformlarının sağlam bir takipçisi oldum. Türk milletinin

36 Yazar 1938 olarak yazmış ama kaynaklarda 1928 olarak geçiyor. (çev.)

düşünce ve bakış açısını değiştirmek istedi. Türkiye'yi gerçek bir millete dönüştürmek, dünyanın geri kalan kısmına denk bir hâle getirmek istiyordu."

Atatürk'e ilişkin anlattığı öyküler arasında beni en çok, Muhip'in ona duyduğu saygının, Müslümanların büyük çoğunluğunun Hz. Muhammed'e karşı duyduğu saygıya çok yakın olduğunu görmek şaşırttı. Sık sık, "Hayatımda Atatürk'ün yaşamını örnek aldım" diyordu. "Ayvalık Belediye Başkanı olduğum günlerden bu yana, Kemalizm'in hedeflerini gerçekleştirmek için çalıştım. Birkaç dostumun yardımıyla Ayvalık'ta özel bir okul açtım; Fransızca ve matematik dersi verdim. Hatta Kooperatifler Birliği Genel Başkanı olarak emekli olduktan sonra bile, Kemalizm'i teşvik etmeye ve savunmaya devam ettim. Kemalizm olmadan Türkiye, Türkiye olamazdı. Yıkılıp giderdi."

Muhip'in arkadaşlığından hoşlanmıştım. Sıcak ve cömert bir ev sahibi, nazik ve hoşgörülü bir yoldaş, halkının yaşamını güzelleştirmek için çalışırken kazanılmış zengin tecrübelere sahip bir insandı. Ama yaşamı iki kısımdan oluşuyordu: Kemalizm'in gelişinden öncesi ve sonrası; karanlığı izleyen aydınlık... "Sık sık Kur'an okurum" diyerek, kendisinin laik bir Müslüman olduğunda ısrar ediyordu, ama İslam'a ilişkin olumsuz bir oryantalist anlayışı içselleştirdiğini de gizleyemiyordu. Son tahlilde Muhip için İslam, Batı medeniyetinin zıddı idi. "İslam namına çok suç işlendi" dediğinde, ona katılmaktan kendimi alamadım. Ama bana göre, bu düşünce çağdaş İslam'ın modern dünyaya sunacak bir şeyi olmadığı sonucuna götürmez. Muhip'e göre kesin olan, güzel her şeyin Atatürk'ten, yozlaşmış ve insanlık dışı her şeyin de Osmanlı'dan kaynaklandığıydı.

1980'lerin sonlarında İstanbul'u sık sık ziyaret etmeye başladım. Daha doğrusu, Müslüman Birleşmiş Milletleri işlevi gören İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) tarafından 1982 yılında kurulan Uluslararası İslam Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi'ne (IRCICA) geliyordum. Davet sahibi IRCICA Genel Direktörü Ekmeleddin İhsanoğlu idi. Zarif, iyi giyimli ve uluslararası diplomat

tipinde bir adam olan İhsanoğlu, IRCICA karargâhını tarihî Yıldız Sarayı kompleksinde kurmuş ve mekânı büyük bir sevgi ve titizlikle yenilemişti. Yıldız Sarayı'nın renkli bir tarihi vardı: Tiyatro, müze, vakıf ve hızarhane olmuştu; yapay göl, saray bahçelerinde bir hayvanat bahçesi ve kuşhaneleri vardı. Büyük ölçüde Ekmeleddin'in çabaları sayesinde, IRCICA, İKÖ'nün en başarılı kurumlarından birisi oldu. Daima bir konferans olurdu ve daima davet edilirdim. Ziyaretlerim sürecinde, Ekmeleddin benim gözümde en iyi türden bir Osmanlı Paşası'na dönüştü. Yalnızca mükemmel bir diplomat olmakla kalmıyor, aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nde bilim tarihi öğretim üyeliği yapıyordu. "Osmanlı döneminde bilim edebiyatı" konusunda çok ciltli bir araştırmayla, "Osmanlı'da Devlet, Toplum ve Medeniyet" konusunda aynı derecede büyük ve iddialı iki ciltlik bir eser üzerinde çalışıyordu. İşte Muhip'in hatıralarının karanlık yönüne, burada yeni bir ışık tutuluyordu.

Osmanlı hanedanı 600 yıldan fazla süre iktidarda kalmıştı. Bu, devletler ve imparatorlukların birkaç nesil içinde kurulup yıkıldığı bir bölgede olağanüstü bir başarıydı. Osmanlı tarihi boyunca, zenginlik ve gücün boyutları muazzam biçimde değişmişti. On üçüncü yüzyılın başlarında, Osmanlılar Anadolu'nun küçük bir kısmını ellerinde bulunduruyordu. On beşinci yüzyılın sonunda, önemli bir bölgesel güç hâline gelmiş, günümüz Türkiyesi'nin büyük bir kısmıyla, Balkan Yarımadası'nın önemli bir bölümüne egemen hâle gelmişti. On altıncı yüzyılda Slovakya'dan Nubya'ya, Cezayir'den Kafkaslar'a uzanan uçsuz bucaksız, çok uluslu bir imparatorluğun sahipleri olmuşlardı. Yalnızca askerî başarılarıyla değil, kültürel, sanatsal ve bilimsel yaşama önemli katkılarıyla da öne çıkmıştı. Üç kıtadaki çeşitli etnik kökenler, dinler, kültürler ve dilleri tek çerçevede bütünleştirmeyi başarmıştı. Yerel kimlikleri vurgulamış, etnik ve dîni çeşitliliğe saygı göstermişti. Halka karşı güç kullanmak, hiçbir zaman Osmanlı stratejisi olmamıştı. Fethettiği topraklardaki insanları hiçbir zaman zorla Müslüman yapmamış ve Türkleştirmemişti. Ve saf emperyalizm, dilsel,

kültürel veya dinî asimilasyon, hiçbir zaman onların politikası olmamıştı.

Muhip Osmanlıları kınamakla mutlu olurken, Ekmeleddin onların başarılarının, hem Batı hem de Müslümanlar tarafından kötülenmesine çok kızıyordu. Avrupalı algısına göre, Osmanlı devleti daima, boyunduruk altına alınması, kötülenmesi gereken, başarılarının önemsizleştirilmesi ve görünmez hâle getirilmesi şart olan, kapıdaki düşman veya Francis Bacon'un ifadesiyle "dünyanın güncel terörü" idi. Avrupa'nın Hasta Adamı –Üçüncü Dünya nitelemesinin klasik habercisi olarak– yeniden tanımlandı. Müslüman aklı Osmanlıları İslam medeniyetinin gerilemesiyle ilişkilendiriyor. Yerleşik görüşe göre Osmanlı İmparatorluğu 1600 yılı civarında zirveye ulaşmış ve sonraki üç yüz yıl boyunca, ilim ve irfan ortadan kaybolurken, Osmanlı sivil toplumu yozlaşmıştı. Ekmeleddin ve meslektaşları ise olaylara farklı bakıyordu. Yirmi yıllık yoğun araştırmalar, bu standart bakış açısını tam tersine çevirmişti. İlim ve irfan, Osmanlı İmparatorluğu'nda kaybolmamış, aksine on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar yani Avrupa düşüncesini tercüme ve adaptasyon yoluyla öğrenme ve benimsemeye geçişe kadar çok canlı bir biçimde varlığını sürdürmüştü. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi, İslam dünyasının genel gerilemesi ve sonrasındaki sömürgeleşmenin bir parçasıydı.

Ekmeleddin'in sık sık vurguladığı üzere, elbette Osmanlıların da hataları vardı. Ama o ve tarihçi meslektaşları, Osmanlıları bir insan topluluğu olarak sunuyorlardı. "Onları insani bağlamla ilişkilendirebilir, böylece kendi tarihimiz ve geleneğimize daha çok güven kazanabiliriz" dedi. Osmanlıları insanlıktan soyutlama yoluyla, Kemalistler aynı zamanda Türkiye'yi soyutlamışlardı. Milleti, Kemalist olanlar ve olmayanlar olarak bölmüşlerdi. Ayrıca, İslam ile Batı'yı birbirinden koparmışlardı. Ekmeleddin bir defasında; "Bunları birbirinden ayıramazsın" dedi. "İslam olmaksızın, günümüzde bildiğimiz şekliyle 'Batı' olamazdı. Avrupa Aydınlanması nereden geldi? O fikirleri mükemmelleştirdiği varsayılan filozofların aklından

hazır olarak mı doğdu? Hayır, temellerini İslam attı. Hemen hemen bilim, felsefe ve eğitim hakkında bildikleri her şeyi Avrupa'ya İslam öğretti. Temelden başlayarak Avrupa'ya aklını kullanmayı, medeniyet ve barbarlık arasında ayrım yapmayı, sivil toplumun temel özelliklerini anlamayı öğretti. İslam, Avrupa'yı skolastik ve felsefi metotta eğitti ve ilmin karakteristik kurumsal biçimini onlara aktardı. Avrupa, İslami eğitim sisteminin örgütlenme, yapı ve hatta terminolojisini sahiplendi. İslam, Avrupa'ya yalnızca deney metodunu tanıtmakla ve deneysel araştırmanın önemini göstermekle kalmadı; Kopernik'in 'kendi' devrimini başlatması için gerekli matematik teorisinin büyük bir kısmını da sundu! İslam Avrupa'ya tıpla büyücülük arasındaki ayrımı gösterdi; cerrahi araçları yapmayı ve hastanelerin nasıl kurulup işletileceğini öğretti. Osmanlılar bunda önemli bir rol oynadı".

Gerçekten de Avrupa'nın çok gurur duyduğu ve Kemalistlerin her açıdan taklit etmek istediği liberal hümanizmin kendisi İslam'ın armağanıydı. Ekmeleddin, "liberal hümanizm, Rönesans sonrası Avrupa'nın markasıdır; kaynağını İslam'ın edep hareketinden, insan olma edebini öğreten hareketten almaktadır" diye açıkladı. "İslam, yalnızca hukuk, ilahiyat, tıp, doğa felsefesi ile üniversite gibi kurumları değil, ayrıca gelişmiş uygulamalı eğitim metodunu, gramer, hitabet, şiir, tarih, tıp ve ahlak felsefesini içeren bir müfredatı, akademik cemiyetleri, kulüpleri, aydınlar ve edebiyatçıları toplayan diğer ortamları da içeren hümanist bir kültürün oluşum mekanizmalarını kapsayan bir öğretim sistemi geliştirdi. Avrupa bu sistemi, ders kitapları, kurumları, hatta giyim ve davranış biçimleriyle bütünüyle benimsedi. Bu yüzden Avrupa ve İslam hümanizmi arasında pek az fark vardır. Sonuç? Eğer Kemalistler liberal hümanizmle gerçekten ilgileniyorlarsa, bir taklidi taklit etmek yerine, kendi tarihlerine bakmalıdır."

Düzenli ziyaretlerim esnasında edindiğim arkadaşlarımdan yeni şeyler öğrendikçe, Türkiye'nin Kemalizm'in yapay ayrımlarını aşmak için mücadele verdiğine dair işaretleri keşfettim. Bir günlük gazetede düzenli köşe

yazısı yazan ve bir yayıncı olan Ali Bulaç dahil, bir dizi aydınla görüştüm. Kalın bıyıklı, iriyarı bir adamdı; tek kelime İngilizce bilmemesine rağmen, her zaman bir şekilde iletişim kurmayı başarıyorduk. Yanında daima tercüme yapmaya istekli genç aydınlar bulunuyordu. "Kemalizm'e taraftar mı, yoksa karşı mısın?" diye sordum.

"Ne taraftar ne karşıyım" diye cevap verdi duraksamadan. "Bu konu beni ve çevremi ilgilendirmiyor. Biz daha çok laiklik ve dinin insani boyuttan soyutlanmış olması sorunuyla ilgileniyoruz. Halkın büyük çoğunluğunun sosyal ve ekonomik durumunun iyileştirilmesiyle, sosyal adaletin sağlanması ve eşitliğin yayılmasıyla, Türkiye'nin ekolojik ve çevresel sorunlarıyla, medeniyetimizin epistemolojik temeliyle, eleştirel İslami geleneğin yeniden yapılandırılmasıyla, sanat, kültür, şiir ve romanımızın gelişimiyle ilgileniyoruz. Bu sorunlara cevap verecek İslami alternatifler peşindeyiz. Türkiye genelinde Müslüman ve gayrimüslim üniversite öğrencileri ve genç akademisyenler bu konularla ilgileniyor."

Bulaç gibi Müslüman aydınların nüfuzunun gerektiğinde oya dönüştürülebileceği aşikâr hâle gelmeye başlamıştı. Bu nüfuzdan ilk yararlanan, bir mühendis ve Osmanlı dönemi kadısının oğlu olan, 1970'li yılların başlarında Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı yapan Necmettin Erbakan'dı. Onun kısa ömürlü ve hatalı da olsa umut verici siyasal kariyerini başlatan Milli Selamet Partisi idi. Bu partiyle birlikte, birçoğu kent ve kasabalarının belediye başkanı olan genç politikacılar grubu ortaya çıktı. Bu durum, İslam'ın Türk siyasetinde büyük ve olumlu bir rol oynayacağını gösteriyordu.

Türkiye'ye her gelişim, ilk ziyaretimden kalan bir isteği yeniden ateşliyordu: Türk hamamına gitmek. Ferruh düzenli olarak sabahları gelir ve kendisini izlememi isterdi. Günün birinde beni kubbesindeki renkli camlarıyla mistik bir atmosfer oluşturan Sultan Hamam'a[37] götürdü. Mimar, duvarların üst kısımlarında bir dizi yuvarlak

37 Mimar Sinan'ın yaptığı Mihrimah Sultan Hamamı. (çev.)

mazgal deliğiyle ışığın düzenli olarak yayılmasını sağlamıştı. Işık mermer zeminlere ve süs tuğlalarıyla örülmüş duvarlara yansıyordu.

"Biliyorsun patron" dedi Ferruh, "Versailles Sarayı'nda tek bir tuvalet yokken, İstanbul'da hamamlar vardı".

"Tahmin edebiliyorum" dedim.

"Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520 ila 1566), İstanbul'da yüzlerce hamam vardı. Sultan Süleyman, ünlü Türk mimarı Sinan'a Sultan Hamamı'nı Osmanlı'nın ihtişamına uygun olarak inşa etmesini emretti. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, İstanbul'da on dört bin beş yüz hamam vardı. Bunların yüz ellisi halka açık büyük hamamlardı."

Ferruh, bunların hepsini bana göstermeye kararlıydı. Her yere yürüdük. İstanbul'daki en büyük hamamlardan birisi olan Cağaloğlu Hamamı'nın muhteşem, tablo gibi bir iç tasarımı vardı. Giriş salonunda zarif bir mermer havuz vardı. Ana hamamdaki kubbeyi sekiz sütun taşıyordu. Bir taş ustasının elinden değil de, bir nakış ustasının elinden çıkmış gibiydi. Galatasaray Hamamı, tarihî hamamların en lüksüydü. Ferruh'a göre 1481 yılında Sultan II. Bayezid'in emriyle inşa edilmişti ve onun köşkünün yanındaydı. Çok süslü biçimde dekore edilmişti; benim ziyaret ettiğim zaman, bir Türk filmi çekiliyordu. İstanbul'da cami sayısı kadar hamam bulunduğu, kurşun kaplı kubbelerinin şehrin silüetinde cami kubbeleriyle yarıştığı sonucuna vardım. Ama Ferruh beni hâlen çalışan birine götürmemekte kararlıydı!

Ziyaretlerimin meyveleriyle birlikte, bir Türk hamamına gidememenin getirdiği hayal kırıklığını da İcmalci dostlarımla paylaştım. Seküler yolun kafa karışıklığı, tartışmalarımızın daimi konularından birisi hâline geldi. Evine yaptığım düzenli ziyaretlerin birinde; "Sekülarizmi Müslümanlara nasıl uygulayabiliriz? İslamî çevrelerde çok yaygın olan sekülarizmi şeytanî renklere boyama eğiliminden nasıl kaçınabiliriz?" diye Perviz Manzur'a sordum.

"Bak, Molla" dedi Perviz, "Bu konunun üzerinde çok düşünüyorum. Biz Müslümanlar, sekülerliği kendimizle

bağdaştırma veya bağdaştırmama durumunda değiliz. Kabul etme veya reddetme imkânımız da yok. Bizim yapmamız gereken, sekülarizmi 'zulüm' kategorisi altında ele alıp incelemek".

Burada yeni bir ipucu, daha önce hiç düşünmediğim bir bakış açısı vardı. Perviz'in bu düşüncesini mümkün olduğu kadar açıklamasında ısrar ettim. İslam'da adaletsizliği ifade eden zulüm kavramı, karmaşık bir terimdir. Perviz'in açıkladığı gibi, bu terim en az dört anlam katmanına sahiptir. Yalnızca hata yapmak, hatalı davranmak veya adaletsiz biçimde muamele etmek anlamına gelebilir. Ama aynı zamanda birisine veya bir şeye ait olanı, doğruluk ve güvene aykırı da olsa, ona vermemek, hakkı olanı hak sahibine teslim etmemektir. Aynı zamanda tiranlık, sapkınlık, bozgunculuk ve cehalet gibi konuları da içerir. Son olarak; nefsin kendisine karşı işlediği günahtır. İslami kavram olması nedeniyle, bu anlam katmanlarının hiçbirisi diğerlerinden ayrı ve tecrit edilmiş değildir, aksine birbiriyle bağlantılıdır. Bu durumda sekülarizme zulüm kategorisinden bakmak, İslam toplumları için özgün anlamlara sahip olabilir.

"Son tahlilde istediğimiz" dedi Perviz, "Batı'nın tiranlığından, modernite ve sekülarizm gibi Batılı kavramlardan kurtulmaktır. Ama bu tiranlık, kendimize karşı tiranlığımızla son derece derin bağlantılara sahip, onunla pekiştirilmiş ve karmaşık hâle getirilmiştir; romantikleştirilmiş geçmişin tiranlığı, modası geçmiş ve tarihsel olarak dondurulmuş şeriatın tiranlığı ve çoğu zaman Batı'nın iktidara getirdiği yöneticilerimizin uyguladığı tiranlık. Bir yandan ümmetimizin başındaki zulüm katmanlarını kendi düşünce ve eylemlerimiz yoluyla ortaya çıkarmalıyız. Öbür yandan baskının tarihî faili, sömürgeciliğin failleri, yapı ve kurumlarını dayatarak gerçekleştirdiği adaletsizlik bağlamında Batı'yı incelemeliyiz".

"Batı ve diğer yerlerin her tür zulümden kurtarılması gerekmektedir. Birinin kurtuluşu diğerlerinin kurtuluşuna bağlıdır. Öyleyse yapmamız gereken, zulüm kavramını hem İslami hem de evrenseli kurtaracak bir söylem geliştirmek için kullanmak olmalıdır" dedim, kendimden

emin bir şekilde. Sonra söylediğimin farkına vardım ve çekingen bir şekilde ilave ettim: "Benim ilk kaygım, bir şekilde Batı'nın İslam ve Müslümanları şeytanlaştırdığı gibi, Batı'yı şeytanlaştırma sonucuna varmamayı nasıl sağlayacağımız."

"Molla" dedi Perviz, hoşnut bir şekilde; "işte bu, benim zulüm kavramına odaklanmayı önermemin asıl nedeni. Batı'nın İslam'ı kendi zıddı olarak görmekten vazgeçmesi gerekiyor. 'Sekülarizmin iyilikleri karşısında İslam'ın kötülükleri anlayışı' değişmelidir. Ve tersi de gerekiyor: Müslümanlar Batı'yı İslam'ın şeytanî zıddı olarak görmekten vazgeçmelidir. Şeytanlaştırmanın hiçbir çözümü yoktur; yalnızca yok edilmesi gerekir. Şeytanı yok etme çabaları ise hep başarısız olmuştur. İnsan toplumları birbirleriyle 'bizim ışığımız onların karanlığı' bağlamında ilişki kuramaz". Perviz "herkese hakkını vermeme" yani dolaylı zulüm fikrine önem vermenin, diğer insanlarla ilişkilerimizi değerlendirmeye gayet uygun olduğunu açıkladı. Müslümanların yapması gereken, sekülarizm kavramının doğasındaki zulmü teşhir etmekti. Yoksa sekülarizmin kendisini şeytan olarak ilan etmek değil.

Perviz değerlendirilmesi gereken bir hususun daha bulunduğunu ileri sürdü. "Fikirlerle onları gerçekleştireceğimiz araçlar arasındaki ilişkiye dair net bir bakış açısı kazanmalıyız. Örneğin; sekülarizm fikri, modernite aracından ayrılamaz. Sekülarizm ve modernite el ele yürür. Müslümanların duyduğu rahatsızlık, sekülarizmin kısmen moderniteye iliştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira sekülarizmin kabulü kaçınılmaz olarak modernitenin de benimsenmesine götürür. Son postmodern düşüncelerden öğrendiğimiz gibi, modernite Batı tarihinin, baskısı ve geleneği önemsizleştirmesiyle, özellikle de Batı'nın bilim, kalkınma, ilerleme ve özgürlük tanımlarının üstün kabul edilmesiyle öne çıkmaktadır. Sekülarizmin, hâlen modernitenin tek gerçek ve yerleşik anlamı olarak sunulan yapıdan farklı bir şey olduğunu görünür hâle getirmeliyiz.

Eğer din ve siyasetin birbirinden ayrılmasını istiyorsak, farklı bir araç, belki de kökleri İslami düşüncede

olan, zulüm mekanizmalarından uzak bir araç oluşturmalıyız. Yani bizim kendi kategorilerimize göre tanımlanan ve kendi tarih ve geleneğimizin şekillendirdiği bir modernite."

Başımı avuçlarımın arasına alarak, "Farkında mısın Molla" dedim. "Bu görev, bizim zavallı omuzlarımıza dayanılmaz bir yük getiriyor. Müslüman düşünürler iki yüzü olan Roma tanrısı Janus gibi davranmak zorundalar. Bir yandan kendi geleneğimizdeki zulümle, diğer yandan Batılı fikirler, kurumlar ve mekanizmalardaki zulümle yüzleşmeliyiz. Sekülarizmi aynı anda, hem kabul etmeli hem de reddetmeliyiz. Kurumsal adaletsizliklerinden arındırmalıyız. Kendi modernitemizi şekillendirmeli, aynı anda üç düzlemde var olmak zorundayız: Tarihin günümüz üzerindeki etkisinin idrakinde ve günümüzün gelecek üzerindeki etkilerinin farkında olmak zorundayız."

"Müslüman olmanın kolay olduğunu kim söyledi?" dedi Perviz, yükünü azaltmak için uygun bir müzik arayışı içinde rafıma doğru uzanırken.

Sekülarizme karşı uzlaşmacı bir yaklaşım benimsemeye karar verdim. Ama o anda pek fark etmediğim, zulüm tarihiyle bir randevuya doğru hızla gittiğimdi. Cennete uzanan bu muğlak seküler yolda da, ciddi kuşkularımla birlikte seyahat ettiğim diğer rotalardaki gibi bir sonuç beni bekliyordu. Bu sonuç, bir intikamla geldi.

On Üçüncü Bölüm

Şeytan Ayetleri



1988 yılı sonlarına doğru, Kuala Lumpur'daki bir konferanstan dönüyordum. Eve ulaşmak, bir basınçlı tüpe sıkıştırılmışım gibi geçen yirmi saatlik bir seyahati gerektiriyordu. Menzilime ulaşmak için bir hayli zamanım olduğundan, Salman Rüşdi'nin *The Satanic Verses (Şeytan Ayetleri)* isimli yeni romanını okumaya koyuldum. Ezilenlerin sesi olması nedeniyle Rüşdi'ye saygı duyuyordum; 1981 yılında Booker Ödülü'nü kazanan romanı *Midnight's Children*'ın *(Geceyarısı Çocukları)* coşkusunu beğenmiştim. Bir sonraki romanı *Shame (Utanç)* vasattı; orada sihirli realizmin bütün mekaniğini bayat bir senaryoda kullanmış, bu da sihri bozmuştu. Ayrıca roman, tamamen irrasyonel bir Pakistan nefretiyle doluydu. Bu yüzden *Şeytan Ayetleri*'ne karmaşık duygularla başladım.

Uzun ve karmaşık bir roman olan *Şeytan Ayetleri*, kaçırılan bir uçağın havada patlamasıyla başlıyor. İki ana karakter olan Gibreel Farishta ve Saladin Cahmcha uçaktan fırlıyor ve mucizevi bir şekilde İngiliz kıyılarına düşerek hayatta kalıyorlar. Farishta, adını aldığı büyük meleğin (Cebrail) içinde rol aldığı, tuhaf ve korkunç rüyalar gören bir Bollywood film yıldızıdır. Cahmcha da bir aktördür; ama İngiltere'de televizyon reklamlarını seslendirerek kıt kanaat geçinmek zorunda kalmıştır. Yeryüzüne indiklerinde Saladin'de boynuzlar çıkarken, Farishta'nın başında da bir hale belirmiştir. Farishta

melek olarak sonu felaketle bitecek kariyerinin peşinde koşarken, okuyucu Saladin'in Londra'da gücünü kötüye kullanmasını izliyor. Farishta romanın anlatımını oluşturan rüyalara dalıp dalıp çıkmaktadır. Romandaki temalar ve karakterler İslam'ın doğuşu ve Hz. Peygamber'in hayatıyla benzerlikler taşımaktadır. Sonunda iki aktör ayrı ayrı Bombay'a dönerek, iyilik ve kötülük sonuç diyalektiğine girişirler.

Romanın sayfalarını çevirdikçe, içimde bir öfke yükselmeye başladı. Okuduklarım rahatsız edici bir huzursuzluk duygusu veriyordu. Yarısına geldiğimde her şey açıklığa kavuştu. Sanki Rüşdi değer verdiğim her şeyi yağmalıyor ve kimliğimin en kutsal özünü soyuyormuş gibi hissediyordum. Söylediği her söz bana hitap ediyordu ve her şeyi kişisel olarak algılıyordum. Tecavüz edilmek böyle bir duygu olsa gerek diye düşündüğümü anımsıyorum. Eve vardığımda, öfke, korku ve nefretle dolmuş taşıyordum. "Hoş geldin" demek için Merryl Davies aradı. Ağzımdan zor anlaşılır bir "Merhaba" çıktı. Birkaç denemeden sonra "Rüşdi" demeyi başardım. "Rüşdi mi? Romancı mı?" dedi, şaşkın bir şekilde; "Ne olmuş ona?" "*Şeytan Ayetleri*, daha yeni okudum" diye homurdandım.

Şeytan Ayetleri'nin nesi beni bu kadar rahatsız etmişti? Rüşdi'nin, romanda bile olsa İslam'ı sorgulaması ve ağır biçimde eleştirmesine itirazım yoktu. Aslında hayatımın büyük bir kısmında ben de tam olarak bunu yapıyordum. Benim ve Müslümanların büyük çoğunluğunun rahatsız olduğu yönü, Rüşdi'nin maksatlı olarak Hz. Muhammed'in hayatını aşırı derecede müstehcen bir şekilde "yeniden yazması"ydı. Dürüst olmam gerekirse, eğer Hz. Peygamber'in hayatından bir veya iki tuhaf olayı ve Kur'an'dan birkaç ayeti seçmiş ve bunları kendi maksadına uygun biçimde ifade etmiş olsaydı, bu kadar önemsemezdim. Ama Rüşdi, İslami davranış ve kimlik paradigması olan Peygamber'in hayatını bütünüyle yağmalamış, doğruluğu bilinen tasdik edilmiş siyerlerdeki tüm olayları sistematik olarak üst üste yığmıştı. Her şeyi bir rüya dizini hâlinde anlatma şımarıklığıyla

Rüşdi, aslında olayları ele alırken iyice yoldan çıkarak verdiği hasara, bir de aşağılama ekliyordu.

Rüşdi, hakaret içeren ve Ortaçağ Hıristiyan âleminde Hz. Muhammed'i şeytan olarak göstermek için uydurulan "Mahound" terimini, romanında Peygamber'in biyografisini yeniden oluşturmak için kullanıyordu. Başlangıçta Mahound'un dünyanın en büyük dinlerinden birini, "İslam" sözcüğünün sözlük anlamından hareketle "teslimiyet dini"ni kurmakla uğraştığı anlatılmaktadır. Mahound, klasik alimlerin verdiği Hz. Muhammed'in tarifine uygun şekilde, "geniş omuzlu", "orta boylu", "geniş alınlı", büyük adımlar atan "çevik bir adam" olarak tanımlanmaktadır. Herkes Mahound'un bir roman karakteri olduğunu düşünürken, Rüşdi bize onun gerçek adının "doğru telaffuz edilirse, kendisine hamd edilmesi gereken kişi", bir başka deyişle Muhammed olduğunu açıklamaktadır. Mahound'a gelen vahiy olarak yazılanlar, onun uydurması değil, Kur'an'ın gerçek ayetleridir. Ve Rüşdi kendisinin anasının gözü olduğunu göstermek için, Kur'an'dan doğrudan alıntı yapmakla yetinmeyip, daha sonraki referanslarda bu ayetlerin bizzat Kur'an'dan olduğunu söylemektedir.

Mahound, Jahilia'da yaşamaktadır ve burasının tarifi Mekke ile aynıdır. İslami söylemde "*cahiliye*", İslam öncesi Mekke'yi anlatan bir terimdir. Mekke'de Hz. Muhammed'in hayatının ana unsurları –Mekke'de nübüvvetin gelmesi, Medine'ye hicret (Rüşdi Medine'nin eski adı olan Yesrib'i kullanmaktadır), Mekke'nin fethi, Peygamber'in Hakk'a yürümesi– uygun bir ideolojik kurgu içinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Yalnızca, roman görüntüsünü sürdürmek için isimler değişmiştir. Hz. Muhammed'in ilk vahye muhatap olduğu Hira Mağarası, Cone Dağı'na ve Peygamber'e karşı savaşan önde gelen Mekkeli Ebu Süfyan, Grandee Karim Abu Simbel'e dönüşüyor; ama karısının adı yine Hind. Ayrıca rüya anlatımlarında Peygamber'in ashabının birçoğunun isimleri de aynı kalıyor. Örneğin İslam'ı kabul eden ilk Farisi olan Selman-ı Farisi ve saygın komutan Halid b. Velid aynen yer alıyor.

Şeytan Ayetleri'nin Müslümanları en çok kızdıran bölümü, Peygamber'in eşlerine ilişkin pasajlardır. "Perde" bölümünde, Rüşdi açıkça bir genelevdeki her bir fahişeye Peygamber'in eşlerinden birinin ismini vermektedir. Yazarın anlattığına göre "perde" ismi, *hicab*, çarşaf veya Müslüman kadınların kullandığı herhangi bir örtüyü ifade etmektedir. Buna göre fahişe, yalnızca ücret karşılığı cinsel ilişki için bedenini sunan kimse değil, aynı zamanda bedenini dinin emirlerini yerine getirmek için sunan kimsedir. Burada açıkça vurgulanan husus, örtünen kadınların fahişe olduğu ve Mescid-i Nebevi'deki Peygamber'in "harem"inin genelevden pek farklı olmadığıdır. "Perde"de, yazarın bize anlattığına göre en gözde fahişe, henüz on beş yaşında olan Ayşe; fahişelerin en yaşlısı ve en şişmanı ise Mahound'un Ayşe ile aynı gün evlendiği Sevde idi. Hafsa sinirli, Ümmü Seleme ve Remle (Ümmü Habibe) yaramazdı. Zeyneb binti Cahş, Cüveyriye, Yahudi Reyhane, Safiye, Meymûne, Zeyneb binti Huzeyme ve en ateşlisi Kıptî Mâriye idi. Hiçbirini eksik bırakmamıştı. Yaşlar, tarihler, fiziki tanımlamalar aynıydı ve olaylardaki paralelliğin gözden kaçması mümkün değildi.

Bu durumda, *Şeytan Ayetleri*'nin nesi romandı? Rüşdi hiçbir şeyi uydurmamıştı; anlatımının tamamını İslam'ın yerleşik kaynaklarından alıyordu. İslam'a dair bilgisi olan herkes için, özellikle de samimi Müslümanlar için üç şey çok açıktı: Rüşdi Hz. Muhammed'i ve onun hayatındaki olayları yazmıştır. Yazdıkları kasıtlıdır. Tam olarak ne yaptığını bilerek, tarihî kaynakları ve kelime oyununu titizlikle planlamıştır. Maksadı Hz. Muhammed'in hayatını saptırılmış ve romana dönüştürülmüş biçimde sunmak değil; kötülemek, alay etmek, istismar etmek, aşağılamak ve ideolojik puan kazanmaktır. Romandaki kutsala küfredilmesi rastlantı değil, romanın yazılmasının asıl sebebidir.

Hz. Muhammed'in hayatı, Müslüman kimliğinin kaynağıdır. Müslümanlar yalnızca onun karakteri ve kişiliğini taklit etmekle kalmaz, onun sözleri ve eylemlerine de uyarlar. Müslüman olmanın nihai maksadını sağlayan

Hz. Muhammed'dir. Peygamber ve kişiliği İslam'ı tanımlar ve her bir Müslüman, kendisini doğrudan onunla özdeşleştirir. Bu yüzden *Şeytan Ayetleri*'nin her bir sözcüğünün, her alayının, her bir müstehcenliğinin kişisel olarak şahsıma yöneltildiğini hissettim. Bunun karşılıksız kalmayacağını, kalmaması gerektiğini biliyordum. Fiziki soykırım ile tehdit edilen bir halkın kendisini savunma hakkı olduğu gibi, Müslümanların da kültürel kimliklerini yok etmeye yönelik bu girişimi protesto etme hakkı olmalıydı. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, romanın yayınlanmasından hemen sonra, Müslüman çevrelerde kıyamet koptu.

Peki biz ne yapabilirdik? Telefonum sürekli çalıyordu. Her sohbet kişisel bir saldırı, kitabın kişisel saldırısına karşı saldırı niteliğindeydi. Dostlar ve tanıdıklar "Sen ne yapacaksın?" diye soruyordu. Defalarca, "Müslümanları savunmak için ortaya çıkmalısın" dendi. Bunca söz ve sataşmanın sonunda, kendimi kafese kısılmış tilki gibi hissetmeye başladım. Köşeye sıkıştırıldığımda, o tilki gibi ben de öylece kalakaldım. Evin içinde sürekli geziniyor, kolektif bir İslami cevabı tartışmak için çeşitli toplantılar organize etmeyi düşünerek dolanıp duruyordum. Bir çıkış yolu göremediğimden, serseme dönmüş hâldeydim. Bazı Müslümanlar romanın toplatılmasını istediler; bazıları kitaba bir tür "sağlık uyarısı" konmasını istediler. Bazıları da yazarı "küfür"den dolayı yargılamak istediler. İcmalci arkadaşlar entelektüel bir cevap aradılar. Perviz hiç bıkmadan, "Müslüman aydınlar olarak vazifemiz, Rüşdi'ye karşı çıkmak ve onun hastalıklı kitabının yapısökümünü yapmaktır" deyip duruyordu.

Sonra 14 Şubat 1989 geldi. O gün, hafızama Sevgililer Günü olmasıyla değil, ölümle olan ilişkisiyle kazındı. Ayetullah Humeyni Rüşdi için yalnızca öldürme fetvası vermekle kalmamış, aynı zamanda bir aydın olarak beni de işlevsiz bırakmıştı. Fetvada gizli olan husus, Müslüman düşünürlerin kendi inançlarını savunamayacak kadar aciz oldukları önermesiydi. Bundan sonra kopan yaygara, eski bir Malay atasözünü hatırlatıyordu: "Filler tepiştiğinde, çimenler ezilir." Ben çimendim. Benim

üzerimde kavga ediyorlardı. Her ayak darbesini bütün ağırlığıyla hissediyordum. Ve bir türlü durmak bilmiyor, her yönden üstüme geliyor ve yaralanmadık yerimi bırakmıyorlardı. Rüşdi ve Ayetullah, insanlığımın son sığınağı olan topraklar üzerinde kavga ediyorlardı: Hz. Peygamber'in hayatına damgasını vuran ve modern zamanlarda oluşturmak için yılmadan çalıştığım, iki aşırı uç arasında kalan İslam'ın hümanist yorumu. Her ikisi de mutlaklara başvuruyordu: Rüşdi seküler mutlak olan ifade özgürlüğüne sığınırken, Ayetullah İslam hukukunun mutlaklarına dayanıyordu. Ve zarar görenler, yalnızca onlarla sınırlı kalmıyordu. Basın ve televizyonlardan fetva sonrası yayılan her türlü kin, garez, istismar, katıksız ırkçılık ve bunların düzmece paralelleri, bütün İslam ümmetini tecrit edilme, korku ve kuşatma zihniyetine doğru sürüklüyordu. Bu iştirak hâlinde işlenmiş bir suç, örgütlü bir eylemdi. Bizler kötü adamlardık –özellikle *hicab* giyerek dolaşan– kadınlar da istisna değildi. İcmalciler çok incinmişti. Perviz depresyondan intiharın eşiğine gelmişti. Gulzar Haider fetva haberleri patladığında, Ottawa'daki evinde sofaya uzanmış televizyon izliyordu. Haberin etkisi o kadar ağırdı ki, yerinden kıpırdayamamış, bedeni felce uğramış gibi kalmıştı. Neredeyse bir yıl boyunca o oradan çıkamadı. Merryl Davies bir milyon okla vurulmuş ateş püskürten bir ejderha gibi kükrüyor, üzüntü ve öfkeyle kıvranıyordu.

Biz acizdik ve acizimiz her gün yeniden hatırlatılıyordu. Önemsizleştirilmiş ve küçük düşürülmüştük, ama en dibe vurduğumuz bir an vardı. Ardı ardına gelen her aşağılanmanın en kötü noktası, günlük olarak haberleri izlemekti. Haber izlemek saf mazoşizmdi, ama ondan kaçamıyorduk. Daha kötüye gidip gitmeyeceğine dair hiçbir fikrim yoktu. Bir akşam bana uyup "Channel 4" haberlerini izlemeye başladık. Çileyi bizimle birlikte çekmek için toplantı sonrası çıkmayan Merryl dahil, odada bulunan herkes, sessizce oturmuş kendi günlük kişisel hüznünü içselleştiriyordu. Hiç kimsede televizyonu kapatma veya kanalı değiştirme enerjisi yoktu. İletişimin gücüne direnemeyecek kadar güçsüzdük. Televizyonda "Görüş" adlı

program vardı ve konuk, Rüşdi'nin arkadaşı olan feminist romancı Fay Weldon idi. Fay doğrudan kameraya bakarak, alaycı bir tonla konuşuyor, her bir sözcüğü sanki bıçak gibi doğrudan bağrımıza saplanıyordu. Onun bu konuşmasının farklı versiyonları daha sonra *Listener, New Statesman and Society, Observer*'da ve daha gelişmiş bir hâliyle, *Sacred Cows* (Kutsal İnekler) adıyla bir Chatto Counterblast broşürü olarak yayınlandı. Bu broşürde yazar, İslam'ı "Allah'tan altıncı asırda gelen vahiy, katı yaşama, algılama ve düşünme kuralları seti" olarak tanımlıyordu. "Kuşku ve itaatsizliğin cezasının, cehennem ateşinde yanmak olduğunu savunuyordu. Cehennem, "bir saniye durun, emin misiniz?" demeye veya tartışmaya cüret eden herkesi, şiddetle ve gayet elim bir şekilde yakmak için bekliyordu. İmansızlığın cezası ise çok ağır ve çeşitliydi. Kur'an'ın imansızlık hakkında ağır bir dil kullandığını ilan ediyordu. "Yalnızca açın ve okuyun, aklınız başınızdan gider. Kur'an'ın ibadeti; öldürmek, öldürmek, öldürmektir" diyordu. Öbür yandan "İncil, bütünüyle düşünceyi besler, Kur'an ise düşüncesizliği. Toplumun güvenle veya akla yatkın olarak üzerine bina edileceği bir şiir değildir. Değişimi, yorumu, kendini tanımayı ve hatta sanatı, yaratıcı olan Allah'ın ayağına basma korkusuyla yasaklar. Benim romanlarım Müslüman ülkelerde satılmaz." "Belki de çöp oldukları için" diye bağırdı Merryl; onu hâlâ enerjik tutanın Gallerlilik olduğunu düşündüm.

Televizyon ekranında Weldon saldırmaya devam ediyordu: "Benim bazı öykülerim, alternatif realitelerim onlara uymuyor. Temiz olmayan bir kâfirin çalışmalarını nasıl kabul edebilirler. Eğer Kur'an'a bakacak olursak, kadınlar (yani mümin olanlar) cennete girebilir. Onların da ruhları vardır. Onlar da varlıktır. Ama cennet erkeklerin bakire hurilerle eğlendiği, ağaçların altında şarap kadehleriyle vakit geçirdiği bir yer olduğuna göre, orada yetişkin kadınların bulunmasını düşünmek güçtür. Sanıyorum ancak şarap doldurup bardakları yıkayacaklardır." Merryl ile duyduklarımıza inanamayarak birbirimize baktık. Ortada muazzam bir cehalet vardı. Weldon devam ediyordu: "Müslümanlar mı?" diye sordu sahte bir iro-

niyle; "kalpleri doğru yerde, ama biraz ilkeller. Araplar, Pakistanlılar Müslüman, hepsi aynı. Bizim gelişmiş ve aydın toplumumuzda yaşıyorlar." Şimdi saf bir ırkçılığa geçiş yapıyordu. "Bu çok kültürlü, çok dinli, cahil toplumda İslami okullar istiyorlar. Neredeyse, suçumuzun büyüklüğüne bizi inandıracaklar. Elbette haklı değiller. İlkel, korku salan bir dini öğretemezler, öğretmemeliler.

Kendilerini Kur'an'a bağlamaları bir şanssızlık; çünkü Allah olarak tanımladığımı kavrama noktasında, Kur'an'ı sınırlı ve sınırlayıcı bir metin olarak görüyorum. Bakınız, Kutsal Kitap'ın etrafında saygın bir toplum inşa edebilirsiniz. Eski Ahit'te egemen olan 'Gaia' kavramına değer veriyorsanız, İsa'nın kıssalarını düşünün... Peki Kur'an? Hayır. O bu kavramı kabul etmiyor. Cennet (veya cehennem) ahirettedir. Şimdi onları unutun." Weldon Kur'an konusunu bitirdikten sonra, Peygamber'e geçiyordu. "Peygamber'in emirleri doğrultusunda iyi olmak, çoğu zaman olağan anlamıyla iyi olmanın tam tersidir" diye haykırıyordu. "Muhammed'e göre iyi olmak, isyan ettiklerinde karınız ve çocuklarınızı dövmektir ve bir kâfir size bir şey verdiğinde onu alırsınız, ama sırtını döndüğünde onu hançerlemeniz tavsiye edilir. 'Tamamen benim emrimdesiniz' diyor Peygamber..."

Weldon'ın sesine başka bir sesin eşlik ettiğini fark ettim. Etrafıma baktığımda, Merryl'in gözyaşlarının yanaklarına döküldüğünü, sarsıla sarsıla ağladığını gördüm. Ev dehşet içindeydi. Çocuklarım panikledi; her kriz anında onları rahatlatan ninelerine koştular. Eşim de onları rahatlatmaya çalışıyordu. Merryl çaresizlik içinde "Hayır, nasıl olabilir? Buna nasıl izin verebilirler?" deyip duruyordu. Kollarımı boynuna doladım. Weldon'ın aksine, kuşkuya dair çok şey bilen Gazali'yi hatırladım. O demişti ki "cehalet, bilmediklerini bildiklerini sananların ağzından çıkan sözlerdir". "Bunlar dünyanın en zalim insanları" dedim, öfkemi gizlemeye çalışarak. Weldon büyük bir *zulüm* işliyordu.

Merryl iki gün boyunca ağladı. Gözyaşları içinde "Bu meseleyi zihnimden bir türlü çıkaramıyorum" diyordu. Tekrar hıçkırıklara boğulmadan önce, "Bu tam bir nefret

konuşması" dedi. "Günün birinde şikâyet edeceğim" dedi. Şikâyetin bir işe yaramayacağı belliydi, ama en azından harekete geçiyorduk. Chatto Counterblast broşüründeki "Müslüman" ifadesinin yerine "Yahudi" sözcüğünü koyarak bir avukat arkadaşıma gönderdim. "Eğer Yahudi sözcüğü gerçekten oradaysa" dedi bana, "daha 'ırkçı' bile diyemeden kendisini hakimin önünde bulacaktır". Sonra Müslüman sözcüğü yerine "eşcinsel"i koydum ve London Weekend Television'daki bir eşcinsel arkadaşıma gösterdim. "Eğer gerçekten böyle deseydi, Hampstead sokaklarında yürüyemezdi" dedi. Müslüman yerine "siyah" sözcüğünü koyduğumda da benzer bir cevap aldım. Müslümanlarla uğraştığında kimsenin sesi çıkmadığı için, Weldon her istediğini uydurabiliyordu. *New Statesman and Society* editörü Stuart Weir'i aradım. Öğrencilik günlerimizde tanışmıştık. O dönemde *Times* için çalışıyordu ve her ikimiz de Hackney Vatandaş Hakları grubu üyesiydik. "Weldon'a verceğim bir cevap yazısını yayınlar mısın?" diye sordum. "Güçlü bir cevap yazacağını biliyorum, ama orada yazılanlar doğru" dedi. Yani sekülarizmin mutlak ilkeleri sorgulanamazdı. *Observer*, *Independent* ve *Times*'ı aradım. Hiç kimse benim görüşümü dinlemek istemedi. Bazı insanların diğerlerinden daha fazla ifade özgürlüğüne sahip olduğu açıkça görünüyordu. Tarihin zulmü beni kıskacına almıştı.

Elbette Weldon tekil bir örnek değildi. Rüşdi'yi her savunma, İslam ve Müslümanlara yönelik her saldırı, basındaki her ırkçı makale, sanki tek hedef benmişim gibi beni kalbimden yaraladı. Tanıdığım herkes için de durum aynıydı. Müslümanların ne çektiğini bilmeseydim buna dayanamazdım. Çift yönlü saldırı dayanılmaz görünüyordu. Bradford'da kitabı yakanlara da aynı şekilde öfkelendim. İngiltere ve Avrupa'da kitap yakmanın tarihçesini bilmiyorlar mıydı? Kelim Sıddıki genç Müslümanları bu fetvaya uymaya teşvik etmeye başladığında, her zamankinden daha çok kızdım. Her iki taraftan da eziliyordum. Liberal engizisyon ve Müslüman fanatizminin birleşik güçleri beni eziyordu. İnsanlığımın içimden akıp gittiğini hissediyordum.

Gözyaşı günleri seyreldiğinde, Merryl "Ne yapacağız?" diye sormaya başladı. "Müslümanların her zaman yaptığını yapacağız. Bu uğursuz kitabın zulmüne bir kitapla karşılık vereceğiz" diye cevap verdim. İkimiz de Malezya televizyonu için bir dizi çalışmasına başlamak üzere, birkaç gün içinde Malezya'ya gitmeye hazırlanıyorduk. Bu iş bizim geçim güvencemizdi, ama biz, sanki savaş alanından ricat ediyor gibiydik. Çoktan sözleşmesini yaptığımız bu işi bırakmayı düşündüm. Birbirimize sürekli olarak, "Eğer bu konuda gerekeni yapmazsak, kendimizi asla affedemeyiz" deyip duruyorduk.

Sonunda içinde bulunduğumuz şartların çıplak gerçeğiyle yüzleştik. İyice sınıra geldiğimizde, geleneğimize sarıldık; dinimizin esasları ve reflekslerinin bizden beklediğine teslim olduk. İslam'da kitap yoluyla savaşma konusunda zengin ve yerleşik bir gelenek vardır. Kitap savaşlarının en ünlü örneği, filozoflarla onları eleştirenler arasındaki mücadeledir. Gazali saldırıyı on birinci yüzyılın başlarında ünlü *Tehâfütü'l-Felâsife (Filozofların Tutarsızlığı)* adlı eseriyle başlatmıştı. Bunun ardından rasyonalist filozofların duayeni olan İbn Rüşd, *Tehâfütü't-Tehâfüt (Tutarsızlığın Tutarsızlığı)* adlı eseriyle cevap verdi. Bu mücadele asırlar boyu sürerek, bilmem kaçıncı derece "Tutarsızlığın Tutarsızlığının Tutarsızlığı"na kadar uzandı. Sonunda zaferi, argümanlarının temelinin sağlamlığı anlaşılan Gazali kazandı. Bu tek örnek değildi. Müslümanlar tarih boyunca, kelimenin tüm anlamlarıyla "ehl-i kitap" hâline geldiler. Kur'an okuma ile genel anlamda okuma, bir ibadet biçimi olarak ilim peşinde koşmaya atfedilen yaygın anlama dönüştü. Artık ilim ve ibadet aynı madalyonun iki yüzüydü. Biz de tarihimize sadık kalacaktık. Kitaba kitapla karşılık verecektik. *Halas!* Karar verilmişti.

1989 yılı mart ayında, Merryl ve ben, *Distorted Imagination: Lessons from the Rushdie Affair* ("Saptırılmış Tasavvur: Rüşdi Olayından Dersler") adıyla bir kitap yazmaya koyulduk. Bakış açımızı pek fazla tartışmadan belirlemiştik. Kitabın yasaklanmasıyla ilgilenmiyorduk. Liberal Müslümanlar olarak sansüre karşıydık ve duy-

gusal insanlar olarak, bu yasaklamanın *Şeytan Ayetleri*'ni yer altına indireceğini ve bir kült hâline getireceğini biliyorduk. Ayrıca İngiliz hukukunda anlaşılan hâliyle kutsallara küfür kavramıyla da ilgilenmiyorduk. Çünkü bunun İslam'da karşılığı yoktu. Gerçekten de *Şeytan Ayetleri* Müslümanlara, kutsallara küfür fikrini tanıtan ilk eser olması nedeniyle değerliydi. Güçlülerin kutsallara küfredilmesine karşı yasaya ihtiyacı yoktu; onlar kutsal alanı ihlal eden bir tiyatro oyununun, bir filmin, bir kitabın daha izleyiciyle buluşmadan durdurulmasını sağlayacak yeterli nüfuza sahiplerdi. Üç özgün hedefimiz vardı. *Şeytan Ayetleri*'ni incelemek istiyorduk. Neredeyse hiçbir gayrimüslimin kitabın içeriğindeki "problem" konusunda bir fikri yoktu. Metni deşifre etmek, İslami bilgi gerektiriyordu. Hatta insanlar bu bilgiye sahip olsalar bile bu, ancak kitabı fiilen okuyanlar tarafından yapılabilirdi. Rüşdi'nin tüm eserlerini incelemek ve bu külliyatın oryantalist söylemdeki yerini belirlemek istiyorduk. Ayrıca Ayetullah'ın fetvasının meşru olup olmadığını da ele alacaktık.

Bradford, Manchester ve Doğu Londra'daki Müslüman gençlerle yaptığım sohbetlerde, fetvanın onlar için bir gurur kaynağı hâline geldiğini fark ettim. Yaşamlarında ilk kez bu fetva onlara, sapkın ve gerçek bir güçle birlikte kimlik duygusu da vermişti. Gücün değerini bilen panik politikası ustası "Kum"lu Müteveffa Ayetullah'ın, görgüsüz ve lafza bağlı kalmaları nedeniyle küçümsediğimiz Müslümanların bu fetvayı dinleyeceğini bilerek verdiğini fark etmişlerdi. Bu Müslümanların Ayetullah'a yönelik küçümsemeleri iki katına çıkmış, ama yine de fetvayı dinlemişlerdi. Güç, aynı derece zalim bir güçle karşılaştığında, yayıncılar kâr etmeyi bir tarafa bırakmaya, güçsüzleri aşağılayıp hakaret eden yazarlar da özür dilemeye başladılar. İfade özgürlüğü bayatlamış, güneş yeniden doğmuş ve bütün yüzlere yayılmıştı.

Müslüman gençliğe bu güç duygusunun bir seraptan ibaret olduğunu göstermek istiyorduk. Ayetullah'ın İslam versiyonu özünü gerçek dünyadan almıyordu. Tarihte donmuş, günümüz dünyasından tamamen soyutlanmış,

gerici bir fıkıh anlayışına dayanıyordu. Bu fıkhın savunucuları kendilerinden o kadar eminlerdi ki, dinamik değişim veya karmaşıklığa asla izin vermiyorlardı. Dinlerinin şefkatinden o kadar eminlerdi ki, onu asla uygulamıyorlardı. Kendi doğruluklarına o kadar inanmışlardı ki, onların başka insanların da haklı bir davası olabileceğini anlamaları imkânsızdı. İslam'ın çeşitliliği -Kur'an ve Peygamber paradigmasından daha çok, Müslüman emperyalizmi mantığına dayanan çeşitlilik- ancak anlık bir güç üretebilirdi. Oysa biz, Müslümanlara farklı bir güç duygusu vermek istiyorduk; kendi entelektüel gelenekleri-nin gücü ve bu geleneğin günümüzde de güncel olduğu anlayışı. Son olarak da, kültürümüz ve din tarihimizin bütünlüğünü yeniden oluşturmakla ilgileniyorduk. Bu sürecin, Batılı anlayışta bir değişimi gerektirdiğini ve doğal olarak bizi bir gerçek suçun işlendiği ortak anlayışına götüreceğini savunduk. Ancak o zaman bu suça nasıl karşılık verilebileceği ve verilmesi gerektiğini tartışabilirdik.

Distorted Imagination üzerinde bir yıldan fazla çalıştık. Şimdi, artık devam eden saldırıyla başa çıkmanın bir yolunu bulmuştuk. Hatta en büyük çocuğumun okuldan getirdiği, okul bahçesi alayları ve sorularıyla bile başa çıkabiliyorduk. "İslam şunu kastetmiyor, değil mi baba?" "Müslümanlar böyle düşünmüyor, değil mi Merryl?" Yılın büyük bir kısmında hiç dışarı çıkmadım; haftalar boyu tıraş olmadım. Korktuğum o sakallı mollalara benzemeye başladım. Güne Merryl'e telefon ederek başlıyordum. Sohbet esnasında o bana günün sorusunu soruyordu ve ben günün büyük bir kısmını o soruya cevap vermek için harcıyordum. Duruşumuz sağlam ve birdi; analizlerimiz ise çalışma metodumuzun karakteristiği olan hararetli tartışmalarla şekillendiriliyordu.

Bir sabah Merrly "Peki, *Şeytan Ayetleri*'nin bir kurgu roman olduğu gerçeğini ne yapacağız?" diye sordu.

"Bunun oldukça önemli olduğunu düşünüyorum. Müslümanlar da dahil bütün insanlar, tarihlerinin son derece canlı bir biçimde gösterdiği üzere, fikirlerin gücünün bilincindeler" dedim. Din belki dağları yerinden

oynatamaz; ama edebiyat veya teknolojiye dönüştüklerinde, fikirler kesinlikle dağları yerinden kaldırır. Sonra fikirler ideolojilere, buldozerlere, zulme, fiziksel ve psikolojik işkence araçlarına dönüşebilir; kültürler ve tarihlerin tümüyle yok edilmesinin gerekçesi olarak kullanılabilir. Milletlerin kültürel ve dinî kimliğine doğrudan saldırmak için bir romandan daha güçlü bir araç yoktur. Kurbanlara vurulup yere düşmekten başka hiçbir seçenek bırakmaz. Ama aynı zamanda Rüşdi'nin "roman"ının Müslümanların gerçek olarak kabul ettiği olaylara ne kadar dayandığını göstermemiz gerekiyordu. *Şeytan Ayetleri*'ndeki rüya pasajlarının, özellikle Mahound'la ilgili bölümdekilerin, Peygamber'in çağdaş bir biyografisindeki pasajların aynısı olduğuna dikkat çektik: Martin Lings'in *Muhammad: His Life Based on the Earliest Sources (Hz. Muhammed'in Hayatı).* Buna bir örnek Rüşdi'nin Mekke'deki putların yıkılmasını tanımlamasıdır.

> Tapınağın muhafızı... Halid'in kalabalık bir savaşçı grubuyla yaklaştığını gördüğünde, ...bir tanrıça putunun yanına gitti... kılıcını boğazına dayadı ve "eğer gerçek tanrı Uzza isen, kendini ve kulunu, gelen Mahound'a karşı koru" dedi. Sonra Halid tapınağa girdi ve put kıpırdamayınca muhafız dedi ki, "Şimdi biliyorum ki Mahound'un tanrısı gerçek tanrıdır ve bu put bir taştır". Sonra Halid tapınağı ve putu yıkarak çadırında bekleyen Mahound'un yanına döndü. Ve Peygamber sordu: "Ne gördün?" Halid kollarını açtı, "Hiçbir şey" dedi. "Tekrar git ve işini tamamla." Bunun üzerine, Halid yıkılmış tapınağa geri döndü ve orada siyah saçları ayaklarına kadar uzanan simsiyah ama kırmızı uzun dilli dev gibi bir kadının çırılçıplak kendisine doğru koştuğunu gördü. Kadın ona yaklaştığında durdu ve korkunç bir sülfür ve cehennem ateşini andıran sesiyle haykırdı: "Lat, Menat ve üçüncüsü Uzza'yı işittin mi? Onlar yüceltilmiş kuşlardır..." Halid onun sözünü keserek; "Uzza, onlar şeytanın ayetleridir, sen de şeytanın kızısın; böyle bir varlığa tapılmaz, ancak reddedilir". Kılıcını çekti ve kadını parçaladı.

Lings'in bu konudaki anlatımı ise şöyledir:

> Mekke'nin en ünlü üç tapınağından en yakın olanı, Nahla'daki Uzza tapınağı idi. Hz. Peygamber Halid'i bu putperestlik merkezini yok etmek üzere gönderdi. Onun yaklaş-

tığını haber alan tapınak muhafızı, kılıcını putun boğazına dayadı ve onu kendini savunmaya ve Halid'i öldürmeye davet etti. Aksi takdirde tek tanrıya inanacağını söyledi. Halid tapınağı ve putlarını yıkarak Mekke'ye geri döndü. Hz. Peygamber "Hiçbir şey gördün mü?" dedi. "Görmedim" dedi Halid. "O zaman tanrıçayı yok etmemişsin. Geri dön ve onu yok et" dedi Peygamber. Bunun üzerine Halid Nahla'ya geri döndü ve tapınağın yıkıntıları arasından tamamen çıplak, uzun saçları havaya savrulan siyah bir kadın çıktı. Bütün kemiklerim sızlamaya başladı diyecekti Halid sonrasında. Ama yine de haykırdı: "Uzza, sen tapılacak değil, reddedilecek olansın." Kılıcını çekip onu parçaladı.

Bir başka gün Davies emir tonunda; "Peki Rüşdi'nin postmodern bir yazar olduğu gerçeğini ne yapacağız?" diye sordu. "Çok önemli" dedim. Postmodernizm moderniteye karşı bir tepki olsa da, modernite gibi o da sekülarizme dayanıyor. Postmodernistler göreci olduklarını ileri sürseler de, tam ifade özgürlüğü gibi sekülarizmin mutlakları konu olduğunda göreciliklerinden eser kalmaz. Postmodernizm, sanatın saflığı ve bir bütün olarak kültürün özerkliğine vurgu yapsa da, seküler hümanizmi kutsal bir teolojiye dönüştürmüştür. Burada geleneksel dinlerin tanrı merkezli dindarlığının yerini, edebiyat almaktadır. Bütün dinler edebiyatın önem ve değerini kabul etmektedir. İnananları Kur'an ve İncil'i büyük bir edebiyat şaheseri olarak kabul ederlerken, postmodernistler ise dinin de en azından tıpkı roman gibi insani ortamın önemli, anlamlı ve gerekli bir parçası olduğu gerçeğini kabul edecek nezaketi bile göstermezler. Onlar sürekli olarak, kalıcı ve anlamsız (çünkü keşfedilecek bir hakikat yoktur) kuşku arayışı içindedir. Kuşku, postmodern ilkelerin temelini oluşturur. Böyle bir arayış kişisel kimlik açısından korkutucu sonuçlar içermektedir. Gittikçe daha fazla kişisel kaygı ve güvensizlik duygusu üretebilir, başka bir şey değil.

"Bu bağlamda, hem Rüşdi hem de Ayetullah aynı zemini paylaşıyorlar" dedim. Bir kimsenin ideolojisi hakikatin ölçüldüğü tek ölçek hâline geldiğinde, o kimse başka bir karşı hakikatin giremeyeceği, tamamen tecrit edilmiş bir alanda var olmaya başlar. Bu tecrit edilmiş

alanda başkalarının nesnelliğine objektif bir şekilde bakmak veya kendi çocuksu duygularını tarafsız bir şekilde görmek mümkün olmayacaktır. Dünya siyah ve beyaz veya Rüşdi'nin ifadesiyle "sekülarizmin ışığı ve dinin karanlığı olarak" olarak ikiye ayrılır. Eğer kişinin kendi değeri, diğer tüm değerlerin reddedildiği temel değer olursa, değil başkalarının argümanlarını kavramak, görüşlerini anlamak bile mümkün olmaz.

"Rüşdi'yi affedecek miyiz?" diye sordu Merryl, "Saptırılmış Tasavvur"un sonuna geldiğimizde.

"Rüşdi'nin fiziksel olarak bir zarar görmemesi gerektiğini savunmalıyız" dedim. "Ama onu affetmeyeceğiz de. Eğer affedersek iki açıdan aptal durumuna düşeriz. Bugün kendi kültür ve tarih alanımızı savunmazsak, dinî kimliğimizi kaybederiz gelecekte bu kimliğimizle var olmayı asla bekleyemeyiz. *Şeytan Ayetleri*'nin bir roman olduğu gerçeği, onun gerçek olmadığı veya kınanamayacağı anlamına gelmez. Gerçek olmayan ama muazzam zararlara neden olan birçok şey vardır. *Manifest Destiny (Açık Kader)* efsanesi de saf bir romandır,[38] ama Kızılderililer, Afrika ve Asya'dan getirilenler açısından bu romanda hiçbir iyi şey yoktur. On sekizinci, on dokuzuncu ve hatta yirminci yüzyılın edebî romanlarının çoğunda, egzotik Doğu'da ve tropik cehennem çukurlarındaki canavar vahşilerin sırtındaki yükü almaya çalışırken çektiği çilelerden dolayı kendisine hiç teşekkür edilmeyen asil beyaz adamın öyküsünü çıkarmak için bu efsane kullanıldı. *Mein Kampf (Kavgam)*, daha çok bir romandır; bir tasavvur eseridir. Peki kaç Avrupalı alay edip, nihayetinde onun sadece bir kitap olduğunu, bunun daha başka bir şekilde görülmemesi gerektiğini söyledi? Baskıcı düşünce, fikir ve kötü tasavvur, ifadesini ilk başta sözcüklerde bulur ve romanın gücü, çoğu zaman bu zulmün iletilmesini sağlar. Bu nedenle Rüşdi'yi görmezden gelip, affedemeyiz" dedim.

---

38 *Manifest Destiny* 19. Yüzyılda Amerika'da, Amerikalı yerleşimcilerin Kızılderilileri yok etme pahasına kıtanın doğu kıyısından batı kıyısına kadar genişlemesinin mukadder olduğu anlayışının dayandığı efsane. (çev.)

"Üstelik *Şeytan Ayetleri*'nde Rüşdi'nin kendisi; 'Affetmek, her şeyin en derin ve en tatlı yozlaşmasıdır yani affedilen kişide yanlış yapmadığı fikrini doğuracaktır' dediğinden, biz de onu affetmemeliyiz." Merryl son zamanlarda bana taktığı lakabı kullanarak, "Ah *Chappou*, Rüşdi'nin sözünü kendisine karşı kullanmak, çok güzel bir hamle" dedi.

"Elbette" dedim sırıtarak, "o da kimlik ve yozlaşma hakkında bir şeyler biliyor".

Kitap yazmak ayrı bir şey, o kitabı bastırmak tamamen ayrı bir şeydir. İfade özgürlüğünü belirleyen güçtür. "Saptırılmış Tasavvur"u benim her zamanki yayınevim Cassell'ın yayınlayacağını umuyordum. Maalesef reddettiler. Büyük roman yayınevi Headline önce metni kabul etti, sonra vazgeçti. Metni yayıncıdan yayıncıya dolaştırdık; hepsi de içeriğini beğendi, ama yayınlamayı reddettiler. Sonra sıradışı bir şey oldu.

Cassell'daki editörüm, yayınevinin "Saptırılmış Tasavvur"u basmayı reddetmesinden tiksinerek istifa etti. Uzun süredir İngiltere'de yerleşmiş olan John Duncan bir Amerikan yerlisiydi ve Kızılderili ismi olan "Küçük Kızıl Bulut"u çok seviyordu. Onunla 1980'li yıllarda *Inquiry* günlerimde tanışmıştım. Ortadoğu ve İslami çevrelerde saygın ve bağımsız bir yayınevi olan Mansell'ın yöneticisiydi. Cassell'la çalışmaya başlamadan önce, Mansell bir düzineden fazla kitabımı yayınlamıştı. John'u yeni yayınevinde de izledim. Son derece insancıl, tamamen seküler bir insandı ve yakın dost olduk. "*Şeytan Ayetleri* konusundaki tartışmayı anlamıyorum" dedi, "ama senin çığlıklarını işitiyorum. Bugünlerde Müslüman olmanın, bir Kızılderili olmaya benzediğini görmeye başladım: Sürekli olarak sınırda yaşamak, sürekli olarak bir yapı tarafından kenara itilip kakılmak." Cassell'dan ayrıldı. Kıdem tazminatını aldı ve kendi bağımsız yayınevini kurdu. Yayınevine büyük kızının Kızılderili ismini yani Grey Seal (Gri Fok) adını vermişti. İlk kitabı "Saptırılmış Tasavvur" oldu. Bazı övgü dolu eleştiriler alsa da, liberal çevrelerin büyük bir kısmı tarafından kararlı bir şekilde görmezden gelindi. Daha sonra İslami çevrelerde, özellikle öğrenciler arasında bir kült hâline geldi.

Bize göre, ifade özgürlüğünün tek yönlü olduğu ortaya çıkmıştı. Kitaba karşı kitapla mücadele etmiştik, ama kitabımız sessiz ve kenarda kalmıştı. Batı seküler dünyasında ifade özgürlüğü, ancak seküler güce veya seküler güç yapısına ulaşma şansına sahip olanlara aitti. İşte sekülarizmin problemi budur. Batı'nın görünür gerçeği ve doktrini olarak, kendi görüşü dışındaki her ihtimali ve potansiyeli önemsizleştirir ve görünmez kılar. Sekülarizm güç arzusunu maskeler ve diğer tüm otoriter ideolojiler gibi öldürücü eğilimleri besler.

"Saptırılmış Tasavvur"un yayınlanmasından sonra, artık İngiltere'de kalmak istemedim. Bu ülkenin atmosferi öfke ve nefret doluydu. Mümkün olduğu kadar uzağa gitmeyi düşünürken, Türkiye'deki işimi henüz bitirmediğimi hatırladım. Her zaman olduğu gibi, Ekmeleddin İhsanoğlu beni bir konferansa davet etti. Yine her zaman olduğu gibi resmî işlerimiz bittikten sonra, Ferruh Alptekin bana İstanbul'u gezdirdi. Kararlı bir sesle, "Ferruh bu kez şaka yok, gerçekten bir Türk hamamına gitmek istiyorum" dedim. "Sorun yok patron" diye karşılık verdi. "Seni nereye götürmem gerektiğini biliyorum." Göbektaşının mermer gül motifleriyle süslenmiş olması nedeniyle, aynı zamanda "Gül Hamamı" olarak da bilinen Çemberlitaş Hamamı'na gittik. Taşta şu yazı vardı: "Güzellikte bu hamamın dünyada eşi benzeri yoktur." Hamam kalabalıktı, ama yine de rutine uydum. İki saati aşan bir prosedür boyunca bir tellak bana eşlik etti. Bana hamamda hiç kimsenin bir saniye bile çıplak dolaşmasına izin verilmediğini anlattı. Ravalpindi'deki dolmuşta geçen olayı hatırlayarak, sürekli olarak peştamalımın yerinde olup olmadığını kontrol ettim. Keçi kılından bir keseyle beni keseledi. Keseleme işlemi Ravalpindi'deki tıraşa benzer şekilde, derim soyulmaya ve ben acıya dayanamayıncaya kadar sürdü. Sonra köpük yığınları arasında sabunlandım ve kaynar suyla yıkanıp, ağır bir masaja tabi tutuldum. En sonunda aşırı soğuk bir suyun altına sokuldum. Bu süreçten iyice kaynatılmış bir ıstakoz gibi çıktım. Ama tamamen tazelenmiş ve canlanmıştım. Arkadaşım haklıydı. Hamam bedeninizin her hücresini temizliyordu.

Taze bir Havana purosu yaktım ve birkaç nefes çektim. Artık, zulüm tarihinin bana göndereceği tüm salvolara hazır olduğumu hissediyordum.

On Dördüncü Bölüm

Geçmişte ve Günümüzde Çok Kültürlülük



Her ihtimale ne kadar hazır olursanız olun, yine de gafil avlanmanız mümkündür. Soğuk bir şubat sabahıydı ve âdetim olduğu üzere, pazar gazetelerini okuma keyfini yaşıyordum. Fetvanın yaklaşan yıl dönümüne ilişkin birkaç yazı vardı. Pek bir şey değişmemişti. Batı medyasının hiçbir yerinde, Rüşdi olayının Müslümanlar üzerindeki derin etkisini kavradıklarına dair bir işaret görmek mümkün değildi. Bu fetva, İslam reformuna giden yol olarak seküler yolun hızla terk edilmesine yol açmıştı. Gittikçe daha çok sayıda İngiliz Müslümanın seküler asimilasyonun rahat kovuklarından çıkmaya başladığını görüyordum. Hepsi de artık dayanamaz hâle geldikleri hoşgörüsüzlük, önyargı ve cehalet tiratlarından çok sıkılmış ve iğrenmişlerdi. Basın ve liberal çevrelerden, Harold Pinter, Freddy Forsyth, Anthony Burgess gibi Charter 88 aydınlarından,[39] Robert Kilroy-Silk'e kadar birçok kimseden gelen, bitmek bilmeyen ağır eleştirilere maruz kalmışlardı. Bu fetva yüzünden Batı'da, başka bir tür Müslüman kimliği ve görüşüne yer bırakmaksızın, fetvayı verenlerin zihniyeti İslam'ın ne

39 Anayasa ve seçim kanunu reformunu savunan, yazılı bir anayasa olmamasını eleştiren İngiliz baskı grubu. 1988 yılında New Statesman dergisinin bir özel sayısıyla başladı. (çev.)

anlama geldiği ve neyi kapsadığının tek ve tam yetkili temsilcisi olarak kabul edilmeye başlamıştı. Sekülerler ve köktenciler tarafından dışlanmış bütün Müslümanlar, kendilerine sunulan basit iki seçenek karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Kötü İslam ile tüm seküler erdemlere ilişkin kusursuz Rüşdi örneği ikilemiyle karşı karşıya kalan bu Müslümanların sorgusuz sualsiz ikincisini seçmesi bekleniyordu. Kendi iç âlemlerinin en derin yerlerinde isyan kazanı kaynıyordu. Batı'nın sunması gereken ya/ya da seçeneği, bu olmamalıydı. Çok kültürlü bir toplumdan beklenen özgürlük veya serbestlik anlayışı bu olamazdı. Birçok Müslüman çatışmanın şokuyla İslam'a geri dönüyor, kendi özgün kimliklerinin dinginliğine sığınıyorlardı. Gerçek siyasal eylemci Bangladeşli bir Maocu tanıyordum. Bu olaylardan sonra, artık tüm meselesi İslam'da yeniden eğitim için çalışmak hâline gelmişti. Bütün bunlar benim gibiler için tek anlam ifade ediyordu; yapılacak çok iş var! Bu ideolojik sığınmacılar için cankurtaran sandalları yapmak gerekiyordu. Belki de bu çalkantılar, bütün ümmet için reform sürecini yeniden canlandıracaktı.

Kapı zili çaldı. "İnşallah yine Yehova Şahitleri değildir!" diye homurdandım. Düşüncelerimin kesintiye uğratılmasının hoşnutsuzluğuyla yerimden kalktım. Kapıyı açtığımda oldukça kısa boylu, açık kahverengi tenli ve sakalsız iki adamla karşılaştım. Kader ağlarını örüyordu. Ben daha "Buyrun, ne istemiştiniz?" diyemeden, birisi son derece çevik ve hızlı bir hareketle ileri fırlayarak coşkuyla beni kucakladı. Bu benim Malezya'dan eski dostum Nasıruddin idi. 160 cm boyunda, incecik, sürekli hareket hâlindeki bu dostum, yeni maceramın habercisiydi. Yanında Malezya Büyükelçiliği'nden, kariyer basamaklarını hızla çıkan bir adam olduğu izlenimi veren ciddi bir adam vardı. Bir Dunhill takım elbisesi, gösterişli bir Dunhill saati, içinde büyük miktarda para bulunduğu havası veren, sıkı sıkıya tuttuğu bir Dunhill çantası ve ayağında Dunhill'den olduğundan artık emin olduğum pırıl pırıl ayakkabıları vardı. Söyleyecek çok sözü olmadığı açıktı.

"Son karşılaştığımızdan bu yana ne kadar zaman geçti?" diye sordu Nasıruddin, eve doğru hamle yaparken. Ona yetişmek için adımlarımı hızlandırdım.

Çok zaman geçmişti. Benim FOSIS'teki öğrencilik günlerimde karşılaşmıştık. Nasıruddin veya kısa boyuna uygun olarak kısaltılmış ismiyle Nasır, FOSIS'in alt kuruluşlarından olan Malezya İslami Eğitim Grubu'nda faaliyet gösteriyordu. Küçük bir adama göre hayli etkin bir rolü vardı. İşleri de konuşması da aynı hızdaydı; ışık hızında. Sürekli koşuşturması boşa gitmemiş ve iş bitiriciliğiyle bilinir olmuştu. Ne kadar imkânsız olursa olsun Nasıruddin her işi başarır, hem de rekor zamanda başarırdı. Ama ben, pazar sabahı hata yapması hoş görülecek bir insan modundaydım. Ona yetiştiğimde, eğildim, çenesini işaret parmağımla kaldırıp doğrudan gözlerine baktım ve kategorik olarak sordum: "Nasır, bu iş her ne ise, içinde olmak istemiyorum!"

"Yavaş ol, Ziya Kardeş!" diye cevap verdi. "Ben yalnızca bir elçiyim." O ana kadar oturma odamda üç tur atmış ve yalnızca pencerenin önüne geldiğinde dışarı bakmak için anlık molalar vermişti. Evin önüne park edilmiş Mercedes dikkatimi çekti. "Aileni de beraber mi getirdin?" diye sordum.

"Evet."

"Şey, onları da içeri çağır."

Sonra Nasır'ın zarif ve çevik karısı içeri geldi. Nasır'dan daha kısa boyluydu. Onu çizgi hâlinde, boylarına göre sıralanmış beş cılız çocuk izledi. En büyüğü olan on iki yaşındaki oğlan, altmış santimetre kadardı. Tıpkı babası gibi yürüyor, konuşuyor ve davranıyordu. Sanki bütün çocukları mükemmel bir şekilde klonlanmış birer minyatür Nasır gibiydi.

"Gördüğüm kadarıyla çok meşgulmüşsün" dedim tebrik içeren bir gülümsemeyle, Nasır'ın omzunu sıvazlarken.

Komplimanımı kabul ederek, "Enver kardeşin özel kalem müdürü olduğumu biliyor musun?" dedi Nasır. Bir cevap veremeden odada iki tur daha attı.

"Haberini aldım."

"Buraya, patronun İcmalcilerle görüşmek istediğini söylemek için geldim."

Enver Kardeş, o tarihte Malezya'nın Eğitim Bakanı olan Enver İbrahim idi. Dostluğumuz çok eskiye dayanıyordu. Ben FOSIS genel sekreteri iken, Enver de Malezya Müslüman Gençlik Hareketi'ni (ABIM) yönetiyordu. Londra'ya her gelişinde görüşüyorduk. 1974 yılında Kuala Lumpur'da köylülerin yoksulluğu ve açlığına karşı toplu yürüyüşler düzenlediğinde, biz de Londra'da onu destekleyen yürüyüşler yaptık. Gösteriler sonrasında İç Güvenlik Yasası uyarınca tutuklanıp hapiste yirmi iki ay geçirdiğinde, serbest bırakılması için uğraştık. Malezya'ya yaptığım ilk ziyarette, beni Kuala Lumpur'da dolaştırdı ve genç taraftarlarının toplantısında konuşma yapmaya ikna etti. 1982 yılında, dönemin Başbakan Yardımcısı Mahathir Muhammed tarafından politikaya kazandırıldı. Mahathir başbakan olduğunda, Enver'in iktidar partisi olan Birleşik Malay Ulusal Örgütü (UMNO) içindeki yükselişi hızlandı. Hızla yükselen Enver, birkaç yıl içinde Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı'ndan sonra önemli bir bakanlık olan Eğitim Bakanlığı görevine getirildi. Mahathir'in himaye ettiği gencin füze gibi yükselişinin asıl sebebi ise, kuşkusuz Enver'in kurnaz bir politikacı ve kitleleri harekete geçirmede muhteşem bir lider olmasıydı. Enver hayranlık uyandıran bir hatipti. Onu dinlemek, benzersiz bir dil yeteneğinin gücüne tanıklık etmekti; izleyicilerini büyülüyordu. 1980'li yıllarda, Enver bu hitabet becerilerini Mahathir'in himayesinin karşılığını ödemek ve Malayları bir dizi siyasal kriz döneminde liderlerinin ardında durmaya ikna etmek için kullandı: 1983 Anayasa Krizi, 1987 UMNO'nun bölünmesi ve 1988 yılındaki yargıyla anlaşmazlık. Malaylara göre Enver, Mahathir'in kaçınılmaz veliahtı idi. Halk tarafından "Yaşlı Adam" olarak bilinen Mahathir de bu niyetini pek gizlemiyordu.

Enver, ferasetli bir politikacı olmanın yanısıra, aynı zamanda bir aydındı. Yoksulluk, okuryazarlık, çevre, bilim politikası, ekonomik kalkınma onun ilgilendiği alanlardı ve bütün çağdaş tartışma ve eleştirilere katılıyor,

sürdürülebilir çözümler arıyordu. Onu öne çıkaran, problemlere İslami dünya görüşü içinde çözümler aramasıydı. Ama onun en önemli tutkusu, çoğulculuk konusuydu. Enver'in meselelere yaklaşımını belirleyen esas, onun Müslüman kimliği olmakla birlikte, o İslam medeniyetinin büyük düşünürlerinin fikirleriyle olduğu kadar, Buda, Konfüçyüs ve kadim Hint bilgelerinin felsefeleriyle de uyum içindeydi. Diğer Müslüman aydınların aksine, diğer dinler, kültürler ve medeniyetlerin hakikatleri ve değerlerini takdir ediyor ve onlara saygı duyuyordu. Bunu yaparken, asla kendi kimliğini veya dinini kaybetmekten korkmuyordu. Ona göre hoşgörü, pratik bir erdemdi; kendi yaşadığı çoğulculuk deneyiminden doğmuştu. İnsanlara hatırlatmaktan asla usanmadığı gibi, insanlık tarihi ve kültürlerinin muhteşem kavşağı ve buluşma yeri olan doğunun incisi Penang Adası'ndan geliyordu. Özet olarak bu durum Enver'i yalnızca istisnai kılmakla kalmıyor, İcmalcilerle aynı frekansta birisi hâline de getiriyordu.

Kuala Lumpur'un sırtlarındaki Awana Club'ta buluştuğumuzda, Enver'in ilk sözleri "Maalesef, düşünür ve aydınlardan yoksunuz" oldu. Bu toplantı için genişletilmiş İcmalci klanının tamamı oraya gelmişti. Görünüşte oradaki bir konferansa davetliydik. Awana Club süitlerinin standart, geniş oturma odasındaydık. Balkon kapısı açıktı ve kulübün varlık sebebi olan golf sahasını ve yoğun ekvator yağmur ormanlarıyla dolu dağları görebiliyorduk. Şans eseri, Las Vegas benzeri Genting Highland kumarhanelerinin kartal yuvası gibi yerleştiği en yüksek dağın zirvesini gören bir yerdeydik. Enver her zaman olduğu gibi zarif bir takım elbise giymiş ve şık bir kravat takmıştı. Ortamı yöneten bir havası vardı ve ilgi odağı olmaktan hoşlanıyordu. Aynı zamanda keskin bir mizah duygusuyla herkese takılmayı seviyordu. Şakacı bir yüz ifadesiyle, "Sizin gibi Aydınların böylesine göz kamaştırıcı bir toplantısında, aranızda olmak katıksız bir zevktir" dedi. "Ama sizden yeterince yok. Gereken miktarda aydından yoksunuz. Bir şekilde, ciddi düşünür ve aydınlar grubu üretmeliyiz. Bu işin püf noktası ise, Endülüs'teki şartları yeniden oluşturmaktır."

Garson kahve servisi yaparken, sohbete kısa bir süre ara verildi. Enver plastik poşetlerde gelen nescafe ve süttozu karışımını içmeyi seviyordu. Büyük çoğunluğumuz Malezya kahvesini tercih etti; siyah ağdalı bir sıvı; bol şeker ve üzerine dökülen konsantre süt.

"Günümüzün İspanyol tarihçileri, Müslüman İspanya'nın ana karakteristiği *convivencia*'dan[40] (yaşa ve yaşamasına izin ver anlayışı) bahsediyorlar" diye sözüne devam etti Enver, yerli kahvemizi içerken.

Ancak bu kadar uzun sürmesi nedeniyle, *convivencia*nın tamamen uyum içinde geçtiği sonucuna varmamamız için hemen bizi uyardı. Tüm taraflar arasında husumet vardı. Onun görüşüne göre *convivencia*yı böylesine göz kamaştırıcı bir başarıya dönüştüren ve onu bu kadar uzun süre devam ettiren, ürettiği ve sürdürdüğü entelektüel iklimdi. "Böyle bir entelektüel iklimi Malezya'da üretebileceğimizi düşünüyor musunuz?" diye sordu.

Birbirimize baktık. Herkes Enver'in bize meydan okuduğunun farkındaydı.

Enver, Malezya'ya ilişkin görüşlerini ve bizi bekleyen görevi özetledi. Malezya'da İslam toplumunun kucaklayıcı olması gerektiğini savundu. Otoriterlik ve şovenizmin topluma egemen olmasına izin verilemezdi. Saf İslam kisvesi altındaki kültürel şovenizm, Batı'nın hegemonyasına bir tepki olarak anlaşılabilirse de, onu telafi edemez veya ondan kurtaramaz. Yalnızca Malaylar'ın kontrolü elinde bulundurmasından oluşan bir etnik değişimden ibaret kalır; zulüm ve adaletsizlik tarihinin tekrarlanması anlamına gelir. Malezya'nın özü çok kültürlü bir toplumdu. Enver'e göre; adil, çoğulcu, sivil bir toplum kurulması için, dinamik bir ahlaki ve ekonomik düzen üretmek üzere, İslam'dan, Konfüçyüs'ten, Hint ve Batı düşüncesinden alınan bakış açıları birleştirilmeliydi. Bunun sonuçları yalnızca Malezya'yı etkilemeyecekti. Batı için de; İslam,

---

40"Bir arada ve birlikte yaşamak" anlamına gelen bu terim, Endülüs coğrafyasında (yani bugünkü İspanya'nın orta ve güney bölgelerinde) 711 ile 1492 yılları arasında yayılan yaklaşık yedi asırlık Endülüs İslam medeniyeti deneyimini ifade etmektedir. (çev.)

Konfüçyanizm, Hinduizm ve eski sömürgelerine yeni bir bakış açısından bakma, Asya'nın çoğulculuk ve hümanizmini takdir etme, manevi geleneklerden kopmadan da demokrasiye ulaşılabileceğini ve sekülarizmin evrimsel bir gereklilik olmadığını görme anlamına gelecekti. Enver alıntı yapmayı seviyordu, konuşmalarında Müslüman, Çinli ve Batılı bilginlerden epey alıntı yapıyordu. Bu konuşmasında da Hintli filozof Muhammed İkbal, Bengalli romancı Rabindranath Tagore ve Filipinli yazar Jose Rizal'dan alıntılar yaptı.

"Günümüzde Asya'da ilerici eğilimler ve gerici akımlar var. Gerici unsurlar daima demokrasi ve sivil toplumun ateşli savunucularına saldırıyorlar. Çoğulculuk ve açık toplumu İslami perspektiften ikna edici biçimde savunabilecek düşünürlere ihtiyacımız var. Bir entelektüel *convivencia*nın temelini atmak için bu kimselere ihtiyacımız var" dedi.

Enver, "kardeşim" kelimesinin Malayca karşılığı olan "sudara" olarak hitap edilmekten hoşlanıyordu. Malezya politikasında yaygınlık kazanan unvan oyununu oynamayı reddediyordu. Bu ülkenin geleneğine göre, her türden Malezyalı politikacı yükselirken, isminin önüne bir dizi unvan eklenmekte ve isimlerinin önüne ve sonuna unvanlarını gösteren harfler konmaktaydı. Bu unvanlar monark tarafından kendilerine verilen şeref unvanlarıydı. Malezya'da yedi monark bulunduğu ve her biri sırayla seçilmiş Agong yani Malezya kralı olarak görev yaptığı göz önünde bulundurulduğunda, dağıtılan unvanların bolluğu anlaşılır. Enver, yalnızca Enver olarak kalmıştı. Ancak İcmalciler onu resmî parlamento hitap tarzıyla "The Right Honorable" ya da Malayların ifadesiyle "Yang Behormat" veya kısaca YB olarak adlandırmayı seçti. Bunu da İngilizce telaffuzuyla "Vay bi" olarak okuyorduk.[41] Siyasal yolsuzluk ve otoriterliğe dibine kadar batmış bir ülkede, dürüstlük ve ahlak timsali, ülkenin

41 Burada yazar unvanın kısaltması olan YB'nin İngilizce telaffuzunun İngilizce yazılışı olan "Why be" soru kalıbını kullanarak söz oyunu yapıyor. (çev.)

entelektüel çölünde entelektüel kaygılar taşıyan bir politikacı nasıl olunur? Nasıl Enver olunur?

Enver toplantıdan ayrılırken, güneş ufukta batıyordu. Tropik bölgelerde gün, neredeyse anında geceye döner. İcmalciler alaca karanlıkta oturup konuyu düşünmeye devam ettiler. Sonra grubumuzun zaman zaman katılan üyesi Enver Nesim, "Evreka! Evreka!" diyerek yerinden fırladı. Uzun, zayıf bir adam olan ve dramatik patlamalar yaşama eğilimindeki Enver Nesim, Kanada'da genetik bilimcisi olarak uluslararası ün kazandıktan sonra çalışmak üzere vatanı olan Pakistan'a geri dönmüştü. Sanki dünya bir tiyatro, kendisi de bir eare oyunundaki aktörmüş gibi konuşurdu. Zarif bir şekilde küvetten fırlama taklidi yaparak, "Buldum! Buldum!" diye bağırdı: "Yapmamız gereken, Enver'i klonlamak. Her Müslüman ülkede ondan bir tane bulunmalı. Klonlanmış YB'lerle temizlenen İslam toplumlarının akıl sağlığı geri dönecek ve biz de aydın şapkalarımızı kapının ardına asabileceğiz." Alkışlayarak onun bu performansını kutladık. Keşke bu kadar kolay olsaydı! İslam reformuna ilişkin "benim mini tezim" uygulanabilseydi, cennete giden yol ne kadar da kısalırdı.

Enver Nesim gerekli klonlama teknolojisini geliştirmek için hemen harekete geçmediğinden, önümüzdeki uzun yola hazırlanmaktan başka seçeneğimiz yoktu. İki İcmalci –Merryl ve Münevver Enis– Kuala Lumpur'daki irtibat noktamız oldu. Enver'in ısrarına rağmen, ben karargâhımı Londra'da tutmaya kararlıydım. Yılda dört veya beş kez Londra ile Kuala Lumpur arasında gidip geliyordum. Okulların tatile girmesi, bütün ailemle birlikte Merryl'in tropik konağında tatil yapması ve Malezyalı olan her şeye büyük bir tutkuyla bağlanması anlamına geliyordu. İcmalcilerin çalışması "entelektüel kurslar"la başladı; seçilmiş küçük profesyonel, bürokrat ve akademisyen gruplara çağdaş düşünce ve felsefe konusunda uzmanlaşmış seminerler vermeye başladık. İslam'ın modern problemlere çözüm üretip üretemeyeceği tartışmalarında katalizör rolü oynuyorduk. Enver tarafından belirlendiği şekliyle hedefimiz, grubu yaratıcı düşünceye, hazır şeriat hükümlerinden çok ahlak

bağlamında düşünmeye, geçmişten çok geleceğe odaklanmaya ve yerleşik düşüncenin tüm türlerini analiz edip eleştirmeye zorlamaktı. Büyük çoğunluğumuzun görevi ise katılımcılardaki her türlü rehavet ve kayıtsızlıkla mücadele etmekti. Yıl boyunca düzinelerce "entelektüel kurs" düzenledik ve her tür Malezya kurumuyla ilişki kurduk. Sonunda kapalı seminerler, daha büyük, daha açık konferanslar ve çalıştaylara dönüştü. Bir defasında Merryl bile, kendisini bilimsel dünya görüşünün gelişmiş meydan okuması konusunda, hepsi de Mısır'daki Ezher Üniversitesi'nde eğitim görmüş bir oda dolusu muhafazakâr din alimine hitap ederken buldu. Sonuçta en çok kimin huzursuz olduğunu söylemek güçtü!

Fikir trafiği kesinlikle iki yönlüydü. Burada öğretmek kadar öğrenmek için de bulunuyorduk. Ve bir adam; bize çok şey öğretecek, klasik fakat hakiki bir alim bulduk. Seyyid Muhammed Nakib el-Attas. Zekâsının üstünlüğü kadar, görüşlerini açıkça dile getirmesinden dolayı da bu takımadalarının genelinde büyük bir saygı ve ilgi görüyordu. Malay Dil ve Edebiyat Kürsüsü'nün kurucusu; 1973 yılında Malaya Üniversitesi'nde kurulan Malay Dil, Edebiyat ve Kültür Enstitüsü'nün ilk müdürü idi. Malaya'ya İslam'ın ilk ne zaman geldiği akademik bulmacasının ilişkilendirildiği devasa bir granit mezar taşı olan Terengganu Taşı'nın tarihi konusundaki tartışmaları çözerek entelektüel kariyerini zirveye taşımıştı. Çeşitli yaratıcı mantık, dilbilim, kültür, felsefe ve tasavvuf argümanları yoluyla ve taşın kayıp kısmını yeniden oluşturarak, geleneksel oryantalist tarihlendirmenin yanlışlığını göstermiş ve makalesinin başlığına koyduğu şekliyle "Terengganu Kitabesi'nin Doğru Tarihi: 4 Recep 702, Cuma/22 Şubat 1303 Cuma" olarak tespit etmişti. Ayrıca bilinen en eski Malay kitabı, *Akaid-i en-Nesefi*'nin "on altıncı yüzyıl Malayca tercümesi"ni keşfetmişti. Bütün güneydoğu Asya mistiklerinin ataları olan Hamza Fensuri ve Nureddin er-Rânîrî hakkında iki anıt eser niteliğinde şerh yazarak başarısını zirveye taşımıştı. Bu eserler, yalnızca dipnotları için bile Nobel Ödülü'nü hak ediyor! Bu konumu nedeniyle, Enver dahil Malezya'daki herkesin

hocasıydı. Ülkenin her yerinde sadece "Profesör" unvanıyla tanınıyordu. Enver, "O, zaman zaman kendi ışığından gözleri kamaşıp kafası karışsa da hepimize yol gösteren parlak bir ışık..." derdi. Profesör'ün cüceler ülkesinde dev bir aydın olduğundan hiç kuşkusu yoktu ve herkesin de bu gerçeği görmesini sağlıyordu. "Etrafımı aptallar ve embesiller sardı" diyordu, dinlemek isteyen herkese. "Gelip bana sorular soruyorlar; ama aptalca bir soru, ona cevap veren herkesi de aptallaştırır. Bu yüzden, cevap vermeden gönderiyorum."

Profesör'le ilk kez öğrencilik dönemimde, FOSIS yaz konferanslarında tanıştım. Ama onu asıl olarak, 1985 yılında BBC için yaptığım bir dizi röportajdan oluşan "İslam'la Karşılaşma" programını yaparken tanıdım. Profesör de röportaj yaptığım kişilerden biriydi ve röportaj sonrası birkaç gün evimde misafir ettim. Havana puroları ve derin zihin egzersizlerine tutkumuzun ortak olduğunu keşfettik. Profesör yapı olarak da, ününe uygun biçimde iriydi. İri yapısına uygun düzenli beyaz sakalı vardı. Yemenli kökenini belli eden kıvırcık saçlarına ak düşmüştü. Attasiler Yemen'in Hadramut bölgesinde geleneksel bir Hak dostları kabilesi gibidir. Hint Okyanusu'nun ticaret yolları onları Güneydoğu Asya'ya getirmiş, orada İslam'ın yayılmasında etkili olmuşlardır. Profesör, Seyyid idi. Bu, seçkinliğine bir de askerî bir asalet katmıştı. Sandhurst'ta eğitilmiş olma ve akademisyenlik yaşamına başlamadan önce, yüksek rütbeli bir subay olma ayrıcalıklarına da sahipti. Bütün bu sıfatlar basit bir gerçeğe eklenmişti; resmiyete, protokol ve âdâb kurallarına uyulmasında ve her şeyin yerli yerinde olmasında ısrarcıydı. Yani daima ifade ettiği şekliyle, klasik İslam'ın edebini benimsemişti.

Malezya'da iken en azından ayda bir kez, ikili gruplar hâlinde Profesörü ziyaret etme alışkanlığı edindik. Özel durumlarda ve Profesör'ün daha kalabalık bir grubu ağırlamaya razı olduğu zamanlarda hep birlikte gittik. Ritüel daima aynıydı. Petaling Jaya'daki evine gecenin on birinde varırdık. Profesör'ün evi kendisinin tasarladığı ve inşa ettiği çok güzel bir evdi. İçeride, kendinizi on

ikinci asır Endülüsü'ndeymişsiniz gibi hissediyordunuz. Odalar, lobiler ve balkonlarla çevrilmiş bir orta avluya bakacak şekilde tasarlanmıştı. İç avlunun etrafında sütunlara tutturulmuş gölgelikler vardı. Bir merdivenle üst katta bulunan ve avluya bakan özel odalara çıkılıyordu. Her şey ayrıntısına kadar mükemmel biçimde taklit edilmişti. Profesör, kiremitleri, kapı ve pencereleri, oyma işlerini, dekoratif kaplamaları ve diğer aksesuarları bile İspanya'dan getirtmişti. Çiçekli avluda otururduk. Türk kahvesi ve Malezya tatlıları ikram edilirdi. Sonra Profesör bana taze kesilmiş bir puro ikram eder ve bir tane de kendisi için yakardı. Bir defasında "Adalet, bir şeyi doğru yerine koymaktır" dedi. Bu, adalet tartışmalarımızın daima edep çerçevesinde yürütülmesini gerektiriyordu. "Günün sorusu nedir?" diye sorardı. Daima tek soru vardı; Profesörün tüm hayatı boyunca mücadele ettiği bir soru: Bilgi nedir? Ve her karşılaştığımızda, aynı sorunun biraz değiştirilmiş bir hâlini soruyorduk: Bilgi *problemi* nedir? Bilgiyi nasıl *tanımlarız? Hakiki* bilgi nedir? Profesör biraz ağır işitiyor ve işitme cihazı takıyordu. Soru sorulduğunda, başka sorularla dikkatinin dağılmasını önlemek için cihazı kapatıyordu. Ancak işitmemek, profesörün farkındalığını azaltmıyordu. Eğer dinleyicisinin saygısında bir gevşeme olduğunu anlarsa, anında asıl konuyu terk eder ve domuzun neden incinin değerini anlayamayacağını ve eşeklerin neden ünlü şeflerin yemeklerini takdir edemeyeceğini anlatmaya başlardı. Dergâha kabul edilmiş acemi derviş makamına yükseldiğimizde, zaman zaman ufak tefek tamamlayıcı sorular sormamıza izin verirdi. Ancak gerekli edebe uyarak ve saygılı bir şekilde sormamız gerekiyordu. Profesör uygun bir sonuca ulaştığında, toplantı sona erer ve neredeyse şafak sökmüş olurdu.

Müslüman İspanya'nın ihtişamlı dönemindeki şartları haiz paralellikleri heyecanla keşfetmekten, bu güzel yerin atmosferini solumaktan büyük zevk alırdık. Bu süreç esnasında, Malezya toplumunun kusurlarını ele almaya ve entelektüel ateşi harlamaya ve çoğulculuğu yeniden kurmaya yönelik yoğun çabalara odaklanmaya başladık. Granada yeniden canlanabilirdi! Endülüs, bu

ekvator ülkesinde bir kez daha filizlenebilir, herkese parlak bir örnek olacak yeni bir İslami cennet kurulabilirdi.

Müslümanlar ilk kez 711 yılında İspanya'nın güney ucundaki kayalık bir adacığa indiler. Adaya komutanları Tarık b. Ziyad'a atfen Cebel-i Tarık adı verildi. Müslümanların ilerleyişi çok hızlı oldu. Yirmi otuz yıl içinde neredeyse tüm İberya Yarımadası ümmetin yurduna dönüştü. Müslümanlar egemenliklerini ilan ettikten sonra, Hıristiyan ve Yahudilere karşı tarihte benzeri görülmemiş bir hoşgörü sergilediler. Kur'an, Hıristiyan ve Yahudileri "ehl-i kitap" olarak tanımlamaktadır. İslam kendisini İbrahimî dinler olan Yahudilik ve Hıristiyanlığın devamı olarak nitelemektedir. Erken dönem Müslümanlarının düşünce yapısında, Hıristiyan ve Yahudi toplulukların biraz yoldan saptırılmış, din yoldaşları olarak görülmesi yer alıyordu. Bu bakışın etkisi en fazla Müslüman İspanya'da görüldü. Arap komutan Abdülaziz ile Murcia'nın Vizigot prensi Theodomir arasında 713 yılında imzalanan antlaşmanın metni günümüze kadar ulaşmıştır. Bu antlaşmada Hıristiyanların kilise ve manastırlarını, Yahudilerin de sinagoglarını ellerinde tutmalarına izin verilmekteydi. Her iki toplumun mensupları da şahsi mallarının mülkiyetini koruyacak ve yaşamlarını kendi yasalarına göre düzenleme hakkına sahip olacaklardı. Ağır yükler getiren Vizigot vergi sisteminin yerine, askerlik yapmamalarına karşılık olarak tek bir vergi konmuştu. Üstelik bu vergi, ödeme yeteneği ve meslekî durumlarına göre kademelendirilmişti. Kadınlar, çocuklar, keşişler, âcizler, hasta ve köleler muaf tutulmuştu. Kölelerin büyük kısmı ise hürriyetine kavuşturulmuştu. Birçok kaynak, nüfusun büyük kısmının hayat şartlarının iyileştiğini göstermektedir. Müslümanlar neredeyse 800 yıl İspanya'yı ellerinde tuttular. Son sultanlık olan Granada 1492'de düştü ve *Reconquista* (Müslümanları İspanya'dan çıkaran İspanyol Haçlı Hareketi) komutanları tüm Yahudileri topraklarından sürdüler. On yıl içinde tüm Müslümanlar yok edildi. Safkanlılık ve tek tür tapınma bağnazlığı uğruna, çok kültürlülük ve entelektüel coşku silinip süpürüldü.

Ah! Granada bahçeleri... Bir zamanlar birlikte yaşamanın rüyadan fazlası olduğu yer. Müslüman İspanya heterojen ve heterodoks bir ülkeydi. Malezya da asırlar boyu, İslam'ın himayesi altında zengin ve çok kültürlü bir mozaik geliştirmişti. Antik çağlardan bu yana, bu takımadalar bir ticaret merkeziydi. Malay ulusu, yenilikçi, gemi inşa becerileri geliştirmiş, birinci yüzyılda Madagaskar kadar uzak yerlere bile gemilerle gidip yerleşmişlerdi. Bu dönemde, takımadalar güneydoğu Asya'nın Hintlileşmiş dünyasının bir parçası olarak tarihe giriyor; Arap Yarımadası'yla, Hindistan ve Çin'le bağlantılar kuruyordu. On beşinci yüzyılın başlarında Malezya'nın batı kıyısındaki kenti Malakka, bölgenin önemli ticaret merkezine dönüşmüştü. Bunca zamana rağmen, bu kentte varlığını hâlen sürdüren Baba Nonya Çinli topluluğu, Müslüman İspanya'yı hatırlatan eski yerli sistemde çoğulculuğun nasıl işlediğinin bir göstergesidir. Baba ve Nonya (Baba erkeği, Nonya ise kadını ifade eden bir sıfattır) Malakka'daki evlerinde yaşarken, bu şehre "dünyanın mağazası" adı veriliyordu. Evler tipik Çin evleri olsa da, sakinleri Malay dili konuşuyordu. Malay giysilerinin seçkin bir türünü giyerler ve orijinal Konfüçyüsçü ideallerini ve dinî pratiklerini korurlarken, oldukça zengin ortak bir mutfak geliştirmişlerdi.

Hintli tüccarlar, özellikle mali hizmetlerde uzmanlaşmış *Chettiler*[42] de ayrı bir topluluk oluşturmuştur. Malakka'nın Çin Mahallesi'nin ana caddelerinin birinde birkaç adımda eski bir Çin tapınağı, yerel Malay tarzı tipik bir cami ve bir Hindu tapınağına ulaşmak mümkündür. Ancak 1492'de gelen bir dev dalga, tüm Malaya'yı yuttu. Kolomb'un planı Hint Baharat Adaları'na ulaşmak, Avrupa'nın ekonomik yaşamındaki Müslüman egemenliğini yıkmak ve onun yerine Avrupa tekelini kurmaktı. Küresel baharat ticaretinin en büyük merkezi olan Malakka ise bunun ödülü olacaktı. Bu kent ilk olarak 1511 yılında

42 *Chetti* terimi Sanskritçe *Shreshti* sözcüğünden türetilmiş olup, zenginlik anlamına gelir. Tefecilik ve bankerlik gibi işlerle uğraşanlardan oluşan bir gruptur. (çev.)

Portekizliler tarafından fethedildi. Onların yerini 1640'lı yıllarda Hollandalılar, on dokuzuncu yüzyılın başında ise İngilizler aldı. Modern Malezya ulusu ve onun çağdaş çoklu kültürü harmanı, Avrupa sömürgeciliğinin izlerini taşımaktadır. İngilizler tarafından kalay madenlerinde çalıştırılmak üzere getirilen yeni Çinli gruplar, sömürgeci güce hizmet eden ticaret sınıfı hâline geldi. Güney Hindistan'dan Tamiller ise kauçuk tarlalarında çalıştırılmak üzere ithal edildi. Sömürgecilik sistemindeki yerlerine göre "asker ırk" olan Sihler ise Kuzey Hindistan'dan polis ve muhafız olarak getirildi. Bu arada Malaylar bir kenara itildi ve geleneksel tarımla sınırlandı. Hatta küçük tarlalarda kauçuk üretmeleri bile yasaklandı.

Bu sömürgeci yapının oluşturduğu gerilimler, ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra ırkçı çatışmalara yol açtı. Ancak İslami dünya görüşünün beslediği kadim refleksler tamamen yok olmadı. Malay çoğunluk, sömürgeci güçlerin asla gerekli görmediği bir ayrıntı olarak, Çinli ve Hintlilere tam vatandaşlık hakları verdi. 1969 yılındaki ırkçı ayaklanmalardan sonra da yeni bir anayasa yaptı. Malezya ve Müslüman İspanya'yı çok kültürlü ulus yapan, katılan bütün toplulukların her zaman pratikte olmasa da teoride siyasal gücü ve ekonomik pastayı paylaşmasıydı. Endülüs'te bireylerin iktidar ve prestij makamlarına yükselmeleri, bilgileri ve mesleki becerilerine bağlıydı. Malezya'da siyasal güç, toplumsal temsil ve kota sistemine dayanan bir anayasa düzenlemesine göre dağıtılmaktadır. Devletin resmî dini İslam iken, tüm toplulukların dinleri ve dillerini korumaları teminat altına alınmıştır. Ayrıca anayasada, dezavantajlı durumda olanlara ihtiyaç duydukları eğitimsel ve ekonomik fırsatların sağlanmasını mümkün kılacak bir dağıtım işlevi de yer almaktadır.

Malay İslamı, tıpkı Malayların kendileri gibi, çoğu zaman "yumuşak", ılımlı ve eklektik olarak tanımlanır. Bu yumuşaklığı daha çok tasavvuftan kaynaklanmaktadır. İslam, bu takımadalara on üçüncü yüzyılda, Ortadoğu'da İslam mistisizminin geliştiği bir dönemde ulaşmıştır. Şeriat temelli aşırı kuralcılığa tepki gösteren sufiler, İslami

nas, Yunan *gnosis*i ve toplum maneviyatının bağdaştırıcı bir harmanını koymuşlardı ve İslam öncesi inançlara karşı hoşgörülüydüler. Geçmişle bağlarını koruma isteği, sufilerin bu takımadaların derinlerine nüfuz etmelerini mümkün kılmış ve Malay düşüncesinde silinmez izler bırakmıştır. Geçmişle bağları sürdürme, Malay dünyasındaki İslam diline de yansımaktadır. Sanskritçe terimler, İslami kavram ve pratikleri ifade etmek için kullanılır. Böylece dinin adı *ağama*, oruç tutmanın adı *puasa*, cehennemin adı *neraka* ve gökyüzünün adı *syurga* olur. Bütün bu terimlerin Hinduizm'de mistik anlamları vardır. Tasavvuf ve Hindu pratiklerinin birleştirilmesi, İslam öncesi inançlardan ve İslam'dan gelen sosyal yapı, Malay İslamı'nı İslam dünyasında benzersiz bir fenomene dönüştürmekte; ama Malayları İslam'a bağlılıkları konusunda, asla daha az titiz veya ihmalkâr yapmamaktadır.

Endülüs İslamı da tasavvuftan derin biçimde etkilendi. İslam'ın, hatta tüm zamanların, en büyük mistiklerinden birisi, 1165 yılında Murcia'da dünyaya geldi. Muhyiddin ibnü'l-Arabi, yirmi yaşındayken tasavvufla tanıştı ve otuz yaşındayken seyahatlerine başladı. Aptal ve cahil olarak nitelendirdiği din alimlerinden hoşlanmadığını hiçbir zaman gizlemedi. Bu tavrı, bu "en büyük üstat" ile iktidar sahipleri arasında gerilimlere, zaman zaman da onun suçlanmasına ve tutuklanmasına yol açtı. Bütün seyahatlerine ve kavgalarına rağmen, İbnü'l-Arabi üç yüz elli kadar eser yazdı. İslam, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin peygamberlerinin bilgeliğine ilişkin çalışmaları ve din, akıl ve tasavvufu birleştirmeyi amaçlayan engin manevi bilgi ansiklopedisi, onun en büyük eserleri sayılmaktadır. İbnü'l-Arabi'nin fikirlerinin büyük çoğunluğunun anlaşılması güçtür. Ama en kolay ulaşılan kitapları *Füsusu'l-Hikem* ve *Dürrü Meknun*, tasavvufun Müslüman İspanya'da ulaştığı boyutları göstermektedir. Bu eserlerde yetmişten fazla Endülüslü sufinin hayatlarından özetler ve eserlerinden örnekler yer almaktadır.

Malezya'nın çok kültürlülüğünün Müslüman Endülüs ile çok fazla ortak yönü bulunmaktadır. Ama ilim kültürü ve entelektüel enerjisinin Endülüs'ün başarılarına

ulaşabilmesi için daha uzun bir mesafe alması gerekmektedir. Her ne kadar biyografileri entelektüel yaşamlarının güçlüklerle dolu olduğunu gösterse de, İslam tarihinin en büyük mürşitlerinden bazıları Endülüs topraklarında yetişti. Örneğin, on ikinci asır bilgesi İbn Rüşd. O bir hekim, filozof, Aristo ve Eflatun şârihi, bir klasik felsefe savunusu olan *Tehafüt-ü Tehafüt*'ün yazarı ve yeryüzünde yaşamış en büyük rasyonalistlerden birisi idi. Köklü bir Kurtuba ailesinin mensubu olarak, Sevilla ve Kurtuba'da kadılık yaptı. "Kim insan anatomisi ve fizyolojisini tamamen öğrenirse, Allah'a imanı artar" diyen İbn Rüşd, daha sonra Muvahhid Hanedanı'ndan I. Yusuf ve Yakub'un kişisel hekimi ve güvenilir danışmanı oldu. Yalnızca Yunan düşünce ve felsefesini özümsemekle kalmadı, bu felsefeyi geliştirdi ve genişletti. "Büyük Şârih" olarak tanınan İbn Rüşd, arkadaşım Ekmeleddin İhsanoğlu'nun, Avrupa'nın İslam medeniyetine çok şey borçlu olduğunu savunan tezinin de dayanağını oluşturuyordu Aziz Thomas Aquinas ve Dante, Yunan felsefesini Yunanlılardan değil, İbn Rüşd'ün şerhleri ve ilavelerinden öğrenmiştir. Rasyonalist filozofların üstadı olduğu için, sıklıkla İbn Rüşd'ün tasavvufa sempati duymadığı savunulur. Oysa o da mistisizmin büyüsüne kapılanlardandır.

Ama İbn Rüşd'ün kelamcılarla işi yoktu. Maksadı akıl ve vahyi, felsefe ve dini, araştırma ve değerleri birbiriyle uyumlulaştırmaktı. Yetkin alimlerin Kur'an'ı tefsir etmesine İslam'ın izin verdiğini ve filozofların bu açıdan kelamcılardan daha ehil olduğunu, çünkü bilim ve felsefe hakikatlerini anladıklarını savunmuştu. Hakikat tek olduğuna göre, vahiy ve ilim birbirinden ayrılamaz. Ama ilim ve felsefe, teoloji ile çelişebilir; çünkü teoloji, coşkulu düşünürler kadar nitelikli olmayan kimselerin yorumlarından başka bir şey değildir. İbnü'l-Arabi örneğinde de görüldüğü gibi, kelamcılara yaptığı saldırılar onun dinden çıktığı gerekçesiyle yargılanması ve sürgüne gönderilmesine neden olmuştur. Müslüman İspanya, bütün hoşgörüsü ve entelektüel dinamizmine rağmen, bir rüya değil, politika ve politik sadakatlerden doğan sosyal, felsefi ve dinî gerilimlerin karmaşık mekanizmalarıyla

örülmüş hâlde yaşayan bir toplumdu. Prensliklerin parçalanmasıyla asırlar boyu kolektif olarak tehdit altında yaşayan ve zamanla da Katolik İspanya'nın dışlayıcı, hoşgörüsüz, sömürgeci ve yerleşik toplumu karşısında geri çekilen bir medeniyetti. Ve Endülüs zirvedeyken, İslam dünyasının geri kalan kısmıyla ortak bir ikilemi yaşadı: her yerde aydınlar ve düşünürler, saraylar ve hükümdarların himayesinden yararlanıyordu; ama bu ilişki çoğu zaman sıkıntılı ve sorunluydu. İmparatorluklar ve hanedanlıklar iktidar sistemleriydi, ama hiçbir zaman İslami meşruiyeti tekellerine alamadılar ve bu konuda meydan okumalardan uzak olmadılar. Daima İslam kaynaklı eleştiri ve muhalefete maruz kaldılar. Alimler ve düşünürler sivil topluma karıştıkları ölçüde, kendine özgü nedenlerle onları destekleyecek, işbirliği yapacak veya kolayca harcayabilecek olan iktidarla aralarına mesafe koydular.

İbn Rüşd'ün en yakın dostlarından birisi, hatta hamisi, *Hayy bin Yakzan* adlı felsefi romanıyla ün kazanmış olan filozof İbn Tufeyl idi. Gençliğimde tekrar tekrar okuduğum bu romanda, eğitim görmeksizin doğal akıl yoluyla bilimsel, felsefi ve dinî bilgi elde etme imkânı ele alınmaktadır. Romanın başkahramanı Hayy, felsefi "boş levha" *(tabula rasa)* kavramından[43] kurgulanmış, ıssız bir adada doğan ve bir ailesi olmayan, zamanla akut bir gözlemciye dönüşen bir karakterdir. Doğa gözlemleri, deneysel muhakeme, tefekkür ve kendi keşfettiği entelektüel metotlar yoluyla, derin hakikatlere ulaşır. Hayy, tam dünyada yalnız olduğu sonucuna vardığı esnada, dinî geleneğe göre yetişmiş ve şimdi dünyadan uzaklaşmak isteyen bir adam olan Asal gelir. Hay ve Asal, felsefi görüşlerinin aynı olduğunu görürler. Dünyanın geri kalan kısmını da kendi görüşlerine ikna etmek üzere işe

43 John Locke'un ortaya attığı bu terimi yorumlayan Hume'a göre, zihnimizde doğuştan hazır olan bir fikir yoktur. Düşünüre göre; şeyler arasında kurduğumuz zamansal ve mekânsal ilişkiler onların kendi özellikleri değil, bizim deneyimlerimiz sonucu onlara atfettiğimiz özelliklerdir. Doğa kurallarla işlemez, formüller yoktur. İnsanlar doğayı veya olguları anlamak için sistemler, formüller, öncelik-sonralık ilişkileri kurarlar. (çev.)

koyulurlar. Birçok kez reddedilirler ve moralleri bozulur. Bu eser İngiliz oryantalist Edward Pocock tarafından İngilizceye tercüme edilince, Hayy on yedinci yüzyıl Avrupası'nda ün kazandı. Quakerlar gibi bazı mezhepleri etkiledi ve Defoe'nun *Robinson Crusoe*'sunun modelini oluşturdu.

Benim favori Endülüslü düşünürüm, on birinci yüzyılda yaşayan İbn Hazm'dır. Perviz Manzur onu "mükemmel bir hümanist" olarak tanımlamaktadır. İbn Hazm bir reformcu ve hem dinî çevrelerin hem de seküler çevrelerin başarısızlıkları ve aşırılıklarına aynı şiddette itiraz eden bir eleştirmen, herkesi üzen ama hiç kimseyi takmayan mücadeleci bir yazardı. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde toplum dışına itildi, zulüm gördü, hapse atıldı ve sürgüne gönderildi. Kitapları yasaklandı ve yakıldı. Hatta sevdiği kadın bile çok genç yaşta öldü. Bu yüzden, üzüntülü ve çileli bir yaşam sürdü. Ama bu yaşamdan harika fikirler doğdu! İbn Hazm, yargı kararlarının verilmesine esas olan ve dolayısıyla şeriatı şekillendiren geleneksel kıstasları, pek hoş olmayan bir tarzda "saçmalık" olarak değerlendirdi. Tüm kararların, yalnızca Hz. Muhammed'in yaşamı olarak gördüğü Kur'an'a dayanması gerektiğini savundu. Peygamber'in halifeleri ve ashabı dahil, tüm ölümlüler hata yapmaya mahkûmdu. Onların söyledikleri veya yaptıkları kutsal sayılamazdı. *Usul-ü Fıkıh*'ta,[44] İbn Hazm eleştirilerini ortaya koymakta ve ilerlemek için yeni yollar önermektedir. Ona göre ilim dört temel erdemle ilişkilidir; adalet, anlayış *(fehm)*, cesaret ve cömertlik. Adaletsizlik, korkaklık ve tamahkârlık cehalettir ve ilimle ilişkilendirilemez.

Ancak Endülüs'teki büyük alimlerin arasında Müslüman olmayanlar da vardı. Müslüman yönetimden en çok yararlananlar Yahudilerdi. Çünkü Filistin'den çıkarılmalarından bu yana en gelişmiş entelektüel dönemlerini, İspanya'da yaşadılar. Aralarındaki en ünlüsü Musa b. Meymun veya yaygın ismiyle Meymonides olup, 1135 yılında Kurtuba'da dünyaya geldi. Muvahhid Hanedanı'nın

---

44 Tam adı *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*. (çev.)

politikalarının sonucu olarak, ailesi önce Fas'a sonra da Kahire'ye göç etmek zorunda kaldı. Orada Kudüs'ü Haçlılardan kurtaran Sultan Selahaddin'e hekim olarak atandı ve Kahire Üniversitesi'nde tıp eğitimi verdi. İbn Meymun, Sefarad Yahudileri ile teması hiç kesmedi. "Mişna Tora" ve "Kafası Karışanlara Rehber" *[Delâletü'l-Hâirîn]* adlı eserleri Arapça yazılmış olup Yahudilikte, Thomas Aquinas'ın eserlerinin Katolik Hıristiyanlığındaki yerine benzer bir yere sahiptir. Müslümanlar İbn Meymun'u "Yahudi" alim olarak görmezler; o Endülüs'ün, hatta geniş İslam medeniyetinin entelektüel sahnesinin ayrılmaz bir parçasıdır.

İspanya'da tasavvufun Yahudi alimleri üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bunlardan birisi de on birinci yüzyılda yaşayan Bahya b. Pakuda'dır. Onun Arapça yazdığı "Kalbin Görevleri Rehberi" tasavvufla karşılaşmasının bir sonucudur ve Yahudi diasporası arasında ün kazanmıştır. Onun çağdaşı yeni Eflatuncu filozof ve şair Solomon ben Judah b. Cebirol da tasavvuf kaynaklarından beslenmiştir. Yahudi Yom Kippur'un kefaret günü için adapte edilen ünlü duası "Keter Malkhut" (Kraliyet Tacı), günahın itirafıyla biter ve İbnü'l-Arabi'den güçlü yansımalar taşır.

1991 yılında dünyada yaşanan olaylar, Profesörün çalışmalarını ve bizim "entelektüel kurslar"ımızı kesintiye uğrattı. Irak, Kuveyt'i işgal etti ve devletler Körfez Savaşı için saf tuttu. Bir dejavudan çok, bir tür kötü kehanetin küresel ölçekte gerçekleşmesinin verdiği korkunç bir duyguyla sarsıldım. Hafızam bu korkunç bozgunu öngörmeye başladığımız ana geri gitti. Tarih, 9 Kasım 1989 idi. Rüşdi olayı sonrasındaki ilk İcmalcilerin ilk toplantısını yapıyorduk. Bundan sonraki "yol haritası"nı belirlemek için Merryl'in Golders Green'deki dairesinde toplanmıştık. Âdetimiz olduğu üzere, toplantı yemekle başladı. Merryl her zaman yaptığı gibi tencereler dolusu bolonez soslu spagetti yapmıştı. Bu bizim çoğulculuğa olan saygımızı gösteriyordu. Spagettilerle boğuşurken, haberleri izlemek için televizyonu açmamız, akşam, gece ve ertesi sabahki gündemimizin sonu oldu. Gözlerimizin önünde binlerce insan Berlin'deki Charlie Kontrol Noktası'nın

bulunduğu Friedrichstrasse'ye koşuyordu. Canlı yayın, kalabalıkların Berlin Duvarı'na yüklenişini gösteriyordu. Ardı ardına gelen insan dalgaları bu nefret sembolüne çarpıp geri çekiliyordu. Gözlerimize inanamaz bir hâlde seyrederken, duvar yıkılmaya başladı. O yıkıldıkça insanlar daha güçlü bir şekilde itti ve salladı. Doğu Alman sınır muhafızları insanların batıya geçişine yardım ediyordu. Berlin caddelerindeki kutlama havası Merryl'in oturma odasında yankılanıyordu. Kalabalıklar durmadan *Wahnsinn* diye bağırıyordu. "Çılgınlık" diye tercüme ediyordu televizyon yorumcuları. Bu gururu paylaştık. "Sonunda" diye bağırdı Perviz heyecanla, "lanet olası Soğuk Savaş bitiyor'"

Ancak gece sabaha dönüp, şafak yerini isteksiz bir güneşe bırakınca, ruh hâlimiz değişti. Soruyu ilk soran Merryl oldu: "Şeytan İmparatorluğu dağıldığına göre, yerini kim veya ne alacak?" Hiç kimse cevap veremedi. Tam bir şaşkınlık içinde birbirimize baktık. Cevap yerine, bir yığın muhtemel kehaneti mırıldandık. Sonunda Merryl kendi sorusuna cevap verdi: "Biz olacağız. Bir sonraki umacı, yeni şeytan imparatorluğu İslam olacaktır. Batı'nın, özellikle sınai ve askerî işbirliğinin kendi kimliğini korumak, kendi varlığını pekiştirmek ve siyasal ekonomisinin işleyişini sürdürmek için hâlâ bir şeytana ihtiyacı var. Batı, kendisinin orijinal şeytanına, ötekisine geri dönecek. Rüşdi olayı tüm eski fikirler, önyargılar ve aşağılayıcı dili yayan bir giriş bölümüydü." Hepimiz başımızı sallayarak, sessizce ona katıldık. Perviz yüksek sesle inledi: "Mağduriyet duygumuz artacak. Ve Müslümanlar Ortaçağ zihniyetine daha çok çekilecekler. Şeriatın modası geçmiş kavramlarına daha sıkı sarılacağız. Bazı kimselerin savunma olarak Peygamber devrinin saflığına geri dönmek istediklerini göreceğiz. Birinci basamağa geri döneceğiz." Yine sessizlik oldu. Her birimiz, kendi içimizde ölen umutlarımız için dua ediyordu.

Savaş yavaş yavaş mayalanırken, Merryl ve ben Malezya'ya gidip gelmeye devam ettik. Her yerde menfur psikopat laik Saddam Hüseyin'in nasıl Müslüman kartını oynamaya çalıştığına, beyinsiz mollaları ve Batı'nın

siyasal bakımdan beceriksiz eleştirmenlerini Bağdat'taki konferanslara nasıl getirtebildiğine ilişkin sorularla karşılaştığımızı hatırlıyorum. Ama hiç kimse gerçek soruyu sormuyordu: Bütün bunların genel olarak Müslümanlar üzerindeki etkisi neydi? Burada çağdaş Müslüman varlığının bildik bir patolojisi sergileniyordu; acizlik ve yalnızca kötü tercihlerin kurbanı olma. Bu esnada havada çağdaş İslami varoluşun özü ve Ortadoğu'nun realitelerine ilişkin siyasal söylemler, İslam karşıtı duygular ve çoğu zaman çatışan ve çelişen duygusal, siyasal ve dinî görüşler uçuşuyordu. Net etkisi ise Müslümanların büyük bir kısmının sessiz kalması veya anaakım Batı medyası tarafından kayda değer görülmeyip, duyulmaması olmuştu. Saddam'ı kim destekliyordu? Batı söyleminin betimlemek istediği, tarihî despotluğun mükemmel bir örneği değil miydi? Müslümanların büyük çoğunluğu ise Saddam'ın modern tiranlığın zirvesi olduğunu biliyordu. Modernitenin bu tiranla birlikte yaşamak veya onu yok etmek için araçlar sunduğunun da farkındaydı.

Yaygın olarak dile getirilen "düşmanımın düşmanı dostumdur" deyişiyle ilgili de büyük problemler vardı. Ortadoğu'nun petrol zengini devletlerinin diğer bölgelerdeki Müslüman milletler arasında çok az gerçek dostu vardı. Liberallikten uzak, demokratik olmayan, kibirli ve sefahate dalmış hâldeydiler; tek istekleri iktidarlarını sürdürmekti. Halk ve sivil kesimler ise güç yapılarından büyük ölçüde uzak durma şeklindeki kadim İslami stratejiye uygun davranıyor ve bununla teselli buluyordu. Ümmetin problemlerini, bırakın kendi çabamızla çözmeyi, bunları tartışacak herhangi bir küresel arena bile yoktu. Ve bu acizliğimizin gerçek mağdurlar üreteceğini acı bir şekilde fark etmiştik. Müttefik güçlerin Irak'ı bombaladığı o kader gününde, haberleri izlemek için bile durmadan geç saatlere kadar çalışmıştık. Merrly taksiyle eve dönerken, radyodan Irak'ın bombalanmasıyla ilgili haberleri dinlemişti. Golders Green'e varır varmaz telefon ederek, televizyonu açmamı istedi. Herkes gibi Bağdat üzerindeki izli mermiler ve patlamaların tüyler ürpertici yeşil görüntülerini CNN'den izledim.

Londra'da müthiş bir acizlik egemenken, Malezya'da Batı ve Suudi karşıtı duyguların yükselişi kolayca görülüyordu. Kompleks duymanın bir seçenek olmadığını gösteren duygusal bir hava egemendi. Savaşın merkezinde İslam'ın şerefi yer alıyordu ve savaşın sert kalp atışları aklı başında her insanı çıldırtacak kadar güçlüydü. Hükümetin resmî politikası Suudi Arabistan'ı desteklemek olsa da, sıkı kontrol edilen medya ve yazılı basın Suudi karşıtı görüşlerle doluydu. Halkın bakış açısını değiştirmeye yönelik gittikçe artan faydasız girişimler çerçevesinde Suudi heyetleri Kuala Lumpur'a gelip gidiyordu. Abdullah Nasıf da bir heyetle geldi ve onu görmek için Pan Pacific Hotel'e gittim. Müslümanların imkânsız görüşleri benimseme eğiliminden söz ettiğimizi hatırlıyorum. "Müslümanlar dünyayı kendilerine zarar verecek bir yöne sürüklüyor" dedi Nasıf. O esnada, Suudi Arabistan büyükelçisi geldi. Ülkedeki Suudi karşıtı duygulardan şikâyet etmeye başladı. "Bizim tavrımızı destekleyen tek bir köşe yazısı bile yazılmadı" dedi. Sonra bana döndü. "Suudi Arabistan'ı gayet iyi biliyorsun" dedi, "neden tavrımızı açıklayan bir yazı yazmıyorsun?"

"Yazdım, hem de Malezya'nın İngilizce yayın yapan büyük gazetesi *New Straits Times*'ın açık görüş sayfasında yazdım. O yazıda, Müslümanların iki şeytan arasında sıkıştığını savundum. Bir yanda zalimliğini anlatmaya bile gerek olmayan tam bir megalomanlık içinde Kuveyt'i işgal eden Saddam Hüseyin vardı. Öbür yanda ise yabancı işçilere köle gibi davranılan ve itirazın işkenceyle cezalandırıldığı bir Ortaçağ Suudi Arabistan Krallığı vardı. Ayrıca Suudilerin bir toprak alma hırsı da yoktu. Kıyaslandığında ehven-i şer olan Suudi Arabistan'dan yana olmamız gerektiğini önerdim." Suudiler öfkeden deliye döndü. Büyükelçi, Enver'e resmî olarak şikâyette bulundu.

Birkaç hafta sonra Nasıf'tan bir telefon aldım. "Senden artık iyilik istemeyecekler, ama seni görmek de istemiyorlar" dedi gülerek.

"Ne zamana kadar?" diye sordum.

Nasıf sıradan bir şey söylermiş gibi, "Sana beş milyon dolar verecekler" dedi.

Şaşkına dönmüştüm. "BEŞ MİLYON DOLAR! Ne için?"

"Senin entelektüel çalışmalarına yardım etmek için" dedi.

"Doktor" dedim, uzun bir düşünce molasından sonra, "Bunu biraz düşüneyim".

Ciddi olarak düşündüm, Merryl ve diğer İcmalcilerle konuştum ve sonra eski düşmanımın teklifini kabul etmemeye karar verdim. Onları daha önce de reddedip kırık bir kalple ayrılmamış mıydım? Birkaç gün sonra Enver çağırdı. Kuala Lumpur'un bakanlar, hükümet yetkilileri ve profesyonellerin oturduğu, hızla ünlenen bir bölgesi olan Damansara'da yeni bir eve taşınmıştı. Yanımda Merryl ile birlikte, gecenin geç saatinde kütüphanesinde buluştuk.

"Suudiler çok öfkeli, birkaç kez telefonla arandım" dedi Enver.

Merryl ve ben birbirimize baktık. "Sizin tavsiyeniz nedir YB?" diye sordu Merryl.

"Ben samimi olduklarını ve bunun şartsız bir teklif olduğunu düşünüyorum" diye cevap verdi Enver. "Onların destekleri bir entelektüel *convivencia* geliştirme çabalarımıza muazzam bir güç katacak".

"O zaman tamam, parayı alacağım" dedim.

Bir hafta sonra Cidde'de Şeyh Salih Kamil'in oturma odasındaydık. Resmî bir uçakla gelen Enver de oradaydı. Şeyh Kamil'in evine giderken, Nasıf teklifin "en tepeden" geldiğini açıkladı. Şeyh Kamil bizim ortak dostumuz olarak çeki teslim edecek kişiydi. Nasıf sırıtarak "Kuşkusuz, bu çabasından dolayı da ödüllendirilecek" dedi.

Salih Kamil'in inanılmaz büyüklükteki sofasında, Nasıf ile Şeyh arasında sıkışıp kalmıştım. Enver ise karşıda, aynı büyüklükteki gösterişli bir kanepede oturuyordu. Uzun süren bir *"Keyfe'l-hâl?"* ve bitmek bilmeyen *"Elhamdülillah"* serenadından sonra, Şeyh söze başladı: "Size beş milyon dolar vermem istendi, Ziya kardeş."

"Dolar mı?" dedim, açıkça bir şaşkınlık içinde. "Ben alışverişi sterlinle yaptığımız Londra'da yaşıyorum. Doları meşru bir para birimi olarak kabul etmiyorum!"

Şeyh Kamil ilk önce Nasıf'a, sonra da Enver'e baktı. İkisi de gülümsüyordu.

"Benden" diye tekrar söze başladı şeyh, "size beş milyon pound" vermem istendi.

Sözlerinin öneminin takdir edilmesini mümkün kılacak kadar bekledi. "Bu para sizin entelektüel faaliyetlerinizde dilediğiniz gibi kullanılmak üzere verilmektedir. Enver kardeş gibi, biz de İslam dünyasında yeni bir entelektüel rönesans görmek istiyoruz." Sol eliyle birisini çağıran bir hareket yaptı. Aşırı kilolu bir Mısırlı koşarak geldi ve Şeyh'in yanına küçük bir deri çanta bıraktı. Çantada şimdiye kadar gördüğüm en büyük çek defteri vardı. "Beş milyon poundluk bir çek yaz" diye emretti Salih Kamil. Memur çek defterini açtı ve miktarı, Dupont marka bir dolma kaleme benzeyen altın kaplamalı bir kalemle, hem yazıyla hem de rakamla yazmaya başladı. Çeki yazmak için harcadığı zaman ve dikkat, onun bir hattat olduğunu gösteriyordu.

"Çeki kime yazalım" diye sordu Şeyh.

"Dr. Ziya'ya yazın" dedi Enver.

"Hayır" diye müdahale etti Nasıf. "Bir kurum adına yazılmalı."

O sırada aramıza şişko Dr. Abdo Yamani de katıldı. Geç kaldığı için özür diledi ve Enver'in yanına oturdu.

"Çeki Ziya kardeş adına yazalım" dedi Yamani, "İstediği entelektüel kurumu daha sonra kurabilir. Hiçbirimiz onun bu parayı kendisi için harcayacağını düşünmüyoruz!" Herkes güldü, ben de tereddütlü bir şekilde katıldım.

Mısırlı memur yazmayı bitirdiğinde, çek defteri ve kalemi Şeyh'e uzattı.

"Ben çeki imzalamadan önce" dedi Şeyh, "Dr. Yamani bir şeyler söylemek istiyor".

Bütün gözler Abdo Yamani'ye döndü.

"Ziya kardeş" diye başladı söze Yamani; "Hepimiz asil bir aydın olduğun için seni seviyor ve saygı duyuyoruz. Güçlü görüşlerin var ve bunları dile getirmekten korkmuyorsun. Buna hayranız". Tam söylediklerine "doğru, doğru" diye baş sallarken, son sözleri beni nefessiz bıraktı:

"Ama bu parayı vermeden önce, küçük bir şartımızı değerlendirmeni istiyoruz."

Şaşkın bir hâlde Nasıf ve Enver'e baktım; onlar da şaşkın görünüyordu.

"Aydınlar özgürce konuşmalı, ama bazen, yalnızca bazı zamanlarda her düşündüklerini söylememeliler." Yamani tepkilerimizi gözlemlemek için biraz duraksadıktan sonra devam etti. "Daha büyük bir hayır için, İslam ümmeti için zaman zaman dinlemeli ve otoriteyi dikkate almalı."

Öfkeden kızardım. Enver utanmış görünüyordu. İlk yapmak istediğim şey, çeki Salih Kamil'in elinden alıp, parçalara bölüp konfeti gibi başının üzerine dökmekti. Ama kıpırdayamadım. Nasıf, benim sağ kolumu sıkıca kavramıştı.

Nasıf, "Enver kardeş" dedi, ona dönerek ve soğukkanlı bir tavırla; "Şeyh Kamil'in bahçesini gördüğünü sanmıyorum. Haydi sana bahçeyi göstereyim". Sıkıca kavradığı kolumu hâlâ bırakmamıştı, ayağa kalktı ve beni de beraberinde sürükledi. Oturma odasından çıktık ve ana salondan geçip bahçeye ulaştık. Enver de peşimizden geliyordu. Çıkarken göz ucuyla baktığımda, Salih Kamil ve Abdo Yamani'nin hareketsiz oturduğunu gördüm.

Salih Kamil'in bahçesi birkaç futbol sahası büyüklüğündeydi. Çok güzel tasarlanmıştı; yürüyüş yollarını palmiye ağaçları, yapay göl manzarasını da bir dizi çardak süslüyordu. Ama gözlerimiz kaçınılmaz olarak hoş bir panorama yaratacak şekilde bahçeyle ustaca bütünleştirilmiş üç camiye yöneldi. Burayı tasarlayan sanatçı ve mimarın Granada bahçelerinden esinlendiği kuşkusuzdu. Ferasetli, diplomatik, nazik ve her zamanki gibi ilgili olan Nasıf, utancımızı yumuşatma niyetindeydi. İlk camiyi işaret etti. Ortada önemli bir şey yokmuş gibi; "Enver kardeş" dedi, "Şeyh Kamil bu camiyi kendisi için yaptırdı". Enver uzaktan camiyi hayranlıkla inceliyordu. Sonra Nasıf diğer tarafı işaret etti: "Şunu da annesi için yaptırdı." Enver dikkatle bakışlarını ikinci camiye çevirdi. "Ve şu en uzaktaki..."

"... ibadet etmek istemediği zamanlar için yapılmış"

diye tamamladım Nasıf'ın cümlesini. Bahçe kahkahalarımızla şenlendi. Neticede Cidde'yi parasız, ama daha bilge bir şekilde terk ettim.

Televizyonda ilk kez canlı yayınlanan savaş olan Körfez Savaşı sona erdi. Tüm savaşlar gibi, galibi ve mağlubu kesin belli olmayan, boşlukta bir sürü soru bırakan, gelecek için çözülmemiş sorunlar yumağıyla dolu bir savaş olarak bitti. Tıpkı tüm savaşların bitişi gibi, Iraklılar hariç, hemen herkeste, sanki normal yaşam kaldığı yerden devam edecekmiş gibi bir illüzyon yarattı. Yeniden işimize dönebilirdik. BBC, çöl kumlarında oynamayı bıraktı; CNN'nin habercisi Christiane Amanpour Bağdat'taki Enformasyon Bakanlığı'nın çatısından aşağı indi. Bu süre boyunca askıya alınan diğer sorunları raftan indirmenin zamanı gelmişti. Bir savaşın sonunda kavranılması en güç olan şey, her şeyin farkedilemeyecek kadar ince bir şekilde nasıl değiştiği; yeryüzünün ekseninin bir başka geleceğe, öngörülenden veya dünyanın hep süregeleceği düşünülenden ayrı bir geleceğe doğru hafif farklı bir yörüngeye nasıl titreyerek yöneldiğini kavramaktır. Savaştan sonra, bunu kavramak uzun bir zaman alabilir. Atılan bombaların şok dalgaları yüzünden, bir kelebeğin rahatsız olarak kanat çırpmaya başladığını görmek zaman alır. Yeniden rüzgârı içine çekip, gelen yağmurları koklamak yıllar alacaktır. Hepimiz fırtınalara doğru yola çıkmıştık.

İşimize devam etmek için Malezya'ya döndüm. Benim için bu ülke hâlâ sakalsız insanlar yurduydu. Dindar Malayların dağınık, seyrek sakalları hiç de inandırıcı görünmüyordu. Malayların sakal bırakma girişimleri, vücudunun her yeri cömertçe kılla donatılmış benim gibi birisine neredeyse imkânsız bir misyon gibi geliyordu. Aslında bu ilahi bir işaretti; değişime daha yatkın oldukları, İslam içindeki alternatif imkânlara daha açık oldukları anlamına geliyordu. Çok kültürlü gerçek bir İslami cennetin burada kurulabileceği inancıma titizlikle sarıldım.

Malezya bir kez daha İslam'ın dünya kültürü ana yoluyla birleştirilebileceği bir kavşak, Müslüman ülkelerin izleyebileceği örnek bir yol olabilecekti. Endülüs gibi

başkalarının farklılığının takdir edildiği ve akışkan kimlik anlayışlarının geliştirildiği örnek bir ülke olmalıydı. Eğer elli yıllık "kalkınma" bize bir şey öğrettiyse, o da Malezya'yı diğer ülkelere model oluşturmasında ekonomik gücün temel faktör olacağının aşikâr olduğuydu. Bütün doğru söylemler ve en adil yeniden dağıtım niyetleri ve politikaları, ciddi ve iyi yönetilen başarılı bir ekonomi olmaksızın, istihdam üretemez, masaya yiyecek koyamaz ve yoksullara daha iyi yaşam şartları sağlayamaz. Toplum kesimlerine paylaştırılabilmesi için, önce ortada bir pasta olması gerekir. Bu açıdan da Malezya, bol doğal kaynakları, eğitimli, adapte olabilen işgücü ve ekonomik kalkınmaya planlı yaklaşımıyla en iyi aday gibi görünüyordu. Enver klonlanıp benzeri çıkmadığı sürece, güç merkezine doğru gittikçe ilerleyen, müstakbel lider konumunu koruyordu. Seçenekleri ve fikirleri tartışmak için sık sık kütüphanesinde toplanıyorduk. Ona ilginç projeler götürüyor, belli konularda en iyi tavsiye ve düşüncelerimizi sunuyor, konuşmalarına katkıda bulunuyor ve onu ilgilendiren konuları araştırıyorduk.

Zaman geçtikçe, Malezya'nın temel çizgilerinin fark edilmesi daha güç hâle geliyordu. Bu çizgiler aynı anda hem genişliyor hem daralıyor gibi görünüyordu. Kuala Lumpur'u ziyaret etmeye ilk başladığımda, geleneksel mekânlarla dolu küçük bir kasabada olduğumu hissetmiştim. Şimdi ise bu kasaba, gözlerimin önünde küresel, postmodern bir şehre dönüşüyordu. Her yerde konut siteleri yükseliyor, yeni alışveriş ve iş merkezleri hızla yayılıyordu. Bazı mekânlar olduğu yerde dönüşüyordu; eski moda dükkânlar bir gecede aşırı pahalı tasarım ürünleri satan modern mağazalara veya uluslararası mutfak ürünleri sunan restoranlara dönüşüyordu. Kent, küresel tüketim kültürünün kurallarına adapte oldukça, yaşamın hızı inanılmaz bir şekilde artıyordu. Nereye bakarsanız, orada geleneğin geri çekildiğini, nefessiz kaldığını, modernitenin ilerlediğini, geleneksel kültür dahil her şeyi ticari mala dönüştürdüğünü görüyordunuz. Bu süreç ise, derinliği ve bakış açısını genişletiyordu. Beş yıllık dönem içinde, her şey, tıpkı hiyeroglif yazıları dahil antik

bir Mısır piramidine benzetilen alışveriş merkezleri gibi, yalnızca yüzeysel bir dönüşüme tabi oldu. Ekonominin büyümesi, yalnızca genel yaşam standartlarını yükseltmekle kalmadı, bazıları için olağanüstü bir zenginlik üretti. Yeni zenginler gösterişli yaşamlar sürmeye başladı; tasarımcı imzalı giysiler, pahalı aksesuarlar ve BMW veya Mercedes standart hâle gelmişti. Bu kimseler Kuala Lumpur'un gözde semti Bangsar'daki açık revaklı istiridye ve şampanya barlarını doldurmaya başladılar. Yoksullar da tamamen aynı şekilde giyiniyordu. Yalnızca giysileri ve aksesuarları "çakma"ydı; ama gerçeğinden ayırt etmek çok güçtü. Özelleştirilebilecek her şey özelleştiriliyor ve Başbakan'ın çevresinde kümelenmiş dostlarına satılıyordu. Çok fazla çaba gösterilmeden elde edilen ani zenginlik, büyük fikirler doğuruyor ve Malezya büyük, çok büyük düşünüyordu: Bu düşünceler [1998-2004 arasında] dünyanın en yüksek binası olan Petronas Towers ve dünyanın teknolojik bakımdan en gelişmiş uluslararası havaalanı şeklinde somutlaşıyordu. Bu milletin uzun süredir *Guinness Rekorlar Kitabı*'na duyduğu hayranlık, nihayet orada yer almalarıyla gerçeğe dönüşüyordu. Michael Jackson ve Madonna her yerdeydi. Televizyon ve sinemalar Amerikan yapımlarıyla doluydu. İstihdam alanı olarak sunulan yeni konut projeleri, eski mimari ve geleneksel Malay evlerinin yerine, iklime veya kadim ailevi ve toplumsal yaşam biçimlerine yer vermeyen monoton banliyö modernitesini getiriyordu. Herkes gittikçe hızlanarak, duramayacak kadar hızlanarak koşuyordu.

Malaylar asla hiçbir şeyi doğrudan söylemezler. Örneğin; size "Nasılsınız?" diyerek selam vermezler. Bunun yerine her şeyi açıklayan soruyu sorarlar: "Pirinç yediniz mi?" Yani "Yemek yediniz mi?" sorusunun yerel dengi. Malaylar dedikodu, yakınma ve çekiştirmeyi bir sanat hâline getirmişlerdir ve bütün bunları da fıkra anlatarak yaparlar. Bu yüzden, asla işlerin kötüye gittiğini, trafiğin berbat olduğunu, hava kirliliğinin arttığını, şehri alışveriş merkezlerinin işgal ettiğini, yerel ve yerli olan her şeyin yerini Batı kültürünün aldığını asla söylemezler.

Bunun yerine; herhangi bir yere ulaşmak için harcanan zamanın komik yönlerini, insanların yaptıkları alışverişlere ilişkin garip gözlemleri, en son yapılan satışlara ilişkin ayrıntılı komplo teorilerini anlatırlar. Örneğin; derler ki, "eşya büzülüyor; çünkü yer gittikçe azalıyor". İlk başta bunun Kuala Lumpur'daki fiziksel yer sıkıntısına gönderme olduğunu düşündüm. Ancak daha sonra ayıldım; kendi kültürlerini, iz bırakmadan hızla yok olan kültürlerini kaybetmekten yakınıyorlardı. "Küreselleşme"den, içine doğdukları ve yöntemlerini anımsadıkları dünyanın kültürel soykırımı olarak söz ediyorlardı. Kendi Malay yöntemleriyle, köyü (*kampong*) çok eski ve çok uzak bir mekân hâline getiren küreselleşmiş dünyada, aynı anda hem evinde hem de evsiz olma duygularını yansıtıyorlardı. Malezya'da tanıdığım herkes bir *kampong*ta doğmuştu ve *kampong*, onların dünyanın ne ve nasıl olması gerektiği anlayışları üzerinde silinmez izler bırakmıştı.

Bir arkadaşıma "Malezya'da küreselleşmenin dokunmadığı bir yer var mı?" diye sordum. "Var" dedi duraksamadan, "Sarawak yağmur ormanının derinliklerinde". Bunun üzerine, günün birinde Kuala Lumpur düdüklü tenceresinden çıkıp, nefes almak için Sarawak'ın başkenti Kuching'a giden bir uçağa bindim. Normalde romantik maceralara düşkün değilim, ama bu deneyime ihtiyacım olduğunu hissediyordum. Malay dünyasını yağmur ormanları kuşatır; ama bu ormanlar, onlar için aynı zamanda tekinsiz ruhlarla doludur. Yağmur ormanları ve orada yaşayan topluluklar hakkında ne yapılması gerektiği daima tartışma konusudur ve yeni çağın moda küresel bilincinin ortak kaygılarından birisidir. Oraya vardığımın ertesi sabahı, erkenden yola çıkarak Borneo içlerindeki Bunu Nehri yamaçlarındaki İbanların uzun evlerine doğru yola çıktım. Skrang Nehri'ne ulaşmak, bir kısmı stabilize bir kısmı toprak olan yolda arabayla beş saat sürdü. Bana iki Malay dostum eşlik ediyordu. Skrang Nehri'nde uzun bir tekneyle seyrettik. Yolculuk sığ sularda (buralarda inip tekneyi itmek zorunda kaldık), kayalık hızlı akıntılı sularda (buralarda ustaca manevralarla tekneyi yönetmek zorunda kaldık) ve çoğunlukla yosunlu kayalıkların

arasından akan yumuşak sularda üç saat sürdü. Sonunda Skrang bir kanallar örgüsü hâlinde açıldı. Kanalların en sakini Bunu idi. Bunu sırtlarında dağılmış, birbirinden birkaç kilometre uzaklıkta bir dizi İban kabilesi, uzun evlerde yaşıyordu.

İbanlar bugün de hâlâ geçmişte olduğu gibi eşitlikçi ve misafirperver bir halk olarak yaşıyorlar. Ürünlerini kayalıklardaki tarlalarında yetiştiren, ihtiyaçları olan her şeyi bambu ve Hint kamışından yapan, kadim ve kendi kendine yeten bir yaşam tarzına sahipler. Zamanı gelgit hareketiyle, kendilerinin veya kabilelerinin yaşamındaki temel olayları esas alarak ölçüyorlar. Yazılı bir dilleri yok ve tarihlerini kuşaktan kuşağa aktarılan şarkılarla hatırlıyorlar. Erkekler ve kadınlar bellerine kadar çıplaklar. Erkekler apış aralarını pamuklu bir sicimle kapatırken, kadınlar kısa etekler giyiyorlar. Misafir olduğum uzun evde kırk iki aile yaşıyordu. Herkes çalışıyordu. Bazıları keçe yapmak için malzeme hazırlama veya örgü yapmada çalışırken, bazıları da bir ağacın kabuğunun iç kısmından ip eğiriyor veya balık avlamak için ağ yapıyordu. Ya da tavuk sepeti ve konik şapkalar örüyorlardı. Bir kısmı ise tarlayı kurutma veya çeltik dövme veya avcılık için guguk kuşlarını eğitmekle ya da nehirden su taşımakla meşguldü.

Bizi komünün verandasında karşıladılar. Beni karşılayan yetmiş yaşında, nazik ve zayıf bir adam olan Latu idi. Boyu 140 cm civarında, kolları dövmeli ve sarkık kulaklarında uzun delikler vardı. Bana komünün yetiştirdiği tütünden yapılmış ve palmiye yaprağına sarılmış bir sigara verdi. Verandada oturup sigara içerek ve sohbet ederek saatler geçirdik. Latu bana, komünün şefi olan Tuan Rumah'ın nasıl seçildiğini ve bunun ne anlama geldiğini anlattı. Akşam vakti ilerleyip hava gittikçe daha koyu bir karanlığa bürünürken, uzun ev daha fazla soğumaya başladı. Etrafımıza toplanan ve gittikçe sayısı artan insanlar, ısınmak ve rahatlamak için birbirlerine oldukça yakın oturuyorlardı. Akşam yemeğinden sonra bize katılan, saçlarına çiçekler takmış, omuzlarından boncuk örgüler sarkan üç genç adam, bir grup genç kızın kulağına bir

şeyler fısıldadı. Onlar da heyecanla titrediler. Kızlardan birisi dairenin etrafını dolaşıp, Latu'nun yanına geldi ve kulağına bir şeyler fısıldadı. Latu onaylamamış görünüyordu. Sohbete bir genç kız daha katıldı ve hararetli bir tartışmaya giriştiler. Latu sonunda ikna oldu.

Ben sessizce oturmuş, olanları gözlemliyor ve bir şeylerin olmasını bekliyordum.

Uzun evin etrafındaki ormandan gelen böcekler ve diğer yaratıkların günlük gürültülerini bastıran güçlü bir ses duyuldu. Sanki birisi bir motoru çalıştırmış gibiydi. Bu bir sinyaldi. Uzun evin odalarından çıkan başka insanlar verandadaki kalabalığa katıldı. İki kız öne çıkarak, zarif hareketlerle ve saygıyla toplananların önüne iki siyah kutu koydu. Sonra yerine koydukları kutsal kutuların onuruna, dans edercesine geri çekildiler. Geri çekildiklerinde her şey ortaya çıktı. O iki siyah kutu, bir televizyon ve video oynatıcı idi. Genç bir adam öne çıktı ve televizyonun yanındaki bambu direğe bir poster astı. Latu bana baktı, gülümsedi, rahatça oturdu ve başını omzuna yasladı. Kafamı kaldırıp postere baktım: Motosikletinin üzerinde oturan, deri ceketli ve güneş gözlüklü bir adam elinde bir silah tutuyordu. Posterin alt kısmında ise *Terminatör 2: Hesap Günü* yazıyordu. *Manang* (komünün şamanı) televizyona enerji verdi, oynatıcıya bir kaset taktı ve "play" tuşuna bastı. Yağmur ormanının karanlığında, Bunu uzun evinde yaşayan aileler, Arnold Schwarzenegger'i izlemeye koyuldular.

Küreselleşmeden kaçabilirsin, ama asla saklanamazsın. Bütün problem ve çileleriyle, tüm karmaşıklıkları ve bolluklarıyla her yerdedir; hatta yağmur ormanlarının en derin yerlerine bile nüfuz etmelidir. Çakma Akdeniz evleri yayılırken, Granada'yı Malezya'da yeniden yaşamayı hayal edebilirsiniz. Ama bu hayale inanmak gittikçe güçleşmektedir.

Sen yağmur ormanı ve muhteşem kelebekler içinde acemice dolaş; gittiğin yollardan geri dön. Sen dolaşmaya devam ederken, aradığın ahenk içindeki cennet, gözlerinin önünde buharlaşarak uçup gidecek.

Huzursuzluk havada kol geziyor, Kuala Lumpur'un

etrafındaki hava istikrarlı bir şekilde kararmaya devam ediyordu. Her şey Malezya'ya kıyamet gibi gri sülfür sisinin gelişiyle başladı. Daha önce de yerel halkın "pus" tabir ettiği dönemler yaşanmıştı. Ancak şimdi, Merryl'in güne bungalovunun bütün pencerelerini açarak başlama ritüelini uyguladığı anda, toz ve yanık kokusuyla yüklü bir hava, yılan gibi sinsice odalarımıza süzülüyordu. Hava, her şeyin üzerinde izini bırakıyor, kül yağdırıyordu. Siyasal atmosfer de aynı şekilde kirleniyordu. Malezya'nın tartışmasız lideri Mahathir, vekili ve himayesi altındaki veliahtı Enver İbrahim'i iktidarı elinden alacak büyük bir tehdit olarak görmeye başlamıştı. Yere göğe sığdırılamayan "Asya ekonomik mucizesi"nin de kasvetli bir havadan başka bir şey olmadığı kısa sürede görünür hâle geldi. Güneşle bağı kesilen Kuala Lumpur'u, şirket skandalları dalgası vurdu. Sorular sorulmaya başlandı. Profesyoneller sınıfı, yolsuzluk ve yozlaşmış uygulamalara dayanan serbest piyasa ekonomisinin çok aşırı ve hızlı gittiği kaygısını dile getirerek alarm vermeye başladılar. Enver, 1992 yılında Maliye Bakanı olmasından itibaren istikrarlı bir şekilde kurumsal sorumluluk, yolsuzluk ve lakaytlığa son verme çağrıları yapıyordu. Yolsuzlukla Mücadele Kurumu'ndan sorumlu bakandı ve bu görevini ciddiye alıyor, gayretle çalışıyordu. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde Mahathir ve onun kibirli ensesi kalın ahbapları Enver'i küçümsemeye başladılar. 1997 yılında Malezya ekonomisi, Endonezya, Tayland ve Güney Kore ile birlikte, paraları ve borsalarını çökerten Asya ekonomik krizine yenildiğinde, kılıçlar çekildi. Bundan sonra yaşananların benzeri görülmemişti. O andan itibaren Kuala Lumpur'da herkes konuşacaktı.

Kukla oyunculuğunun geleneksel Malay muadili olan *Wayang kulit*, Malezya politikasını gayet güzel anlatan bir metafordur. Sükûnet ve istikrar perdesinin ardında, canlı bir sövgü geleneği, çatışan çıkar ve bakış açıları dünyası vardı ve izleyiciler yani kamuoyu, perdenin ardında olup bitenleri gayet iyi biliyordu. Ekonomik çöküşten sonra, Enver ve Mahathir arasındaki siyasal görüş farklılıkları aşikâr hâle geldi ve açık bir savaşa dönüştü.

Bu, yalnızca iktidar için, ekonomi politikasını kontrol etme ve yönlendirme için yapılan bir savaş değildi. Malezya toplumunun geleceği ve ruhu için yapılan bir savaştı. Enver'in kişiliği, dürüstlüğü ve entelektüel basireti bütün sorunların odak noktası hâline geldi. Mahathir'in Enver'i önce etkisizleştirme, sonra da denklem dışı bırakma stratejisi basit bir taklide dayanıyordu. Amerika'da Başkan Bill Clinton'ı yutan seks skandalı modelini izleyecekti. Ancak Enver'in dürüstlüğü, tombul stajyerleri cinsel istismarla suçlamakla lekelenemezdi. Malezya siyasal çevrelerinde bu tür davranışlar normal karşılanıyordu. Hayır! Enver'e yöneltilen suçlamaların çok daha iğrenç ve ağır olması gerekiyordu. Malayların, özellikle de kırsal kesimde yaşayan ve Enver'in taraftarlarının çoğunluğunu oluşturan halkın en iğrenç bulacağı bir konuya odaklanılmalıydı; eşcinsellik! Enver'e yönelik bu oyun iki yıl boyunca tezgâhlandı, şöförünü, evlatlık kardeşini ve çerçeveye uyan herkesi kapsayacak şekilde genişletilmeye devam edildi.

Mahathir, Malezya ekonomisinin sırf kıskançlık yüzünden çökertildiği şeytani yabancı bir komployu suçluyordu. George Soros'u –Amerikalı milyarder ve Doğu Avrupa kökenli finansçı– ve Yahudileri, yabancı basını ve IMF'i suçladı. Malezya'nın serbest piyasa şirketlerinin birçoğunun buharlaşması, ödenmesi imkânsız borç dağları altında ezilmesi karşısında duyduğu şaşkınlık ve hayreti dile getirdi. Hastalık yayıldıkça, Yaşlı Adam'a karşı hiç görülmedik, virüs gibi yayılan bir açık eleştiri yağmuru başladı. Bu süreç boyunca, Enver'in güvenilir ve eli temiz olma siyasal sermayesi sürekli arttı. 2 Eylül 1998'de fırtına koptu. Bir rutin bakanlar kurulu toplantısında Mahathir, Enver'e ültimatom verdi: "İstifa et, yoksa görevden alırım!" Enver ikincisini seçti. Ertesi sabahın gazeteleri, eski şoförüyle ilişki dahil, Enver'e yönelik suçlamaların ayrıntılarıyla doluydu. Sonraki bir hafta içinde Mahathir, Enver'i genel başkan yardımcısı yaptığı iktidar partisi UMNO'dan ihraç etti. Enver, kendisini yıkmaya yönelik "en yüksek düzeyde bir komplo"nun tezgâhlandığını ilan etti.

Olaylar hızla gelişti. Zaten işler kötüye gittiğinde, hep öyle oluyordu. Enver'in görevden alınmasından bir hafta sonra, Enver'in evlatlık kardeşi Sukma Dermawan ve Enver'in konuşmalarını yazan, İcmalci arkadaşım Münevver Ahmet Enis tutuklandı. Merryl günlerini Kuala Lumpur'da dolaşıp Münevver'in karısı ve küçük çocuklarına destek vererek, onlara avukat ayarlayarak ve Münevver'in nerede tutulduğunu öğrenmeye çalışarak geçirdi. Hafta sonu, cumartesi sabahının erken saatlerinde, Sukma ve Münevver yargıç karşısına çıkarıldığında, ailesinin daha önce isimlerini bile işitmediği avukatlar tarafından temsil edildiler. Bu avukatlar Enver'le cinsel ilişkiye girdiklerine dair suçlamaları kabul ettiklerine ilişkin ifade vermeleri için ısrar ettiler. Aceleyle mahkemeye ulaşan Münevver'in eşi, mahkemede onu tanıyamadı. Başı tıraş edilmişti ve tiril tiril titriyordu. Her ikisine de işkence edildiği açıkça belliydi. Malezya yasalarına göre hapis cezasına mahkûm edildiler.

İngiliz Uluslar Topluluğu Oyunları kapanış töreninde, Mahathir makam arabasıyla halkı selamlarken, yuhalandı. Kuala Lumpur'un merkezindeki Merdeka (Bağımsızlık) Meydanı'nda alternatif bir tören yapılıyor ve toplanan kalabalığa Enver hitap ediyordu. O akşam evine döndüğünde, maskeli ve ağır silahları bulunan polisler kapıyı kırarak, İç Güvenlik Yasası'na göre silah zoruyla Enver'i tutukladılar ve onu Bukit Aman Hapishanesi'ne götürdüler. Hâlâ Merdeka Meydanı'nda bulunan kalabalık, haberin hızla yayılması üzerine, Başbakanlık konutuna doğru yürümeye başladı. Tanklar sokaklara çıktı, helikopterler kalabalığın üstünden uçtu. Şafak ağarırken polisler kalabalıklaştı ve askeri araçlar caddelerde dolaşmaya başladı. Her yerde gösteriler vardı. Polis panzerlerden su sıkarak kalabalıkları kontrol etmeye çalıştı. Ancak hiçbir şey kalabalığın öfkesini dindiremedi. Mahathir, Enver'in kalabalıkları kendisine karşı kışkırtmak için hapishaneden "telepatik iletişim" yolunu kullandığından yakındı!

Enver'in tutuklanmasından birkaç hafta önce, onun tavsiyesiyle Londra'ya dönmüştüm. "Benimle ilişkili herkes tehlikede" demişti. Tutuklanmasından hemen sonra,

sekreterleri, meslektaşları ve arkadaşlarının birçoğu yakalanıp içeri tıkıldı. Merryl'le hemen Kuala Lumpur'dan ayrılması için birçok telefon konuşması yaptım. Basiret ve dayanışma arasında sıkışmaktan bıkan Merryl, isteksizce arabasının bagajına sığdırabildiği kadar eşya aldı. Diğer bütün eşyalarını bırakarak, Yaşlı Adam'ın casuslarının arasından geçip, Singapur'a doğru yola çıktı. Londra'da ise panik içinde Enver'in Avrupa ve Amerika'daki nüfuzlu dostlarını sıkıştırıyor, onların bir şey söylemesi veya bir şey yapmasını sağlamaya çalışıyordum. Yalnızca mahkemeye çıktığında herkes tarafından görülen –hapishanede polis şefi tarafından ağır bir şekilde dövüldüğü için– morarmış gözleriyle, ideallerini savunan siyasal hareketin sembolü hâline gelen Enver için kaygılanmıyordum. Aynı zamanda, birkaç gün önce tanıdığım adamdan tamamen farklı bir insana dönüştüğünü gösteren mahkemedeki resimlerinden çok etkilendiğim, Münevver Enis için de kaygılanıyordum. Gece gündüz CNN'de haberleri izliyor, telefon sol kulağıma yapışmış bir hâlde geziyordum. Kendimi gittikçe daha çaresiz hissediyordum.

Bu dönem, bizim 1492 yılımızdı. Bizler Endülüs'ten sürülüyorduk. İbn Hazm'ı düşünmeye devam ettim. Bir defasında, "Ne kadar açık fikirli ve zeki olursanız olun, otoriterlik daima çevrenizden dolanacak bir yol bulur" demişti. İbn Hazm'a göre çoğulculuk ve otoriterlik sürekli bir savaşa kilitlenmiştir. Tek bir megaloman, inşa edilmesi onlarca yıl, hatta yüzlerce yıl almış bir cenneti anında yıkabilir. İbn Hazm, Endülüs'ün böyle kaybedildiğini anlatıyordu. Ve şimdi de Malezya aynı şekilde yıkılmaya çalışılıyordu. Dostum ve kahramanım yenilmişti. Umutsuzca aradığım cenneti tasarlayacak, besleyecek ve inşa edebilecek en mükemmel kişi hapsedilmişti. Cennet, belki de bulunmak istemiyor diye düşündüm.

Sonuç

Nereye Gidiyoruz? Yukarı mı Aşağı mı?



Malezya bozgunundan sonra, evimin küçük bahçesinde daha çok zaman geçirmeye başladım. Oraya ilk taşındığımda, otların bürüdüğü bahçenin herhangi bir düzeni olmadığı gibi, bir kimlik ve çeşitliliği de yoktu. Yalnızca çocukların oynayacağı bir çimenlik alan, bir salıncak yeri ve kızımın çok sevdiği şık siyah mayosu ve kimbilir nereden eline geçtiğini bilmediğim gösterişli imitasyon incileriyle girdiği küçük yüzme havuzu. Tipik bir Côte de Colindale![45] Entelektüel olarak ünüm arttıkça ve çocuklar da küçük havuz ve salıncak dönemlerini geçince, evimizi yeniden inşa etmeye ve doğru dürüst bir bahçe planlamaya başladım. Tasarımı bildik bir İslami geometrik kalıba göre yaptım. İslam bahçe sanatı, uyumun bir ifadesine, doğanın medeni yaşam ve toplumla kentsel bir alanda birliğini çağrıştıran gelişmiş bir teoriye dayanmaktadır. Bahçeyi büyük, tekil bir sekizgen olarak tasarladım. İçi çim ve ortasında bir fıskiyeli havuz olacak, çim alanda çoğu üçgen olan çeşitli çiçek yatakları bulunacaktı. Bahçeyi fiilen inşa edecek kişi olan ve yalnızca "Steve" olarak tanınan bahçıvanın ise başka fikirleri vardı. Kendi işini kolaylaştırmak için tasarımda değişiklikler yaptı.

45 Colindale, Londra'nın bir banliyösü. (çev.)

Mükemmel sekizgen, düzensiz bir şekle dönüştü. Eşit kenarlı üçgenlerin yerini ise ikizkenar ve kenarları birbirine benzemeyen üçgenler aldı. Fıskiyeli havuz da bahçenin en dip köşesine atıldı. Kız arkadaşıyla sürekli ateşli bir kavga içindeymiş gibi görünen Steve'in işi bitirmesi neredeyse sonsuza kadar sürdü. "İşte cennetle ilgili problem bu" diye düşündüm. Cenneti inşa etmede istihdam edilenlerin kendi fikirleri vardı; bu yüzden muhteşem cennet tasarımını berbat edip bırakıyorlardı.

Güneşli bir ikindi vakti bahçemde otururken, Enver'le ilk karşılaştığımız Awana Club'ı hatırladım. Her zaman olduğu gibi İcmalciler bir konferans için toplanmıştı. Erkenden uyanmış ve sabahı kendi başıma geçirmek için teleferiğe binip Awana kompleksine, yakında bulunan ve deniz seviyesinin iki bin metre üzerinde bir dağın tepesindeki Genting Highland Resort'a gitmiştim. Kulübün resepsiyonundan aldığım turist broşüründe Genting'de "Malezya yaşamını tadabilir, Bayan Şans'la oyun oynayabilir ve Güneydoğu Asya'nın en görkemli tiyatro restoranında sahne şovlarını izleyebilirsiniz" diyordu. Sanki milyonerlerin gizli cennetinden söz ediyorlardı. Oysa orada melankolik yüzleriyle, türlü türlü Çinli tiplerle dolu bir oyun salonundan başka bir şey bulamadım. Kumarbazlar mutsuz insanlardır; bir kez ellerindekileri kaybettiklerinde düşünecekleri tek şey, sıklıkla Genting tepesini kuşatan, dönüp duran sis bulutlarıdır.

Teleferikle Awana'ya geri dönerken, Londra'nın bütün Sherlock Holmes ve Hommer korku filmlerinin sevgilisi olan yoğun sis gibi kalın, ürpertici bir sisin ve yaklaşan fırtınanın habercisi olan rüzgârların içinden geçtim. Rüzgârlar uğuldayarak etrafımızı sararken, teleferik şiddetle sallanıyordu. İniş istasyonuna yaklaşırken bulut katmanından kurtulup, ılık tropik havaya, rutubetli bir örtüyle etrafımızı nazikçe saran sakin bir ortama girdik. Ben gelene kadar, birkaç İcmalci öğle yemeği için restoranda toplanmıştı. Resepsiyondan geçtim ve sandalyelerine kurulmuş sohbet eden dostlarıma doğru yürüdüm. Restoran geleneksel Malay tarzında yüksek çatılıydı; çatısı Awana'yı çevreleyen dağların konturlarını yansıtan

dikey döşemelerle süslüydü. Çatının ters eğrili yarıkları, yerel ağaçlardan yapılmış yoğun bir kiriş ve kalas labirentinde kayboluyordu. Çatı duvarlar yerine sütunlara dayanıyordu. Çünkü tüm yapı, kayar cam duvarların köşelerde toplanıp, içerisiyle dışarısı arasında farazi bir ayrım sağlayacak süslü parmaklıklar kalacak şekilde tasarlanmıştı. Bu arada, hava istediği gibi her yeri dolaşıyor ve her şeyin etrafını kuşatıyordu. Bu mekânın ortasındaki bir masada oturmuş, çevremizdeki dağların zirvelerinde kümelenen fırtınanın gelişini izliyorduk. Sel gibi yağan yağmurun Awana'nın golf sahasını oluşturan çanak tipi vadiyi doldurmasını seyrettik. Zaman zaman çakan şimşekler yolu aydınlatıyor; tıpkı dağlık vadilerdeki tüfek sesi gibi patlayan gökgürültüsü bulunduğumuz yere doğru yaklaşıyordu. Bir bulut parçası restoranın bizzat içinde dolaşmaya başladı. İcmalci dostlarımla yerimizden kıpırdamadan oturduk. Sanki yağmur salonda yağıyor gibiydi. Gökler bizim ruh hâlimize uyum sağlamıştı. Pek konuşmuyorduk; söylenecek ne vardı ki? Konferans bir felaketti; ardı ardına tüm konuşmacılar, İslam'ın nasıl tüm cevapları içinde barındırdığını, din alimlerinin problemleri nasıl çözdüğünü ve eğer samimiyet ve kararlılıkla "cennetin anahtarı" olan sihirli cümleyi söylersek hepimizin nasıl doğrudan cennete gideceğimizi anlatıp durdular. Bu anahtar *"lâ ilâhe illallah"* idi. Tebliğci kardeşlerden yıllar önce duyduğum teranenin bir başka tarzda söylenişinden ibaretti her şey. Çağdaş İslami düşüncenin sıradanlığı ve İslam ümmetinin feci durumu, bizi tamamen aciz bırakmıştı. Orada kendi hâlimize acıyarak oturuyor, Müslüman aydınların hep yaptığını yaparak, tıpkı etrafımızda kopan fırtına gibi homurdanıp duruyorduk.

Çoğu zaman olduğu gibi, melankoli nostaljiye dönüşmüştü. "Endülüs'ü bu kadar uzun süre bu kadar parlak zaferlere ulaştıran neydi?" diye sordu Merryl.

Gulzar Haider kuru bir ses tonuyla, "Birçok özelliğin birleşimi" diye cevap verdi. "Etnik çoğulculuk, dinî hoşgörü, ilim ve –resimden şiire, müzikten felsefeye kadar– kültür için dinmek bilmeyen bir susamışlık vardı. Ve hiç

kimse bunların İslam dışı veya İslam'a aykırı olduğunu düşünmüyordu. Şimdi bunların hepsinden yoksunuz."

"Hem de açık bir şekilde!" diye söze karıştım kederli bir sesle.

"Elbette, İslam'la tüm bunlara ulaşmak mümkün. O zaman sahip olmuşsak, şimdi de olabiliriz. Hatta bunların İslam'ın emri olduğu bile söylenebilir" diye fikrini belirtti Merryl. Sözcükler ağzından umut ve coşkudan yoksun bir şekilde dökülüyordu.

"Hangi İslam?" diye söze karıştı Perviz. "Düz Yeryüzü Derneği'nin[46] İslamı mı? Din alimlerinin İslamı mı? İranlı devrimcilerin İslamı mı? Suudi Vahhabilerin İslamı mı? Devlet takıntılı Müslüman Kardeşler veya Cemaat-i İslami'nin İslamı mı? Yoksa Tebliğ Cemaati'nin basit İslamı mı?" O kadar dolmuştu ki, bağırarak konuştuğunun farkında bile değildi.

Ona dönerek; "Bağırma, seni gayet iyi duyuyoruz" dedim.

Bağırmaya devam ederek: "Ayetullah, ben yalnızca başarısız olduğumuza, hem de çok kötü çuvalladığımıza dikkat çekmek istiyorum. Savunduğumuz bütün söylemler yerle bir oldu. Senin İslami bilim vizyonun bu muydu?"

Soruyu duymazdan geldim.

Perviz alaycı bir tonla; "Haydi Ayetullah, bizi aydınlat!" diye ısrar etti.

"Tamam" dedim huzursuz bir sesle, takip edilip inimde sıkıştırılmış olmaktan rahatsızdım. "Geliştirdiğimiz İslami bilgi anlayışının, İslam ülkelerini bilgiye dayalı toplumlara dönüştüreceğini" açıkladım. Aynı zamanda yerel sorunların çözümüne odaklı araştırmaları da teşvik edecekti: Pakistan'da ishal ve dizanteri, Bangladeş'te sel kontrolü, Mısır ve Sudan'da şiştozomiyaz[47] ile mücadele.

---

46 1956 yılında Samuel Shenton tarafından kurulan ve dünyanın düz olduğunu savunan derneğe atfen çağdaş ilim ve anlayıştan uzak kalmış Müslüman kesime gönderme yapılmaktadır. Bu dernek 2001 yılındaki başkanlarının vefatından sonra etkinliğini yitirmiştir. (çev.)

47 Bilharziya olarak da bilinen şistozomiyaz parazit kurtların neden olduğu bir hastalıktır. Schistosoma mansoni, S. haematobium, ve S.

Batı biliminin tercihlerinin egemen olduğu ve Müslüman ulusların körü körüne benimsediği uluslararası gündemin de yerini alacaktı. Ayrıca Müslüman toplumlara özgü bazı problemlerin, araştırmada öncelikli olacağını düşünüyordum. Dünyadaki siyasi mültecilerin neredeyse dörtte üçü Müslüman olduğundan, Müslüman mülteciler için acil ve temiz geçici barınaklar; verimli ve ucuz su temini, temel sağlık hizmetlerini vermenin daha iyi tekniklerini geliştirecek Mükemmeliyet Merkezleri kurulabilirdi. Yine yerli ilimlerin de muazzam bir güç kazanacağına inanıyordum. Geleneksel tıp ve sağlık sistemleri, tarım ve su yönetimi araştırılacak, işbirliği içinde bilime yeni bir bakış inşa edip geliştirilecekti. Bazı büyük felsefi sorunlar da ele alınacaktı: Doğa, zaman, kâinat, insanlığın mantığı ve yapısına dair temel metafizik varsayımların yerini İslam'ın esasları alırsa, modern bilim ne hâle gelirdi? Örneğin eğer doğa, sömürülecek bir kaynak olarak değil de, beslenecek ve geliştirilecek bir emanet olarak görülürse ne olurdu? İnsani değerler, ahlaki ve etik prensiplerin bilim yapma sürecinin ayrılmaz parçası kabul edilmesi, bilimin kendisini ne kadar değiştirirdi? "İşte!" dedim sözümü bitirirken, artan bir tutkuyla; "Benim hayal ettiğim ve gerçekleşeceğine inandığım buydu".

"Peki ne elde ettin?" diye bağırdı Perviz. "İslami bilgi fikrin köktenciler ve mistikler tarafından çalındı. Köktenciler Kur'an'da bilimsel mucizeler arıyorlar. Görecilikten, kuantum fiziğine, büyük patlama teorisinden bütün embriyoloji ve modern jeolojinin büyük bir kısmına kadar her şey Kur'an'da keşfedildi'. Pakistan'da cinlerle ilgili deney yapıyorlar!" diye güldü. "Mistikler teoriyi Mutlak'ın gizemli bir şekilde anlaşılması arayışına indirgediler. Mistik kültler, varsayım ve hipotezi her yerde kerametten daha önemsiz hâle getirdiler. Her şey kutsaldır ve bilginin hiçbir sosyal işlevi yoktur. Tasarladığınızla fiilen olup bitenler arasında bir paralellik yok."

---

japonicum parazitlerinin neden olduğu enfeksiyonlar insanlarda hastalığa yol açar. Gelişmiş ülkelerde şistozomiyaz çok bulunmasa da dünya çapında enfeksiyonlu 200 milyon kişi vardır. (çev.)

Perviz etrafındaki ağır ve kasvetli havayı gözlemledi. Hiç kimseden ses çıkmıyordu.

"Peki senin İslam'ın geleceğine ilişkin söylemin ne? Dinamik, gelişen bir İslam medeniyeti geleceği vizyonu mu? Yoksa İslam'ın çağdaş bir yorumunu geliştirme ve İslam ümmetinin umutlarını ve beklentilerini yansıtan yeni disiplinler oluşturma girişimi mi?"

Hâlâ hiç kimse cevap vermiyordu. Öfkeden küplere binen Perviz ayağa kalktı. Restorandan dışarı fırlarken; "Ümmet bu kadar gayrete değmiyor, ben ümmetten istifa ediyorum. Bu insanlarla ortak hiçbir şeyim yok" dedi.

Enver Nesim'in karşısında otururken tek ilgi odağım, önümdeki papaya idi. Tabağı süsleyen toprak renginde, güzel kokulu ve kare şeklinde kesilmiş ılık tatlı, yanında kaşıkla sunulmuştu. Bir parçasını yavaşça ağzıma götürdüm. Bu hareket için bile çok enerji harcamam gerekti. Hiç olmadığım kadar, kendimi bitkin hissediyordum. Yorgun ve duygusal olarak daha da tükenmiş ve kederliydim. Enver Nesim'e baktım ve yüksek sesle inledim: "Perviz haklı. Çok kötü çuvalladık. İslam'ın piyasadaki bütün versiyonları bu kadar güdük ve otoriter ise, bizim gibiler yani Müslüman aydınlar için geriye nasıl bir umut kalabilir?" Nesim derin düşüncelere dalmış, içine kapanmıştı. Başını salladı. Sonunda ciddiyet dolu, güçlü bir sesle "Ben bir aydın değilim" dedi. Biraz bekledi ve ilave etti: "Senin aydın olduğun konusunda da kuşkuluyum." Grubumuz bir anda kahkahalara boğuldu. Bu kahkaha patlamasını birkaç boğazdan gelen birkaç kıkırdama izledi. Yerimizden kalkıp yemek salonuna gitmek için asansöre doğru yürümeye başladık. Asansör kapısının önünde düzenli bir şekilde toplanıp beklemeye başladığımızda; "Cidden, eğer İslam'ın sunulan bütün versiyonları bu kadar güdükse, durumu iyileştirmek için ne yapabiliriz? Özellikle bütün güç, insanlık dışı sakallıların ellerindeyken" dedim.

Neşeli bir tınlama, asansörün geldiğini haber verdi ve mekanik bir iç çekişi sesiyle kapılar açıldı. Bir kısmımız içeriye girip, asansörde doğru yeri bulmaya çalışırken, birisi "anahtarlarımı almam gerek" dedi. Zaten sıkışarak

zor sığmıştık. Ejderha bakışlı hanımın aramızdan sıyrılıp inebilmesi için hepimiz nefesimizi içimize çektik. "Bir paket alacağım..." kalan sözleri kapanan asansör kapılarının ardında kaldı. Az sonra sıkıştırılmış bedenler kitlesinden bir el uzanıp "Kapıyı aç" düğmesine bastı. Nefesimizi bıraktık ve curcuna içinde asansörü boşalttık. Gulzar, oda anahtarını sallayarak yolumuzu kesti. Asansöre daha şekilsiz bir kitle olarak tekrar doluştuk. "Bekleyin, Merryl geliyor" dedi birisi. "Kapıyı aç" düğmesine telaşlı birkaç el uzandı. Bilmediğim bir nedenle kapılar açılır açılmaz, hep birlikte asansörden indik. Merryl bizim uyumlu kalabalığımızın yanından geçerek boş asansöre bindi ve dışarıda bekleyen kafası karışık grubumuza merakla baktı. "Hiç kimse gelmiyor mu?" dedi. Bu davete uymak için aynı anda hareket edince, Zafer ve Münevver asansörün dar kapısında sıkıştı. İtişip kakışarak, nefeslerimizi tutarak yeniden doluştuk.

Perviz de gruba katıldı ve tiradına kaldığı yerden devam etti. Bu daracık alanda bedenlerimize yer bulmaya çalışırken, onu dinlememeye çalışıyorduk. Asansör kapıları birkaç kez sinirli bir şekilde açıldı ve kederli bir şekilde tekrar kapandı. "Hangi kat?" soruları, "Hayır, o kapı düğmesi" ikazları, "Hayır, önce kapıyı kapat" önerileri ve hüzünlü "İlk önce kimin katı?' sorularını duymadan monoloğunu sürdürüyordu. Aslında bu son soru amaçsız değildi. Awana Club merak uyandıracak bir düzene sahipti. Resepsiyon ve toplantı odaları bekleneceği üzere giriş katındaydı. Ama bütün konuk odaları teraslanmış yamaçlar gibi Resepsiyon katından aşağı doğru sıralanıyordu. Bu yüzden bir kimsenin odasına ulaşması, rakamın sayısal değerinin artışıyla ters orantılı biçimde gerçekleşiyordu. Kimin odasında kahve içeceğimiz, önce hangi katta inmemiz gerektiği konusunda tartışmalar yapıldı. Yukarıdan gelen rahatlatıcı müzik, uyumsuz müzakereler, kapıların açılıp kapanması bile, Perviz'in kendi müziğinin kışkırtıcılığı eşliğinde konuşmasını engelleyemiyordu. "Güç yapılarıyla doğrudan yüzleşmeliyiz" diye kükredi; aşağı doğru inmenin verdiği batma hissiyle birlikte süregiden şamatayı bastıracak şekilde.

"Gerçekçi ol" diye bağırdı Enver Nesim. "Eğer bir grup Müslüman aydın bir asansörü bile yönetemiyorsa, güç yapılarıyla doğrudan veya başka şekilde nasıl yüzleşebilir?' Kahkahalar yüzünden asansör şiddetle sarsılarak içindeki bedenler arasında genel bir kargaşa havası yarattı. Asansörün kapıları cennetle cehennem arasında bir yerlerde açıldığında, bir yığın hâlinde dışarı fırladık. Kahkahalar arasında nefessiz kalıyorduk; göğüslerimiz nefes alma savaşında bir inip bir kalkıyordu. Gülmeye devam ettik. Kahkahalar durulup kıkırdamaya dönerken, her zamanki şovmenliğiyle Nesim devreye girdi:

"Bu durum bana ölmekte olan babasına ilaç almak için eczacıya giden Marksisti hatırlattı. Geri dönerken evsizlere rastlar ve onların dertlerinden etkilenerek, onlara nutuk atmaya, örgütlenmeleri ve burjuvaya karşı durmaları için onları teşvik etmeye başlar. 'Bu sınıf yapısını yıkmalı, yerleşik düzenle yüzleşmelisiniz' diye bağırır. 'Güç, silahın namlusundan gelir. Örgütlenin ve haklarınız için savaşın' diye onları kışkırtır. Birkaç saatlik hararetli siyasi tartışmalardan sonra kardeşi gelir ve ona; 'Sen burada diyalektik materyalizmin ince hususlarını tartışırken, evde babamız öldü' der."

Enver Nesim, anlattığı kıssadan çıkarılacak hissenin iyice özümsenebilmesi için bir müddet sessizce bekledi, sonra da konuşmasına devam etti; "Görüyorsunuz kardeşlerim, bu aşamada güç yapılarıyla yüzleşmek intihar olabilir. Çok hasar verir. Karşımızdaki güçlükler, Genting Kumarhanesi'ndekilerden daha büyük. Her tarafta İslam uğruna ölmek üzere asker toplanıyor; insanlar güç yapılarıyla çatışmak için harekete geçiriliyor. Bütün bunlar gittikçe daha fazla ceset kusan, bedenlerden fiziksel ve entelektüel yaşamı çekip alan güç yapılarının diriliği ve direncini artırmaktan başka işe yaramıyor. Ah! Onları İslam uğruna ölen şehitler ve kahramanlar olarak adlandırabilirsiniz. Ama İslam namına ölmek hiçbir şeyi değiştirmiyor."

"Çok doğru" dedim kararlı bir şekilde, "Ne kadar demode görünürse görünsün, bazılarımızın İslam için yaşamayı istemesinin zamanı geldi. Şehitliğin de gerekli

olduğu yerler var, ama şimdi İslam için yaşamak daha çok cesaret ve daha çok çaba gerektiriyor. Canınızı feda etmek için düşünmek gerekmiyor, hatta düşünmek o durumda yapmak isteyeceğiniz son şey. Ama Allah şahit ki, yaşamak için düşünülemeyecek her şeyi düşünmek ve Batı'dan Doğuya, içeriden dışarıya kadar bütün taşlara, oklara, sataşmalara ve siren seslerine karşı koymak zorundasınız. Ancak o zaman, önünüzde ilerlemeye değecek bir yol açılacaktır. Hayat! Onu yenemezsiniz! Hayatı hazır sütler gibi şişelemek mümkün olsaydı ve herkese içirebilseydik ne güzel olurdu!"

Odalarımıza gittik. O zaman farkında değildim, ama bu İcmalcilerin son toplantısıydı. Grubumuz hayal kırıklığı, aldanma ve reddedilme duyguları içinde dağıldı ve bir daha hiç toplanmadı.

Odamda dolaştıktan sonra, balkona çıktım ve çevremizdeki dağların uzak ufuklarına baktım. Karanlık ama dostça bir bulut yaklaşıyordu. Sanki bulutun üstünde bazı sözcükler yazılıydı. Gözlerimi kısıp dikkatlice baktım, gerçekten de bulutun üstünde sözcükler vardı. Ne yazılı olduğunu okumak için daha bir dikkatle baktım: "Umutsuzluk günahtır. Acizliğin çaresi vardır." Gözlerimi mistik bir hayret içinde iyice açtığımda, golf sahasının üzerinde işlevsel güçlüklerle karşılaşan yöneticilere umut mesajı veren bir reklam balonu dolaşıyordu. Koltuğuma çöktüm ve boşluğa bakmaya başladım. Müslümanları düşündüm. Keşke onları Dorothy Parker'ın intihar deneylerinin hakikatine ikna edebilseydim: "Yaşayabilirsin de pekâlâ."[48]

---

48 Dorothy Parker İngiliz yazar ve şairdir. Kendisi de intihar denemeleri yapan Parker, Yeniden Başlamak adlı şiirinde şöyle diyor:

Jilet acıtır
Nehirler ıslaktır
Asit yakar
İlaçlardan kramp girer
Silahlar yasal değil
İlmikler çözülür
Gaz berbat kokar
Yaşayabilirsin de pekâlâ... (çev.)

11 Eylül 2001 tarihinde İslam medeniyetine, hem metot hem de metafor olarak intiharın teklif edildiği son derece aşikâr hâle geldi. Ilık ve güneşli bir salı günüydü. Sabahleyin borsacılık eğitimi almakta olan yeğenimden bir kartpostal aldım. "Hâlen içinde çalıştığım bina" diye yazıyordu kartta. Kartın arkasını çevirdim: Manhattan ufuk çizgisinin loşluğu içinde, geceleyin bir yıldız gibi parlayarak yükselen Dünya Ticaret Merkezi'nin pırıltılı bir fotoğrafı vardı. Öğleden sonra, Londra Koleji Üniversitesi'nde hukuk öğrencilerinin mezuniyet törenine katıldım. Törenin ardından, yeni mezunların zorunlu fotoğraf çekimi için kuyruğa girdik. Kızım kepi, cübbesi ve elindeki diplomasıyla kuyrukta gururla bekliyordu. Derken, arkamızda bir curcuna koptu. Birisi ağlıyordu; bu, mutluluk ve kutlama gözyaşları değildi. Birkaç adım gerimizde duran bir Amerikalı öğrenci, elindeki cep telefonuna sanki bir el bombası veya hastalıklı bir kemirgenmiş gibi bakıyordu. Bütün bedeni hıçkırıklarla sarsılıyordu. Herkes kaygı ve telaşla etrafına toplandı. Bir öğrencinin annesi, "Ne oldu yavrum?" diyerek sarılıp okşadı. Kafası karışmış, şaşkın, perişan bir hâlde hıçkırıklar arasında, "Ah, hayır! Aman tanrım! Hayır! Hayır!" feryatlarıyla haberi verdi. Hepimizin yüreği yerinden koparcasına sarsılmıştı.

Eve koştuk ve televizyonu açtık. Gözlerimizin önünde akıl almaz bir felaket, tekrar tekrar gösteriliyordu. İkinci uçak zarif bir kavis çizip, avına saldıran bir kuş gibi yana yattıktan sonra, Dünya Ticaret Merkezi'nin ikinci kulesine çarpıyor, kulenin öbür yanından bir alev topu çıkıyordu. Bu görüntü hiç silinmeyecek şekilde hafızama kazındı. "Atıf! Atıf! Hana! Hana!" diye haykırarak ağlamaya başladı annem. Bir kartpostalı bir büyükanne kadar dikkatle okuyan ve sevgiyle tutan bir kimse olamaz. Atıf benim borsacılık eğitimi alan yeğenimdi. Ah! Aman Allah'ım! Atıf! Kartpostal! Peki Hana, niye Hana? O nerede? Atıf'ın küçük kardeşi, benim isteksiz kız kardeşimi bir New York üniversitesinde yüksek lisans yapmaya ikna eden kız! Aman Allah'ım! Hana'nın Üniversitesi nerede? Düşünemiyordum. Ah hayır! Manhattan'ın merkezinde. Dünya

Ticaret Merkezi'nden yalnızca iki cadde ötede. Korku ve panik içinde beklemeye başladım. Telefonu arayıp bulduk. Peş peşe aramaya başladık. Her aramada umutsuzluğumuz artıyordu. Atıf'ın numarası, Hana'nın numarası, kızkardeşimin numarası. Kaba gürültüler, kopan bağlantılar, gelmeyen çevir sesi, biplemeler, statik cızırtılar vardı ama bağlantı yoktu. Annemi teselli etmek imkânsızdı; bir yandan dua ediyor, Kur'an okuyor, gözyaşları içinde en kötüsünden korkuyor ve en kötü habere hazırlanıyordu. Hiç kimsenin aklına uyku gelmiyordu.

Nihayet çarşamba sabahının erken saatlerinde, saatler boyu haberlerden başka bir şey dinlemeden ve izlemeden bekledikten sonra, onlardan bir haber alabildik. Yeğenim Atıf, pazartesi günü New York'tan ayrılmıştı. Mübarek pazartesi! İzinli olduğu için San Francisco'daki annesini ziyarete gitmişti. Otuz birinci kattaki dairesinde uyuyan kız kardeşi, ilk patlamayla uyanmış ve ilk kule patlamanın etkisiyle çökmeden önce oradan kaçmayı başarmıştı. Yoğun toz bulutu onun apartmanına doğru yaklaşırken, bir itfaiyeci kolundan kapmış ve onu New York'taki sığınaklardan birine götürmüştü.

Sonraki günlerde, görüntüleri tekrar tekrar izlerken, olanlara hiç anlam veremedim. Genel olarak teröristler ve özellikle intihar bombacılarının özel bir tür olduğunu düşündüğümü anımsıyorum. Normalliğin dışında, aklın ötesinde duruyorlar. Öfkeleri ve eylemlerini, bozuk haklılık duyguları ve çarpıtılmış dinî anlayışlarla –bana ve birçok Müslümana anlamsız gelen sözler ve inançlarla– gerekçelendiriyorlar. Ama onların yaptıklarının sorumluluğunu ümmet üstlenmek zorunda kalıyor. Bu acı meyvelerin tohumlarının ekilişine Suudi Arabistan'da, İran ve Pakistan'da, İslam dünyasına egemen olan İslami hareketlerin şeriat saplantılı savunucularının gözlerinde ve mistik guruların otoriter düşüncelerinde şahit olmamış mıydım? Lafızcılık. Kavramların yalnızca doğrudan sözlük anlamlarını benimsemek. Mecazları sözlük anlamlarıyla ele aldıklarında, lafızcıların bize çılgınca gelen sonuçlara ulaşmaları neden bizi şaşırtıyor?

Bütün bunların ardında Usame b. Ladin'in olduğunu

öğrenmek beni hiç şaşırtmadı. Yıllar önce Peşaver'deki mücahit gruplarının vahim toplantısında onu ilk gördüğümde, gözlerindeki o parıltı bugünün habercisiydi. O toplantının ısrarlı nakaratı "imkânsız"dı. Hiçbir şey müzakere edilemez. Her şey imkânsızdır. Kelama beden kazandırmak için kişinin Allah'ın kudretine sahip olması gerekir. İşte lafzı öne çıkaranlar, bu imkânsız gücün kendilerinde olduğunu zannediyorlardı. "Biz kimiz? Neyiz? Nereye Gidiyoruz? İnsanlığın maksadı nedir?" gibi temel varoluş sorularını sormayı çoktan bırakmışlardı. Lafızcılıkları yüzünden her şeye cevapları hazırdı. Onlar için aksini düşünmek imkânsızdı.

9 Mart 2002'de Filistinli intihar bombacısı, Batı Kudüs'teki kalabalık bir kafede kendisini patlatmış, on iki kişiyi öldürüp elli iki kişiyi yaralamıştı. Ertesi gün dünya televizyonlarında onun videosu yayınlanıyordu. Sakallı, elinde kaleşnikof tutan genç teröristin ardında yeşil bir bayrak vardı. Bayrağın üzerinde "Allahü Ekber" yazıyordu. Genç adam, "Allah'ın izniyle, ben yaşayan şehit Muhammed Bekri Ferhat'ım; İzzeddin el-Kassam Tugayı'nın evladıyım. Yüce Allah amelimi kabul eylesin. O'ndan beni şehit kardeşlerime kavuşturmasını diliyorum. Cennette Peygamber'e katılmayı nasip etmesini istiyorum" diyordu. Videoyu izlerken bütün vücudum ürperdi. Serin bir gün olduğu hâlde, kendimi bahçeye attım.

Annemin yıllarca önce anlattığı Kur'an'daki cennet tarifi, aslında bir kıssa idi. Kur'an'ın kendisi bize cennetin tarifinin bir "teşbih", mecaz, hayalin kullanabileceği bir sıçrama tahtası olduğunu anlatmaktadır. Hatalı bir şekilde çoğunlukla "bakire kızlar" olarak düşünülen cennetin "hurileri", isimlerini ceylanların iri siyah gözbebeklerinden almaktadır. Klasik Arapça, Farsça ve Urduca şiirlerde, huri çoğu zaman güneş veya ayı –biri parlayıp diğeri yansıtarak yeryüzünün sakinlerine faydalı bakışlar atan semavi gözleri– sembolize eder. Kur'an'a göre cennet bahçelerinde *"Saklı inciler gibi, iri gözlü huriler... Orada ne boş bir söz, ne de günaha sokan bir şey işitirler. Sadece "selâm!", "selâm!" sözünü işitirler"* (Vakıa, 56/22-26). Yeryüzünde de öyle olmalıdır; masumiyet, güzellik ve barış

egemen hâle gelmelidir. Ama huriler, gösterinin yalnızca küçük bir parçasıdır. Annemden öğrendiğime göre, asıl temel mecaz, Kur'an'ın cennet tariflerinde yüz otuz kez geçen "bahçe"dir. Ama cennet herhangi bir bahçe değildir. Özellikle süslenmiştir; *"... içinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır..."* (Muhammed, 47/15). "Her türlü meyve" ile donatılmış bir bahçedir. "Ebedi gençlik ve ebedi saadet yeridir. Güzellik ve (fiziksel arzular ve ahlaksızlıktan) kurtulmuşluk, sentez ve çeşitlilik (erkekler ve kadınlardan başka, melekler, cinler ve hurilerin, aynı zamanda her türlü bitki ve hayvanın) mekânıdır. Hepsinden öte, korunma yeridir. Kur'ani *cennet* terimi, "örtünme, muhafaza" kök anlamını içermektedir. Bahçenin betonlaşmış çevrenin katılığından bizi koruması gibi, cennet de cehennemin ateşinden korumaktadır.

Kur'an'ın cennet tanımına, hadislerdeki çarpıcı ayrıntıları eklememiz gerekir. Hadislerde de mecazlar boldur. Bir hadis, bir yıl at koşulsa da gölgesinin sonuna ulaşılamayacak devasa bir ağacı tanımlamaktadır. Bir diğerinde kutsal tatlı misk kokusundan, bir başkasında keskin misk harcıyla tutturulmuş altın ve gümüş tuğlalarla inşa edilmiş bir bahçeden söz edilmektedir. Bizim yalnızca dünyevi gözlerimizle gördüğümüzü idrak edebileceğimizi bilen Hz. Peygamber, bu dünyaya ve insan bedenine benzetmeler yapmaktadır. Sonra da süslü ayrıntılara yer vererek, mecazın nihayetinde benzetme olduğu ve hiçbir benzetmenin gerçek nesneyi betimleyemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu yüzden, bize cennet bahçesinde bulunanların isimleri dışında, yeryüzündekilerle hiç ilgisi olmadığını açıklamaktadır; çünkü cennet bahçesindekileri hiçbir göz görmemiş, hiçbir kulak işitmemiş, hiçbir burun koklamamış, hiçbir beden tecrübe etmemiş, hiçbir akıl idrak etmemiştir. İlk başta katı lafızcılık gibi görünen şey, aslında dilin sınırlarının gösterilmesi, ahiretin sözcüklerle ifade edilemeyeceğinin anlatılmasıdır.

Cenneti idrak etmenin bir yolu, tam zıddını yani cehennemi düşünmektir. Kur'an, cennetin tamamen zıddı

olan terimlerle cehennemi tanımlamaktadır. Burada temel metafor ateştir. Cennet serin iken, cehennem sıcaktır. Cennet su iken, cehennem yıkıcı bir susuzluğun mekânıdır. Cennet lezzetli yiyeceklerin yeri iken, cehennem açlıktır. Cennet hâlinden memnuniyet iken, cehennem ebedi pişmanlıktır. Ama hepsinden de önemlisi; cennet Allah'a kavuşmak iken, cehennem Rabbinden uzaklıktır.

Cennet ve cehennem, aynı madalyonun iki yüzüdür. İşte İslam'ın ahiret anlayışı budur. Ahirette, hastalık, sıkıntı, ızdırap, sevgi, ölüm, zaman, değişim gibi hayati kaygılar kalmaz. Zevk ve acı kendi yollarına gider; birisi cennet bahçesine, diğeri ateşe... İkisi arasında, bu dünya ile ahiret arasındaki zaman düzleminin dönüm noktası olan Hesap Günü yer alır. Herkes orada bu dünyadaki amellerinden hesaba çekilecektir.

Dünyevi hayatımızdaki amellerimizin o günkü sınavı geçmesi şarttır. İbadet, tevazu, eşitlik, ilim ve adalet arayışıyla ifade edilebilecek ideal yaşam orada ölçüt olacaktır. Bunun tasviri Rabbimize ibadet için kullandığımız seccadedeki desenlerde yapılmaktadır. Cami halıları ve seccadelerin büyük çoğunluğu, semavi semboller ve mecazlarla süslenmiştir. Hanover, New Hampshire'daki Dartmouth Koleji Hood Sanat Müzesi'nde yapılan "İslam Sanatında Cennet Tasvirleri" adlı bir sergiyi gezdiğimi hatırlıyorum. Hepsi de sessizce mecazların mesajını ileten halılar ve seccadelerden oluşuyordu. Serginin baş eseri büyük bir "Çeharbağ Desenli Bahçe Halısı" idi. İslam'ın "Firdevs" yani duvarlar içindeki bahçe fikrini yansıtan bir tasarımdı. Diğer seccadeler ise İran, Türkiye ve Moğolistan'dan gelmişti. *Sidretü'l-Münteha*'ya ulaşan bir kemere sarılı ağaçlarıyla, ibadet edenlere, hayırlı amelleri yoluyla ulaşılabilecek noktayı, dünyevi bir boyut içeren cennet tasvirini sunmaktaydı. Bazı eserler, izleyiciye hepsi ilk bakışta görünmeyen, birçok mecazi anlam katmanı içeriyordu. Örneğin; sergiye koyulan bir cami lambası, yalnızca zarif bir pratik eşya değildi. Yuvarlak bir camdan yapılmış, alev şekilli ucu ve küçük yuvarlak tabanı ile ilahi nuru, Allah'ın her yerde hazır ve

nazır olduğunu sembolize ediyordu. Yüzeyine yazılmış ayetler bu mecazi bağlantıyı açıklıyordu:

> *Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; O fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir.* (Nur, 24/35).

Aynı mecaz repertuarı bütün İslami sanat biçimlerinde görülebilir; çömlekçilikten resme, ciltçilikten metal işlerine, çiniden mimariye, hat sanatından tekstile kadar her yerde vardır. Ama çağdaş Müslümanlar bu mecazları okumaktan acizdir. Bu yüzden birçokları, sanatı haram ve boşa zaman harcama olarak yaftalamaktadır. Bu mecazları okumada yeteneksizlik ve isteksizliğin derin tarihî kökleri vardır.

Hood Müzesi sergisindeki bütün nesneler arasından, birisi hafızamda dipdiri duruyor: "Semavi ve Dünyevi Sarhoşluk Mecazı" başlıklı bir minyatür. On altıncı yüzyılda yapılan bu minyatür, on dördüncü yüzyılın ünlü İranlı lirik şairi Hafız'ın şiir antolojisi olan *Divan-ı Hafız*'dan alınmıştır. Elindeki kitabıyla balkondan sarkmış sarhoş bir şair aşağıdaki cümbüşü izliyor. Bir çarpık din alimleri grubu, bir duygusuz müzisyenler korosu, bir grup acayip yüzlü seyyah, derviş ve çeşitli insanlar bir sarhoşluk hâli içinde, dans ediyor, şarkı söylüyor ve yerlere seriliyordu. Çatıda ise beş melek kendi tarzlarında içiyorlardı. Resmin üstündeki Hafız'ın dizelerinde ise şöyle deniyordu:

> Rahmet meleği aldı zevk kadehini
> Ve döktü aşağıya
> Sızdı gülsuyu,
> Huriler ve meleklerin yanaklarından.

Tasavvuf şiirinde şarap, mistik cezbe hâli için tekrarlanan bir metafordur. Cennetteki "güzel günler" yeryüzündeki güzel günlerle aynı değildir. Tasavvuftaki Allah aşkıyla sarhoşluk, farklı bir düzleme aittir ve yeryüzündeki sarhoşluktan oldukça farklı bir anlam taşımaktadır.

Ancak ressam, bir şekilde şairin açık mistik niyetini bozmayı başarmıştır. Ona göre mistiklerin yüzlerindeki tek boyutlu garip mistik sarhoşluk, dünyevi sarhoşluktan veya lafızcı din âlimlerinin katı kurallarla sarhoş olmasından pek farklı değildir. Hâlbuki mistiklere göre, yüzlerindeki o sersemlik ifadesi, kitaplar dolusu hakikati barındırmaktadır. Ressamın işaret ettiği üzere, yeryüzünde cennet arayışı, ne lafızcılık ne de mistik cezbe yoluyla olur. Burada ben de sanatçıya katılıyorum. Onun figürlerindeki mecaz ve bütün seyahatlerimdeki tecrübelerim, beni genel bir sonuca götürdü; başka bir yere bakmamız gerek.

Çağdaş İslam dünyasına çok çeşitli mistik kültler ve aynı derecede sıradan lafızcılık türleri egemendir. Benim tecrübe ettiğim kadarıyla, tasavvuf dünyası, dindarlık taslayan bencil (mistisizm son tahlilde nefs seyahatidir), mistiklerle (etrafımdaki en otoriter şahsiyetler arasında mistikler çoğunluktadır), olması gerekenin yalnızca bir silüeti, yalnızca karanlıkta görünen bir gölgesidir. Saf lafızcılık dünyası ise kuru, korkunç ve tamamen ölüdür. Birisi bencillikte boğulurken, diğeri Ortaçağ zihniyetinde yanar. Her ikisi de ağır kusurlu, tehlikeli derecede sarhoştur.

"Semavi ve dünyevi sarhoşluk mecazı", bizi tamamen farklı bir dünyaya götürüyor; mecazi, muhteşem, kemâle ermiş, anlamlı bir dünyaya. Bu dünya çok boyutludur: "Mecaz"ın iki boyutlu sunumu, bir yandan doğal değerlerin güzellik ve yaratıcılığı üretme özgürlüğüyle birleştiği bir dünyayı, diğer yandan İslam'ın çeşitlilikle zenginleşen açık bir sistem olarak ifade edildiği bir dünyayı temsil eder. İşte benim keşfetmek üzere yola çıktığım "dünyevi cennet" vizyonu tam da budur!

Bulduğum ise oldukça farklıydı. Müslümanların büyük çoğunluğu, cenneti yeterince hayırlı amel biriktirerek satın alabilecekleri bir meta olarak görüyor: Şeriatın modası geçmiş kavramlarını dayatma; bütün sanat, edebiyat ve kültür türlerini yasaklama; İslam namına ölme ve öldürme. Bu sözde zenginliğin biriktirilmesi, kendi içinde bir amaç hâline geldi. Böylece Kur'an'daki cennet

vizyonu, dünyevi cehennem vizyonuna dönüştü; kan dökme ve bağnazlık, zulüm ve şiddet, sansür ve iğdiş etme cehennemi. Şeytan çoğu zaman, sürekli olarak "artık şeytan burada yaşamıyor" diyenlerin içinde yaşıyor. Yoksa Kur'an'ın ruhundan nasıl bu kadar uzak, onun cennet tarifine nasıl bu kadar aykırı olunabilir?

Seyahatlerim beni kaçınılmaz bir sonuca götürdü: İslam'ın cenneti bir varış yeri değil, bir seyahat tarzıdır. Yaşamı durduramadığımız gibi, cenneti aramaktan da vazgeçemeyiz. Bu arayış, sürekli bir oluş sürecidir. Keşfettiğim bütün başarısız cennetler, yanlış yönlendirilmiş bir varış inancına dayanıyor. Bu yüzden, herkes sorgulanmaya kapalı, kesin inançlar kümesiyle yaşamak zorunda kalıyor. Oysa seyahatin kendisi her gün su kaynağına giden yoldaki bir düşünme ve sorgulama biçimidir. Özellikle seyahatin yapılması, sürekli değişen manzara ve çevre şartları içinde, seçilen yolun doğruluğundan emin olmak için daima dikkat, gözlem ve sorgulama gerektirmektedir. Böylelikle yol haritası sürekli değiştirilir, ayarlanır ve şartlar su yatağında kaymaları gösterdiğinde, seyahatin yönü de düzenli olarak değiştirilir. Önceden keşfedilmemiş veya tahmin edilmeyen yerlerde yeni ortaya çıkan kaynaklar ve derecikler bulunur. Kur'an'ın güçlü ve çok yönlü mecazları, seyahatlerimi yönlendiren rehber işlevini üstlendiler. İçinde hareket ettiğim ve eylemde bulunduğum tasvir ve fikirleri; hayal ettiğim ve üzerinde tefekkür ettiğim mecazları; kavramaya, ilişkilendirmeye ve idrak etmeye çalıştığım benzetmeleri sağladılar. Bana inşa edilecek daha iyi bir dünya vizyonu verdiler. Neler olabileceği ve ne olmasının umulabileceğine dair uyarılar oluşturdular. Ve sonunda hep başarısız olsam bile, seyahatlerim devam edecek. Daima "iri gözlü hurileri", "hayrın karşılığı olarak verilecek mükâfatı" arayacağım ve onların ardından tekrarlayacağım: "Selam! Selam!"

Bizi insan yapan başarısızlıklarımızdır. Hata yaptığını ve başarısız olduğunu kabullenmek, geleceği üzerine inşa edeceğiniz sağlam bir temeldir. 11 Eylül 2011 trajedisinden birkaç hafta sonra, FOSIS'ten eski arkadaşım Gıyaseddin Sıddıki'den bir telefon aldım. Neredeyse yirmi

yıldır hiç görüşmemiştik. Ve bunun geçerli bir nedeni vardı. Gıyaseddin, Kelim Sıddıki'nin İslam Ensitüsü'nde müdür yardımcısı olmuştu. Her iki Sıddıki de İran Devrimi'nin ateşli birer destekçisiydi. Kelim Sıddıki alay ederek bana; "Git ve İranlılara demokrasi dersi ver. Eğer bir daha gelirsen, bacaklarını kırarım" diyerek İslam Enstitüsü'nden beni attığında, Gıyaseddin üzülmüş ama pasif ve sessiz bir şekilde seyretmekten başka bir şey yapmamıştı. 1996 yılında Kelim Sıddıki'nin vefatından sonra, İslam Enstitüsü'nün müdürü olmuştu. "Bak!" dedi. "Elbette farklılıklarımız var. Ama şimdi sana bir şey söylemek istiyorum. Biz hatalar yaptık; korkunç, berbat hatalar." Gıyaseddin bana hep kararsız bir adam olarak görünürdü. Bir şey söylemeden önce hep tereddüt ederdi. Ama şimdi hiçbir tereddüdü yokmuş gibi, tam bir özgüvenle konuşuyordu. "Kendimize sınırsız zararlar verdik. Bizim lafızcı, köktenci ve devrimci yorumlarımızın her biri, olağanüstü derecede kibirli hakikat ve kesinlik anlayışlarına dayanıyordu" diye itirafta bulundu. Uzun bir sessizlik oldu. Bir şeyler söylemek istedim, ama sözcükler ağzımdan çıkmıyordu. "Bak" diye devam etti Gıyaseddin, "Sen haklıydın. Bütün o ahlaki üstünlük duygularımızla, biz de hataliydık. İslam Enstitüsü'nde başına gelenlerden dolayı özür dilerim". Onlarca yılın kördüğümü çözülmüştü. O kısa ama çığır açıcı telefon sohbetinden sonra, sayısız başarısızlıkların failleri olarak birkaç kez buluştuk.

Gıyaseddin değişmişti. O katılık, hoşgörüsüzlük, sabırsızlık ve haksız ahlaki üstünlük duygusu uçup gitmişti. Çok gülümsüyor; hatta arada bir kahkaha atıyordu. Gözlerinin içine baktım. Orada sıcaklık ve insancıllık vardı. Ama aynı zamanda farkındalık vardı. Ve itidal veren farkındalık, korkunç bir işe karışmış olmaktan ve kişinin ciddi bir hata yaptığını kabul etmesinden doğar. Biraz şans verildiğinde, insanlık daima kendisini gösterir. Bir cumartesi günü Londra Kensington'daki İslam Mirası Merkezi'nde buluştuğumuzda; "Bak" dedi, "Ümmetin mensubu olmaktan istifa edemeyiz. Bizler daima İslam ümmetine aitiz. Cehennemin kızgın ateşi ve kaynar

suyundan kaçarken, bir kenarda durup bu dünyanın yanmasını seyredemeyiz. Müslüman aydınlar ve düşünürler olarak, Kur'an'daki cennet gibi, sentez ve çeşitlilik, güzellik ve tasavvur, yeşil çayırlar ve özgürlüğün temel normlar olduğu müstakbel İslam medeniyetini yeniden inşa etme çabalarımızı iki katına çıkarmalıyız". Sonunda beni kurucusu olduğu, ayda bir toplanıp İslam'ı yeniden düşünecek ve tasavvur edecek kaygılı Müslümanlar grubuna katılmaya ikna etti.

Bu çoğulcu gruba birçok eski dostumla birlikte, yeni dostlarım hâline gelen genç aydın ve akademisyenlerin de dahil olduğunu gördüm. Kısa zamanda her türlü baskı, slogan ve klişe, kitlesel histeri ve mehdi inancına, Ortaçağ fıkhı ve modası geçmiş gelenek biçimlerine karşı ortak bir hoşnutsuzluk oluşturmayı başardık. İnsanlık için ortak bir tutkuyu, İslam tarihi ve geleneğinin derinlerine kök salış vizyonunu paylaşıyorduk. Bu vizyonda edebî, sanatsal, bilimsel ve ahlaki kaygılar, asıl gıdalarını cenneti ifade eden temel bahçe metaforundan alıyor ve Kur'an'a yönelik, modern dünyanın kavramsal analizi ve anlayışına dayanan taze bir bakış açısı arıyordu. Her ay Kur'ani cennet fikrine dayanan bir müstakbel medeniyetin resimlerini çizmeyi amaçlayan hararetli tartışmalar yapılıyordu. Böyle bir medeniyette yönetim yapısı nasıl olmalı? Kültürel çeşitlilik ve etnik özerklik nasıl güvence altına alınacak? Bahçe-medeniyet gerçek özgürlüğü nasıl teşvik edecek? Bu medeniyette bilim ve teknolojinin tarzı ve içeriği nasıl olacak? İslam dünyası despotizm ve umutsuzluğun dibine kadar batmışken, buradan çıkıp bir kültürel orijinallik ve dinamik hoşgörülü bir çoğulculuk dünyasına nasıl ulaşacağız? Bu geçişi sağlamak için neler yapabiliriz? Bunlar yeni sorular değildi. Biz yalnızca yeni deneyimlerin ışığında bu sorulara yeniden cevap arıyorduk.

Geçen yaz, güneşli bir pazar sabahını geleneğim olduğu üzere gazetelere bakarak geçiriyordum. İran-Irak Savaşı'nda bir bacağını kaybetmiş savaş gazisi ve Tahran Üniversitesi'nin tarih bölümünde öğretim görevlisi olan Haşim Agajari hakkında bir haber okudum. Agajari

bir konuşmasında, her Müslüman kuşağın körü körüne mollaların peşinden gitmek yerine, İslam'ı kendi çağı için yeniden yorumlaması gerektiğini savunmuştu. Bu argüman, benim yirmi beş yıldan fazla bir süre önce *The Future of Muslim Civilisation* (İslam Medeniyetinin Geleceği) adlı eserimde savunduğum görüşün aynısıydı. Agajari irtidatla suçlanmış ve ölüme mahkûm edilmişti. Bir başka haberde, Nijerya'nın Kansina kentinde bir şeriat mahkemesinin, yerel mahkemede zina ile suçlanıp taşlanılarak ölüme mahkûm edilen Safiye Hüseyni adlı bir kadının temyiz başvurusunu kabul ettiği bildiriliyordu. Yerel mahkemenin kararı, suçun Nijerya'da şeriat yasasının uygulamaya konmasından önce işlenmiş olması gerekçesiyle bozulmuştu. Ancak Katsina Eyaleti'ndeki bir başka şeriat mahkemesi, Amina Laval isimli bir başka kadını, boşandıktan sonra bir çocuk sahibi olduğunu itiraf etmesi nedeniyle idama mahkûm ediyordu.

Kış bahçesine gittim ve kitaplığın önünde durdum. Bütün bu aşırı stres yapan haberlerden bir şekilde uzaklaşmam gerekiyordu. Gözüme Helen Smithson'ın güzel resimleriyle süslü, *The Best of Dorothy Parker*'ın Folio Society baskısı ilişti. Kitabın parlak gümüş kapağında Manhattan ufkunun silüetinde uçan objeler –bir şapka, bir koltuk, bir çift eldiven, şık bir ayakkabı, bir çaydanlık– görünüyordu. Bir de tuhaf bir şekilde iki koltuklu, İkinci Dünya Savaşı öncesine ait ve bir gökdelene doğru giden eski bir uçak vardı. Bahçeye geri döndüm ve koltuğuma oturup "Bir Telefon Çağrısı" adlı makaleyi okurken, Merryl aradı. Hemen günün sorusunu sordu:

"Şimdi ne yapacağız?"

"Her zaman yaptığımızı" cevabını verdim, "Gülümseyecek ve mücadeleye devam edeceğiz. Her zaman olduğu gibi mücadelemizi kitaplar yoluyla yapacağız".

"Ve" diye ekledi Merryl, "sanıyorum bir demet sakalsız yeni şahsiyet bulmak zorundayız".

Ben daha cevap verme fırsatı bulamadan kapı zili çaldı.

Kapıyı açtığımda, karşımda iki genç duruyordu. Birisi tıraşlı, diğeri ise dikkat etmeden göremeyeceğiniz derecede az bir sakala sahipti. "Selamün aleyküm" dediler ve

onları bahçeye davet ettim. Onları gayet iyi tanıyordum. Kalın gözlükler takan, orta yaşlarda, benimkine benzer bir gazetecilik kariyerine sahip, zayıf, yakışıklı bir adam olan İhsan Mesut'u İngiliz Müslüman gençlik dergisi olan *Q News*'in haber editörü olduğu dönemde tanımıştım. Üniversiteyi bitirdikten sonra, muhabir olarak *Nature*'de çalışmaya başlamış, daha sonra "Görüş" bölümü editörü olarak *New Scientist*'e geçmişti. Arkadaşı Şamim Miah ise bulaşıcı bir gülümsemeye sahip, kısa ve tıknaz bir adamdı. Onunla 2001 yılı haziranında çıkan ırkçı isyan sonrası[49] Oldham caddelerinde karşılaşmıştım. Manchester Üniversitesi'nde "gençlerin motive edilmesi" konusunda doktorasını yaparken, Oldham Koleji'nde sosyoloji dersi veriyordu. Üçümüz bahçede oturduk. Bir yandan çay içip, samsa böreklerini paylaşırken, bir yandan da koyu bir sohbete koyulduk.

Sohbetin hal hatır kısmı bittikten sonra; "Ziya Kardeş" dedi Şamim, "Buraya senden yardım istemeye geldik".

"Hangi konuda yardım istiyorsunuz?" diye sordum, şaşırmış gibi görünerek.

"Müslümanları değiştirmek için" dedi İhsan.

Bir an durdum; yüzlerine baktım. Kendimi genç kabul ettiğim dönemde bende gördüğüm tutku, bağlılık, kaygı, şaşkınlık ve tüm beklentileri onların gözlerinde gördüm.

"Yine yollara düşeceğiz" diye düşündüm. Yalnızca kendi metaforlarımla yaşayabilirdim. Cennet bekliyordu. Bir kez daha yeni ve eski dostların eşliğinde, yeni bir yolculuğa çıktık.

Ama bu bir başka hikâye.

---

49 İngiltere'nin Manchester vilayetinin Asya kökenlilerin yoğunlukla yaşadığı Oldham şehrinde, 2001 yılı mayıs ayında üç Asya kökenli gencin yaşlı bir İngilizi dövmesi üzerine başlayan ve yaz boyu süren eylem ve çatışmalar (çev.)

Dizin



Abbasi(ler) 108, 110, 111, 113, 123, 128, 181, 241, 271, 275, 282
Abbasi İmparatorluğu 123, 282
Abdo Yamani 245, 352, 353
Abdullah Cebrail Oyeken 32
Abdullah Nasıf *bkz.* Nasıf
Abdülaziz b. Baz *bkz.* Bin Baz
Abdülkadir (es-Sufi) 74, 78-84
Abdülkadir Geylani 70
Abdülvahid Hamid 32
Abdülvehhab (Muhammed b.) 163, 164
Afganistan 216, 246, 248, 252
Afrika 32, 83, 84, 110, 165, 209, 234, 240, 253, 325
Ahmed Hasan el-Bekir 125
Ahmet Cevdet Paşa 291
Ahmet Sahip 137, 138
Ahmet Şah Mesut 248
Ahmet Zaman Han (Dr. Han) 8-12, 14-18, 20, 27, 28, 119
Akora Khattak 249
Akşehir 94
Alâeddin Keykubat 90
Alamut 107, 110, 112-116
Alamut Kalesi 107, 110, 114, 115
Alamut Nehri 113
Ali Berzagar *bkz.* Berzagar
Ali Suavi 291
Alman 142, 196, 301, 348
Almanya 42, 135, 290, 301
Amalfi 128
Amerika (ABD) 41, 42, 81, 84, 164, 165, 178, 184, 214, 220, 231, 239, 246, 256, 272, 293, 325, 361, 363
Amerikalı(lar) 41, 85, 106, 146, 168, 196, 219, 232, 234, 240, 325, 361, 374
Amerikan 32, 41, 43, 106, 184, 188, 200, 239, 264, 326, 356
Amman 133
Amr b. Ubeyd 283
Anadolu 95, 299, 303
Angavi 142-146, 151, 153, 160, 166
Anmar Zain 239

Anthony Burgess 329
Arabistan 57, 62, 141, 143-145, 154, 155, 163, 166, 167, 169, 170, 177, 178, 184, 193, 207, 208, 213, 216, 238, 246, 260-262, 350, 375
Arabistan Demokratik Devrim Cephesi 193
Arafat 149, 153
Arafat Ovası 149
Arap(lar) 32, 43, 45, 65, 67, 95, 101, 124-129, 133, 158, 159, 219, 220, 226, 233, 266, 318, 340
Arap-İsrail Savaşı 32, 45, 135
Arap Yarımadası 101, 168, 341
Aristo 123, 124, 282, 344
Arnold Schwarzenegger 359
Astronom Cemaleddin 260
Asya 43, 111, 128, 165, 282, 325, 335, 337, 338, 341, 360, 366, 385
Atatürk 92, 288, 290-295, 298, 301, 302
Atina 123
Austin Üniversitesi 142
Avrupa(lılar) 9, 36, 58, 81, 104, 105, 111, 115, 124, 146, 163-165, 168, 196, 214, 241, 279-281, 287, 289-293, 304, 305, 319, 325, 341, 342, 344, 346, 361, 363
Awana Club 333, 366, 371
Ayşe (Ling Feng) 263-266, 269, 314
Aziz Barnabas 89
Aziz Thomas Aquinas 344

Baader-Meinhof 42
Baasçı(lar) 125-127, 132, 133, 285
Babil 104, 123
Babil Kulesi 104
Bağdat 60, 72, 99, 110, 119, 121-125, 128, 133, 158, 260, 349, 354
Bahya b. Pakuda 347
Balkan Yarımadası 303
Bangladeş 240, 368
Basra 283, 284
Batı 15, 23, 36, 39, 81, 83, 116, 124, 135, 145, 179-181, 184, 199, 202, 216, 219, 221, 222, 224, 225, 227, 234, 239, 248, 256, 259, 272, 287, 288, 290-293, 302, 304, 308, 309, 327, 329, 330, 334, 348-350, 356, 369, 373, 376
Batı Şeria 135
Batılılaşma 291
Bayezid (II) 307
Bazariler 184, 185
Begavî 58
Bekaa 133, 134
Belçika 300
Beni Sadr 189, 190, 200, 201
Benna (Hasan el-) 40-42, 61
Berberî 83, 220
Berlin 347, 348
Berlin Duvarı 348
Berzagar 196-198, 387
Beytü'l-Hikme 123
Bill Clinton 361

Bin Baz 168, 169, 216
Bin Ladin Şirketler Grubu 152
Birleşik Malay Ulusal Örgütü 332
Bodo Rosh 142
Boğaziçi Üniversitesi 290
Bohra İsmailî Cemaati 110
Bombay 110, 312
Borneo 357
Bradford 319, 321
Bristol Garden Cemaati 81, 83
Britanya 50
Bukit Aman Hapishanesi 362
Burhaneddin Rabbani 248
Büyük Kiros 105

Cafer Şeyh İdris 56, 83, 250
Cafer-i Sadık 109, 240, 241
Caferilik 109
Cağaloğlu Hamamı 307
Cambridge 56
Canterbury 64
Cardiff 65
Carleton Üniversitesi 230
Cebel-i Tarık 340
Celaleddin-i Rumi *bkz.* Rumi
Celile 220
Cemaat-i İslami 36, 37, 40, 47, 56, 66, 368
Cemal Abdünnasır 32, 41
Cemil Şerif 33
Cenevre 35
Cengiz Han 285
Cenova 128
Cezayir 83, 285, 303
Charlie Kontrol Noktası 347
Che Guevara 31, 42
Chen Yen Camii 267
Christiane Amanpour 354
CIA 239
Cidde 141, 145, 153, 167, 172, 177, 183, 213, 229, 245, 351, 354
Clapton Gölü 8
Colorado 41
Constantinople 123
Cübbaî (Ebu Haşim el-) 283, 284
Cüneyd-i Bağdadi 70-73, 98
Cürcan 55
Cüveynî 99

Çala Geçidi 111
Çemberlitaş Hamamı 327
Çin 72, 105, 245, 258-264, 267-269, 273, 341
Çin Seddi 259, 263
Çinli Müslümanlar Cemiyeti 260

Dakka 218
Dante 344
Darkaviye tarikatı 78, 80, 81
Darü'l Ulûm-u Hakkaniye 249
Demokrasi 268, 269, 335
Deoband 249, 252
Dewsbury 20
Dicle 123, 124
Doğu 8, 128, 199, 209, 292, 321, 348, 361
Doğu-Batı Üniversitesi 213, 217, 234, 245
Dorothy Parker 373, 384
Dubai 136-139
Dünya İslam Birliği 213-216, 218, 245
Dünya Ticaret Merkezi 374

Ebu Cafer el-Mansur 123
Ebu Nüvas 122, 128
Ebu Süfyan 313
Ebu'l-Hüseyin en-Nuri 71
Ecmel Ahmed 179
Ecmel Sahip 181, 182
Eden 103, 104, 141
Edward Pocock 346
Edward William Lane 65
Ege 299
Ekber Muhammed Ali (Dr. Ekber) 208-210
Ekmeleddin İhsanoğlu 302-305, 327, 344, 389
Elburz Sıradağları 114
Eliot 86
Emevi Camii 133
Emevi İmparatorluğu 281
Endonezya 178, 360
Endülüs 82, 333, 334, 339, 340, 342-347, 354, 363, 367
Enver İbrahim 331-336, 338, 350-353, 355, 360-363, 366, 370,
Enver Nesim 234, 336, 370, 372
Enver Sedat 43, 44
Esma Barlas 270
Eş'arî (Ebü'l-Hasan el-) 283-285
Etna Yanardağı 54
Evin Hapishanesi 204
Eyüb Malik 235

F. R. Leavis 52
Fairport Convention 80
Farabi 282
Faruki (İsmail Raci el-) 219-228, 238-240, 273
Fas 78, 81, 85, 88, 101, 128, 167, 347
Fatımi İmparatorluğu 282
Fatımiler 110
FBI 239
Feridüddin Attar 69
Ferruh Alptekin 289, 327
Fes 78, 84-86, 89, 260
Fes Vadisi 89
Filistin 32, 40, 133, 135, 216, 219, 346
Fitzgerald 83
Francis Bacon 304
Fransa 290
Fransız 72, 196
Fransız Devrimi 281
Freddy Forsyth 329
Frei Otto 142
Freya Stark 107
Fuad Paşa 291
Fujian Eyaleti 260

Galatasaray Hamamı 307
Galen 123
Gazali 33, 55, 99-102, 111, 124, 284, 285, 318, 320
Gelibolu Muharebesi 301
George Soros 361
Glasgow 7, 19, 20, 22, 28
Granada 83, 101, 340, 341, 353, 359
Groucho Marx 229
Gulzar (Haider) 230, 231, 232, 234, 316, 367, 371
Güney Afrika 84, 253
Güney Kore 360

Hac Araştırma Merkezi 144-146, 153, 160, 183,

221, 235
Hacı Nureddin 268
Hackney 8, 29, 49, 63, 319
Hadramut 152, 338
Hafız Esad 133
Hakkaniye Medresesi 249, 252, 273
Halep 128, 130, 132
Halid b. Velid 313
Halid Sahip 19-25
Halifeler Camii 127
Hallâc -ı Mansur) 72, 73, 98
Hama 132
Hamedan 119
Hamidiye Çarşısı 133
Hamza Fensuri 337
Hanbeli mezhebi 163
Haremeyn 146
Harizmi (Ebu Cafer Muhammed b. Musa el-) 124
Harold Pinter 329
Harun Reşid 108, 111, 119, 122, 123
Hasan (III) 113
Hasan el-Bekir 127
Hasan-ı Basrî 283
Haşhaşiler 107, 108, 112, 113, 115, 116, 127
Haşim Agajari 383
Haudegan Dağı 115
Hayber Geçidi 248
Haydarabad 22
Hayfa 134
Hazar Denizi 55
Heathrow Havaalanı 37
Helen Smithson 384
Hıristiyan(lar) 64, 65, 89, 104, 126, 168, 220, 292, 313, 340
Hıristiyanlık 103, 147, 220, 279, 340, 343
Hikmetyar (Gülbeddin) 248, 249
Hilsea Street 49
Hilton 37
Hindistan 13, 14, 19, 21, 22, 28, 29, 32, 50, 95, 101, 110, 137, 167, 178, 209, 241, 244, 287, 341, 342
Hinduizm 13, 335, 343
Hint(li) 13, 20, 28, 30, 43, 50, 74, 81, 136, 180, 209, 220, 253, 274, 287, 333-335, 338, 341, 358
Hipokrat 124
Hira Mağarası 313
Hizb-i İslami 248
Hollandalılar 342
Hood Müzesi 379
Horasan 72, 99
Huaisheng Camii 260
Hui(ler) 260, 262, 263, 267, 268
Humeyni 105, 117, 185-187, 189, 192, 193, 198, 201, 202, 238, 315
Huneyn b. İshak 123
Hurşit Ahmed 36, 37, 40
Hz. Ali 70, 108-110, 112
Hz. Cüveyriye 314
Hz. Ebu Bekir 70, 73
Hz. Fatıma 110
Hz. Hacer 149
Hz. Hafsa 314
Hz. Hüseyin 185
Hz. İbrahim 147, 149, 150
Hz. Mâriye 314
Hz. Meymûne 314
Hz. Muhammed 44, 55, 81, 82, 102, 108, 109, 146, 148, 163, 183, 185, 198, 302, 312-

315, 346
Hz. Safiye 314
Hz. Sevde 314
Hz. Ümmü Habibe 314
Hz. Ümmü Seleme 314
Hz. Zeyneb binti Cahş 314
Hz. Zeyneb binti Huzeyme 314

Ian Paisley 164
Ian Whiteman 80
Imperial College 32
Inquiry 207, 229, 233, 235, 237, 238, 240-243, 273, 326
Irak 61, 71, 105, 115, 123, 127, 128, 185, 285, 347, 349, 383

İban kabilesi 358
İberya Yarımadası 340
İbn Battuta 101, 260
İbn Cübeyr 101
İbn Haldun 284, 285
İbn Hallikân 283
İbn Hazm 346, 363, 391
İbn İshak 58, 124
İbn Meymun 347
İbn Rüşd 230, 283, 320, 344, 345
İbn Sina 283
İbn Tufeyl 345
İbnü'l-Arabi 343, 344, 347
İbnü'l-Merzüban 158, 159
İbrahim Süleyman 234
İbrahimsa Muhammed 32, 392
İftikar Malik 285
İhsan Mesut 385
İhvan-ı Müslimin *bkz.* Müslüman Kardeşler
İkinci Dünya Savaşı 30, 36, 293, 384
İKÖ (İslam Konferansı Örgütü) 141, 302, 303
İmam Buhari 58-60
İmam Hüseyin 185
İmam Malik 60, 61, 83
İmam Müslim 58
İmam Süleyman 259-261
İmam Şafii 60, 61
İmam Şazili 71
İncil 89, 317
İngiliz(ler) 7, 8, 15, 19, 20, 28-30, 32, 65, 66, 73, 77, 80, 146, 178, 186, 193, 195, 197, 199, 208, 232, 289, 293, 311, 321, 329, 342, 346, 362, 373, 385
İngiltere 7, 8, 16, 17, 19, 23, 29, 31, 32, 34, 37, 50, 64, 73, 116, 160, 164, 166, 178, 209, 246, 257, 289, 311, 319, 326, 327, 385
İpek Yolu 111, 118
İran 72, 105-107, 110, 112, 114, 115, 128, 142, 167, 178, 184-193, 195-197, 199-204, 207, 209, 210, 212, 218, 219, 231-233, 238, 240, 260, 285, 292, 375, 378, 383
İran Atom Enerjisi Kurumu 196
İran Devrimi 186, 189, 190, 238, 382
İran-Irak Savaşı 231, 383
İskenderiye 43, 128
İslamabad 142, 218, 228,

245, 249, 252, 253, 258, 269, 270
İsmail Gibson 146
İsmailî(ler) 105-110, 112, 282
İspanya 83, 334, 339-345, 347
İsrail 32, 45, 135
İstanbul 73, 89, 288, 295, 296, 300, 302, 303, 307, 327
İstanbul Teknik Üniversitesi 288
İstanbul Üniversitesi 73, 300, 303
İsviçre 226
İtilaf Devletleri 301
İzzeddin el-Kassam Tugayı 376

Jakarta 218
James Elroy Flecker 111
Jamil Brownson 146
Japon 184
Jimmy Carter 184
John Duncan 326
Jose Rizal 335
Jön Türkler 291, 299
Jüha 95

Kâbe 56, 77, 146, 147, 149, 150, 154, 168
Kaddafi 178, 179
Kadı İyaz 82
Kafkaslar 303
Kahire 42, 43, 110, 218, 347
Kahire Üniversitesi 347
Kanuni Sultan Süleyman 143, 307
Kara Cuma 185
Karaçi 9, 138, 203, 205, 274
Karadeniz 295
Karl Marx 235
Karl Popper 62
Kasır Han 115, 117
Kasparov 159
Katolik 345, 347
Kazaklar 263
Kazvin 107, 110, 111, 117, 118
Kelim Sahip 180-182, 188, 212
Kelim Sıddıki 178, 179, 183-185, 187-189, 192, 194, 238, 241, 319, 382
Kerbela 185
Keşmir 216
Kızılderili(ler) 325, 326
Kilburn 32
Kindî 124, 282
King Edward College 134
Kipling 253
Kirmanşah 118, 119
Kolomb 280, 341
Komünizm 262
Konfüçyanizm 335
Konya 89, 90, 94, 100
Kopernik 305
Körfez Savaşı 347, 354
Kral Abdülaziz 143, 167, 168, 213, 221
Kral Abdülaziz Havaalanı 172
Kral Abdülaziz Üniversitesi 155, 213, 221
Kral Faysal 141
Kuala Lumpur 218, 311, 332, 333, 336, 350, 351, 355-357, 359, 360, 362, 363
Kudüs 45, 376

Kum 184, 185
Kurtuba 260, 344, 346
Kuveyt 43, 347, 350
Kuzey Afrika 83, 110
Kuzey Jiatong Üniversitesi 262

Lahor 37, 134
Lamia Faruki 238, 239, 273
Las Vegas 333
Latu 358, 359
Leeds Üniversitesi 33
Liangma Nehri 258
Libya 178, 247
Liège Üniversitesi 300
Liverpool 65
Londra 8, 12, 27, 29, 30, 32, 33, 37, 49, 62, 70, 73, 103, 130, 131, 136, 142, 173, 177-179, 184, 188, 192, 203, 207, 208, 219, 229, 232, 234, 235, 241, 245, 256, 272, 274, 312, 321, 332, 336, 350, 351, 362, 363, 365, 366, 382
Lord Headley el-Faruk 65
Louis Massignon 72
Lozan Antlaşması 293, 301
Lugano 227
Luton 86

Macellan 280
Madagaskar 341
Madonna 356
Mahathir (Muhammed) 332, 360-362
Mahmud Fehmi Nukraşi 42
Malakka 341
Malay(lar) 220, 315, 332, 334, 337, 341-343, 356, 357, 360, 366
Malaya Üniversitesi 337
Malcolm X 35
Malezya 64, 167, 178, 191, 240, 244, 320, 330-332, 334, 335, 337-339, 341-343, 348, 350, 354-357, 359-363, 365, 366
Malezya Müslüman Gençlik Hareketi 332
Malik b. Nebi 36
Manchester 33, 321, 385
Manchester Üniversitesi 33, 385
Maoculuk 268
Marco Polo 107
Marksizm 179, 268
Marlowe 273
Marmara Denizi 295
Martin Luther 280
Maveraünnehir 72, 282
Medine 60, 61, 99, 102, 143, 145, 165, 183, 198, 238, 313
Medine Üniversitesi 165
Medrese-i Müstensiriye 124
Mehdi 109, 117, 168, 240
Mehdi Bezirgan 189
Mehdi Gülşani 240
Mehrabad Havaalanı 192
Mekke 60, 72, 99, 102, 141, 144-150, 152-154, 165, 167, 168, 170, 183, 198, 214, 215, 218, 221, 222, 228, 238, 313, 323, 324
Memun (b. Harun Reşid) 123
Merryl (Wyn Davies) 231-233, 237, 279, 312,

316-318, 320, 322, 325, 336, 337, 347, 348, 351, 360, 362, 363, 367, 368, 371, 384
Merve 149
Mescid-i Aksâ 32
Mescid-i Haram 150, 152, 154, 166, 168, 169
Mescid-i Nebevi 143, 314
Mescid-i Nemire 149
Mesnevi 90, 91
Mesut Sahip 9-17, 20, 28, 208
Mevdudi 23, 37-40
Mevlana İlyas 13, 15
Mevlana İnamal Hasan 18
Mevlana Müzesi 90
Mevlana Samiü'l-Hak 249, 250
Meymonides 346
Mısır 32, 36, 40-43, 110, 115, 128, 178, 240, 244, 337, 356, 368
Mısır Kralı Fuad 261
Michael Jackson 356
Michel Eflak 126, 220
Midilli 299, 300
Mighty Baby 80
Milli Selamet Partisi 306
Mimar Bedrettin 90
Mina 149, 150, 153, 215
Moğol(lar) 50, 95, 113, 116, 164
Moğolistan 378
Molla İkbal 238, 240, 241
Moon tarikatı 81
Muhammed Abdullah el-Kahtani 168
Muhammed Bekri Ferhat 376
Muhammed b. Ladin 152
Muhammed İkbal 50, 285, 335
Muhammed İkbal Asaria 33, 208
Muhammed Kutub 45
Muhammed Marmaduke Pickthall 51
Muhammed Nakib el-Attas 337
Muhammed Razık 32
Mulla Do-Piaza 95
Murabıtlar 83, 84
Murcia 340, 343
Musa el-Kâzım 109
Musa Hui 267
Mustafa Reşid 291
Mustali 110
Mutezile 282-284
Muvahhid Hanedanı 344, 346
Münevver Enis 234, 237, 336, 362, 363,
Müslüman Kardeşler 32, 35, 36, 40-44, 46, 47, 56, 57, 66, 131, 132, 368
Müstensir Billah Mu'ad 110
Müzdelife 150, 153

Namık Kemal 291
Nasıf (Muhammed) 33, 160, 161, 166, 169, 213, 214, 216-218, 238, 245, 246, 252, 350-354
Nasrettin Hoca 94, 96, 118
Necib Mahfuz 41
Necidîler 167
New York 374, 375
Nijerya 240, 244, 271, 384
Ningxia Hui Özerk Bölgesi 262

Nişabur 99, 128
Nizamiye Medresesi 99, 124
Nizamü'l-Mülk 114
Nizarîler 108, 110
Nobel Ödülü 41, 337
Noel Coward 15, 245
Norwich 83
Nubya 303
Nuh Tufanı 89
Nureddin er-Rânîrî 337

On İki İmam Şiası 108
OPEC 141, 144
Orange Energy 81
Ortadoğu 84, 95, 99, 103, 104, 133, 139, 141, 326, 342, 349
Osman(lılar) 133, 143, 144, 152, 220, 290-293, 298-300, 303-306
Ottawa 230, 316

Öklid 124
Ömer Hayyam 83, 114

Pakistan 9, 16, 22, 28, 29, 36, 37, 49, 109, 116, 134, 137, 178, 191, 209, 228, 229, 231, 234, 240, 241, 244-249, 251, 252, 256, 262, 266, 270-273, 285, 294, 311, 336, 368, 369, 375
Palais-Jamai Oteli 84
Pan Pacific Hotel 350
Paris 36, 105, 185, 199, 291
Paskalya 126
Patan(lar) 8, 253
Paul Bowles 85
Pekin 252, 258, 260, 261, 263, 266-268
Penang Adası 333
Pencap 16, 23, 28
Pensilvanya 238
Pers İmparatorluğu 105
Persepolis 105, 106
Perviz Manzur 229,230, 232, 234, 238, 241, 273-276, 307-310, 316, 346, 348, 368-371
Peşaver 249, 252, 376
Peter Endene 146
Peter Sanders 80
Petronas Towers 356
Philadelphia 220
Pisagor 124
Plainfields 231
Platon 124
Plymouth 12, 16-18
Portekizliler 342
Ptolemi 124

Q News 385
Quanju Camii 267
Quilliam 65

Rabat 82, 141, 218
Rabıta *bkz.* Dünya İslam Birliği
Rabiatü'l-Adeviyye 70
Rabindranath Tagore 335
Ramat Rahel 45
Ramses (II) 89
Ravalpindi 252, 253, 327
Râzî (Fahreddin er-)124, 284
Reagan (Ronald Wilson) 243
Regent's Park Camii 232
Reyhane 314

Rıza 105-117, 186, 187, 198
Richard Thompson 80
Robert Kilroy-Silk 329
Roger Powell 80
Roma 108, 133, 173, 230, 310
Rosh 142, 144, 145
Rosser-Owen 64-67, 70, 74
Rudolph Valentino 142
Rumi 69, 74, 89, 90
Rüşdi (Salman) 311-317, 319-321, 323-326, 329, 330, 347, 348

Sabbah (Hasan) 107, 110-117
Saddam (Hüseyin) 127, 348-350
Safa 149
Safafir Çarşısı 125
Said Ramazan 35, 45
Salih Kamil 245, 246, 351-353
Salim Sahip 267
Sami Angavi *bkz.* Angavi
Samiü'l-Hak 249, 250
San Francisco 375
SAVAK 106, 107, 184
Sefarad Yahudileri 347
Sehl b. Abdullah Tüsteri 71
Selahaddin Eyyubi 110, 133, 347
Selam Kapısı 143
Selçuklular 112
Selman-ı Farisi 313
Semerkant 111, 128, 260
Semnun 71
Senegal Nehri 83
Serdar Camii 111
Sevilla 344
Seyyid Kutub 32, 41-45
Shakespeare 336
Sheffield 12, 17, 18, 20, 179
Sicilmâse 128
Sih(ler) 372, 42
Simbionese Liberation Army 42
Singapur 363
Siyonistler 239
Skrang Nehri 357, 358
Slough 180, 188
Slovakya 303
Sofya 17, 19, 25-27
Sofya Bibi 270
Soğuk Savaş 348
Solomon ben Judah b. Cebirol 347
Song hanedanı 260
Stockholm 229, 274
Stuart Weir 319
Sudan 61, 83, 167, 244, 247, 271, 368
Sukma Dermawan 362
Sultan Abdülhamid 299
Sultan Hamamı 306, 307
Sur Bahir 45
Suriye 110, 115, 127, 128, 167, 285
Surrey 65
Suudi(ler) 33, 62, 141, 143-146, 152, 154-156, 162-170, 172, 175, 177, 178, 184, 191, 207, 208, 213, 238, 245, 246, 249, 261, 350, 368, 375
Süleymaniye Camii 133
Sünni(ler) 108-110, 112-114, 187, 189, 241, 250

Şah (Muhammed Rıza) 106, 113, 184-186, 196, 202, 249

Şah Nehri 113
Şahrak 113, 117
Şam 99, 132, 133
Şamim Miah 385
Şeyh Abdullah 160,-162, 169, 170
Şeyh Ahmet 92-95
Şeyh el-Habib (Muhammed ibnü'l-) 81, 84, 85
Şeyh Muhammed el Feyturi Hamude 81
Şeyh Nazım 67, 73-75, 77, 78, 82, 98, 289
Şeyh Yamani 144
Şii(ler) 108, 109, 112, 166, 185, 187, 189, 241, 251
Şikago 213, 214, 229, 234
Şinasi 291

Tahran 105, 106, 109, 117-119, 185, 186, 188, 192, 199, 200, 204, 240, 241, 383
Taif 215
Taksim Meydanı 297
Talikan Nehri 113
Tamiller 342
Tarık b. Ziyad 340
Tayland 360
Tayma 239
Tayyib Abidin 58
Tebliğ Cemaati 13, 15, 16, 18, 20, 368
Tebriz 185
Tell Buyut 45
Temple Üniversitesi 220
Teng Hanedanı 260
Terengganu Taşı 337
Tevrat 123
Thatcher 243, 256
The Action 80
The Beatles 81
Theodomir 340
Thomas Aquinas 344, 347
Thomas Jefferson 280
Tiananmen 265, 288
Timoti 89
Timur 95
Tony Benn 31
Trablusgarp 178
Trinidad 32
Troçki 179, 187
Tuan Rumah 358
Tunbridge Wells 289
Tus 99
Türk 74, 97, 112, 130, 143, 220, 288, 290, 293, 294, 296-299, 301, 306, 307, 327, 339
Türki (Abdülaziz el-) 155-157, 159
Türkiye 92, 94, 178, 191, 220, 229, 288-295, 301-306, 327, 378

Uganda 33
Uluslararası İslami Düşünce Enstitüsü (IIIT) 227-229
UMNO 332, 361
Usame b. Ladin 246, 248, 375
Uygur 263

Üçüncü Dünya Ülkeleri 34, 38, 145
Ürdün 133

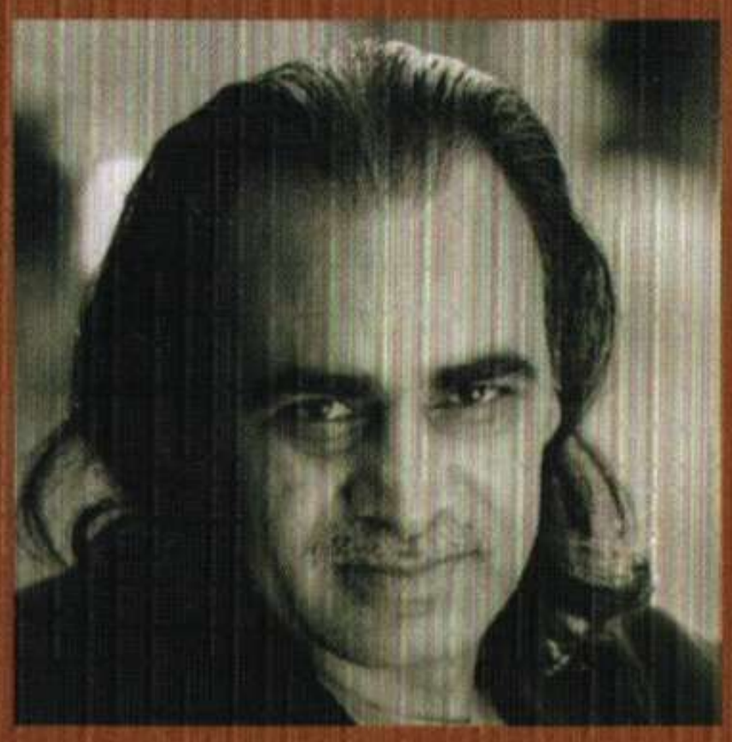
Vahhabi(ler) 168, 169, 249, 368

Vahhabilik 163, 165, 166, 168, 169, 171
Vâsıl b. Ata 283
Vasiullah Han 213-215, 245, 248
Venedik 128
Versailles Sarayı 307
Veziriye Üniversitesi 125
Victoria dönemi 73, 102
Viyana 196, 291

Weldon (Fay) 317-319
Wittgenstein 230
Woking Camii 65

Yahudi Savunma Birliği 239
Yahudi(ler) 82, 83, 104, 239, 314, 319, 340, 346, 347, 361
Yahudilik 103, 147, 220, 340, 343, 347
Yehova Şahitleri 330
Yemen 152, 338
Yesrib 143, 313
Yezd 185
Yıldız Sarayı 303
Yirmisekiz Mehmed Çelebi 291
Yom Kippur 347
Yuan hanedanı 260
Yunan(lılar) 230, 282, 343, 344

Zafer Malik 146 ,235, 285
Zeki Bedevi 146
Zemzem 149
Zerdüştlük 103
Ziya Paşa 291
Ziyaülhak 228, 231, 245-249, 255, 270, 273
Zürih 205



cenneti arayan adam

ZİYAÜDDİN SERDAR

Ziyaüddin Serdar yazar, yayımcı ve kültürel eleştirmen yönleriyle uluslararası tanınmışlığa sahip bir entelektüeldir. Elliden fazla kitabın yazarlığını yapan Serdar'ın eserleri arasında, *Reading the Quran, Mukaddes Belde Mekke, Postmodernism and the Other, Why Do People Hate America?, Batı Irkçılığının Kaynakları: Bir Manifesto ve Future* bulunur. *Nature* ve *New Scientist* dergileri için bilim gazetecisi olarak ve London Weekend televizyonu ve Channel 4 için muhabir olarak çalışmış ve birçok televizyon ve radyo programı hazırlamıştır; bunlar arasında "*İslam İçin Savaş*" adlı BBC belgeseli de bulunur. Yakın zamanda, üç bölümlük "*Muhammed'in Hayatı*" isimli BBC belgeselini yazmıştır. *New Statesman*'in eski köşe yazarı olarak, Eşitlik ve İnsan Hakları komisyonunda 2006-2009 yılları arasında üye olarak yer aldı. Serdar, şu an yılda dört kez yayınlanan İslam üzerine yeni düşünce yazılarını derleyen "*Critical Muslim/Eleştirel Müslüman*" dergisinin editörlüğünü, gelecek politikası ve planlamaları üzerine *Futures* dergisinin danışman editörlüğünü yapmaktadır. 1951'de Pakistan'da doğan yazar, Doğu Londra'daki Hackney'de büyüdü. Londra'daki City Üniversitesi'nde fizik ve iletişim bilimleri okudu.

... Bu gruplardan her biri farklı bir düşünce ve otorite çizgisini temsil etmekte olup, diğer gruplarla rekabet halindedir. Hepsi de taraftar kazanmak için birbirleriyle yarışırlar. Dolayısıyla, arayış içinde bir genç olarak her birinin meşru hedefiydim. Bu ilgiden hoşnut olmakla birlikte, amaçsız olmamaya kararlıydım. Teklif edilen farklı İslam yorumlarını bizzat deneyimlemek, her birinin görüşlerini sorgulamak ve çağrıldığım cennetin ne tür bir cennet olduğunu keşfetmek istiyordum.

... Rıza'nın beni, Haşhaşiliğin kurucusu ve lideri Hasan Sabbah'ın tarikatını kurduğu Alamut Kalesi'ne götürebileceğini öğrendiğimde, bu Haşhaşiler yuvasını ziyarete karar verdim... Haşhaşiler de benim gibi cenneti arıyorlardı. Cenneti ellerindeki kan damlayan hançerleriyle arama eğilimleri, onları asırlar boyu anlatılan etkili bir öyküye dönüştürmüştü. ... Çok ileri gitmiştim. Rıza'nın aniden frene basmasıyla, eski Chevrolet kızaklayarak durdu. "Ziya kardeşim" dedi, derin bir nefes alarak. "Senin iki problemin var: Bir korkaksın; bunca yolu Hasan Sabbah'ın cennetini görmek için geldin, ama bir tepeden aşağı inmekten korktun. İki, ağzını kapalı tutamıyorsun." Rıza durumu açıklamama fırsat vermeden: "Lütfen valizini al ve arabamdan in; Tahran'a kendi başına dönersin."

... Seyahatlerim beni kaçınılmaz bir sonuca götürdü: İslam'ın cenneti bir varış yeri değil, bir seyahat tarzıdır. Yaşamı durduramadığımız gibi, cenneti aramaktan da vazgeçemeyiz. Bu arayış, sürekli bir oluş sürecidir. Keşfettiğim bütün başarısız cennetler, yanlış yönlendirilmiş bir varış inancına dayanıyor.

9 786055 222628

www.mahyayayincilik.com.tr
twitter.com/mahyayayincilik